

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SKRIFTER AF
PAULUS HELIE

UDGIVET AF
DET DANSKE SPROG- OG LITTERATURSELSKAB

SYVENDE BIND

VED

MARIUS KRISTENSEN †
OG
NIELS-KNUD ANDERSEN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
KØBENHAVN MCMXLVIII

SKRIFTER AF PAULUS HELIE
BIND VII

SKRIFTER AF PAULUS HELIE

UDGIVET MED
UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDET
AF
DET DANSKE SPROG- OG LITTERATURELSKAB

SYVENDE BIND

VED
MARIUS KRISTENSEN †
OG
NIELS-KNUD ANDERSEN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
KØBENHAVN MCMXLVIII

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
KØBENHAVN

FORORD

Med nærværende kommentarbind afsluttes udgaven af Paulus Helie's skrifter. Til denne modtog selskabet allerede i efteråret 1927 bevilling fra Carlsbergfondet. I det følgende tiår forberedtes og udsendtes de seks tekstbind under redaktion af pastor P. Severinsen (bind I) og dr. phil. Marius Kristensen (bind II—VI). Ved udgivelsen medvirkede professor J. Oskar Andersen, dr. phil. Aage Hansen og dr. phil. Hans Ræder. Tilsynet besørgedes af professor Andersen og pastor Severinsen.

Efter afslutningen af tekstudgivelsen overdroges udarbejdelsen af kommentarbindet til dr. Marius Kristensen. Ved dennes død (1941) forelå følgende afsnit i korrektur (jfr. ndf. s. 199—293): Sproglige og stilistiske Bemærkninger, Ordsamling, Liste over Bibelsteder og Sammenligningslister med ældre Udgaver. Endvidere forelå kommentaren til bind I i 1' korrektur, medens kommentaren til bind II—VI fandtes i et ikke færdig-redigeret manuskript. Efter at dette var gennemset af professor Oskar Andersen, overdrog selskabet til universitetsadjunkt, cand. theol. Niels-Knud Andersen at foretage et grundigt gennemsyn af kommentaren til bind I og en fuldstændig bearbejdelse, med supplerende oplysninger, af kommentaren til bind II—VI, samt udarbejde navne- og sagregister til hele udgaven.

Tilsyn med kommentaren er ført af professor Oskar Andersen, medens ordbogsredaktør Jørgen Glahder har læst korrektur på de ovenfor nævnte to afsnit: Sproglige og stilistiske Bemærkninger og Ordsamling.

Ved afslutningen af udgaven af Paulus Helie's skrifter bringer vi Direktionen for Carlsbergfondet en varm tak for den understøttelse til værket, selskabet har modtaget, og som har muliggjort udgivelsen af denne vigtige publikation.

København i november 1948.

DET DANSKE SPROG- OG LITTERATURELSKAB.

INDHOLDSFORTEGNELSE

BIND VII

Kommentar.....	I
Sproglige og stilistiske bemærkninger.....	199
Ordsamling.....	223
Liste over bibelsteder.....	269
Sammenligningslister med ældre udgaver.....	285
Navne- og sageregister.....	295

BIND I—VI

BIND I

De Simoniaca pravitate. 1517.....	I
En christen førstis lære (oversat efter Erasmus Roterodamus: Institutio principis christiani). 1520.....	3
Epistola ad Johannem Laurentii. 1523.....	161
Christiern den Andens Rimkrønike. 1523.....	165
Epistola ad Petrum Ivvari. 1524.....	175
Een cristelig vnderwyszning (oversat efter Martin Luthers Bedebog). 1526.	185
Sendebrev til Hr. Tyge Krabbe om Luthers Handel. 1526.....	259
Tekstkritik.....	283

BIND II

Svar til Hans Mickelssen. 1527.....	I
Svar til Kong Gøstaf. 1528.....	117
Tekstkritik.....	333

BIND III

Om kranke og fattige Mennesker. 1528.....	I
St. Athanasii Bog om Psalteren. 1528.....	35
Svar paa Malmøbogen. 1530.....	57
Fortale.....	59
I. Bagvaskelse af Kirken.....	73
II. Første Hovedsag: Forsømmelse og Misbrug af Skriften ...	87
III. Anden Hovedsag: Menneskets Selvklogskab.....	89
IV. Tredje Hovedsag: Gejstlighedens Formynderskab.....	92

V. Misbrug af Messerenten.....	98
VI. Messens rette Skik.....	102
VII. Stiftede Messer.....	109
VIII. Prædiken og Sang.....	133
IX. Sakramenterne og deres Brug.....	147
X. Ægteskabet.....	152
XI. Sjølemesser og Bøn for afdøde.....	187
XII. Tiende.....	201
XIII. Hospitaler.....	208
XIV. Klostre.....	210
XV. Tiggeklostre.....	222
XVI. Herreklostre og Kanniker.....	234
XVII. Pligt og Bod.....	242
Sammenfattende Afslutning.....	250
Brev imod Præsters Ægteskab. 1530.....	285
Tekstkritik.....	287

BIND IV

Om den hellige Messe imod Messedræbere (1531).....	I
Om det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon (1531).....	13
Brev til Borgemester og Raad i Randers.....	15
Messens Canon paa Dansk.....	35
Biskoppernes og Prælaternes Forklaring paa den kristne Tros Bekendelse (tabt)	111
Biskoppernes og Prælaternes Svar til de lutherske Artikler (1533).....	113
Tekstkritik.....	323

BIND V

En kort og kristelig Formaning med en føje Undervisning om den lutherske Handels vrang og uretsindige Vilkaar (1532).....	I
En kristen Fyrstes Undervisning og Lære (1534).....	93
Indholdsliste.....	101
En kort Undervisning til en kristelig Forening og Forligelse (1534).....	257
Tekstkritik.....	323

BIND VI

Compendiosa regum Daniæ historia.....	I
Chronicon Skibyense.....	51
Blandede Optegnelser.....	151
Tiilskrifter i trykte Bøger.....	201
Scholia marginalia in epistolas Pauli.....	213
Epistola ad Christophorum comitem.....	291
Tekstkritik.....	297

KOMMENTAR

BIND I

DE SIMONIACA PRAVITATE. 1517.

I. S. I.

I det haandskrevne Katalog over Københavns Universitetsbibliotek fra 1603 i Universitetsarkivet Nr. 146 b Blad 73 nævnes et Bind, som indeholdt to Skrifter, dels en Pariserudgave af Franciscus Philelphus's Breve og dels *De Simoniaca pravitate oratio Pauli Helije Carmelitani Hafnie 1517.*

Mere ved vi ikke om det tabte Skrift.

H. P. Resen har i sin *Lutherus triumphans* (Hafn. 1617 Blad C 8^v, Khist. Saml. 4 R. I, 42) under Aaret 1517 en Omtale af Luthers Optræden mod Afladshandelen: *Erat eodem tempore apud nostros Helsingorenses Fr. Paulus Eliæ Vardbergius, ingeniosus inprimis et eruditus, ut isto priore seculo, præ alijs: qui adeo percelebatur tali facto tam inexpectato: ut vix amplius veritus fuerit vel in monasterio, sæpius palam reprehendere complures abusus Ecclesiæ Romanæ et Monachos rudes, ineptos, supersticiosos, cum Luthero una.*

Chr. Bruun (Aarsber. og Medd. fra Det St. Kgl. Bibl. I, 254) tænkte sig, at Resen hermed sigtede til dette Skrift. Det er dog næppe tænkeligt, at Luthers »Theser« (31/10 1517) har været kendt i Danmark allerede samme Aar, og endelig er *Simonia* jo ikke det samme som Afladshandel, men den forargelige Handel med gejstlige Embeder, som ogsaa var vel kendt i Danmark og snart skulde faa et grelt Eksempel i Tovtrækningerne om Lunds Ærkebispedømme efter Birgers Død. At P. H. var forbitret over denne Embedshandel, ser vi ogsaa af de latinske Vers, han har indført i sine Optegnelser (VI, 177).

EN CRISTHEN FØRSTIS LÆRE. 1520.

I. S. 3—159.

Haandskriftet af denne Oversættelse af Erasmus Roterodamus »De institutione principis christiani« er nu Nr. 247, 4° i Ny kgl. Samling

paa Det kgl. Bibliotek i København. Det har sin Tid tilhørt Niels Foss, som har ladet den indbinde i Skindbinde og med hans Vaaben øverst paa Ryggen; allerede før denne Indbinding har sikkert Bl. 8 manglet. Haandskriftet er i lille Kvartformat ($20 \times 13\frac{1}{2}$ cm) paa godt Papir og er — fra regnet det tabte Blad og et Par tabte Bogstaver i Randen paa Grund af Beskæring — udmærket bevaret. Der er gammel (dog ikke helt samtidig) Foliering indtil Fol. 55, derefter følger en nyere, ofte urigtig, Paginering 51—100. Slutningen (Fol. 81—131) har kun en ung Foliering med Blyant, som gaar gennem hele Bogen, og som er den, der er angivet her i Udgaven; den tager intet Hensyn til det tabte Blad (der har altsaa oprindeligt været 132 Blade).

Haandskriftet er skrevet af en af Paulus Helies Sekretærer, muligvis den samme, som i Optegnelsesbogen har indført de to Linier: Paule, serve dei osv. (VI, 197, 4—5), i hvert Fald er der nogen Lighed i Penneføringen, men ikke just i de enkelte Bogstavformer. Om det er skrevet efter skriftligt Forlæg eller Diktat, kan næppe afgøres, selv om noget taler for det første. Den er sprogligt rettet af Forfatteren selv, hvis Rettelser dog ikke tyder paa nogen særlig grundig Gennemgang og bliver langt sjældnere hen imod Slutningen. Det er da ogsaa tydeligt, at der maa have eksisteret et andet Haandskrift, som P. H. senere har gennemrettet til Brug ved Trykningen af Roskildeudgaven 1534 (trykt i V), idet der i dette maa have staaet Sætninger og Ord, som urigtigt mangler her, og selv om manglende Ord kan være indsat paa fri Haand, er dette umuligt med Sætninger som S. 16,21 og 132,23. Det er ikke rimeligt, at vort Haandskrift har været overrakt Kongen, dertil gør det et alt for ufærdigt Indtryk med sine mange Rettelser.

Haandskriftet er første Gang omtalt hos Olivarius, som aftrykker Fortalen S. 159 flg. og S. 47 udtrykkelig nævner, at han har laant det af Niels Foss.

Forrest i Haandskriftet har Niels Foss ladet indbinde 12 Blade, hvorpaa han har skrevet følgende:

Dette exemplar af *Erasmii Roterodami* bog de *Institutione Principis Christiani*, oversat paa Dansk af *Paulo Eliæ Carmelita* (ellers gemeenlig kaldet udi vor Danske Historie *Poul Vendekaabe*) er uden tvivl den *original*, som beneunte *Paulus Eliæ* haver offerert K: *Christian* den 2den, og enten skrevet af hannem selv, eller i det mindste paa selv samme tider; det en hver lettelig kand skønne, som de tiders *manuscripter*, stiiil, *caracterer*, *abbreviaturer* og anden skrive-maade er bekiendt: Dog holder jeg for, at det som til allersidst findes anført, nemlig *Explicita est hic Christiani Principis etc.*, er af en anden siden tilsat, deels fordi

det siunes med en anden haand at være skrevet, omendskiønt med samme tiders *caracterer*, deels og fordi det ikke lettelig kunde være *Paulo Eliæ* anstendig at skrive det, som der findes anført, om sig selv.

Hvad mig ellers ydermere bevæger til at tro, at dette *manuscript* er original, bestaar der udi, at Bogen ikke er bleven trykt førend 12 Aar efter *manuscriptets datum*, da *Paulus Eliæ* selv haver udi en liden, dog breed, 8vo ladet den udi Roskild til trykken befordre ved Hans Barth anno 1534, 12° mensis Augusti. Men udi samme edition findes aldeles ikke den *Dedication* til K. Christian den 2den, som *manuscriptet* med sig fører, men vel en anden til *Værdige Fædre, strenge Riddere, og ædele gode mænd, geistlige og verdslige Danmarkis Riges Raad og menige Danmarks Riges Indbyggere*; hvilken *dedication* jeg og af et trykt *exemplar* haver udskrevet, og her efter følger.

Ellers haver jeg i beneunte *dedication* merked 2de ting, 1) at *Paulus Eliæ* siger, at han *nogle aar siden* haver *paa vort Danske maal* udsat denne bog, som da er dette *manuscript*. 2) At han ved denne bogs oversetning haver skaffed Danmarkis Riiges Herre og Konge, *som her efter comme skal*, en Raadgiver *etc.*, Hvoraf det er klart, at sligt er skrevet *durante interregno*, og førend *Christianus 3* var til Konge bleven udvalt.

Dedicationen, | som da denne bog *in an-* | no 1534 blev trykt udi | Roskild, findes anført, | lyder som følger:

Verdiighe Fædre med Gud, strenge Riddere oc ædele gode mend geeslige [osv. (Fortalen, som trykt i V, indtil] Amen. Roschildie in profesto beati Laurentii Martyris Anno domini M. D. XXXIIII.

Ogsaa Titelsiden til Roskildeudgaven har Foss afskrevet.

Kommentar.

5,5 Broder (el. frater) Paulus Helie carmelita] Dette er Forfatterens faste Navn, naar han selv skriver det. Af andre samtidige nævnes han mest Lektor Povl, Lector Pouil Helgesen (Heliesen o. lign., se III, 301). Øgenavnet Vendekaabe har allerede været brugt om ham i hans Levetid, men faar sin egentlige Glanstid senere.

5,8 ij aar forledhen] for to Aar siden, altsaa formodentlig først paa Aaret 1520.

5,9 doctore Alexandro] Kong Christierns Livlæge, Skotten Dr. med. Alexander Kynghorn, 1513 Professor ved Universitetet (1517 Rektor), 1522 Dekan i Roskilde Domkapitel, meget brugt som Diplomat af Kongen, ogsaa efter at han havde forladt Danmark. Døde sandsynligvis 1529.

5,10 en bog] Man antager, at det har været et haandskrevet Eksemplar af den latinske Oversættelse af Machiavelli's »Fyrsten«. Bogen, som er skrevet 1513, var i 1520 endnu ikke trykt. Herimod se J. Oskar Andersen, Paulus Helie I, 109, hvor det formodes at være en Bog om Kongens Krav paa Sverige.

6,4 doctor Erasmus Rotherodam osv.] *Institutio Principis Christiani*, som udkom 1516; P. H. har, som nogle Oversættelsesfejl, der gaar tilbage til latinske Trykfejl, viser, benyttet Kvartudgaven, trykt hos Froben i Basel 1518. Jf. Noterne til S. 31,14 og 48,30.

6,4 høybaarinn først Karll] Karl (V), Broder til Christiern II.s Dronning, arvede 1506 efter sin Fader Filip af Østrigs Død, Østrig og Nederlandene, 1516 efter Morfaderen Ferdinand den Katolskes Død Spanien, og blev 1519 valgt til tysk Konge (kejserkronet 1520).

7,4—5 sand mend] Ikke i den juridiske Betydning, som Ordet har i Jyske Lov, men i den almene Betydning »sandhedskærlige Mænd«. Jf. S. 89,14 f.

7,9 Sanctus Bernardus] Noget i den Retning findes i *Sermones in Cantica*, Sermo 18,3. Migne, Patrol. Lat. 183,860. Jf. S. 134,14; III, 279,9; Eccl. 14,5 er den egentlige Kilde.

7,18—21 Somme . . . af sted komme] Jf. III, 5,18.

7,32—8,1 oc jeg . . . i closther] Hvor og naar P. H. er kommet i Kloster, kan ikke oplyses.

8,6 wmdscriffwet . . . sætthet] ∴: udskrive det, sætte det; saadan Sammentrækning er temmelig sjælden hos P. H.

9,3—7 24 Januarij . . . corrupunt] M. Didrik Slagheck, var med Støtte af Sigbrit kommet i Kongens Gunst, saa han til sidst blev indtrængt som Biskop i Skara og Ærkebisp i Lund, hvor han tiltraadte Embedet i Nov. 1521 (dog uden at være indviet), men allerede 24. Januar 1522 blev han brændt som Kætter i København som Syndebuk for det stockholmske Blodbad.

11,1 Succurre . . . virgo] Ikke hos Erasmus.

11,3—4 ffor ældris ædelehed (1534: forfædris høgbarne stæmme)] Er.: 'maiorum imagines'; om P. H. har forstaaet Udtrykket, som sigter til den romerske Embedsadelens *ius imaginum*, er vel tvivlsomt. Jf. 12,1 Deylighed (= 1534). Jf. 121,25, som vist ogsaa kun er halvt forstaaet.

12,9 Dess værre] Jo vanskeligere.

12,22 i dhen ny . . . soes (1534: indplandis)] Latinens 'in puerilis animi nouale iacienda . . . semina' ∴: »i Barnesindets Brakmark skal saas« . . . er ikke heldigt gengivet.

13,16—18 Lland . . . lærdom] Vist misforstaaet. Er. siger, at til en god Fyrste staar Landet i Gæld for alting, men for ham selv staar det i Gæld til hans Opdrager.

15,17 lækte] legede (luserunt).

16,6 beneficia] Er.: 'sacerdotia' altsaa kumulerede gejstlige Embeder (Ændringen til 'læn' i 1534 er altsaa mindre god, da 'læn' er tvetydigt).

16,21 gerighed] Herefter har 1534 (og Er.) flere Led, se V 108,30.

17,25 almænnelige] Er. har 'vulgi'.

18,16 fastelaghens] Vist et Forsøg paa at udtrykke »formummet, maskeret«; Er. har 'fidei ac libertatis fuco personata'.

19,7 Den Fabel om Duen og Myren, som findes i andre Udgaver, mangler ligesom her i Er. 1518 (og i 1534).

19,13 met tidhen] her mangler 'kand' (saal. 1534).

20,23 hemmelige] i Enrum; Er.: 'priuatim'.

21,14 flydh] fly (ordne) det.

21,25 erligere . . . begæris] Meningen er maaske rigtig forstaaet (jf. V, 114,11), men ikke klart udtrykt; Er.: 'tanto illustrius . . . quanto minus fuerit affectatum'.

22,1 waben . . . teghen] ceras, stemmata hos Er. betyder maaske her Vaabner og Stamtavler, men ceræ er ellers Betegnelsen for Voksmasker af Forfædrene, altsaa det samme som imagines.

23,12—13 natwrlig . . . elskermænd] 'philosophum' Er.

23,22 wsynligt] urigtig Oversættelse af 'invisum', forhadt; saaledes oftere.

23,28 logicam] 'dialecticam' Er.

24,9 gørid] gøre det.

24,16 al] vist urigtig Foregribelse af det følgende 'aldrig'.

24,23 dhen . . . ær] 'e media fece plebis' Er.

25,32—26,1 koslige . . . beelede] 'sculptas aut coloribus adumbratas imagines' Er.

26,22 fastelaghens gække] Denne uheldige Gengivelse af Latinens 'tragœdiarum histriones' er bevaret i 1534.

26,33 skalke noodher] 'vitiolum notæ' ∴ Tegn paa Laster; det danske Udtryk rammer ved Siden af, men er bevaret i 1534.

27,12 kirke . . . roof] sacrilegia Er.

27,22 sacramenth] sacramentum betyder paa Latin Faneed; jf. 28,28.

30,7 wær . . . glæmmen] glem, Er. 'neglige'.

30,9—10 fordræffwe dhin wredhe] Vist Fejl for f. dh. wrett (ferre . . .

iniuriam Er.), men bevaret i 1534. Efter L. 14 er et Par Sætninger udeladt, ogsaa i 1534.

31,14 trælle] 'seruis', Trykfejl i 1518 for 'serius' o: for sent; bevaret i 1534.

31,17 dhenne røst] 'denne Udtalelse'. Parentestegnet er ment som Anførselstegn, men mangler ved Gentagelserne L. 27 og 32,1. Hos Er. staar ikke 'een mand', men 'viro sapiente'; 1534 som her.

32,4 met samme fare] 'tanti' Er.

34,22 dhen figwr] det Forbillede; 'archetypo tuo' Er.

35,27 ordhen oc skickilse] 'hierarchias' Er.

40,2 træle . . . slakter] 'empta iumenta, aut lanistæ sua mancipia'. P. H. har vel ikke kendt Ordet lanista, 'Fægtelærer for Gladiatorerne', og har for at faa en Slags Mening byttet Objekterne om. Lanista synes dog ogsaa hos Peder Laale (Nr. 572) at betyde Slagter.

40,5—7 Phalaridis . . . Domitii] Medens de andre Tyranner er velkendte, er Mezentius (Æneiden VIII, 482) ret ukendt; med Domitius menes vel Domitianus.

40,22 eeth dyr . . . kommet] 'cœleste animal'.

42,6 Busiris var en ægyptisk Sagnkonge, som slagtede sine Gæster (tugtet af Herakles). Pentheus, Sagnkonge i Thebæ, Modstander af Bacchusdyrkelsen. Midas, Apollos Rival.

43,18 haffwer . . . borgers] Er.: 'nihil æque suspectum habet, atque ciuium bonorum . . .'; et Par Ord er faldet ud, rettet i 1534.

44,5 wigd oc wwigd] 'sacra profanaque'; 1534 som her.

44,27 Dhet] Herefter mangler 'tredie'; tilf. i 1534.

47,15 leede folket] Herefter mangler 'igen', Er.: reductet; tilf. i 1534.

48,7 brødhre] Herefter mangler 'icke træle'; tilf. i 1534.

48,21 propheta] Tilf. af P. H., jf. 1534. Ezech. 19,3; 34,8.

48,29—30 een løije . . . hwngher]: Er.: 'Leo, inquit, rugiens et ursus esuriens', men 'ursus' (Prov. 28,15) er ved Trykfejl i 1518 blevet 'rursus'; Fejlen gentages i 1534.

50,5 orlog] 'certamen' (Kappestrid); 1534 ikke meget bedre: 'krig'.

51,19 Et Stykke om Fadernavnet, der tillægges baade Jupiter og Gudfader, er udeladt her (og i 1534).

52,17 oc sien] 'non modo'; 1534: 'end sie'.

52,20 Pollux] græsk Filosof o. 150 e. Chr.

52,23—25 oc dog . . . jeg kan] 'Ea (nl. det foregaaende græske Citat) tametsi latinus sermo commode non possit reddere, ob græcæ linguæ proprietatem, tamen in hoc certe uertimus', Er.; jf. 1534.

52,25 ganghet] gaa det.

53,22 leedsaghere] 'ducem' her vel i Betydningen Hertug; 1534 som her.

53,27—28 besynderlig ord] 'singulis vocalibus' (som Oversættelse af gr. ὁσόμεναι) »med et enkelt Ord«; P. H. har maaske forstaaet Meningen, men ikke faaet den klart frem i Oversættelsen; 1534 som her.

54,16 wstraffelig] 'incorrigibilis'; omskrevet: 'som icke kand straffis' i 1534, ikke stort bedre.

55,25—26 dhet . . . dher fførst gjorde kongher] nemlig 'meenighe folkis samtycke'.

57,5 een konge] Derefter mangler et større Skilletegn.

57,27 i . . . bog] 'in œconomico libello'.

57,32 som . . . trældom] Misforstaaet; Er.: 'aut coactis mancipijs' (eller underkuede Trælle); 1534 som her.

58,23 oc icke forarghis] Tilf. af P. H.; 1534 som her.

60,25 hollet] holde det.

60,30 een pibere] Er.: 'mimo'; 1534 som her.

60,32 ansigt] uultu; 1534 som her.

63,22 toll penning] 'didrachmum' (Matth. 17,23 Vulg.); 1534 som her.

64,20 at] Herefter glemt 'han' (saal. 1534).

65,22 met baadhe] 'cum fœnore' (med Rente); udeladt i 1534.

65,23—24 bwndhen handell] Meningen er Gensidighed (Er.: commercium); ændret, men ikke til det bedre, i 1534.

66,19 aff een steen] 'de lapide (ut aiunt)' Er.; 1534 tilføjer: paa torget; jf. V, 289,13.

67,27—28 dhen . . . faare] 'personam quam suscepisti, sustineas, ac tuearis oportet' (den Rolle, du har paataget dig, maa du gennemføre og fastholde); 1534 omtrent som her.

69,6 og 7 neemme] 'ingenium' (Sindelag); 1534 bedre: 'natwr'.

69,20 logicam] Er.: 'dialecticen'; 1534 som her.

70,19—20 Hwad . . . doblir] Tilf. af P. H.; 1534 som her.

70,23 reeb] 'laqueum', »Strikken« (Galgen, jf. 128,6).

73,16 ff. Den her givne fri Oversættelse af Erasmus' Tolkning af Billedskrift er ikke let at finde Mening i, men rammer vist nogenlunde Erasmus' Tanker; væsentlig i 1534 som her.

73,19. Det sidste 'oc' er vist urigt., men 1534 har det som her.

73,31 eeth grwmpt dyr] 'hippopotamus, animal efferum' Er.; 1534 som her.

74,16 eenisthe] Herefter mangler et 'icke' (ogsaa i 1534), som aabenbart er blevet borte, fordi 'icke' forekommer saa ofte i Stykket.

74,30 waben] 'insignia'.

75,18 stytte . . . paa] 1534: 'belede som Cræsi eller Cyri titell staar paa', stemmende med Er.: 'statuam marmoream, Cræsi aut Cyri inscriptam titulo'.

76,4 om . . . got] Misforstaaet; Er.: 'si quid ex alto foret detrahendum' (hvis det gjaldt om at tage noget ned fra en høj Hylde); 1534 som her.

77,4 i . . . bøgher] 'in Politicis suis'. Nereus (en Havgud) udmærkede sig ikke ved sin Skønhed, men ved at skifte Skikkelse; 'formam' er maaske misforstaaet. Milon, en berømt Atlet og Pythagoræer, førte 510 f. Chr. Krotonianernes Hær mod Sybaris i Syditalien. Maximinus (Kejser 234—238) var 7 Fod høj og kæmpestærk. Tantalus, lydisk Sagnkonge, var kendt for sin Rigdom, men især for sit Forræderi mod Guderne, som blev strængt straffet efter hans Død.

77,29 røst] 'uox', Udtalelse, Talemaade; Parentesen gælder som Anførselstegn. Talemaaden er det kendet »Hoc (Erasmus har »Sic«) volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas« (Juvenal, Satirer VI, 223).

77,32—78,1 Ffolk . . . rædhis] Mindre god Gengivelse af »oderint dum metuant«.

79,20 flg. sætthe till . . . skickelsse] 'in ordinem cogere' (Er.) svarer nærmest til det moderne »sætte en paa Plads«; men P. H. har vel ikke kunnet komme det nærmere.

81,17 brwghet speelid] 'præcipuæ partes tragœdiæ fuerint' (spillet Hovedrollerne i Sørgepillet); 1534 bedre: 'regeerett spyllett'.

81,29—30 gaa . . . fodspor] Misforstaaet, Er.: 'plerumque nutrices in matrum abeunt affectus' (fatter Ammerne som oftest moderlige Følelser). 1534 som her.

83,4 saalde røg] 'fumos vendere' betyder »give tomme Løfter«.

83,13 noghen [føge ting]] Tilf. uden tilsvarende hos Er.

83,17 giffuid] »give det«. Carneades, græsk Filosof, død 129 f. Chr.

84,17 oratores oc sendebwd] »Gesandtskaber«; Oratorerne var de i latinsk Veltalenhed særlig øvede Medlemmer af Gesandtskaberne.

84,30 flg. At P. H. delte Erasmus' Had til disse magi og prognostæ, fremgaar af VI, 189,207. I 1534 er Stykket misforstaaet.

85,11 aff . . . friiheed] Meningen er »under Skin af Fritalenhed« (specie libertatis), ikke godt udtrykt; 1534 som her.

87,8 wdi] Herefter mangler et større Skilletegn.

88,1 alsomyppirsthe] 'serenissimus', Kurfyrsternes Titel.

88,17—18 opnæffnis] opregnes; Er.: 'Cum audiet regionum titulos'. 1534 beneffnis.

88,26 dikt . . . loff] 'panegyricos'.

89,5 [kongel] 'principem'; konge i 1534 er muligvis en fri Forbedring.

90,9—10 dhe . . . haffwer] Se VI, 179,17.

90,11 at] Fejl for 'aff' (saal. 1534).

90,21 dhen . . . læst] 'Euangelia'.

90,31—32 Dher næst . . . leffnid] 'Plutarchi apophthegmata, deinde moralia . . . et uitas'; klarere i 1534.

91,8 regemente] Derefter skulde være stort Skilletegn, som i 1534.

91,21 till] vist Fejl for 'tidh', som 1534 har.

92,27, 29 og 31 møgheit] Vi vilde sige: 'saa meget' eller 'hvor meget'.

93,13—15 Tijtus . . . falth aff] at T. V., da han havde lagt Skat paa Latrinerne, sagde: det lugter altid godt, som giver Indtægt ('Titi Vespasiani uectigal e lotio collectum, et fœdissimo facto par dictum: Lucri bonus est odor ex re qualibet' Er.). Misforstaaelsen, som er forklarlig nok, naar man tænker paa danske Renlighedsforhold i Datiden, er gjort endnu tydeligere i 1534.

93,28. Det andet 'oc' er vist urigtigt (mgl. i 1534, jf. dog næste Note).

93,32 oc] 'etiam'; tydeligere i 1534.

95,6 icke rættelig] »paa en stødende Maade« ('parum dextre'); 1534 som her.

95,8 oc] Fejl for 'att' (saal. 1534).

95,21—22 wanddring (1534: reyse) i fræmmede land] Udenlandsrejser, (Er.: peregrinationibus).

95,24 der . . . gør] »som Freden fremmer« ('Artes pacis').

95,27—28 kalledis . . . orlog] Vist forskrevet; 1534: som kaldedes konst til fred oc til orlog.

100,20 wdwortis] udenlandsk (foris); 1534: wdlendische.

100,30 Philippum] Kejser Karl V.s og Dronning Elisabeths Fader (1478—1506), som ikke blot 1582 havde arvet de burgundiske Lande (med Nederlandene), men ogsaa efter sin Svigermoder Isabellas Død 1504 kæmpede mod sin Svigerfader Ferdinand den Katolske for at blive Konge i Kastilien. Hertugdømmet Geldern lykkedes det først hans Søn Karl V at indlemme i Nederlandene 1543.

101,27—28 Beqwem omgengilse] Omgængelighed (ciuilitas).

102,21 tall . . . smigkerij] Udtalelser end af hans Pragt ('amictu').

104,1 flg. Jf. S. 164,10.

104,26—27 som . . . syer] 'ut Peripateticorum more loquamur'.

104,28—30 deylighed . . . rigdom] Forklarende Indskud af P. H. Dette Afsnit har vist, efter Overspringelserne at dømme, været noget utydeligt skrevet i Forf.s Kladder, maaske med Overstregninger og Indskud, paa Grund af de Vanskeligheder, Oversættelsen har frembudt. Udfyldningen her er næppe heldig, se til V, 199,12.

106,12 sang] 'quæuis musica' — altsaa ogsaa tarvelig Musik; Fejlen gaar igen i 1534.

106,19 kødmaangere] 'bestiarii' (Dyrefægtere, Dyretæmmere); 1534 som her. Hele Fremstillingen passer heller ikke med Hensyn til Slagtere. Jf. S. 40,2.

106,26 fig. . . . da skal du give efter (obsecundandum) og saa efterhaanden drage dem . . . enten med Kunst eller med lykkebringende Snedighed (fucō salutari). Efter 'seg' i L. 30 mangler 'først' (primum), ogsaa i 1534.

108,5 orkeløse embede] Sinecurer (ministeria otiosa).

108,7 lang wandring] Udenlandsrejse 'peregrinationes'.

108,15—16 Naar . . . snarlige] nimium tensus rumpatur funiculus. Sml. P. Laale Nr. 189.

108,26 Se til 70,23.

109,13—16. Hvad der engang er vedtaget (inductum), det er (næsten) ikke til at afskaffe (aboleri).

110,19—22 paa . . . i gæn] Vidtløftig Udlægning af Erasmus' Udtryk: 'quas redemptores extorquent'; omskrevet i 1534.

110,31—32 sparsomhed . . . rænthe] 'magnum vectigal parsimonia est'.

111,11 tolet] taaler det.

111,19 hertig Karl] Karl den Dristige af Burgund (1433—77).

111,19—20 landhet . . . herre] 'diutina anarchia', som maa være Subjekt baade til 'ær værre . . .' og 'twinge' (rigtigere 'twingde' i 1534, Er.: 'affligeret'); 'dhine land' er tankeløst overført fra Originalen, som jo var skrevet for Nederlandenes Herre (ogsaa i 1534).

111,21—22 onth paffwiment] 'ubi nomismatis materia mixtura quapiam uitiatur'; paffwiment betyder Metaltilsætning.

111,24 skaarin] »beklippet«.

112,12 han] Vist Fejl for 'man' (saal. 1534, som ændrer sætthe til agte, uden dog at faa Meningen klart frem: 'Nec tamen temere collocanda est Principis liberalitas', d. v. s. Fyrsten skal dog ikke øse Gaver ud i Flæng).

112,27 wskyllige] 'indignis' 1518, sikkert Trykfejl for 'dignis'; P. H. har egentlig klaret Skæret godt. 1534 som her.

113,4 oc] 'i' tilf. 1534, vist rigtigt.

113,27 flyd] skik det!

114,7 kende] 'agnoscere', vedkende sig; 1534: bekende.

114,13 som] 'the' tilf. 1534 rigtigt.

114,27 møghet] 'multas leges'; 1534: 'megen low'.

115,6 friiborne mentz] Stormændenes (procerum); 1534 som her.

115,19 andre] Fejl for 'onde' (praua), men 1534 som her.

116,6 Epitades] Epitadeus, Lovgiver i Sparta.

116,25 rwnnelige] 'moderate'; er Forstærkningen gjort med Vilje? den er bevaret i 1534.

117,11 løn oc lyst] 'præmiis', men L. 27 Gengivelse af 'illectamentis'.

117,15 low] 'være sæt i' tilf. 1534 rigtigt.

118,7. Jf. S. 164,5.

119,18 han] Herefter vist udfaldet 'kan'; 1534: kand raade bod.

120,16 dhem dher] Fejl for 'dher dhem'; saal. 1534.

120,28—31 om . . . stædher] Er. har kun 'de collegiis'; 1534 som her.

120,20 Massilienses] Indbyggerne i Massilia (Marseille).

120,32—121,2 dhet . . . rænthe] 'redemptores'; jf. til 110,19.

121,3—4 de . . . sleemhed] 'lenones'.

121,19 haffwe . . . aff] undskyldes med; egl.: dvask Lediggang nyde Navn af Fornemhed (iners otium nobilitatis titulo donandum Er.).

121,25 bethee . . . beledhe] ligne deres Forfædre (respondeant maiorum imaginibus).

122,6 lære] Herefter er vist udfaldet: »siidindis embede, fordi then stwnd børn øffue«; saal. 1534.

123,11 offwerhænge] hælde til en Side.

123,26 wpinth] Udelader P. H. med Vilje næsten (penè) foran dette Ord? 1534 som her.

124,2 for synd] Fejl for 'efftersyn' (exempli), som 1534 har. Det fig. er misforstaaet; Erasmus har, at Straffen mere skal virke ved sin Nyhed (Sjældenhed) end ved sin Haardhed (nec . . . tam immanitate . . . quam nouitate). 1534 som her.

124,21—23 fiordi . . . goth] Tilf. af P. H., maaske med Henblik paa forældede Bestemmelser i den kirkelige Lovgivning.

128,3 besynnerlige gagen] »deres private Fordel«, jf. 133,8.

128,6 till . . . tigge] 'ad laqueum aut mendacitatem', »til Galgen eller Tiggerstaven«, jf. 70,23.

129,26—28 bør . . . førstelighed] 'maiestatis est accusandus'.

130,13 kongel] er Objekt i Sætningen.

131,9—10 dher . . . brwge] νομοφυλάκων; P. H. har altsaa forstaaet dette græske Ord, som ikke er oversat i Erasmus' Tekst. Vi har ellers meget faa Eksempler, som viser, at P. H. har forstaaet Græsk.

131,21—22 juristher oc aduocatir] 'jure consultos'.

132,23 aar] Herefter er udfaldet 'oc inghen ældre end halffierdsins tiwge aar', som 1534 har.

132,30 seedher] 'gesticulationes', 1534 som her.

133,8 gør . . . gagen] 'suum negotium agit' (søger sin egen Fordel), jf. 128,3; 1534 som her.

133,12 alsom . . . mænghe] 'turpissima confusio'.

134,14 Jf. 7,9.

135,5 seg self] urigtigt; 'plebem' Er.; 1534 som her.

135,6 Kongelige] Vist Fejl for Klogelige (Prudenter); 1534 som her.

138,10 tyrkir [oc] hedninge] 'ethnicis'. —

138,18—19. Siden 1494 havde de franske Konger Karl VIII (—1498), Ludvig XII (—1515) og Frans I med skiftende Held og med store Udgifter kæmpet for at erobre store Dele af Italien (Waland). Da Erasmus skrev sin Bog, var Kampen endnu uafgjort, men de stadige Forbund og Forræderier mod Forbundsfæller var Grund nok for ham til at fordømme Tilstandene.

138,26 Konge søn] Herefter bør være større Skilletegn.

138,27—28 dhæt . . . begæring] En uheldig Gengivelse af Er.: 'isti priuatorum sunt affectus' »saadan kan en Privatmand ræsonnere«. Omskrivningen i 1534 er næppe nogen Forbedring. Ogsaa S. 128,3 og 139,4 og 5 oversættes priuata ved besynderlig (ogsaa i 1534).

139,4 Konge] Her skulde være nyt Afsnit.

139,5—8 mæn . . . skyld] Under Kampene om Italien aftales og brydes atter og atter Aftaler om Fyrstægteskaber ofte med politiske Følger.

139,9 wæll] Fejl for wall? Er.: 'delectum'; helt omskrevet i 1534 uden Hensyn til den latinske Tekst.

139,21 meenighe] fælles; det fælles Fædreland er en Hovedaarsag dertil.

139,23—24 nar . . . wligning] 'imparia matrimonia'; betyder folket »Egtefællerne«? Efter 'een' i L. 23 mangler 'stor partt aff' (se 1534).

140,7 ønsked] ønske det. Ligesaa L. 11 'fortaghet'.

140,9 flg. Kong Jacob IV af Skotland, som havde ægtet Henrik VII.s Datter Margrethe, faldt 1513 ved Flodden i Kamp mod sin Svoger, Henrik VIII af England.

142,12 Eneam] æneas hos Virgil.

142,22 og 143,12 openbare handell] offentlig Virksomhed (publicis functionibus).

143,4 fordærffwe] Skrivefejl for fordreffwe, som 1534 har.

143,15—18 oc thet . . . till] »og med en underlig Beslutning overlader det, som især tilkommer Biskopperne, som noget altfor simpelt til andre, men selv paatager de sig de modbydeligste Hverv«, misforstaaet af P. H., som henfører 'ueluti indignum' (sordidissimum) til Biskopperne i St. f. til Prædikegerningen. Misforstaaelsen er gjort tydeligere i 1534 — 'the slemmiste æmbede' er nok Politik og Forvaltningen og Brugen af Indtægterne; ogsaa dette er ved Tilføjelsen af 'oc ryngiste' gjort værre i 1534.

144,24 røffwere] Vist Fejl for røffweri (saal. 1534, latrocinii Er.).

145,3—4 the . . . bæste] 'porticibus'.

145,8 æær] Denne hallandske Flertalsform af 'Aa' er i 1534 ændret til 'oor'.

145,24—26 till . . . gagen] Efter 'till' mangler 'att'. Erasmus har: »til at modtage Gesandtskaber, naar de gælder Folkets Sager« (in excipiendis legationibus, si quæ populi causam agent). 1534 tilføjer 'i hoffuering' foran 'till', og omskriver det følgende.

146,10 in Grecia] Laconicum.

147,17 planethe orlog (1534: feyde)] 'eclipsis'.

147,18 flg. Se til 138,18.

147,30 gammell] serium (alvorligt), læst serum? 1534 som her.

148,19 se] Vist Skrivefejl for seg, jf. 1543.

148,32 fræmmede skalke] 'barbarica fex'.

149,6—7 æn . . . gode] 'quam ut suos habeat quam optimos'. Punktum efter 'gode' bør nok staa efter 'Mæn', jf. V, 246,5.

149,17 staar] værdsættes, koster (Er.: constabit).

149,17 om] Kommaet bør staa foran dette Ord.

150,19 leedhe] Herefter glemt 'seg' (saal. 1534): vejlede sig selv (imponunt sibi).

150,26 ffor (1534: fangher) orsage] finder et Paaskud (titulus).

151,15 Som] Somme, nogle (Quædam); saal. 1534.

151,18—20 Dhen . . . malem] Forklarende Indskud af P. H., ogsaa i 1534.

152,10—11 følie . . . ting] forfølge en saadan Sag; jf. 1534.

153,6—9 Meningen er uklar, ogsaa hos Erasmus, som har 'Cæsar' i St. f. 'keyserin'.

153,31 oc . . . w wærdhe] »slet ikke har fortjent noget saadant«.

154,6 wænløsse] maaske Afskriverfejl for wærieløse (Er.: orbi); 1534 'wæneløse'.

155,22—23 een . . . ængels mand] Er.: 'Gallum odit Anglus, Anglum gallus'; 1534 som her.

155,25—26 wale . . . skwitzer] 'Germanum Italus, Eluetium Sueuus' Er.

156,9—10 baand oc wilkaar] 'symbola'; 1534 som her.

156,20 ware] vore (nostrum).

157,11 met landz knekte] 'militum copiis'.

157,13 Her skulde ikke være stort Skilletegn, jf. 1534.

158,27 soijn] »saa end«? 1534 har blot: 'saa'.

158,31—159,2 The . . . naade] Meningen er: Mindet om tidligere Lidelser skal tilskynde os til Fred, og Fortidens Ulykker skal gøre os dobbelt taknemmelige for din fremtidige Velgerning.

159,3—7 Denne Kolofon kan ikke stamme fra P. H. selv, men er tilføjet af en Skriver. Her nævnes P. H. første Gang som Baccalaureus i Teologien (J. Oskar Andersen, P. H. I S. 119).

DE TO BEVAREDE BREVE FRA PAULUS HELIE, SAMT OPLYSNINGER OM TABTE BREVE.

En Mand som Paulus Helie kan formodes at have ført en betydelig Korrespondance, dels i Embeds Medfør, dels privat, men kun meget lidt deraf er bevaret og intet i Original, saa vidt vi ved. Efterretninger om tabte Breve har vi i nogen Grad, men her er meget usikkert.

Under 1521 har Resen (Luth. triumphans Bl. G 3^v; Khist. Saml. 4. R. I, 47): *Ut se conqueratur etiam Paulus Eliæ suspectum fuisse nonnullis: quod hactenus favisset Luthero, legisset scripta ejus, ac nugas Monachorum non probaret, in Epistola familiari ad D. And. Chr. &c. in Aug.* Der er altsaa Tale om et fortroligt Brev til Ordenens Provincial for at forsvare sig mod Beskyldningen for lutherske Sympatier. At Martin Reinhards og Dr. Andreas Karlstadts korte Ophold i København kan have medført, at P. H. har stiftet nærmere Bekendtskab med Luthers Skrifter, er rimeligt nok; at han har læst nogle af dem, er sikkert; og at han har billiget noget af dem er lige saa sikkert. Snarest har Brevet været en fortrolig Redegørelse overfor en velvillig overordnet, der forstod at skelne mellem Forstaaelse og Tilslutning overfor det ny. Brevet (som Engelstoft urigtigt henfører til 1522) kendes kun

fra Resen; allerede Olivarius (S. 42) har forgæves eftersøgt det.

I Brevet til Kanniken Peder Ivarsen (I, 178,29 fig.) omtales en Erklæring, som P. H. efter Befaling har afgivet til Kong Christiern II om Luther og Luthers Lære. Om denne Erklæring har været afgivet mundtlig eller skriftlig, fremgaar ikke klart af Omtalen; men J. Oskar Andersen slutter af Citatet (*fragmenta quedam aliarum epistolarum* I, 178, 19), at det har været skriftligt (Paulus Helie I, 121 Anm. 2). Efter P. H.s Udtalelser I, 179,10—14 at dømme, maa det snarest henføres til Forsommeren 1522.

Til 1522 henfører Resen (Luth. triumphans Bl. G 6v; Khist. Saml. 4. R. I, 47) følgende om P. H.: *Qui ut aliis gratificaretur, vertumnus, reprehendit Epistolâ, sic volente Avone Bilde Ep., Martinum Reinhardum Lutheranum propter Propositiones quas disputarat ex libro de captivitate Babylonica, respondente quodam Gerharo Cremonense*. Efterretningen om dette Brev kan ikke være rigtig, da en Disputats af denne Art var umulig ved Universitetet; der var heller ikke i Danmark nogen Gerhard fra Cremona (men en Dominikaner Isidoro Isolani fra Cremona havde angrebet Luther, som svarede ham i »De captivitate Babylonica«, se J. Oskar Andersen, Overfor Kirkebruddet S. 96). I 1522 var Martin Reinhard desuden forlængst igen i Tyskland, saa der var ingen særlig Grund til at bekæmpe ham. P. Severinsen har formodet, at det af Resen omtalte Brev kan være det samme som *Epistola apologetica . . . ad dominum Roschildensem* (I, 179,22—23). Denne *dominus Roschildensis* kan være Biskop Lage Urne; jf. *dominus Ripensis* (Erslev, Testamenter 65,5; 66,2), men alt dette er meget usikkert.

Et Brev til Morten Børup om *quorundam sacerdotum opes*, som de har skaffet sig paa smudsig Maade og anvender lige saa skammeligt (I, 179,30—180,6) kan vi ikke bestemme nærmere, end at det maa være ældre end Brevet til Peder Ivarsen (3. Nov. 1524).

Under 1525 meddeler Resen (Luth. triumphans Bl. H 7; Khist. Saml. 4. R. I, 49) at Hans Tausen prædikede i Viborg: *qui liberatus per cives benevolos convertit illic Fratrem Erasmus Minoritam: de quo conquerebatur Paulus Eliæ, Epistola ad ipsum anno proximo*. Brevet er for øvrigt ukendt. Broder Erasmus' Frafald omtales ogsaa i den gamle Krønike om Graabrødrenes Udjagelse (Khist. Saml. 1 R. I, 376), hvor det siges, at han senere blev Præst i »Boffue« (maaske Fejl for *Voffue*, Ove?). Om Resen har kendt Brevet eller blot hørt om det, er ikke helt klart, men Brevet maa vist have været til.

I Dansk Tegnelsebog (o. 15. September) 1531 (Frederik I.s Registrant v. Erslev og Mollerup S. 362) staar: »Her Marquondt citat

lector Pawell carmelithe, fore nogle breffue, som hand haffuer schreffuit hannem paa met vrette, at møde vdi første almyndiige herredag, som stande schall i Nyborgh, cum clausula, at huilken icke kommer, tha wille koninglige Maiestadt lade dømme paa sagen, effther thens beuising, som tilstæde komer.« Vi ved hverken, hvem Hr. Markvard var, eller hvad Striden har drejet sig om.

Ligeledes finder vi i Frederik I.s Registrant under 19. Juli 1530 (Udgaven S. 259): Borgemester og Raadmænd i Landtzkrone fik Stadfæstelse paa en Stadfæstelse af Lector Pouell Hellisszenn paa den Handel og Contrakt, som Prior i Carmelite Klosteret smstds. med menige Convents Samtykke havde gjort med hine; de skulle have det Carmelite Kloster og vor Frues til deres Bys Behov — — mod at besørge de fattige Mænd, som vil blive i Klosteret og leve ærlig. — Det drejer sig her ikke om et Brev i sædvanlig Betydning, men om et Dokument (sikkert paa Dansk), som en eller anden Skriver har affattet og P. H. blot underskrevet som Ordenens Provincial.

Vi kommer saa til de to *bevarede* latinske Breve. Originalerne har ingen set i nyere Tid, hvis man da ikke kan stole paa Harboes Udtalelse (Dän. Bibl. I, 34.36), at han har faaet »et Manuskript, som Paulus Eliæ har forfattet« af en god Ven »i Holsten«. Fra dette forsvundne Manuskript (om det var originalt, maa staa hen) stammer vistnok umiddelbart de to Afskrifter Aa og Bab, men disse to Afskrifter skiller sig fra hinanden ikke blot ved en Del afvigende Læsemaader, hvor Langebeks i Reglen vil være at foretrække, men ogsaa derved, at Langebeks lille Hæfte (Ny kgl. Saml. 1137, 4°) kun rummer de to Breve til Hans Laurensen og Peder Ivarsen og Brevet til Grev Christoffer (VI, 293 ff.), medens Lucoppidans store Folio (Ny kgl. Saml. 561, fol.) rummer en Mængde andet Stof. Efter en annalistisk Danmarkskrønike 1188—1523 (1—70+et hvidt Blad) kommer Lage Urnes Opsigelsesbrev, Frederik II. Brev til Roskilde Kapitel angaaende Dekanen Erik Gyldenstiernes Gods, *Brevet til Hans Laurensen*, en »Chronologia« 1020—1323, *Brevet til Peder Ivarsen*, Brevet til Grev Christoffer, Fortegnelse over Breve i Roskilde og meget andet, hvoraf et Par Stykker har haft med Roskilde at gøre.

Angaaende de tre latinske Breve (I S. 161—164, 175—183 og VI S. 291—296) havde P. Severinsen dannet sig den Mening, at de stammede fra en *Brevbog*, som muligvis var fundet sammen med Skibykrøniken. Denne Formodning støttede han særlig paa, at Brevet til Peder Ivarsen ser ud som en Koncept; Ytringerne S. 179,22 og 180,12 synes at henvise til noget, som er indført *foran* (supra), og som i selve

Brevet maa have været udskrevet, hvad P. H. ikke har gjort i Koncepten, men har ladet sin Sekretær gøre i Renskriften. Om denne Brevbog har været en personlig Kladdebog for P. H., eller om der ogsaa efter Tidens Lejlighed kan have været indført andet i den, lod Severinsen henstaa som uafgjort, men han var dog snarest tilbøjelig til at antage det første. At der maa have foreligget andre Breve fra P. H., som nu er tabte, fremgaar med Sikkerhed af Brevet til Peder Iversen, men i hvilken Form disse har været til, er et andet Spørgsmaal; dog synes det, som om P. H. har haft dem enten i Koncept eller Afskrift, siden han kan citere dem.

I hvert Fald tyder ogsaa Brevets Forekomst i Forbindelse med Roskilledokumenter hos Lucoppidan paa, at Forlægget ikke har været det afsendte Brev, som jo skulde findes i Lund. For saa vidt er maaske Lage Urnes Opsigelsesbrev et Sidestykke, som dette ogsaa kan være Afskrift efter en Koncept eller Kopi; hvor Originalen havnede, er meget usikkert. Den kan ikke have naaet sin kongelige Adressat, da det er afsendt fra Horsens tidligst den 10. April, og Kong Christiern sejlede fra København den 13. — umuligt er det dog ikke, at den er kommen tilbage til Afsenderen.

Derimod er der absolut intet, der tyder paa, at Brevet til Hans Laurentsen ikke skulde være det færdige Brev — som man jo ogsaa skulde vente at finde i Roskilde.

Om den Opgivelse, at P. H. skulde have forfattet Brevet til Grev Christoffer, som findes i begge Afskrifterne, har gammel Hjemmel, kan vi ikke vide. Vi maa tage den for, hvad den er og ikke bygge for meget paa den. Severinsen mente, at *in epistola magistri Johannis Laurentii* (I, 180, 12) maatte hentyde til et Brev, han har skrevet i Hans Laurentsens Navn; og naar han saaledes havde givet sig af med at skrive i andres Navn, kunde han vel ogsaa have skrevet til Greven i Roskilde Kapitels Navn. Men det anførte er dog vel snarere en mindre korrekt Betegnelse for hans eget Brev til Hans Laurentsen. For øvrigt har P. H. jo skrevet hele Bøger i Bispernes og Prælaternes Navn.

Epistola ad Johannem Laurentii. 1523.

I. S. 161—164.

Brevet er, ligesom Brevet til M. Peder Ivarsen, oversat af Heise som Tillæg til Oversættelsen af Skibykrøniken S. 191 flg. med historisk Indledning, hvortil her kan henvises.

Kommentar.

163,1 Johanni Laurentij] Der var to Kanniker i Roskilde af dette Navn. Den ældre var 1530 og 1534 Ærkedegn (d. v. s. Nr. 3 af de 4 Prælater; den yngre M. Hans Laurentsen var endnu 1534 den 6. yngste i Kapitlet, saa det er tvivlsomt, om han allerede 1523 kan have været Kannik. At han var det i 1528 fremgaar af Chr. Torkildsen Morsings Fortale til hans 'Arithmetica brevis' (N. M. Petersens Litteraturhist. 2. Udg. II S. 36 flg.). Han stammede fra Næstved og formodes at være Broder til Karmelitermunken Lektor Peder Laurentsen, den senere Reformator. Baade H. F. Rørdam (Biogr. Lex.) og Heise antager dog i Overensstemmelse med Paaskriften paa Afskrifterne af Brevet, at denne sidste er Adressaten, og at den Petrus, som nævnes først i Brevet, er hans Broder Lektoren. Han var 1543 Kapitlets katolske Ordfører og døde 24. April 1557, medens Ærkedegnen var død før 1538.

163,5 reuerendissimo . . . tuo] Biskop Lage Urne, som under Københavns Belejring var den egentlige Regent paa Sjælland.

163,6 illi rei] Hvad det er for en Sag, ved vi ikke.

164,1—3 dissimulassent . . . rusticos] »havde ladet være at pukke paa deres — endda tvivlsomme — Rettigheder over deres vornede Bønder«. Den Hals- og Haandsret, som her formodentlig sigtes til, blev først udtrykkelig givet Adelen i Christian III.s Haandfæstning Art. 7, men Adelen tiltog sig den vel allerede, ligesom den modsatte sig Kong Frederik I.s Forsøg paa at berolige de sjællandske Bønder ved at ophæve Vornedskabet (17. Sept. 1523, se Allen, De tre nord. Rigers Hist. 4. II, 80—83).

164,8 flg. Jf. ovenfor S. 104,2 flg.

164,14 flg. Jf. ovenfor S. 118,7; 'eam appellationem' er vel, som Heise formoder, »ærlige og velbyrdige Mænd«.

164,15 negotiatores eorum] Adelen forbød sine Bønder at sælge deres Varer i Købstæderne, før de var tilbudt Herskabet. Kongeligt Forbud mod denne Adelenes Adfærd blev udstedt i Roskilde 10. August 1523.

164,20 plerique] »ikke saa faa«.

Epistola ad Petrum Ivari. 1524.

I. S. 175—183.

Kommentar.

177,1 Domino Petro Iuari] M. Peder Ivarsen, Kannik i Lund, blev siddende i Kapitlet efter 1537 og valgtes 1558 til Kantor, død 1562.

Han har skrevet en kortfattet Danmarkshistorie 1266—1537, især om Forholdene i Ærkestiftet.

177,17 Ascerus] M. Asser Pedersen, Kansler hos Ærkebiskop Birger, senere Kantor, Forkæmper for Katolicismen og Ærkesædets Rettigheder; d. 1536 (G. Johannesson, Den skånska kyrken S. 367).

178,5 Pontificis diploma] Leo X. udsendte 15. Juni 1520 Bullen *Exsurge Domine*, hvori en Del af Luthers Meninger fordømmes, og 2. Jan. 1521 Bandbullen mod Luther *Decet Romanum Pontificem*, men Kongen forbød i Februar Universitetet at offentliggøre den. Da det er givet, at P. H. først i 1522 kan have læst og oversat Luthers Bedebog (se Indledningen til denne), kan han ikke sigte til selve Bullerne, men snarere til Herredagens aabne Brev af 28. Juni 1524, som godkender Pavebullen for Danmarks Vedkommende, eller maaske en derefter foretaget Publikation af Bullerne (sml. Engelstoft S. 106 og Note 8). For øvrigt viser hans Skrifter, at han heller ikke senere har skyet Læsning af Luthers Skrifter. Jf. Brevet til Dr. Anders Christiensen (ovenfor S. 16) og J. Oskar Andersen, Paulus Helie I, 94. 97.

178,19—20 fragmenta . . . centones] I Stedet for at udarbejde noget nyt, gengiver P. H. Uddrag af tidligere Breve til andre, saa det hele faar et noget brudstykkeagtigt Præg (centones).

178,23 equa lance] 'paa en justeret Vægt', maaske fra P. Laale 190: 'Cuncta gerenda nequis metiri lancibus equis: Man kan ey althi i skaale wæyæ'. Ogsaa i gltyske Ordsprogssamlinger findes latinske Ordsprog som 'equa lance, equa divisio'.

178,29 ff. Denne Samtale med (eller Skrivelse til) Christiern II. (1522?) kendes ikke andensteds fra. Jf. VI, 110,29.

179,4 unde Paulus] Galat. 6,5 i Erasmus' Oversættelse; Vulgata: Unusquisque . . . onus suum portabit.

179,15 ampullas proijciunt] 'broderer', praler (egl. 'kommer rigeligt med Salve paa'), Citat fra Horats, Ars Poetica 97.

179,23 ut . . . Roschildensem] i et (tabt) Brev, muligvis til Biskop Lage Urne (se ovenfor S. 17) eller til en Kannik.

179,27 pluralitatem beneficiorum] Ophobning af gejstlige Embeder, som man lader Vikarer besørge, men beholder Indtægten af; jf. ovenfor I, 16,6; J. Oskar Andersen, P. H. I S. 49. 100.

180,5 infinita] Herefter mangler en Slutning paa den Sætning, som begynder med 'An vero is' S. 179,32.

180,5—6 ut . . . scripta] Ogsaa Brevet til Morten Børup er nu ukendt (se S. 17).

180,13 Johannis Laurentii] I, 163 f.

180,16—17 cuiusdam . . . episcopi] Hvem denne »romerske Biskop« har været, ved vi ikke.

180,17—181,3 findes, om end ikke ordret (*ad verbum*) VI, 85,26—86,11.

181,7—17. I umiddelbar Fortsættelse af det foregaaende VI, 86, 11—21; det er en Tilføjelse af P. H., findes ikke i den danske Tekst.

181,19 *atro calculo*] fældende Dom, Udtrykket fra Ovid, *Metamorfoser* XV, 44.

181,26—28 *commentarium . . . prolixum*] Se II, 75,3—90,12.

181,29—30 *inserui . . . facta*] Til denne Beskrivelse svarer VI, 88,25—89,29, hvor 89,18—29 er tilføjet af P. H. — men det er jo paa Latin, ikke 'in vulgari lingua'.

182,5—6 *si . . . sacerdotium*] Rygterne om, at P. H. har været bestukket ved et fedt Kald, synes altsaa allerede dengang at have været i Omløb.

182,18—23 *stultos . . . doctores*] Jf. O. Chrysostomus, *Lamentatio ecclesiae* (Rørdams Udg. S. 20,18 ff.).

182,31—32 *etiamsi . . . Codro*] 'om saa min Fjende skal revne' ('springe i Flint'), Citat af Virgil, *Ekluger* VII, 26.

CHRISTIERN DEN ANDENS RIMKRØNIKE. 1523.

I. S. 165—174.

Haandskriftet Addit. 494, 4° bestaar af kun 7 Blade, 19,5×13 cm, med 20—22 Linier paa Siden. Teksten begynder bag paa Bl. 1. Et nyere Halvshirtingsbind er lagt uden om en Hæftning i Karton. Skriften minder, som det allerede er nævnt i Tekstkritikken, meget om Paulus Helies, men enkelte Bogstavformer viser dog, at det ikke kan være hans. Dersom han er Forfatteren, beviser de mange Skrivefejl det samme, men den maa være helt samtidig.

Det andet danske Haandskrift, Ny kgl. Saml. 937, 4°, bestaar af to Dele. Vore Rim, som er optrykte S. 296 fig., staar paa 6 Blade, en Kvaterne og et Bladpar, 20,5×16,5 cm, uden Hæftning eller Omslag. Skriften er snarest yngre end 1700. I samme Omslag ligger to haardt medtagne Blade (en halv Kvaterne) med Skrift fra Reformationsaarh. (snarest fra Frederik I.s Tid); det er Visen om Christiern II.s onde Regimente (trykt i *Danske Viser* v. H. Grüner-Nielsen VI S. 127).

Naar disse Rim tilskrives Paulus Helie, sker det i Henhold til en Ytring af Huitfeldt: »Hand bleff forsaarsagit at slaa Klippinge, som

icke vaar bedre end Kaaber, Oc fick der aff Naffn, at mand kaldit hannom Kong Klipping, Som de Danske Rim vduiser, Lector Paulus Elias giorde, som ennu vancke iblant oss« (VII, 104).

Da to af de tre samtidige Opskrifter er svenske, kunde man ogsaa tænke sig, at Rimene var Bearbejdelser fra Svensk, men de rimer bedre paa Dansk end paa Svensk, og ogsaa fra Indholdets Side slutter de sig nærmere til de danske Klager over Kongen end til de svenske. Derimod er der i de svenske Opskrifter indføjjet enkelte særlig svenske Klagemaal og andre Ændringer.

De Klagepunkter, der fremdrages, er væsentlig de samme, som P. H. ogsaa ellers vender tilbage til (se Henviisningerne), og der kan i alt Fald ikke indvendes noget afgørende mod den Tradition om Forfatterskabet, som Huitfeldt aabenbart har troet paa.

Kommentar.

167,17 Angaaende Prins Christierns Forfølgelse af Biskop Karl af Hamar jf. II, 75,18; VI, 87,26.

168,16 falske breiff . . .] Jf. II, 85,1.

168,21 Stockholm] Jf. II, 78,31; 79,1; 80,10; VI, 86,22; 91,26.

169,23 Nijdaal] Jf. II, 80,26; VI, 87,8.

170,10 som . . . spaadtt] Om St. Birgittas Spaadom om den 6. Konge jf. II, 42,3 (J. Oskar Andersen, P. H. I, 126).

170,13. Om Sigbrit og Hans Mikkelsen som slette Raadgivere jf. II, 79,14; VI. 93,13. 'Hans Tollere' i *Abc* er Lensmand paa Aalborg-hus Hans Bartholomæussen, som blev dræbt under et Opløb i Sommeren 1522.

170,23 huggitt] drev Høkeri; Tekst *B* har 'en Hegerske var hun', jf. Huitfeldt VII, 13: 'vaar en Hegerske, sad oc solde Eble oc Nøder' (se ogsaa Kalkar under 'hogerske').

171,1 lijbske] Jf. VI, 94,5.

171,11—12. Et gængs Rim (i Reglen, som i *B*, med 'tysk' i St. f. 'lybsk'), som maaske ikke oprindelig hører hjemme her.

171,17. Jf. VI, 293,22; sml. ogsaa I, 172,17; 294.

171,19 fig. Jf. II, 84,29; VI, 92,29.

171,25 mijnt] Jf. VI, 95,13.

171,29 konning klipping] Huitfeldt VII, 104: »at mand kaldit hannom Kong Klipping, Som de Danske Rim vduiser, Lector Paulus Elias giorde.«

171,31 Forbud i Sverige mod at Bønder bar Vaaben, 10. Dec. 1520 (Allen 3. II, 130; jf. Huitfeldt VII, 159.) Jf. iøvrigt til II, 213,32.

172,5 ff. Se til 171,19.

172,17 ff. Se til 171,17.

172,25 f. Sigter vel til Biskop Jens Andersen, jf. VI, 88,8.

172,27 f. Jf. I, 180,18 = VI, 85,26.

173,1 Forbuddet mod Peblingses Tiggeri henfører Huitfeldt VII, 106 dels til en Forordning fra 1519, dels sst. 209 til Loven fra 1522 (Købstadlovens Art. 56 og 84).

173,5 f. Forbud mod arbejdsføres Tiggeri i Købstadloven Art. 88.

173,9 Jf. II, 83,3; VI, 92,15. Denne 2-Gylden-Skat omtales ogsaa hos Huitfeldt VII, 240 og 291, dog kun som paatænkt og er vist noget tvivlsom. Derimod blev der i 1522 udskrevet en Skat paa en Gylden for hver 40 Marks Gods, Bønderne ejede; men det er jo noget andet.

173,15 Sigter til de uadelige Lensmænd som Hans Mikkelsen, Jørgen Hansen Skriver, Hans Bartholomæussen og Rasmus Clementsen; jf. om skotske Lensmænd Huitfeldt VII, 43.

173,29 Jf. II, 84,31.

174,1 Huitfeldts Syn paa denne Sag (VII, 43) er nægtelig et andet, idet han siger: »Huilckit vaar it evigt gaffn for Kiøbenhaffns By end paa denne Dag.«

174,9 ophenge . . . døde] Mogens Thomsen (Kaas), se VI, 91,17.

174,21 Fallaris . . . Nero] Den berygtede Tyran Falaris i Agrigent paa Sicilien, som lod Mennesker stege til Døde i en Malmtyr, den romerske Statsmand Sulla og Kejser Nero; jf. VI, 50,10 f.

174,24 es . . . ses] 1 Øje mod 6 i Terningkast.

174,28 spaadt] Se til S. 170,11.

EPISTOLA AD PETRUM IVARI. 1524.

Se foran Side 20 ff.

EEN CRISTELIG VNDERWYSZNING. 1526.

I. S. 185—257.

Denne Bog har hverken Resen eller Olivarius kendt. Olivarius (S. 98) formodede at det var den samme som »Den liden Catechismi prøve og forsmag ved Paulum helie, da hand var omvendt.« Kbh. 1571, 8°, som fandtes i Karen Brahes Bibliotek, men synes senere at

være forsvundet. N. M. Petersen (Litteraturh.² II, 122) kender den kun som Tillæg til Resens Oversættelse af Luthers Aabenbare Skriftemaal. Kbh. 1631, og tvivler med god Grund om, at denne Bog har noget med P. H. at gøre.

Det lykkedes Klevenfeldt at faa et Eksemplar af Bogen, som han lod indklæbe Blad for Blad i godt Papir i Kvartformat og indbinde i Skindbind (om et lille Uheld ved Indklæbningen se Tekstkritik til S. 224,2); dette, som stadig er det eneste kendte Eksemplar, er gennem Hjelmstjerne kommet til Det kgl. Bibliotek.

Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1482—1550 Nr. 163, beskriver det saaledes:

[Luther:] Undervisning paa de ti Guds Bud etc. Rostock: Michaelis-Brødrene 1526. 16°.

72 Bl. Sign. A⁸—I⁸. 20—22 L. Kolumnestørrelse 62—69×47 mm. 2 got. Typer. 2 Sæt Initialer. 2 Rubr. Træsn.

Kbh. Kgl. B. (Mus. Klevenfeld. S. 73; Hjelmstjernes Bogsaml. I S. 117).

Hvorfra Weimar-Udgaven af Luthers Werke (10, II S. 363) har sin Efterretning om, at denne Bog skal findes i London, er os ubekendt.

Bogen er oversat efter Luthers »Betbüchlein«, en af Udgaverne fra 1522—1524. Det er ikke den ældre »Eyn kurcz form der zehen gepott etc.«, som i 1520—21 kom i en halv Snes Oplag (Weimarudg. VII), men den omarbejdede »Eyn bett buchlin«, som ligger til Grund. Dette fremgaar allerede som det sandsynligste af Udtrykket (S. 187,8), at Luthers Bog »kalledis een bede bogh«, og det bekræftes ved, at Oversættelsen ligesom Betbüchl. afviger fra Kurze Form ved Tilføjelsen *meer* S. 194,17 og ved Udeladelsen af Sætninger f. Eks. S. 200,17 og 22 og 205,2.

Betbüchlein udkom først i Wittenberg 1522 (4 Udgaver, 6 i andre Byer samme Aar) og i alt i mindst 58 tyske Udgaver inden Luthers Død (se Weimarudgaven 10. II). At Oversættelsens Grundlag maa være en af de 43 fra 1522—24 fremgaar af, at fra 1525 udelades Skærsilden (S. 237,13—15), men Forskellene mellem Udgaverne fra de første tre Aar er saa smaa, og Oversættelsen saa fri, at vi ikke nærmere kan bestemme Originalen herudfra.

Luthers Sermon von der Betrachtung des heiligen Leidens Christi (S. 241,14), som allerede forelaa trykt i 1519 (Weimarudg. II, 131), er optaget i nogle Udgaver af Betbüchlein 1523 (Weimarudg. 10. II, 345), og der er da Rimelighed for at P. H. har benyttet en saadan, selv om han synes at have kendt Bedebogen allerede 1522 (»paa tredie

aar« S. 187,5); der synes at være gaaet nogen Tid, inden han skaffede sig den (»paa thet sijste« S. 187,11).

Begge Luthers Skrifter er ogsaa oversat af Christiern Pedersen 1531 (Danske Skrifter IV S. 213 ff. og 193 ff).

Jf. iøvrigt A. Th. Jørgensen, Luthers Betbüchlein (1522) in der dänischen Übersetzung von Paulus Helie, Zeitschr. f. system. Theologie 1940, S. 471—76 og K. Gierow, Den evangeliska bønелitteraturen i Danmark (1948) S. 15—25.

Kommentar.

187,2 Olwff Nielsen] Søn af Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz (III, 221) og Fru Birgitte Olufsdatter Thott; da hans Søstre Anne og Mette var gift med Hr. Tyge Krabbe og Erik Eriksen Banner, og han selv med Landsdommer Mogens Munks Datter Ide, og han desuden blev Hovmester for Frederik I.s yngre Søn, Hertug Hans, var denne fredelige Mand meget vanskeligt stillet i Tidens Stridigheder. Selv hørte han, ligesom Mogens Munk (og P. H.), snarest til den reformkatolske Retning.

187,9 oc . . . latine] P. H. ved altsaa i 1526, at Betbüchlein er blevet oversat til Latin, medens Weimar-Ausg. 10, II S. 343 først kender en latinsk Oversættelse fra August 1529.

187,18—19 Oc . . . mach] I Virkeligheden er næsten intet ændret eller udeladt, medens der nok er nogle Tilføjelser.

188,1 synd] Sind; kun undtagelsesvis gøres der i det følgende opmærksom paa *y* for *i* og omvendt.

189,11 Sancte Birgitte] P. H. citerer altid Birgittas Aabenbaringer efter Ghotans latinske Udgave 1492; den tilsvarende svenske Tekst staar i Klemmings Udg. III, 187 f.

190,6 Viti . . . dag] 15. Juni.

191,8 nest] nærmest, især (Ordet er tilføjet af P. H.). Buddene inddeles i 4 Grupper, 1—3 angaar vort Forhold til Gud, 4—5 til Næstens Person, 6—8 til det, som Næsten 'eyer oc besydh'er' (S. 194,4), og de to sidste vort eget Sindelag.

192,13 syelig] til at sige (vel ikke misforstaaet af Luthers 'zeigen').

192,21 dyrckylße] 'gottis diensten'.

193,13—15 hußbwnde . . . regere] Luther har kun 'geystlich und weltlich'.

194,2 offuergaar] gaar ud over, passerer (og gaar over til noget andet).

194,8 Oc . . . at] Opholdet skulde være foran 'at'.

194,17 men meer] Betbüchl: Bøndern mehre, men *mehre* mangler i Kurze Form.

195,17 budt] Herefter bør ikke være Punktum.

196,3 Christus siger] Matth. 7,12.

196,13 lefft] Komma bør staa efter dette Ord.

197,3 swerdtbreff] Luther har kun 'brief'.

197,4 wylselse] 'segen'. Det følgende er Tilføjelse af P. H.

197,7—14 Frit fordansket og til Dels misforstaaet; 'rijs, feykoste' svarer til 'wunschruten', og Luthers 'mantell faren' (Fausts Kunst, den flyvende Kappe) er blevet til 'særlige Klæder og Farver'(!). 'Cristalnische speygle' er vel ogsaa misforstaaet; Luthers 'cristallen sehen' sigter vel til Spaadom i Krystalkugler.

197,18 schrift . . . mod] 'ettlichen gebeten vor'.

197,25 offuergiffuis] slippes — vist Misforst. af 'mit gelassenhey't'.

197,27 sielss] Foran dette Ord har Luther 'unnötige'.

197,32 Gudtz hellien] Luther har 'Got und die heyligen'.

198,14—15 Ther . . . lyffte] Tilf. af P. H.

198,24—26 som . . . blod] Tilf. af P. H.

198,28—29 drage . . . gammen] forvrænger (Luther: 'vokeret').

199,6 falskellige] saal. alle Udgaver af Betbüchl. ældre end 1529.

199,8 helliget] Fejl for 'Helgens'? jf. Luthers 'hoffärtige heyligen'.

199,14 i . . . ondt] 'durch denselben bossen wircken'.

199,15 forfengelig], Komma bør slettes. Slutningen af Stykket tilf. af P. H.

200,1—6 Tilf. af P. H.

200,12 wldelss] 'ungehorsam' (altsaa: ulydelse).

200,17 ere . . . haarde] 'unrecht und gewallt thun'. Herefter udeladt her og i Betbüchl. 'Wer die gebott der christlichen kirchen nit haltet mit fasten, feyren &c. Wer priesterstand uneret, nachredt und beleydigt', som Kurze Form har.

200,20—21 i . . . modt] Tilf. af P. H.

200,22 gode.] Herefter udeladt her og i Betbüchl. 'Hierynne seyn alle ketzer, abtrinnigen, apostaten, vorbanten, vorstockten &c.', som Kurze Form har.

200,27 eller och] herefter har Luther 'zu ihm sagt Racha [og i næste Stykke 'fatue, du narr' Matth. 5,22], das sind'.

201,5 sindt] Synd.

201,6—8 hemble . . . syes] 'bedecket und entschuldiget'.

201,22—25. Tilf. af P. H.

- 201,26—27 aff . . . bedregeri] Ligeledes.
 201,31—32 forthij . . . budt] Ligeledes.
 202,6 kettery] 'blutschanden'.
 202,10 stumme synder] Synder imod Naturen. Se I. Deharbe, Fuldstændig Lærebog i den kath. Religion, Kbh. 1863, S. 204 ff.
 202,15—16 hiærtens samtyke] 'willigen gedancken'.
 202,23—24 forthi . . . syndt] Tilf. af P. H.
 203,1—3. Ligeledes.
 203,9—11 y . . . fore] Ligeledes. Luc. 6,35.
 203,17 forhale] forholder?, Luther: 'vorhelt'.
 204,1—2 Tilf. af P. H.
 204,5 vnderthrocte] Fejl for 'vndertrøcke'.
 204,28—30 Tilf. af P. H.
 205,2 budt] Herefter har Kurze Form: 'horen nit in die beicht, sondern'; udeladt her og i Betbüchl.
 205,14 sind] 'sinn', Sanser.
 205,18 dødellige synder] Om de 7 Dødssynder (vitia capitalia) se Deharbe S. 204.
 205,21 stijlt] 'Styld', Tyveri.
 205,26 fremmede synder] Synder, der bestaar i at tilskynde til eller ikke hindre andre i at forsynde sig. Se Deharbe S. 208.
 206,3—4 De raabende (himmelraabende) Synder, se Deharbe S. 108.
 206,14—15 Augustinus] Luther har, ligesom P. H., 'seins selbs Liebe', medens Augustin, jf. Eccli 10,15, har 'superbia', »De genesi ad litteram«, 11,15 (Migne, Patrolog. Lat. 34,436).
 206,21—24 Sancti . . . kiærlighed] Rom. 13,10.
 207,2—6 Oc . . . hemmellen] Forklarende Tilføjelse af P. H.
 207,8 redslekiærlighed] Fejl for redsle, kiærlighed.
 207,13 Oc paa kall] Tegnet skulde staa efter 'kall'.
 207,24 setthe . . . till] 'ergeben', overgive os til.
 207,26—208,23 Dette Stykke er saa omarbejdet og udvidet, at man ikke kan se, om det gaar tilbage til Kurze Form eller Betbüchl. Navnlig er 208,10—23 næsten helt tildigtet af P. H.
 208,26 ff. Jf. 1. Pet. 2,13 ff.
 209,3—4 mod . . . mendt] Forklarende Tilf. af P. H.
 210,10 nydsckab och gerighed] 'geytz und begirde'.
 210,11—12 Tilf. af P. H., jf. 1. Pet. 4,9.
 210,23 brødigel] 'verlesterten', anklagede, vist ikke rigtig ramt i Oversættelsen.

210,28—211,3 och . . . synde] Tilf. af P. H.

212,5—6 saa . . . oppaa] 'das wyr es greyffen müssen'.

212,27—215,18. Jf. VI, 162 ff.

216,3 flg. Denne (lutherske) Opfattelse af Troens Væsen fremdrages mod P. H. IV, 154,5 (jf. 160,24); en mere katolsk Fremstilling findes III, 77,29 (jf. Schmitt S. 31 Anm. 1).

216,14—15 ath . . . hannom] 'mit yhm tzu handelln'.

217,3 og flg. paa] 'Inn'.

217,26 wbetacte] Misforstaaelse af Luthers: 'den blossen unsichtlichen, unbegreyfflichen eynigen Gott', hvor 'den blossen' staar adverbialt (blot, helt og holdent).

218,18 will forhale] 'vorzeugt'.

219,9 Guds søn] 'seyn kindt'.

220,14 mantz natur] 'manßsamen'.

220,21 oc wkrenckte] Tilf. af P. H.

220,23 synder] Fejl (Oversætterfejl?) for 'syndighe', Luther 'sundlich'.

221,4—5 all . . . menniskins] vel Fejl for 'alle . . . menniskis' som 220,24; 223,25.

221,6 han] nl. Døden.

221,10 vndertræde dieffuelin] Se Severinsen, Teol. Tidsskr. 1917, 127 ff.

221,18 for føre til] 'geben'.

221,29 gode creatur] 'gütter', Ejendele.

222,20 oc . . . oc] Se Tekstkritik.

222,27 paa tage] Vel Luthers 'rhüret' opfattet som 'berøre' i St. f. 'bevæge'.

223,16 Sacrament] Flertal, Luther: 'sacramenten'.

223,19 drager seg indt met] 'sich mit yhr vorsune, voreynige'.

223,27 wære paa mit wild] 'beystehn'.

223,28 døde dag] Herefter er udeladt 'og enhver bærer den andens Byrde' (Gal. 6,2).

224,8—9 huad . . . himmelin] Matth. 18,18.

224,10 og 11 besynderlige] 'entzelen'.

224,12—13 huad . . . etc] Matth. 16,19; men Luther citerer *Begyndelsen* af Verset ('hvad du binder').

225,22 vskyllidig oc eenfoldig] 'kindlichen'.

227,6—7 ther . . . omfalde] 'nit betriege, umbfange, hyndere'; 'saar' er vel Adv. 'saare', og 'omfalde' maaske Fejl for 'omfange' overvælde, betage (saal. retter Secher).

228,7 hembling oc orsage] 'scheynn'.

228,24—25 alle ... ord] 'allen unszern güttern, wortten unnd wercken' (saal. baade Kurze Form og Betb.).

229,12 Her, ligesom efter de følgende Bønner, er udeladt et Par Linier om, hvilke Salmer der hører til Bønnen.

230,31—231,3] Ps. 12,4—5.

232,7 fremende] Sikkert Fejl for 'fremmede'; Luther: 'als denen, die deynen gottlichen allerbesten willenn volnbrengen.

233,1—2 'ynn deynen willen gefangen, gestöckt und geprochen werden'.

233,24 end] Herefter mangler vel 'han'.

234,20—22 thennom ... saa] Tilf. af P. H.

235,13—14 onde ... forstanderis] 'der ubirkeyt'.

235,32 Herefter udeladt 3 Linier af Betbüchleins Tekst (Weimar-Ausg. 10, II S. 403, 3—6).

236,4 tegen oc wilkaar] 'eyn anhang und eyn bedingung'.

236,14—17 ther ... vtacknemmellige] Matth. 5,45.

236,27 strengedom] Vel at læse i to ord; Luther: 'ynn die scherpffe deyns gericht's'.

237,7 wydere] Luther 'höher, breyter', jf. Ephes. 3,18.

237,13—15 Mißkunde ... N.] Udeladt i senere Udgaver (1525 ff.) af Betbüchlein. (Jf. Engelstoft S. 97 Note 21).

238,4 tinge] Tynge; Luther: 'last'.

239,18 wdtaal] Fejl i Orig. for 'wtaall' (se 232,28).

240,12 besckelt] Se Tekstkritik (Luther: umbgehen).

240,20 om gangdage] 'ynn den litanien'; om Gangdage se Severinsen i »Fortid og Nutid« VII, 156 fig.

241,14 Her er, hvis vi antager, at P. H. har benyttet den første Udgave af Bedebogen (fra Fasten 1523), som er ledsaget af den følgende Prædiken om Jesu Lidelse og Død, udeladt et (stærkt luthersk) Stykke om Ave Maria, som P. H. maatte være Modstander af, 8 af de gammeltestamentlige Salmer, Paulus' Breve til Rom, Timotheus og Titus, og Petrus- og Judas-Brevene.

242,24—26 eth ... krafft] 'eyn unleyden yn yhnen wircken sol, widder seyn art und natur'.

243,7—9 y ... børn] Luc. 23,28.

243,10 Passyn] Jesu Lidelseshistorie.

243,11—15 giøre ... lenghe] Et Eksempel herpaa findes i Christiern Pedersens Postil (D. Skr. I, 351) efter Bonaventura(?).

243,16 søffwe] Vist Fejl for 'soffwe' (Luther: 'schlaffen').

- 243,17 flag] »Fane«, Afdeling; Luther: 'in diesze rote gehörenn'.
 243,21—23 ther . . . forstaa] Meget frit gengivet og forkortet.
 243,30—32 Hvat . . . Gudt] 'Was hilfft dichs, das gott got ist, wan er dier nit eyn got ist'.
 244,17—18 For . . . hannum] Js. 53,8.
 245,6—11] Act. 2,36 flg.
 246,5—23 Sanctus . . . alffware] St. Bernhards 3. Prædiken til 1. Juledag (Migne, Patol. Lat. 183,124; C. P. O. Christiansen, Bernhard af Clairvaux. Kbh. 1926, 214). P. H. har indsat det fuldstændige Citat, som kun antydes hos Luther.
 246,27 Oc sagen] Maaske Fejl for 'Orsagen'; Luther: 'Und sagt ursach'.
 247,4—5 Mand . . . forfæris] 'das eyn kleyn brecklin geschlagen wirt dem groszen hundt zum schrecken'. Peder Syv (II, 161) har: Man slaar paa Rakke, at gammel Hund skal se ved (jf. Mau Nr. 3950).
 247,5 Propheten] Saal. ogsaa Luther, men Chr. Pedersen 'David'. Hvor staar det?
 247,9 tilforn] S. 245,11.
 247,12—14 Saa . . . liff] Threni 3,20 (synges Langfredag).
 247,19 bekendningh] Selverkendelse, Anger; Luther: 'erkenntnisz', men L. 27 'gewissen'.
 248,2 effther ligning] 'Nym eyn gleychnisz'.
 248,30 eller . . . pyne] Ikke tilf. af P. H.; 'ym fegfeur . . . tzitteren' Luther.
 250,1 en Psaltere] hele Salmernes Bog; brugtes som Bodsgerning.
 250,1 eller . . . messer] 'ja dasz er hundert messen horet'.
 250,8 ther] Herefter savnes et Subjekt ('man' eller 'thw').
 250,20 vdhen all trengsill] upaanødet, Luther 'ungefangen'.
 250,28 klærliche] vist Trykfejl for 'klarlige'; Luther: 'fast'.
 251,9—12 oc . . . syes] 'und die messe hören, die sie nit hören, unnd die nit hören, die sie hören'.
 251,20 forglemdt] Tilf. af P. H., hvorved Tanken føres hen paa Skriftemaalsfordringerne; Luther: 'das die sunde nit also yhm gewissen bleyben' (jf. Engelstoft S. 101 Note 33).
 251,21 følde] faldt.
 251,27—29 ther . . . them] 'die sich mit yhren sunden ym hertzen beyssen und fressen', sml. til 251,20.
 252,4—12 Gode . . . giort] Tilf. af P. H.; jf. VI, 164,22 (og Engelstoft S. 101 Note 33).
 252,18 Js. 53,6.

- 252,20 1. Pet. 2,24.
 252,23 2. Cor. 5,21.
 253,1 anger . . . bøder] 'rewe und gnugthuung'.
 253,2 ff. hende] Samvittigheden (men hos Luther Synden). Noget udvidet Gengivelse af Luthers Ord.
 253,14—15 aff slaget] bortkastet ('verschlungen').
 253,17 Rom. 4,25.
 254,20 Jf. Joh. 6,44.
 254,23 Joh. 3,16.
 256,9 saa] saaledes.
 256,17—18 missen . . . hørís] Tilf. af P. H.
 256,21 Gal. 5,24.
 256,26 Hebr. 12,3.
 256,30 1. Pet. 4,1.
 257,7 pappyr] 'brieff'.

SENDEBREV TIL HR. TYGE KRABBE

OM LUTHERS HANDEL. 1526.

I. S. 259—281.

Rigmarsken Hr. Tyge Krabbe var vel den mest fremtrædende verdslige Adelsmand indenfor det gammelkatolske Parti og havde været en af Hovedmændene i Oprøret mod Christiern II. Han stod ved sin høje Embedsstilling og indflydelsesrige Slægtsforbindelser som en af Danmarks mægtigste Mænd. Sendebrevet, som senest maa være fra 1526, er Paulus Helies første egentlige Stridsskrift mod Luther og den lutherske Reformation og er maaske for en stor Del et Selvforsvar, ligesom Brevet til Peder Ivarsen rettet til en Mand, der var mere konservativ end han selv, og netop derfor skarpt i sin Polemik mod det ny. Det har næppe været trykt, men er kommet vidt omkring i Afskrifter; i Sverige har formodentlig Biskop Hans Brask sørget for at faa det udbredt, og saaledes er det ogsaa naaet til Olavus Petri i en Afskrift, som »är aff scriffuaren jcke så troliga scriffuin som behooff hadhe giordz epter dictarens sinne« (I, 154). Naar denne i sit Modskrift (28. Marts 1527) tager saa haardt paa sin Modstander, ligesom han et Aar senere gjorde overfor Paulus Helies Sendebrev til Kong Gustav, er det dels fordi hans elskede Lærer Luther er bleven saa haanligt omtalt, dels og maaske ikke mindre,

fordi P. H. har beskyldt Luther for at prædike Oprør mod Øvrigheden, hvad han med Grund frygtede kunde gøre Indtryk paa Kong Gustav. Han har i sit Svar indført store Stykker af Sendebrevet, ligesom han citerer mange Enkeltudtryk, saa vi i det væsentlige derudfra kan rekonstruere det. Allerede Resen har ikke kendt Sendebrevet, men nævner under 1527 (Lutherus triumphans Bl. I 4) Olavus Petris Modskrift. Olivarius kendte det heller ikke, men giver efter Baazius noget mere Besked (S. 100 fig.), medens Engelstoft kun lige omtaler det. Til Olavus Petris Modskrift hentyder Paulus Helie i Svaret paa Kong Gustavs Spørgsmaal (II, 301,10 og 331,23), hvor han taler om den »forgiftig bog«. Derimod fik han aldrig svaret paa Olavus Petris andet Angreb (»Itt føgho sendebreff«, Maj 1528), saa lidt som denne svarede paa Bogen om Kong Gustavs Spørgsmaal.

Se om Titelen paa Sendebrevet I, 308 og desuden II, 301,12.

Øvrigt henvises til H. Schück, Striden mellan Olavus Petri samt Peder Galle och Paulus Heliæ. Samlaren VII (1886) S. 49 fig. og H. Holmquist, Reformationstidevarvet (Svenska Kyrkans Historia III, 1933) S. 134, 138 f., 171 f.

Kommentar.

262,20 Beemesk] bøhmisk d. v. s. hussitisk.

262,28 her Sten Bille] Sten Basse Bille til Søholm, Allinde og Lyngsgaard, Landsdommer i Skaane, døde allerede 1520, saa hans Udtalelser, som vi ikke kender, falder før Luthers Brud med Paven.

263,11 Matth. 19,17.

264,3—7 doch . . . Epistel] Luthers haarde Dom om nogle af de bibelske Skrifter, især om Jakobsbrevet ('Halmbrevet') faldt ogsaa flere af hans Venner for Brystet, se Chr. Pedersens Danske Skrifter ved Brandt og Fenger III S. 491 og 562—563.

264,9—11 alle . . . etc] Jf. 265,6—7 og II, 53,18 o.f.

264,17 Grego . . . Basilij]. Formentlig en af Biskop Gregor af Nazianz' berømte Taler.

265,8—266,20] Jf. II, 43,21; III, 188,15; 193,5; 121,18 o.f. St.

266,21—268,5] Jf. II, 194 fig.

268,18—19 Rom. 13,2.

269,4—271,10 jf. V, 54.

269,24 Jf. Matth. 10,29.

269,28 Joh. 15,5.

270,22 Ezech. 33,11.

- 272,16—274,22] Jf. II, 227. 305. III, 104. 134.
 273,28 gangligit] gavnligt.
 273,29 Luc. 12,57.
 274,2 Apoc. 1,10.
 274,17 1. Cor. 11,34.
 275,16—277,30] Jf. II, 249,10 flg.; IV, 6.
 275,27 trøghlare eller ståtare] Tryglere eller Stoddere; jf. 279,1.
 276,26 Philipp. 4,1.
 276,27 1. Thess. 2,19—20.
 277,11 1. Tim. 2,5.
 277,21 Helias] 3. Reg. 17,20 ff., 18,36 ff. o.fl.
 277,26 Apoc. 6,10.
 279,12—280,2] Jf. II, 230 ff.; III, 167,23 (VI, 218,30 o.fl.).
 279,30 maat] Col. 2,16; 1. Tim. 4,3.
 280,5 longafaston] de 40 Dage før Paaske, den længste af Kirkens
 Fastetider.
 280,8 Ignatii oordh] Jf. II, 54,32 ff.
 280,9—26] Jf. II, 146; III, 203.
 281,1—8] Jf. III, 230 flg.
 281,17—19] Kan maaske særlig sigte til omløbende Bogkræmmere,
 men kan ogsaa gælde fremmede Handelsmænd i Almindelighed, jf.
 S. 174,1.

BIND II

SVAR TIL HANS MICKELSSSEN. 1527.

II. S. 1—115.

Bogen beskrives af Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 81:
[Poul Helgesen:] Svar til Hans Mikkelsen. Rostock: Michaelis-
Brødrene, 25. 4. 1527. 4°.

54 Bl. Sign. A⁴—M⁴ N⁶. 31—33 L. Kolumnestørrelse: 139—
149×94—95. Marginaler. 4 got. Typer. 1 Initial. 1 Rubr. 4 Orna-
menter.

Kbh., Kgl. Bibl., Univ. Bibl. (Defekt); Oslo, Deichm. Bibl.;
Odense, Karen Brahes Bibl.

Skriftet er fremkaldt af Hans Mikkelsens Brev i Oversættelsen af
Ny Testamente 1524 (se ndf.).

Det er maaske skrevet paa andres Opfordring, rimeligvis Bis-
pernes. Det er afsluttet i Odense 1. 12. 1526. Forfatterens Navn
anføres ikke. Skriftet fremtræder som »Alle kristne danske Mænds«
Svar paa Hans Mikkelsens Brev, men der kan ikke være Tvivl om,
at P. H. er Forfatteren. Engelstoft, der omtaler Skriftet udførligt
(Nyt Hist. Tidsskr. II, 1848, S. 151—63), har fremsat den Opfat-
telse, at Brevet er affattet i to Tempi, idet Afsnittet II, 75,3—90,12,
der særlig behandler Striden med Christiern II, skulde være affattet
senere, maaske under Indflydelse af Biskop Jens Andersen Beldenak,
Odense; dette Afsnit er derpaa, i lidt ændret Skikkelse, blevet til
Bispernes offentlige Manifest, der læses selvstændig hos Huitfeldt II,
1231 ff. (jf. desuden II, 335).

Hans Mikkelsen, d. 1532, var tidligere Borgmester i Malmø, og
havde udført mange betroede Hverv for Christiern II. Han fulgte
ham i Landflygtigheden og blev her hans Raadgiver og Hjælper.
Han blev Lutheraner i Wittenberg 1523, arbejdede med Bibelover-
sættelsen i 1523—24 og er foruden Kongen den eneste, der nævnes
ved Navn i Testamentet.

Christiern II's Ny Testamente blev trykt i Wittenberg 1524; det
kaldtes tidligere Hans Mikkelsens Ny Testamente, da man troede,

H. M. var Oversætteren, en Anskuelse, som ogsaa P. H. havde. Det har imidlertid senere vist sig, at der har været flere om Oversættelsen; Forholdet er bedst oplyst i Johs. Brøndum-Nielsen, Sproglig Forfatterbestemmelse. 1914. 1—81. H. M. har oversat Luthers to Fortaler (A 2^r—B 1^v) og Apostelbrevene; desuden er han Forfatter af Brevet til alle danske Mænd og Kvinder (Aa 2^r—Aa 4^r) samt til Fortalen til Apostelbrevene (Bb 1^r—Bb 4^v). H. M.'s Grundlag er Luthers Oversættelse (en Udgave fra 1522 eller 1523), men han har ogsaa brugt Erasmus' latinske Oversættelse; Evangeliernes Oversætter har fulgt Erasmus, men tager ogsaa Hensyn til Luther (se anf. Skr. S. 81).

Oversættelsen har, navnlig i Apostelbrevene, en Del Marginaler, der ikke skyldes Luther (f. Eks. til 1 Tim. 2 og 3 og Tit. 3); desuden afsluttes de to originale Fortaler, 3. Fortale til hele Bogen og H. M.'s til Apostelbrevene, med Ordforklaringer, Glosser, der i særlig Grad har ophidset P. H. (jf. II, 48,8, 50,17, 109,8, 113,27). Bogen indledes med Luthers to Fortaler.

Oversættelsen er i det hele ikke videre vellykket, og P. H.'s haarde Dom over den er ikke uberettiget (II, 48 f.).

Foran 2. Del, Apostelbrevene, findes (Aa 2^r—Aa 4^r) H. M.'s Brev, der er ret nøjagtig aftrykt af P. H. P. H. hævder, at Brevet kun fandtes i de første Eksemplarer, der kom til Danmark (jf. II, 8,27); senere maatte Brevet tages ud og noget blev omtrykt (jf. II, 4,18). Brevet skal ogsaa være udbredt i Særudgave. Det findes ikke i Universitetsbibliotekets Eksemplar. Baade Brevet og Oversættelsen er meget polemisk refereret og undertiden tillægges der H. M. Udtalelser, som han næppe har fremsat.

Kommentar.

1,8—9 paa sith tijranniske wildt] paa sin tyranniske og vilkaarlige Maade.

3,1—6 Alle christne . . wdwolde børn] er ikke Citat af H. M., men Parodi paa hans Hilsen (se II, 9,8—10).

3,7—16 Som tw . . . ellende mandt] P. H. betoner ofte Hans Mikkelsens store Ansvar som Christiern II's Raadgiver og dermed medansvarlig for dennes Handlinger, jf. II, 5,29 ff.; 7,16 ff., 45,18 ff.

3,18 ther som] medens.

4,22 klerck] spottende, jf. II, 91,26; 91,29 siges dog, at H. M.

tilforn var Baccalaureus. Kan ogsaa sigte til, at H. M. var forlenet med Børringe Kloster.

4,31 ther som] skønt, om endog, selv om.

5,4 Keijslerige Majestat] Karl V, Dronning Elisabeths Broder (jf. ndf. L. 24 f.), der 1521 lod Luther erklære i Rigens Acht.

5,8 bestyrket] bestyrke thet, styrke det.

6,13 orsage bogh] Christiern II's Stridsskrift mod Frederik I; se til II, 82,4. Christiern II's Fortale indledes (Bl. 2 a) med: *Beatissimo Patri Domino Clementi Septimo*.

7,13 alder oc gierninger] baade her og flere Steder (thijn . . gamble graa kettere II, 14,27) antydes det, at H. M. var en ældre Mand. Hvornaar H. M. er født, vides ikke, han omtales første Gang i 1502 som Købmand og Raadmand i Malmø; han døde d. 20. Dec. 1532 i Harderwijk i Nederlandene.

8,20 rædelligere] »redeligere«, klarere, mere gennemtænkt.

8,27—9,2 samme breff . . . om kring settis] jf. Indledningen (S. 36).

9,19 edeling] Se til 49,28 ff.

10,2 i Johs. 3,18.

10,10 Gal. 3,28.

10,19 ff. falscke Propheter] 2 Pet. 3,1 ff.

10,28 Cain . . . Abell] Kains Brodermord, Gen. 4,1—16.

11,12 Actorum XX] Acta 20,29.

11,19—25 Oc serdelis . . . aff hannwm] Philipp 3,1—3, Gal. 3, 1—5.

11,25—30 ther om tall sanctus Petrus . . . till fordømmelse] 2 Pet. 3,1—4,11—18.

13,13 kirckelogen] Kirkeretten, den kanoniske Ret.

13,19 tillwelge] se Glossariet under »velde«.

14,4 skatte och plagge o. s. v.] H. M. havde haft mange finansielle Hverv for Regeringen.

14,22 seth] »sæt«, perf. part. af sætte = fastsætte.

14,23 ther] som; henviser til kirckelogen (14,22).

15,17 større twedracht blandt eder] se til II, 16,26 ff.

15,19—24 then twedracht . . . worde salige] Kirkelærernes indbyrdes Strid behandler kun secundære Spørgsmaal, ikke saadanne, der er nødvendige for selve Saligheden. Striden mellem Luthererne angaar derimod de centrale Frelsesspørgsmaal.

15,24—27 Bewijss . . . kirckelogen] Bevis, din Kætter, ud fra den dybe Forstand, du er opfyldt med, at eet Stykke, navnlig af Kirke-loven, er imod den hellige Skrift.

15,28 som wij wijde tw gør] løs Beskyldning.

16,24 eeth aff wore Danske sprock] Talemaaden findes i lignende Form hos Moth (se Mau, Dansk Ordsprogs-Skat I, 546) og i Videnskabernes Selskabs Ordbog III, 215.

16,26—29 Hwij schriffuer tha Luther . . . modt hannwm] se til III, 94,20 ff., hvor P. H. nærmere omtaler den begyndende Strid indenfor den protestantiske Lejr.

17,2—4 Effther thij handt . . . gaff mact] Jf. f. Ex. P. H.'s ironiske Fremstilling af Udviklingen i Luthers Sakramentlære III, 148 ff.

17,23 segle eder eghen reijsse] »Sejle sin egen Rejse« (jf. Mau II, 232) forekommer flere Gange hos P. H.

18,5 Joh. 8,44.

18,9 dog ath ij nw merckis daglige] men nu bliver der lagt Mærke til, passet paa jer, og det skal der blive endnu mere i Fremtiden.

18,18 hwn] kirckelogen (L. 11).

18,23 ath seth] at sætte, fastsætte.

20,14 ff. Men the som . . . daglige komme till oss aff fremmede stæder etc.] En interessant Oplysning om den danske Reformationsbevægelses Forbindelse med Udlandet. Reimar Koch beretter, at der til Skaane kom Prædikanter fra Stralsund og Stettin sammen med Købmændene (Skånska Samlingar IV, 2 S. 5). Jf. II, 91,13 ff.

21,3—8 Her findis . . . orsage] sigter til den voksende lutherske Bevægelse under Frederik I, og Kongemagtens Beskyttelse af den.

21,10—14 oc helst men . . . vnder øgen] Tvivlsomt. Christiern II's Reform og Forordninger gik næppe ud over et bibelhumanistisk, reformkatolsk Standpunkt.

21,29—30 wden som forstandere] Johs. 10,34—36.

22,15 Bernhardus] De consideratione libri V (Migne, Patr. Lat. 182,722 ff.).

22,17—19 Hildegard i Ruprecht-klostret ved Bingen († 1179) og den af hende paavirkede Elisabeth af Schönau († 1164) er to kendte tyske Mystikere og Profetinder. — Mechthild af Magdeburg († 1280), Mystiker. — Methodios er vel Biskop M. af Olympos i Lykien (Martyr 311), der bekæmpede Origenes. — Telesforus, Biskop i Rom o. 130; Martyr. — Katharina af Siena, italiensk Mystiker og Profetinde († 1380). — Robertus er formentlig den kendte Bods- og Kors-togsprædikant Robert af Arbrissel († 1117), Stifter af Klostret Fontevrault v. Tours.

22,30 Findis en nogen aff then kirckelogen, som er sett osv.] selv om der er nogen Part af Kirkeloven, som har været fastsat.

- 23,4—5 Thet som er Guds log oc sett offwerganget] Rom. 7, Colos.
 2,6—15 (Lovens Afskaffelse ved Kristus).
 23,9 ath inthe meer] at intet er mer vitterligt (?).
 23,9 Acta 15,22—29.
 23,15 thet menige cristendoms raad] det almindelige Koncilium.
 23,16 affsije for een retth] erklære for Ret.
 23,27 2. Thes. 2,3—12.
 23,32 Machomet] Muhammed.
 24,12—32 Saa haffuer . . . Joannes screff] Det var i Fortalerne til sin tyske Oversættelse af Ny Testamente fra Sept. 1522, den saakaldte September-Bibel, at Luther fremsatte sin religiøse Vurdering af de enkelte Skrifter. Blandt Evangelierne foretrak han Johannes', af Brevene især Romer- og Galaterbrevet, medens han stærkt kritiserede Jakobs-Brevet. Jf. iøvrigt til I, 264, 3—7.
 25,5 Julianus kettere] Julian Apostata.
 25,6 Porphirius] Nyplatoniker († 304 ?) i Rom). P. H. ser i Luthers Skrifter en Fortsættelse af Porfyrs og Julians litterære Polemik mod Kristendommen.
 25,11 forfædre] Forgængere.
 25,22 Matth. 9,11—13.
 25,26 som er noget sagt] som allerede tildels er omtalt.
 26,1 ff. Luther lijgner seg met Christo] Jf. til 38,6.
 26,2 ther aldrig] hvad aldrig.
 26,9 nw i sex aar] Med Luthers folkelige Skrifter fra 1520 (P. H. skriver jo i 1526) begyndte hans Tanker at vinde Udbredelse i videre Kredse.
 27,16 rendere] Brevbærere, Udraabere.
 29,23 locke een frimandz daather] sigter til Luthers Ægteskab.
 29,27 Matth. 24 passer egentlig ikke her, medmindre P. H. tænker specielt paa V. 12.
 30,1—2 Ambrosius] Formentlig De lapsu virginis consecratae (Migne, Patrol. Lat. 16, 367—84), eller et andet af Ambrosius' Skrifter af denne Art (jf. O. Bardenhewer, Geschichte d. altkirchl. Literatur² III, 530 ff.).
 30,3 Birgitta] Rev. IV, 52; Klemming II, 96 ff.
 30,9 ff. In captiuitate babilonica] Weimar-Udg. 6,558.
 30,31 Luc. 10,26—28.
 31,22 lesning] Bøn.
 31,31 Rom. 13,1—7.
 33,8 hans Machomet] hans Fælle, Lige Muhammed.

- 33,15 Birgitte] Rev. VII, 10; Klemming III, 251 ff.
 33,16 Gregorius] Gregor d. Store 590—604.
 33,25 Luther . . . een Apostell] Jf. II, 26,1 ff.
 33,28 controfeije sith belede] P. Schreckenbach u. F. Neubert,
 Martin Luther (1916) S. 80, Træsnit af Hans Baldung Grien.
 34,1—3 helligt . . . Luther] Jf. Luc. 11,27.
 34,12 synlighed] Skin (godt til at narre Menneskene).
 34,25 Dan. 8,23 ff.
 34,27 1 Thess. 2,4 ff.
 35,8 Babiloniske fengsill] jf. til II, 30,9.
 36,5 Rom. 13,11 f.
 36,10 sancte Jacob] S. Jago di Compostella, yndet Valfartssted i
 Spanien, der besøgtes af mange Nordboere.
 37,5 Rom. 15,4.
 37,11 Js. 5,20.
 38,6 Marg. In seruo arbitrio] Der tænkes vel paa Steder som
 Weimar-Udg. 18,625 ff., 756. Jf. iøvrigt V, 20,27 ff; 41,29 ff. Mu-
 ligvis er Henvisningen til De servo arbitrio fejlagtig.
 38,18 ff. Wdi twenne meninger etc.] jf. til II, 15,19—24.
 40,22 Rom. 8,28.
 41,5 1 Cor. 13,5.
 41,9 Birgitta] Rev. VII, 6 og 9.
 41,14 Wijssmand] Jesu Sirachs Visdom. Eccl. 27,28.
 41,19—22 Tw . . . icke wij] Om Kritik af Birgittas Aabenbaringer,
 se til II, 300,14—7.
 41,22—42,3 Men ij sandhed . . . fuldkommen] Rev. VII, 19; IV,
 33. Se iøvrigt til II, 229,30.
 42,3—8 Oc desligest . . . then siette] Om P. H.s Opfattelse af
 Birgittas Profeti om »den sjette Konge« (Rev. Extrav. 78), se J. Oskar
 Andersen, P. H. I, 124 ff. P. H. vender oftere tilbage hertil, jf. I,
 170,10 og II, 298,4.
 42,9—18 Ydermere . . . wenner] Rev. IV, 33 og 36, jf. Steffen,
 Den heliga Birgittas oppenbarelser S. 53 ff.
 42,20—22 . . . halffandret hwdret aar . . . som thet nw er siden
 Birgitta leffde her paa iorden] Birgitta døde i Rom d. 23. Juli 1373.
 42,23 desse ting] de L. 10 ff. omtalte.
 43,8 S. Alexius] Berømt Helgen (4.—5. Aarh.).
 43,8 Sebaldus] Prædikant og Eneboer (8. Aarh.); en Tid lang bo-
 sat nær ved Nürnberg, hvor hans Grav findes. Efter nogle Sagn
 af dansk Æt.

43,8 Jodocus] fransk Helgen († o. 639); Helgen for Pilgrimme, især Jakobsfarere.

43,8 S. Rochus] o. 1295—1337; fra Montpellier. Berømt Pilgrim.

43,9 Paula] 347—404. Enke, sluttede sig til Hieronymus i Palæstina, forestod i 20 Aar et Kloster i Bethlehem.

43,9 Eustochium] Datter af Paula, hørte til Kredsen om Hieronymus.

44,16 Johs. 16,23 ff.

44,19 1 Tim. 2,5.

46,15 ff. De i det flg. nævnte Breve kendes ellers ikke.

47,18 ff. hans kiøpmand . . . wdi Andorpe marcked] H. M. tog sig navnlig af Kongens Pengesager under Landflygtigheden.

47,22 teget] teg thet d. e.: dig det.

49,19 thet breff, tw loost wdgaa till then Danske borghere] Diploma Christiani II ad Joannem Wendland (uvist Trykkested) 1526. 4° (jf. Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1482—1550 Nr. 113). Brevet er skrevet af Poul Kempe, men udgivet af Hans Mikkelsen. Det er optrykt i *Scriptores rerum danicarum VIII*, 489—93; en dansk Oversættelse af Peder Laurentsen udkom i Malmø 1534.

Wendland var Borgmester i Danzig (»Dansken«) og blev senere dræbt. I Brevet søger Kongen at faa Søkøbstædernes Hjælp til at generobre sit Rige.

49,28 Ridder] P. H. omtaler flere Gange, at Christiern II under Landflygtigheden havde slaaet H. M. til Ridder; jf. II, 9,19; 72,16; 115,24.

49,29 eeth stort D] I det bevarede Kildemateriale tituleres Hans Mikkelsen aldrig D(ominus).

49,31 tractater] jf. II, 46,2: sancte Powels breff, med nogle andre christelige tractater. Jf. til II, 24,12.

50,17—18 glosser . . . fortall] jf. ovenfor S. 36.

50,27 ff. Saa will] Saaledes vil Gud altid tilintetgøre de Raad (d. e.: Anslag) hvormed vi fordærver (d. e.: søger at ødelægge) baade o. s. v.

51,7 giørid] gøre det.

51,13 1 Cor. 2,1 ff.

51,16 2 Cor. 11,16.

51,29—52,2 P. H. nævner her Kirkens vigtigste Lærere; han vil hellere følge dem end Luther og Hans Mikkelsen. Ignatius, Polycarp og Irenæus, se til II, 227,16. Tertullian, den berømte latinske Teolog og Presbyter i Karthago, død efter 220. — Hilarius, Biskop

af Poitiers, † 367, fik især Betydning for Udviklingen af Kirkens Treenighedslære. — Johs. Chrysostomus, Ærkebiskop af Konstantinopel, † 407; berømt Prædikant. — Basilius d. Store, Biskop af Kæsarea, † 379, fik især Betydning for Munkevæsenets Udvikling. — Hieronymus, hvem den latinske Oversættelse af Bibelen skyldes (Vulgata); virkede for Munkevæsenets Udbredelse i Vesterland, † ca. 420. — Ambrosius, Biskop af Milano, † 397, er sammen med Augustin, Hieronymus og Gregor d. Store Oldkirkens vigtigste doctores ecclesie. Augustin, Kirkens store Lærefader, † 430 som Biskop af Hippo Regius i Nordafrika. — Cyprian, Biskop af Karthago, † 258. — Gregor d. Store, Pave 590—604. — Bernhard af Clairvaux, † 1153.

52,16 Hwilcked oc Luther selff bekender] Stedet ikke fundet.

53,11 Psal. 129,7.

53,26 Jer. 7,4.

53,27—28 thet er tha icke Guds ord wij trette om, men Guds ords clare oc christen mening] Dette er P. H.'s principielle Opfattelse af Religionsstriden. Om Skriftens Betydning for P. H., se nærmere J. Oskar Andersen, P. H. I, 50 ff.

55,5—13 Ydermere . . . forfædre] Biskoppen i Rom havde paa dette Tidspunkt endnu langt fra opnaaet den Magt, P. H. her tillægger ham.

55,6 Athanasius, Ærkebiskop af Alexandria, † 373. Alexander, Athanasius' Forgænger; under den arianske Strid havde de begge stor Betydning for Udviklingen af Kirkens Treenighedslære.

55,15—16 Tertulianus oc Crisosthomus] Tertullian: De corona militis, Migne, Patrol. Lat. II, 93 ff. Den af P. H. benyttede Udgave af Chrysostomus' Værker maa være Udgaven Basel 1522 (Eksempl. p. kgl. Bibl.; her findes B. 4 S. 232—4 den 69. Homili: Quod peccatores lugendi sunt viventes et mortui. Et quod multum defunctis prosunt eleemosynæ et officia pro eis exhibita. (Jf. C. Baur, S. Jean Chrysostome et ses oeuvres dans l'histoire littéraire S. 152).

57,29 helgen] her: fromt, helligt Menneske.

57,29 mene] = menighe d. e. fælles.

58,2 Johs. 6,48 (?).

58,18 Prov. 26,4—5.

60,17 Matth. 13,11, ikke helt nøjagtigt citeret; wden ij efftherligningh (= kun i Lignelser) er hentet fra foregaaende Vers: Quare in parabolis loqueris eis?

60,32 Marg. In seruo arbitrio] Weimar-Udg. 18,609, jf. 653 ff.

- 61,8—9 som Luther sier] Se til 60,32.
 61,17 Acta 9 passim.
 61,20 Acta 22,3.
 61,25 2 Tim. 3,14—15.
 61,29—62,2 Kunde then mene mand . . . thijn wdleggilsse] jf. II, 46,8—13.
 62,2 1 Cor. 14,34.
 62,14 1 Cor. 2,6—16.
 62,19 1 Cor. 3,1—3.
 62,29 Ps. 18,9.
 63,6 Matth. 2,4.
 63,9 Henviisningen til Zach. 2. er uriktig.
 63,26 Luc. 24,27.
 63,28 bestørte] bestyrkede.
 63,28—64,7 Thijn eghen mestere . . . lære meer] Der Psalter deutsch. 1524 (Erlanger-Udg. 37,107 f.; jf. Weimar-Udg. Bibel 2,339 f.).
 64,8 s. Augustinus] Stedet ikke fundet.
 64,14 1 Cor. 2,6—16.
 64,17 1. Cor. 12,7—11.
 65,19 i scholen] paa Universitetet.
 66,15 oc forsmaa] at forsmaa.
 66,26 nw ij siw eller otte aar] D. 31. Okt. 1517 opslog Luther sine 95 Teser om Afladen; i 1518 fulgte Samtalen i Augsburg, hvorefter Luther appellerede fra Paven til et almindeligt Kirkemøde. I Sommeren 1519 fandt derpaa Disputationen med Eck i Leipzig Sted, hvor Luther ogsaa afviste Kirkemøderne som højeste Autoritet. I disse Aar begyndte ogsaa hans første Skrifter at komme. Jf. desuden II, 26,9.
 67,11 f. bud — wegne] Bud, som ikke, navnlig for saa vidt os angaar, er syndige.
 67,15 Matth. 5,10—12.
 67,23 Luc. 17,10.
 67,26 Ps. 102 passim.
 68,7 Cyprianus] Se til II, 198,4—6.
 68,9 1 Cor. 5 passim; Henviisningen er maaske fejlagtig.
 68,11 Matth. 5,22.
 68,16 Deut. 17,12.
 68,22 1 Reg. 8,7.
 68,25 Luc. 10,16.
 69,10 Acta 23,4 f.

71,24 Seland] Zeeland, den sydligste Provins i Nederlandene (Holland).

72,16 Ridder til med] se til II, 49,28.

72,25 ff. Jf. Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können. 1526 (Weimar-Udg. 19,635. 641 f.).

73,17 predicked . . . fabel] Det homiletiske Eksempel (f. Eks. Helgenlegender o. l.), der anvendtes meget hyppigt af Middelalderens Prædikanter, jf. Chr. Pedersens »Jertegnspostille«.

73,30 slaa oss wdi] trænge ind i.

74,15 2 Tim. 2,19—20.

75,3—90,12 Danmarcks rige . . . rigens raad] Hertil svarer hos Huitfeldt Bispenses Udskriffuelse oc Forantuoring, se II, 335 ff.

75,18 wdi Norge] sigter vist til Forfølgelser af Biskop Karl i Hamar; jf. til I, 167,17, VI, 87,26 ff.

76,11 ther hand haffde giort] bedrøffuede underforstaaet fra foregaaende Sætning; »som han havde gjort bedrøvede«.

76,21 Osee prophet] Hos. 8,4; hertil føjes Forklaringen af *wijde* (Vulgata: cognovi): det siges i Skriften, at Gud ikke *ved* det, som han ikke giver Magt.

77,8 sloo paa halijn] tilintetgjorde.

77,21 een . . . mand] Jf. I, 38 ff.

78,7—9 Handt . . . fingre] De gamle Landslove med deres stadige Edsflæggelser fristede utvivlsomt stærkt til falsk Ed. Christiern II har søgt at bekæmpe dette Onde dels ved at indskrænke Brugen af Ed (Huitfeldt II, 1182) dels ved den her omtalte Straf (Christiern II.s verdslige Forordning § 24, Kolderup-Rosenvinge IV, 90). Med god Grund tilføjes: »ther wij tha icke straffe (som vi dog ikke dadler)«, og Straffen blev da ogsaa optaget i Christian III.s Reces af 1558 § 16 (Kolderup-Rosenvinge IV, 261).

78,28 paa . . . orsage] »til Trods for lovligt Forsvar«.

78,29—30 riddermendz mend] Herremænd, der ikke har faaet Ridderslaget, Væbnere.

78,30—79,9 ther . . . tiære] Det stockholmske Blodbad, jf. I, 168,19 ff. og VI, 86 f. og 91 f. Historien om de »mange Børn« beror nok dels paa Misforstaaelse, dels paa løse Rygter uden Hjemmel.

79,14—15 aff . . . skalkis] Jf. I, 170,13; efter *Diricks* tilføjer Huitfeldt (II, 1233): Mester Godskalkis, Hans Mickelsøns — jf. Allen, Breve og Aktstykker S. 590 Noten.

79,23—29 Offwer . . . i hiel] Amos 2,1—3. Hermed sigtes til Opgravningen af døde og Optrædningen af disse sammen med Ofrene

ved det stockholmske Blodbad, muligvis ogsaa til Opgravningen af Mogens Thomsens Lig (I, 174,9; VI, 91).

80,18—24 Ther . . . fredssommelige] Vidtløftigere fortælles herom VI, 94; om Huitfeldt (II, 1161 f.) har vist mere herom, end han (indirekte) har fra P. H., er tvivlsomt, og Historien er næppe paalidelig (Chr. Winter synes at benægte den i Brev til Kongen 12. Jan. 1528); »then østre strand« er Østersøen (jf. Allen, Breve og Aktst. S. 503).

80,24—29 I . . . folck] Jf. I, 169,23 ff.; VI, 87. Om Kongen selv har været med i Nydala, er meget tvivlsomt.

81,4—5 befool . . . closter] Kendes ikke andensteds fra, maaske et løst Rygte.

81,5—13 Desligest . . . rett] Begivenheden paa Abrahamstrup (det nuværende Jægerspris) fortælles noget forskelligt. I Udkastet til Klagerne over Christiern II nævnes tre Kaptajner og en Dreng (d. e.: Oppasser), medens Rigsraadets Stridsskrift af 1523 (Huitfeldt II, 1217 f.) kun har Øverste »N. von Haderstorff« og en Dreng. Fremstillingen her stemmer med den i Udkastet, ligesom Huitfeldt II, 1179 med den forværende Tilføjelse, at Henrettelsen skete om Natten ved Lys. Efter Huitfeldt synes den omtalte Øverste at være den frankiske Adelsmand Reinhold von Heidenstorf, som havde ført Fodfolket under Otto Krumpen (Huitfeldt II, 1145) og var forblevet i Stockholm som Kommandant over 500 frisiske og skotske Knægte, som han ikke kunde holde Mandstugt iblandt (Brev fra Godskalk Eriksen 21. Febr. 1522 til Kongen, Huitfeldt II, 1183), vist fordi de ikke havde faaet deres Sold.

81,19 om . . . tid] Drab om Natten var efter gammel nordisk Opfattelse Mord.

82,4 Cornelius Schepper] Flamlænder, Vicekansler hos Christiern II i hans Landflygtighed, skrev 1524 i Kongens Navn: Christiani II ad duas epistolas Frederici I responsio mod Kong Frederiks Manifest til de tyske Fyrster (1523) og Skrivelse til den kejserlige Kammerret (1524) (jf. L. Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 243 og Bruun i Aarsberetn. etc. fra kgl. Bibliothek I, 306 ff.).

82,19 Torbiørn Oxe] Se VI, 74 og 76.

82,19 Her Knwd Knudssen] Se VI, 91.

82,20 Steffen Webersteen] Jf. VI, 91,15; Øverste S. W. erobrede iflg. Huitfeldt (II, 1138) 1519 Øland og blev af Christiern II forlenet med Øen; senere (1521, Huitfeldt II, 1179) lod Kongen ham tage ud af Helligaandshuset og henrette for en Strid i København med en anden Krigsmand.

82,20 Juncker Johan] Baade Manden og Sagen kendes kun fra Omtalen her og VI, 91,14.

82,20 Jørgen scriffuere] Maa vel være den Byskriver i København, som Christiern II iflg. Udkastet til Klagerne lod halshugge, fordi han forsvarede Københavnernes Rettigheder. Hos Huitfeldt (II, 1181) staar »Jørgen Hoffenstener«, men denne tyske Sekretær (som hed Stephan Hopfensteiner) flygtede i Dec. 1521 til Lybæk, da Slagheck stræbte ham efter Livet. Han anklagedes for at have bedraget Kongen ved at tilvende sig store Pengebeløb, der skulde bruges til Lejetroppernes Lønning, netop den Brøde, som blev den ene Hovedgrund til Slaghecks Henrettelse. En Proces mod ham i Lybæk endte med hans Frikendelse (Allen, Breve og Aktstykker S. 9 ff.; L. Weibull i Scandia X, 178 ff., 188 ff.).

83,3—7 Hand . . . welferd] Jf. I, 173,9 ff.; VI, 92,15 ff. Denne Skat blev ikke paalagt, og har den været paatænkt, har det ligesom 1-Gylden-Skatten 1521 og 1522 vel kun været engang for alle.

83,7—28 Haffuer . . . holder] Et kort Referat af 3. Reg. 21 med Tilføjelser fra Kap. 22,34 ff. og 4. Reg. 9,21 ff.

83,22 tw . . . besijt] Vulgata »possedisti«.

84,25—26 Hand . . . eghet] Jf. (med modsat Mening) I, 67,5—6.

85,3—6 Hand . . . igenrobis] Kongens Undskyldningsbrev til Lybæk omtales kortelig hos Huitfeldt (II, 1128). Christierni secundi ad Lubicensium articulorum responsio (Leipzig 1524) er forfattet af C. D. Scepper (L. Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 244; Bruun I, 306 ff.).

85,11—22 Hand . . . igien] Brevet til Wendland, Borgmester i Danzig, se til II, 49,19.

85,15 ff. 2. Reg. 15 handler om Absalons Oprør og Davids Flugt; Kap. 11 om David og Batseba.

85,32—86,3 paa thet . . . wd aff] Sigter til den symbolske Udlægning af det gl. Testamente som Forbillede paa det ny Testaments Begivenheder.

86,12—17 Men . . . argelist] Se til II, 82,4.

87,18 opsielsse breff] Den jyske Adels Opsigelsesbrev til Christiern II; se Allen, De tre nordiske Rigers Historie III, 2, 329 ff.; Bruun I, 297 ff.

88,15—23 Fordi . . . riget] I Christiern II.s Haandfæstning stod, »At om hand icke holt dennem hvis vdi fornæffnde Recess er indført, da skulle de intet haffve forbrut, om de icke heller holt hannem

den Eed oc Mandskaff de hannem sverendis vorder« (Huitfeldt II, 1101).

88,31 fordettinget] Ordet rummer baade Betydningen »forhandlet« og »forsvaret«; Christiern II flygtede jo uden Sværds slag.

88,31—89,8 ligerwijss . . . qwijt] 1. Reg. 24 og 26, især 24,6 og 26,10—11.

89,30 flg. Jf. J. Oskar Andersen, Paulus Helie I, 125 ff.

90,5—6 Jeg . . . mwnde] 3. Reg. 22,22.

90,8—9 Saa . . . prophet] Jer. 14,14 (jf. 29,9); Ezech. 14,9 (jf. 13,3).

90,14—15 Sancte Powell . . . capittell] Tit. 3, 1.

90,15—19 Sancte Peder . . . capittell] 1 Pet. 3 urigtig; der tænkes paa 1 Pet. 2, 18.

90,19—22 Sancte Powel . . . mod Gud] Rom. 13, 1 ff. Hans Mikkelsen henviser fejlagtigt til Rom. 3., men P. H. har rettet Fejlen.

91,13—26 Thet hender . . . lydilsse] Se til II, 20,14 ff.

91,16 Dantscken] Danzig.

91,29 Baccalaureus] At Hans Mikkelsen havde taget Baccalaur-Graden siges kun paa dette Sted, men der er næppe Grund til at betragte P. H.s Meddelelse som blot Ironi.

92,16—17 Ther . . . vnderdanige] Tit. 3, 1; Rom. 13, 1—7.

92,32—93,1 Om . . . part] Ps. 49,18.

93,4—7 Och . . . første] 1 Pet. 2,13—20.

94,23—25 hwo . . . schicke] Rom. 13,2.

94,31 The . . . meg] Hos. 8,4.

95,5—6 then . . . beffalid] H. M. blev, da Christiern II drog til Sverige 1520, Slotsherre i København.

95,8 bliffue] falde, lide Døden.

95,10—16 saare . . . the] Vist kun et løst Rygte.

95,12 giffuet] give det.

95,17—22 thet breff . . . kommen] Skønt Hans Mule (jf. om denne VI, 100 f.) maaske nok kunde lade sig bruge til noget saadant, er dette Brev muligvis blot et Falskneri.

95,22 Jørgen schriffwere] Jørgen Hansen, en Borgersøn fra Ribe, men maaske adlet, afløste 1514 Sigbrits Broder Herman Hund som Lensmand i Bergen og flyttede efter Kongens Flugt til Holland; han fulgte 1531 med Kongen til Norge, men sendtes igen til Nederlandene og er vist død der (efter 1543). Han havde Stridigheder med Ærkebiskop Erik Valkendorf, som bl. a. for at forsvare sin Sag

mod ham forlod Landet, men hvad P. H. her meddeler, er muligvis kun et grundløst Rygte (jf. VI, 90).

95,30—96,2 Hedinscke . . . andre] Marc. 10,42—44.

96,16 sex hundrede] »tallige«, saaledes bruges »sexcenti« alm. paa Latin. Jf. II, 280,25 f.

97,18 skipper Clemed] Efter i September 1525 at have bortført to af Kong Frederiks bedste Skibe virkede Skipper Clement som Kaper (og Skatteoprøver i Norge) til han 1533 sluttede sig til Grev Christoffer og rejste Opstanden i sin Fødestavn Vendsyssel. Henrettet 1536.

98,3—6 han . . . thenom] Ezech. 18,21 f.

98,6—10 lader oss . . . capittel] Johs. 16,23.

98,10 Wij wijde icke etc.] Matth. 24 og 25.

99,8—9 thet . . . indførd] Ezech. 18,21—23 og 27 ff. er unægtelig frit benyttet af H. M.

99,21—100,1 Er . . . døø] Ezech. 18,21—26.

100,4 the teghen] Matth. 24.

101,4 Joannes Wickleff] Den engelske Forreformer John Wiclif 1324—84.

101,15—17 alt ketterij er ther aff begynt at kettirske Doctores ere falden aff Bispers, oc presters lydelse] En Hovedtese hos P. H., jf. J. Oskar Andersen, P. H. I, 83.

103,15 Petrus] Matth. 26,69—75.

103,16 Marcellinus] Pave 296—304, skal have bøjet sig for Kejserens Bud og ofret til Afguderne, men angrede siden og døde som Martyr.

103,27 ssøn] nægter (af sønie).

104,24—31 Och . . . forwendis] Om Dionysius Areopagiten se til II, 227,15. I dennes Navn skrev omkr. 500 en kristen Nyplatoniker, formentlig i Syrien, en Række Skrifter, heriblandt 10 Breve samt det II, 308,7 ff. citerede De ecclesiastica hierarchia, i hvilke hedensk Nyplatonisme og kirkelig Kristendom sammensmeltedes til et System af kirkelig Kultusmystik. Ikke blot i Østen, men ogsaa i Vesten, hvor Scotus Erigena oversatte dem til Latin, nød disse Skrifter stor Anseelse som Vidnesbyrd om Urkristendommen og øvede betydelig Indflydelse paa Lærens og Mystikkens Udvikling. Først i nyeste Tid er deres sande Karakter blevet erkendt (Bardenhewer, Geschichte d. altkirchl. Lit. IV, 282 ff.). P. H. citerer her fejlagtig Epist. 7. Brevet til Munken Demophilus er Nr. 8; det citerede Sted, Migne, Pat. Græc. III, 1087.

105,15—17 Thij . . . thenom] 1. Reg. 8,7.

105,21 forlade . . . konger] Der sigtes vel til Steder som Jerem. 8,19 el. Micha 4,9.

105,23—26 thet . . . faar] 1. Reg. 12,3.

105,26—27 Men . . . paa] Ironisk: men det blev der raadet Bod paa.

106,1—20 Gud . . . Israel] Deut. 17,16—20, lidt forbedret efter Erasmus, I, 47,10—30.

106,21—26 Will . . . brødre] Uddrag af I, 48,1—11; jf. II, 183.

106,26—29 aldrig stod christendommen wdi saa gode pynthe som nar ther wor een kerlig endreth ij mellom then geestlige oc werdzlige stath] Til dette Sted og hele Spørgsmaalet om P. H.s Opfattelse af Forholdet mellem Kirke og Stat, jf. J. Oskar Andersen, P. H. I, 85 ff.

106,30 Constantinus oc Siluester] Om Sylvester, der var Biskop i Rom 314—35, fortæller Legenden, at han døbte Constantin og som Tak herfor modtog Primatet over hele Kirken, kejserligt Diadem og Mitra og dertil Herredømmet over »Rom og alle Italiens eller Vestens Provinser, Steder og Byer.«

106,31—32 Theodosius . . . Roschilde] Da Kejser Theodosius d. Store i 390 havde ladet flere Tusinde af Thessalonikas Beboere nedhugge p. Gr. a. Uroligheder i Byen, skrev Biskop Ambrosius af Milano til ham og forlangte, at han skulde angre og underkaste sig Kirkebod. Dette skete ogsaa; men dog ikke under saa dramatiske Omstændigheder, som Kirkehistorikeren Theodoret senere beskrev det. Herefter skulde Ambrosius, da Kejseren vilde gaa ind i Kirken, have forment ham Adgangen og endog 8 Maaneder senere ved Julefesten gentaget Bortvisningen. Denne Beretning har sikkert haft Betydning for Udformningen af flere senere Beretninger om Konger og Fyrster, der maatte gøre Kirkebod, f. Eks. Fortællingen om Biskop Vilhelm og Kong Svend (VI, 26,11—24).

107,5 Sanctus Ignatius] Jf. til II, 227,16. Hans Breve er for en stor Del interpolerede, nogle uægte.

107,8—18 Thet . . . bwdhet] Ægte; Migne, P. Gr. 5,675—678.

107,18—24 Thet . . . Jesus] Epistola ad Magnesianos; interpoleret, Migne, P. Gr. 5, 759.

107,25—108,10 ij . . . Christi] Interpolation i Epistola ad Philadelphiensis; Migne, P. Gr. 5, 702 f., 826 f. Jf. II, 197,3 ff.

108,15 Polycarpus] Jf. til II, 227,16.

108,15 Martinus] Biskop i Tours († o. 400).

108,30—31 Caiphas . . . Annas] De to Ypperstepræster, som var med til at dømme Jesus.

110,8—11 Moises . . . Aron] Exod. 4,10—17.

110,11—14 Hwilcket . . . befaling] Laurentius var Diakon i Rom samtidig med »Pave« Sixtus II og led sammen med denne Martyrdøden 258. Lunds Domkirkes Værnehelgen.

110,14—15 Desligest . . . Vincentio] Under Diocletians Forfølgelse overdrog Biskop Valerius af Saragossa p. Gr. a. Stemmefejls sin Diakon Vincentius Forsvaret for Retten. Under de frygteligste Lidelser led Vincentius Martyrdøden (304) og blev snart en meget populær Helgen, der foruden i Spanien ogsaa dyrkedes i Afrika og Frankrig.

110,15—16 Och . . . Bisp] Fra Possidius, Vita Augustini (Migne, P. Lat. 32,39). Biskop Valerius af Hippo (Nordafrika) udvirkede, at Augustin blev ordineret til hans Medbiskop. Ved denne usædvanlige Foranstaltning vilde han undgaa, at en anden Menighed før hans Død skulde vælge Augustin til Biskop.

112,15—23 Dog . . . behoff] Rev. III, 49 findes ikke; skal være IV, 49.

112,32 Forbrydet] forbryder det.

113,16—25 Men fordi . . . ij sind] Katolikkerne erkendte naturligvis Faren ved Luthers Bibeloversættelse, og maatte jo desuden vende sig mod hans Fortaler og Glosser. Fakultetet i Leipzig erklærede, at Oversættelsen indeholdt talrige Fejl. Hertug Georg af Sachsen forbød straks Bogen i sit Land, og lignende Forbud udstedtes i Østrig, Bayern og Mark Brandenburg. I 1523 skrev Emser et Skrift, der paaviste, at Luther gjorde sig skyldig i over 1400 Fejl og Kætterier.

115,24 bliffue Riddere med teg] Jf. til II, 49,28.

116,12 1. Søndag i Advent 1526 var 2. December, Lørdagen før altsaa 1. Dec.

SVAR TIL KONG GØSTAFF. 1528.

II. S. 117—332.

Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1482—1500 Nr. 80 giver følgende Beskrivelse af Bogen:

Svar paa Kong Gustavs Spørgsmaal. 28/4 1528. 4°. Peter Brandis. 88 Bl. Sign. A⁴—V⁴ x⁴ y⁴, 29—31 L. Kolumnestørrelse 123—132×90—96 mm. Marginaler og Kustoder.

Kbh., Kgl. Bibl.; Odense, Karen Brahes Bibl. (defekt); Stockh., Kgl. Bibl.; Uppsala, Univ. Bibl. (Bl. 9 mgl.).

Arkbetegnelsen er forskellig fra Sechers Udgave. Secher begynder ved A¹, vor Udgave ved A^{1b} (det samme er Tilfældet ved Bogen mod Hans Mikkelsen).

Baade Resen (Luth. triumf. Bl. I 5—6) og Olivarius (S. 102—104) omtaler Bogen, dog uden at gaa nærmere ind paa den. Derimod har Engelstoft ikke blot en ret udførlig Omtale af Striden mellem P. H. og Olavus Petri, men ogsaa, da Bogen paa den Tid var den udførligste kendte Fremstilling af Lektor Povls kirkelige Standpunkt (Skriftet mod Malmøbogen blev først fremdraget 1851 af C. J. Brandt), en udførlig Gennemgang af selve Skriftet. En Undersøgelse af P. H.s Strid med den svenske Reformator giver H. Schück, Striden mellan Olavus Petri samt Peder Galle och Paulus Helie (Sam-laren 1886).

Paulus Helie havde ikke tidligere blandet sig i Kirkekampen i Sverige, og han vidste ikke, da han nu kastede sig ind i de svenske Stridigheder, at hans Brev til Hr. Tyge Krabbe havde fremkaldt et Svar fra svensk Side, nl. Olavus Petris Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff, der udkom i Stockholm d. 28. Marts 1527. Imidlertid har den Opsigt, hans Sendebrev havde vakt ogsaa i Sverige, ført til, at han havde faaet tilsendt de ti Spørgsmaal, som Kong Gustav i Nov. 1526 havde ladet opsætte og tilsende flere fremstaaende svenske Teologer, bl. a. den gamle Dr. Peder Galle, Kannik i Uppsala, og Olavus Petri, for at indhente deres Betænkning om de omstridte Spørgsmaal. Kongens Brev til Hans Brask viser, at der tilsigtedes en Forhandling i en stor kirkelig Repræsentation.

I Begyndelsen af Dec. fik Peder Galle tilsendt Kongens Spørgsmaal med Befaling om at besvare dem inden Jul. Baade Galle og O. Petri afgav deres Betænkning, men sidstnævnte ønskede desuden en Disputation til Afgørelse af Religionsstriden. Dette afviste Peder Galle, og en saadan kom da heller ikke i Stand. Olavus Petri maatte nøjes med i Nærværelse af Kongen, Raadet og flere andre (deriblandt Peder Galle) at udvikle sin Opfattelse. Sandsynligvis er det ved denne Lejlighed, der tilføjedes to Spørgsmaal: om Klosterlevned og om Nadveren. D. 14. Maj 1527 udgav O. Petri sit Swar paa tolf spørgsmål, der indeholdt baade Peder Galles og hans eget Svar, samt en Gendrivelse af Galles. Ved Vesterås Rigsdagen i Juni 1527 kom det til en Disputation mellem de to (om tre Spørgsmaal), men først paa et Tidspunkt, da de afgørende Reformationsbeslutninger var

truffet. Først af O. Petris Skrift har P. H. erfaret, at der var kommet to nye Spørgsmaal til (Nr. 8 og 9), og at Spørgsmaalenes Form var ændret, saa de blev mindre specielle; men da P. H. modtog Olavus Petris »Svar«, var hans eget omtrent færdigt (jf. S. 331).

Skriftet, der først er trykt 28. April 1528 af P. Brandis, bestaar af 3 Dele: et Brev til Kong Gustav fra København 1527, Svarene paa Kongens 10 Spørgsmaal (fremsat i Nov. 1526), der vel var tilsendt P. H. fra Kongens Modstandere, og sluttelig de 12 Spørgsmaal, som P. H. stillede til Kongen med en Efterskrift, som forklarede, at han først af Olavus Petris Besvarelse havde set, at Kongen havde føjet to nye Spørgsmaal til de oprindelige 10. Udarbejdelsen af Svarene paa Kongens Spørgsmaal (efter O. Petris »Sändebref« af 27. Marts 1527 skyldes de Opfordringer fra svenske Biskopper og »Tilskyndere«) har P. H. vel taget fat paa i Begyndelsen af 1527; under Arbejdet paavirkedes han af O. Petris »forgiftige« Modskrift mod hans Brev om Lutherdommen til Tyge Krabbe (Skrifter I, 259—81), trykt 28. Marts 1527 (jf. S. 300—02), og senere paa Sommeren vel ogsaa af P. Galles og O. Petris Besvarelser (det sidste trykt 14. Maj 1527), skønt han allerede da mente at være omtrent færdig med sit Indlæg (jf. S. 127). Men ved dette Tidspunkt, i alt Fald inden man i Danmark havde Efterretninger om de store Ændringer i Kirkens Stilling, som Rigsdagen i Vesterås i Juni vedtog, ændrede han sin Plan og udarbejdede Brevet til Kong Gustav, der i Anledning af dennes Spørgsmaal fremsætter et almindeligt Angreb paa Lutherdommen, der fordømmer den gamle Tro. Han advarer Kongen, som antages »forført« til at stille Spørgsmaalene, om de Straffe, som ikke vil udeblive, naar man ikke omvender sig (jf. Birgittas Profetier). Sin Berettigelse til at skrive søger han i, at hans mødrene Slægt er svensk, men iøvrigt har hverken P. Galle eller O. Petri kunnet give tilfredsstillende Besvarelse; hans vil følge snarest. Ifølge O. Petris andet polemiske Skrift mod P. H. blev dennes 12 Spørgsmaal til Kong Gustav udsendt samtidig med Brevet, vel i Afskrifter til Venner, men til Kongen sendtes det ikke. Dog er det rimeligvis denne, som har paalagt O. Petri at imødegaa P. H., hvilket skete i »Itt fögo sendebreff til P. H.« (17. Maj 1528). Dette Svar er mærkeligt ved, at O. Petri antager, at P. H. sigter til den store »Forvandling«, som Vesterås Rigsdagen (Juni 1527) havde bragt over den svenske Kirke. Dette svarer ikke til Indholdet af P. H.'s Brev og sikkert heller ikke til hans Spørgsmaal. De 7 første behandler ganske vist en tyrannisk Fyrstes ubillige Be-

handling af sine »Undersaatter« men taler overhovedet ikke om Vold mod Kirken. Spørgsmaal 8 forsvarer ganske vist kirkelig Ejendom, og 11 fordømmer Kirkerov, men intet antyder, at der i Sverige er sket en omfattende Ændring i Statens Forhold til Kirken. O. Petris Svar til P. H. er for saa vidt forfejlet, men det viser, trods Forfatterens Haan mod Karmeliteren, at man i Sverige forstod, hvor farligt hans Indlæg kunde blive. — Hvad der har bevirket, at foreliggende Skrift af P. H. først blev færdigt fra Trykken en Maaned inden O. Petris Sendebrev, er os ukendt.

Kong Gustavs Spørgsmaal gælder:

1. Om at ære Relikvier, og om anden Kirkebrug uden Støtte i Skriften..... S. 135
2. Om Christus har givet Paven, Bisper og Præster Vælde eller Herredømme..... S. 145
3. Om Kirkens Band kan binde til nogen Synd..... S. 169
4. Om Kirken ved Band kan skille et Menneske fra Gud.. S. 172
5. Om Pavens og hans Folks Herredømme er med eller mod Christus..... S. 176
6. Om nogen Tjeneste er Gud mere velbehagelig end at holde hans Bud..... S. 206
7. Om Aflad, Faste og Bønner kan vinde Guds Miskund. S. 222
- [8. Om Klosterlevned]..... S. 331
- [9. Om Nadveren i Vin og Brød]..... S. 331
8. [10]. Om Helgentilbedelse og Helgenerne som Patroner hos Gud..... S. 236
9. [11]. Om Mirakler og Aabenbaringer..... S. 284
10. [12]. Om Skærsild..... S. 302

Kommentar.

119,13 Ansgario] Jf. VI, 21. Ansgar († 865), Ærkebiskop af Hamburg-Bremen, grundlagde de første kristne Menigheder i Sverige og Danmark.

119,14—18 stadtfest ... dræbe] Sigfrid skal 1008 have døbt Kong Olav Skotkonning ved Husaby i Vestergötland; hans tre Brodersønner blev efter Legenden dræbt paa Anstiftelse af en gøtisk Stormand.

120,23 thet maall hwn er først screffuen] Spørgsmaalet om den latinske eller den svenske Tekst er den oprindelige, har været omstridt; men det antages nu, at den svenske er secundær. Aaben-

baringerne er først nedskrevet paa Latin af Birgittas Skriftefædre paa Grundlag af hendes mundtlige Meddelelser og egne Optegnelser. Den første trykte Udgave af den latinske Tekst udkom i Lybæk 1492. Den svenske Oversættelse er udarbejdet i Vadstena Kloster. Den bærer tydelig Præg af at være en Oversættelse, men har optaget enkelte Fragmenter fra den første Nedskrivning af Birgitta og enkelte andre. Den svenske Tekst fandtes kun i Haandskrift, indtil den blev udgivet af G. E. Klemming i Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet XIV, 1—5, 1857—84.

121,7 een . . . tillhengere] Formodentlig er Spørgsmaalene affattede af Kong Gustavs Sekretær, Archidiaconus i Strängnäs, Laurentius Andreæ; han omtales S. 295,5 som Olavus Petris Raadgiver.

121,14—15 mijne . . . vndersotte] P. H.s Moder var altsaa svensk eller i det mindste af svensk (formodentlig vestgøtsk) Slægt.

121,32—122,22 Weldige . . . raadig] Jf. I, 7,4—13.

123,21—23 siger . . . engle] Allusion til Gal. 1,8.

123,32—124,4 Han . . . høre] Da Luther i Oktober 1518 forhørtes af Kardinal Cajetanus i Augsburg, erklærede han sig villig til at underkaste sig Dom af de 4 Universiteter Basel, Freiburg, Louvain og Paris, men efter Angreb fra Universiteterne i Louvain og Køln 1520 og senere fra Paris, udtalte han sig med største Ringeagt om deres Competence. Endnu d. 17. November 1520 appellerede Luther til et frit almindeligt Koncil, skønt han under Disputatsen i Leipzig 1519 havde maattet indrømme Eck, at Conciliet i Konstanz havde fejlet; paa Rigsdagen i Worms 1521 afviste han bestemt at lade et almindeligt Koncil afgøre hans Sag.

125,9—10 om . . . paa mijnthe] Tit. 3,10—11.

126,8 Sigfridus] Se til 119,14.

126,9 Ericus] Kong Erik d. Hellige, † 1160, Sveriges Skytshelgen.

126,9 Brunnolphus] Brynolf Algotsson, Biskop i Skara, Hymnedigter og Kirkeorganisator, † 1317; Helgen 1417.

126,9 Henricus] Biskop i Uppsala, var med paa Kong Eriks Tog til Finland og blev tilbage der, hvor han blev dræbt o. 1160, Finlands Skytshelgen.

126,10 Birgitta, Katharina] Den berømte Ordensstifter og hendes Datter, Vadstenaklosterets første Abbedisse. Katharinas Levned, Vita Katharinæ, trykt i Stockholm 1487, er en af de ældste i Sverige trykte Bøger.

126,10 Helena] ikke anerkendt vestgøtsk Helgeninde († o. 1140), skal være den samme som St. Helene i Tisvilde. Det kan bemærkes,

at P. H. ud over de mest kendte kun nævner vestgøtske Helgener.

127,12—13 Sancte Petro] Sigter vel til Striden om de Hedningekristnes Stilling til Mose Lov, Gal. 2,2—21 og Act. 15,1—29.

127,16 Peter Galle] Doktor i den hell. Skrift og Kannik i Uppsala; Kongens Brev til ham med Spørgsmaalene er dateret 1. Dec. 1526; der afkrævedes ham Svar inden Juleaften. P. Galles Besvarelse blev trykt (nu tabt) og imødegaaet af Olavus Petri i hans »Svar på tolv spørgsmål« (trykt 1527). Galles Svar er det eneste svenske Dokument fra Reformationstiden, der belyser Stridsspørgsmaalene fra katolsk Synspunkt; Enkelthederne godtgør ham som en konservativ thomistisk Teolog; kun Svaret paa 10. Spørgsmaal (om Aabenbaringen) er mere indgaaende (jf. Knut B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, S. 303 og 338 flg).

127,16 Mester Olluff] Olavus Petri, Stockholms Stads Sekretær, den berømte svenske Reformator, havde vel ogsaa sine Svar færdige ved Juletid 1526, da han af Kongen kaldtes til Uppsala og mundtlig forklarede dem for Kongen, Raadet og gode Mænd, deriblandt Dr. Peder Galle, der modsatte sig en Disputats med ham. Først da han fik Galles Svar, kunde hans egne, der imødegaaer disse, faa den endelige Form, hvori de foreligger 14. Maj 1527.

127,27—28 Suar . . . allersnariste] Svaret paa de ti Spørgsmaal var omtrent færdigt, da P. H. modtog Olavus Petris Bog fra Maj 1527 (med Galles Svar) og saa, at det drejede sig om 12 Spørgsmaal (jf. 127,18 (og 301,11) »udgaa« = trykt).

129,24—25 Arrius . . . Manicheus] Presbyteren Arius i Alexandria († 336) bekæmpede Athanasius, der lærte, at Sønnen var af samme Væsen som Faderen; Arius' Lære blev forkættet af Kirkemødet i Nicæa (325), men i ændret Form, der ogsaa behandlede Spørgsmaalet om Helligaandens Væsen, optaget af Biskop Eunomius i Kyzikos († ca. 393) og vandt Indpas hos flere af de gotiske Folk. — Manichæus (rettere Mani, Perser, korsfæstet 273), der kaldte sig den af Kristus forjættede Paraklet, forkyndte en dualistisk Lære om Aand og Materie, hvor kristne, jødiske og parsiske Elementer var forenede; ogsaa denne Lære blev gentagne Gange dømt som kættersk. P. H. vender oftere tilbage til disse »Erkekættere«.

136,3 Vigilantius] spansk Presbyter, ca. 400, bekæmpede Munkevæsen, Relikvie- og Martyr dyrkelse.

136,16—18 mange bøger . . . iordhen] Hentyder formentlig til Luthers Bibelkritik, jf. Skriftet mod Hans Mikkelsen.

- 136,31—137,2 Guds . . . sandhedt] Joh. 14,26.
 137,26—29 wor . . . sagt] Amos 3,7.
 138,21—23 Er . . . tije] 1. Cor. 14,30.
 139,26—140,4 sancto . . . selskaff] Augustin, De definitione orthodoxæ fidei etc. Kap. 40 (Migne, P. Lat. 42,1219). P. H. henviser fejlagtig til Kap. 36.
 140,8—12 ther . . . liff] 4. Reg. 13,21.
 140,20—23 sanctus . . . Aphrica] De civitate Dei 22,8 (Migne, P. Lat. 41,760 fig.). Nærværende Udgave læser fejlagtigt (som Sechers) cap. XIII i St. f. Originalens cap. VIII.
 140,23—141,6 Ther . . . wdi] St. Agnes, en af Romerkirkens populæreste Helgenskikkelser, led under Diocletians Forfølgelse Martyrdøden (antagelig 304) efter at have aflagt Bevis paa sin Kyskhed og Tro. Det anses nu for givet, at St. Agnes-Legenden, der bl. a. indeholder de af P. H. her meddelte Træk, ikke skyldes Ambrosius.
 141,11—21 thet . . . stedt] Om Pave Lucius' Hoved og Trolden i Store Bælt, se Danske Viser 1530—1630 ved Grüner-Nielsen Nr. 37 (II, 3 ff.) og IV, 104 ff.
 142,1—2 Saa . . . Christi] 1. Cor. 11,1.
 142,2—6 oc . . . efftersiwn] Philipp. 3,17.
 142,27—28 Wort . . . himmelin] Philipp. 3,20; omgængilse svarer til conversatio baade i Vulgata og hos Erasmus.
 144,4 wandt . . . steen] Exod. 17,5—6; Num. 20,8—11.
 144,5—11 Oc . . . wederqweghet] Judic. 15,18—19.
 144,21 Sancti . . . skiørt] Act. 19,12.
 144,27 sancti . . . skugge] Act. 5,15.
 145,2—3 Aarons kæp] Num. 17,8.
 145,3 Moyse taffler] Exod. 31,18; 33,1.
 145,4 then . . . spandt] Ypperstepræstens Brystskjold Exod. 28,15—30.
 145,4—5 testamentens arck] Pagtens Ark, Exod. 25,10—22.
 145,6—9 Wille . . . aasiwn] 2. Reg. 6,6—7.
 145,15—17 then . . . kende] Revelationes VII, 4 og VI, 5, Extrav. 59 forekommer hverken i den svenske eller den latinske Udgave.
 145,30 Paffuen] Det er bemærkelsesværdigt, at P. H. i sit Svar ikke tager Stilling til Spørgsmaalet om Pavens særlige Magt, men behandler hele Gejstligheden under ét.
 146,22 iordrotte] Om Formen se Ordbog over det danske Sprog IX, 845.
 148,9—11 Thet . . . folck] Matth. 19,21.

148,27—31 I ... discipell] Luc. 14,26.

149,12—15 hues ... ansigt] Eccl. 34,24(—26).

149,21—23 Wee ... iordhen] Luc. 6,24.

149,23—27 Nar ... wdaff] 1. Tim. 6,8.7.

150,2—4 rwndhe ... fattige] 1. Tim. 3,2—4.

150,8—10 dannis ... behoff] Tit. 1,8.

150,13—14 thet ... gaffue] Act. 20,35.

150,19—25 Att ... tørfftige] Ephes. 4,28; 1. Thess. 4,11—12;
2. Thess. 3,8—12.

150,32—151,1 The ... embede] Act. 18,2—3.

151,7—8 giffuer ... prijs] Rom. 15,26.

151,8—20 The ... forsiwn] 1. Cor. 9,1—18; 2. Cor. 9 og 12,14—18.

152,26—29 Martinos ... Celestinos] Mænd som Martinus o.s.v.

152,28 Petros] Apostelen Peter, som if. Traditionen var den første Pave.

152,28 Clementes] Clemens Romanus, Forfatteren til det saakaldte 1. Klemensbrev (ca. 95); Clemens af Rom nævnes som Nr. 2 eller 3 i de gamle Fortegnelser over romerske Biskopper; da det monarkiske Episkopat imidlertid endnu ved Beg. af 2. Aarh. ikke fandtes i Roms Menighed, kan han højst have været Presbyter. Se desuden til 173,22.

153,9 Pipinos ... magnos] Mænd som Pipin og hans Søn Karl den Store.

153,11 Swendt Estridssøn] Se VI, 26.

153,11 Chanutus] Se VI, 27.

153,12 Erick ... søn] Se VI, 28—29.

153,12 Waldemar] Se VI, 33—34.

153,20—22 thi ... himmelin] Udtrykket, som gaar ud fra den alm. Tro, at Himmeltegnene bestemmer Vejret, viser intet om, at P. H. delte denne Tro; hans Uvilje mod Astrologien viser heller ikke det modsatte.

154,29 ther] viser tilbage til »theris wenner oc tienere«.

155,2 ther] viser tilbage til »th. h. kirckis gotz oc renthe«.

155,24—28 alle ... behoff] Act. 4,34—35.

155,28—156,3 Oc ... tro] Act. 6,1—6.

156,6—11 Oc ... renthe] Maa vel sigte til 1. Tim. 8.

156,15 sancta Birgitta] Rev. IV, 76.

157,13—14 The ... wdaff] Hos. 8,4.

158,17 met thet kortiste] »Kort sagt«.

158,20 Thomas aff Cantelberg] Thomas Beckett, Ærkebiskop af

Canterbury, forsvarede Kirkens Ret og Selvstændighed overfor Kongemagten (Henrik II), blev halshugget foran Domkirkens Alter 1170, kanoniseret to Aar senere og blev snart dyrket over store Dele af Kristenheden, bl. a. i Norden.

158,20 Chanutus] Se VI, 27.

162,20 maa wij] kan vi maaske.

163,13—28 Moises — manghe] Se til S. 110,8.

164,1—8 Ther . . . wdi] Maaske grundet paa Act. 19,22.

166,5 sanctus Hieronymus] Comm. ad Titum cap. 1 (Migne, P. Lat. 26,596 f.).

166,17—19 Een . . . twedract] 1. Cor. 3,2—9.

166,18 Cephe] Apostelen Peters.

166,32 ff. Sanctus Clemens etc.] Migne, P. Græc. I, 475 f.; se til S. 173,22.

167,25 haffuet] have det.

168,27 staa for ordt] indestaa for deres Ord.

170,19 Luther] Sermo de virtute excommunicationis 1518 (Weimar-Udg. 1,641).

170,20—21 oc . . . orsage] selv om det er uforskyldt (ligesaa L. 23 »selv om Barnet ingenting har gjort«).

171,24 Birgitta] Rev. IV, 33.

173,4—13 Synder . . . hanwm] Matth. 18,15—17.

173,13—15 Saa . . . steffmoder] 1. Cor. 5,1—5.

173,15—18 Saa . . . spotte] 1. Tim. 1,20.

173,22 Sanctus Clemens] Compendiolum de fide et ordine Christianorum. P. H. citerer flere Gange et Skrift af Clemens med denne Titel. Denne findes imidlertid ikke i den omfattende clementinske Litteratur. Derimod kendes fra Midten af 2. Aarh. et Brev fra Clemens til Herrens Broder Jakob; det findes nu som Indledning til Homilierne, men har ogsaa været overleveret selvstændig. I Slutn. af 4. Aarh. oversattes det til Latin af Rufin; det citeres nu og da af Paver og Synoder. I udvidet Skikkelse knyttedes det i Midten af 9. Aarh. som Indledning til den kendte kirkeretslige Samling de pseudo-isidorske Decretaler. I denne udvidede Form læses det hos Migne, P. Græc. I, 463 ff. Det er dette Skrift, P. H. citerer. Det her citerede Sted, Migne, P. Græc. I, 476. (Lightfoot, The Apostolic Fathers I, 414 f. Bardenhewer I, 131).

173,30 Sanctus Augustinus] Questiones veteris testamenti q. XIX super Deuteronomium; skal være q. XXXIX (Migne, P. Lat. 34, 764).

174,3 Origines] Super librum judicum homil. 2 (Migne, P. Gr. 12,960 f.).

174,12 Birgitta] IV, 99; Klemmings Udg. II, 187.

174,21 ij . . . bog] VI, 87, Klemming III, 203 ff.

174,26—7 swre fiske oc fiske grwm] Den svenske Tekst har (Klemming III, 203,29) »fiska fiälz rutelikheth«, Fiskeskæls Forraad-nelse. Denne Rev. findes oversat til moderne Svensk hos R. Steffen, Den heliga Birgittas uppenbarelser, S. 121 f.

174,31 i . . . bog] VIII, 4, Klemming III, 310.

176,14 ii] 2.

176,20 befaling] »Embede«.

176,28 Plato] Vist (frit) anført efter Erasmus (se I, 23,23 ff.), som har det fra Platon, Staten V, 18.

177,21—24 Hedinske . . . tienere] Marc. 10,42—44.

181,13 Pharaones] Exod. 1; hans Undergang Exod. 14.

181,13 Salmanasar] 4. Reg. 17—18.

181,14 Sennacherib] Sankerib, 4. Reg. 18; dræbt af sine Sønner 4. Reg. 19,37.

181,14 Nabuchodonosor] Nebukadnezar, 4. Reg. 24—25; hans Vanvid Dan. 4,28—30.

181,14 Baltazar] Belsazzar, Dan. 5; hans og Rigets Undergang Dan. 6.

181,14 Antiochus] 1. Mach. 1; 2. Mach. 5; hans Død 1. Mach. 6; 2. Mach. 9.

181,16 Nero] søgte Døden ved en frigiven Slaves Hjælp under Flugten fra Rom 68 e. Chr.

181,16 Domitianus] dræbt af sine egne Husfolk Aar 96.

181,16 Caracalla] Brodermorder, dræbt Aar 217.

181,16 Heliogabalus] maaske Roms værste Kejser, dræbt Aar 222.

181,17 Decius] faldt i Kamp mod Goterne 251.

181,17 Diocletianus] resigenerede i 305 og trak sig tilbage til Salona i Dalmatien; her døde han 316; Kilderne taler baade om Selvmord og Giftmord.

181,17 Maximianus] Diocletians Medregent, dræbte sig selv 310.

181,17 Aurelianus] myrdet Aar 275.

181,18 Maxentius] Maximians Søn, Constantin den Stores Mod-stander, faldt i Slaget ved den milviske Bro ved Rom 312.

182,13—16 Exempil . . . Europa] Rusland var dog kun til Dels og Bøhmen slet ikke under Tyrkerne, medens det katolske Ungarn var stærkt plaget af dem.

183,5—13 Aldrig . . . embede] Jf. II, 106.

183,14 kongelige bøger] Libri Regum, d. v. s. 1. og 2. Salomons Bog og 1. og 2. Kongernes Bog, som i Vulgata kaldes Libri Regum 1—4.

183,31 han . . . budt] 1. Reg. 13.

184,3—4 Abiathar . . . prester] 1. Paral. 24,31; Abiathar for Achimelek maa stamme fra Marc. 2,26 (sml. 1. Reg. 21,6). Det er nok for øvrigt Præsterne, der har David med paa Raad.

184,8—10 Salomon . . . flere] 3. Reg. 4,1—6, hvor dog ikke Natan, men to af hans Sønner nævnes.

184,17 Naum prophet] Haggai (!), 1,12, hvor dog ikke Josedech, men Jesus filius Josedec kaldes »sacerdos magnus« (jf. 1. Esdre 3,2).

184,27—30 Ja . . . Testament] Olavus Petri, Swar paa tolf spørgsmål.

185,12 Agrippa] vel Fejl for Agrippina, Kejser Neros herskelystne Moder.

185,17 Domitianus] Apostelen Johannes skal have levet endnu i denne Kejsers Tid, (81—96).

185,17 Traianus] Kejser 98—117; Ignatius blev henimod Slutningen af hans Regeringstid ført til Rom og henrettet; Polycarp led Martyrdøden i 155.

186,15 Tyrken, Sultanen og Tartaren er snarest tre Ord for det samme.

186,25 Juliani] Julianus (Apostata) prøvede som Kejser (361—363) at rejse en hedensk Modbevægelse mod den da allerede officielt antagne Kristendom.

188,5 Constantinus] blev Kejser 306 og Enekejser 323.

188,7 sanctus Laurentius] Diakon i Rom, og »Pave« Sixtus II (257—58) blev 258 Martyrer under Kejser Valerians Forfølgelse. Kejser Decius var da død (251).

189,8 Wr bani] Urban I, († 230). Jf. Migne, P. Lat. 130, 137 ff.

189,10 Siluester] »Pave«, død 335.

190,1—2 Achab konge . . . Nabotz wijngaardt] 1. Reg. 21.

190,10—14 som . . . frijhedt] Se til S. 158,20.

190,14—17 Jeg . . . biscofs dømme] Kampene med Ærkebiskop Gustav Trolle var jo en af Hovedaarsagerne til bl. a. det stockholmske Blodbad.

191,28—29 Nero . . . tyranner] Jf. S. 180,20.

193,26—28 Wor . . . bestandigt] Matth. 12,26.

194,23—24 Huilken . . . sten] Joh. 8,7.

- 194,30—195,4 Thu . . . selff] Matth. 7,3—5.
 196,12—27 Constantinus . . . bekicke] Hist. tripart. II, 2 (Migne, P. Lat. 69,922 f.).
 196,27 bekicke] Jf. Gen. 9,21—23.
 196,32—197,23 Sanctus . . . hellighedt] Ignatius, Ep. ad Philadelphia (Migne, P. Gr. 5,702 f. [ægte], 826 f. [interpoleret]); jf. S. 107,5 ff.
 197,24—29 Siger . . . salighedt] Ignatius, Ep. ad Smyrnenses IX (Interpolation, Migne, P. Gr. 5,854).
 197,30—198,3 Framdelis . . . offuergaa] Ignatius, Ep. ad Ephesios (Interpolation, Migne, P. Gr. 5,735).
 198,4—6 Cijprianus] libro primo epistolarum epistola III. P. H. benytter Erasmus' Redaktion af den cyprianske Brevsamling (en uvurderlig Kilde til Oplysning om Tidens kirkelige Liv og Kirkeretten). I moderne Udgaver er dette Brev Nr. 12 (jf. O. Bardenhewer, Geschichte d. altkirchl. Literatur II, S. 475 ff.), Migne, P. Lat. 3,821 ff.
 199,22—25 aff . . . Crønicker] Eksempler paa gode og gudfrygtige Fyrster; om Theodosius se til S. 106,31; Jovianus († 364) beskyttede den ortodokse Biskop Athanasius, men udmærkede sig ellers ikke ved Dygtighed.
 199,31—200,10 for . . . sag] Forsvar mod Rygter om, at P. H. skulde være underkøbt til at føre Romerkirkens Sag?
 200,20—30 Sancta . . . fordømmilse] Se til S. 229,30.
 200,31 Rytzlandt] var for saa vidt ikke faldet fra den romerske Kirke, som det altid havde hørt til den græske.
 201,10 Beemmijn] Bøhmen var dengang endnu væsentlig hussitisk.
 202,30—31 sancte Birgitte bøger] Rev. IV, 49 og 76, Klemmings Udg. II, 89 ff. og 147 ff.
 203,16—20 Sanctus . . . mendt] Clemens Romanus, Comp. de fide et ordine Christianorum, Migne, P. Græc. I, 476; jf. til S. 173,22.
 204,1 sancta Birgitta] Rev. VI, 67, Klemming III, 187 f. Moderne Oversættelse og Kommentar hos Steffen 115 f.
 204,30—205,18 Wijse . . . trøst] Erasmus, Institutio principis christiani (se I S. 56,11 ff.) og Lingua (per Des. Erasmus, Basil. 1525).
 205,18—206,3 Er . . . wfordraffueligt] Erasmus, Instit. (se I S. 56,26—28 og S. 104,1—5, jf. S. 164,8).
 207,10—13 Wor . . . selff] Matth. 22,37—40.
 207,14—20 Siger . . . hanwm] Rom. 13,8—10.

- 209,30—210,2 Scriffthen . . . begaa] Deut. 6,4—5. 13—15; Matth. 22,37; Ps. 148; Dan. 3,52—90.
- 210,3 Saa . . . Paulus] Ephes. 5,19—20; Coloss. 3,16.
- 210,30—211,4 Nar . . . begærindis] Matth. 18,19—20 (lidt ændret).
- 212,9—10 hwij . . . retferdigt] Luc. 12,57.
- 213,27 sanctus Paulus] 1. Cor. 5,1—5 (hvor der dog er Tale om Blodskam).
- 213,32—214,7 Nar . . . mett] Anderledes bedømt I, 171,30 fig.!
- 215,4—6 Huem . . . kleder] Proverb. 6,27.
- 215,23 hwn] Verden.
- 215,27—28 hwn . . . ondscaff] 1. Joh. 5,19.
- 217,13—16 Esaias . . . iordhen] Js. 5,8.
- 218,2—5 Er . . . fodt] Matth. 5,29—30 (frit gengivet).
- 218,19—22 Saa . . . wwerdig] Matth. 10,37.
- 218,23—26 I huo . . . discipell] Luc. 14,26.
- 219,13—15 I nar . . . tienere] Luc. 17,10. (Der burde være stort Ophold efter »tienere«).
- 219,20—21 Welwilligh . . . forglemme] Hebr. 13,2.
- 219,23—24 Kalde . . . løn] Matth. 20,8.
- 219,24—26 Then . . . løn] Marc. 9,40.
- 219,26—30 Sier . . . løne] Matth. (!) 6,16—18.
- 219,31—220,1 Wdi . . . er] Galat. 6,9.
- 220,3—5 Huert . . . methielpere] 1. Cor. 3,8—9.
- 220,9—13 Wij . . . godt] Rom. 14,10; 2. Cor. 5,10.
- 220,13—16 Huess . . . stedt] Colos. 3,23—4.
- 220,16—18 Nar . . . ietter] Hebr. 10,36.
- 220,19—20 Then . . . rijge] Matth. 7,21.
- 220,21—22 Then . . . ewinnelig] 1. Joh. 2,17.
- 220,23—26 Giører . . . aldrig] 1. Pet. 5 (frit gengivet).
- 221,10 Augustinus] Confessiones IX, ultimo (Migne, P. Lat. 32,778 f.).
- 221,14 Herre . . . rette] Henvisningen til Ps. 102 er urigtig.
- 222,8 een wrang mening] Det kan ikke nægtes, at Spørgsmaalet er stillet paa en saadan Maade, at det næsten besvarer sig selv.
- 223,12 hun] »Guds Miskund«.
- 225,4 giortt . . . wildt] »indsført nogle Indretninger af Egennytte«.
- 225,19—22 Paulus . . . regenscaff] Hebr. 13,17.
- 225,23—24 Christus . . . meg] Luc. 10,16.
- 226,27 Augustinus] Contra Epistolam Manichei I, 6 (Migne, P. Lat. 42,176): Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicæ

Ecclesiæ commoveret auctoritas; en velkendt og skæbnesvanger Udtalelse af Augustin!

226,31 euangelio Nicodemi] Acta Pilati, et af de apokryfe Evangelier; se Danske Folkebøger ved J. P. Jacobsen og R. Paulli, I S. LV ff.

227,15 Dionijsius] Act. 17,34, Medlem af Athens øverste Raad, blev omvendt af Paulus; efter en Tradition fra 2. Aarh. Athens første Biskop.

227,15 Linus] Efter Fortegnelserne over romerske Biskopper skal Linus have været Peters Efterfølger; men da det monarkiske Episkopat endnu i Begyndelsen af 2. Aarh. var ukendt i den romerske Menighed, kan han højst have været Presbyter.

227,15 Clemens] se til 152,28.

227,15 Cletus] eller Anacletus, Presbyter i Rom i Slutn. af 1. Aarh.; i Fortegnelserne over romerske Biskopper nævnes han som Peters anden eller tredie Efterfølger. Efter en senere Tradition skal han være blevet Martyr under Domitian eller Trajan.

227,16 Ignatius] Apostelen Johannes' Discipel, Biskop i Antiochia; blev Martyr i Rom ca. 110 (jf. til II, 185,17).

227,16 Policarpus] Ogsaa Johannes' Discipel, Biskop i Smyrna; led Martyrdøden i 155.

227,16 Ireneus] Polycarps Discipel, Biskop i Lyon, død efter 190.

228,18 paa een søndag] Apoc. 1,10: in dominica die, »paa Herrens Dag«. P. H. kender åbenbart allerede Tolkningen Søndag = Sønens Dag (jf. L. 20).

229,4—9 Icke . . . stadt] Biskop Cyprian i Karthago afviste Læren om Kætterdaabens Gyldighed, medens Biskop Stephanus af Rom hævdede denne og søgte at paatvinge hele Kirken sit Standpunkt. Tre storafrikanske Synoder i Karthago 255—56 stillede sig paa Cyprians Side. Roms Standpunkt trængte dog efterhaanden igennem, men sanktioneredes først paa den første fælles vesterlandske Synode, i Arles 314. P. H.s historiske Viden svigter altsaa her paa to Punkter: Koncilierne i Karthago gik ikke ind for Kætterdaaben, og var desuden ikke økumeniske.

229,30 Birgitta] Rev. VII, 19 (efter den latinske Tekst; VIII, 23 efter den svenske); Klemmings Udg. III, 275 og 343 ff. Jf. Steffen 154 ff. Med Konstantinopels Fald 1453, omtr. 100 Aar før Birgitta (jf. L. 31) kom den græske Kirke under Tyrkerne. P. H. citerer oftere denne Rev., se II, 41 og 297; jf. III, 166.

- 229,31 XX] maa læses 'tiwgh' (Snese).
 231,2 Paulus] 1. Cor. 9,20—22.
 231,10—13 I ... forbædring] Rom. 15,1—2.
 231,24 then ... Adam] vel med Udgangspunkt i 1. Cor. 15,45, bliver dette Udtryk alm. i Middelalderen og er derfra gaet over i Luthers Katekismus og dansk Salmedigtning.
 231,31 haffde ... fall] solgte Smør- og Ægbreve.
 232,9 Esaias] Js. 58,3—6.
 232,22—23 krwdt ... kaast] Meningen er tydelig nok (jf. P. Laale 197: Then haffwer goth at fasthe ther findher fiske paa sijn diske), at der af Fastemad, naar man har Raad, kan laves et lækkert krydret Maaltid (krwdt = Krydderi, især Peber), men Ordet 'klinger kaast' kendes ellers ikke paa Dansk, og om 'prijlle madt' ved vi ikke andet, end at det betyder »Lækkerier«.
 233,10—11 nødt ... skicke] En ejendommelig Udvidelse af P. Laale 4: Nødh brydher ræeth.
 233,25—234,2 Nar ... obenbarlige] Matth. 6,16—18.
 234,6—10 Mwnne ... faste] Matth. 9,15 (brudgommens søner, Vulg.: filii sponsi).
 234,12 sancti ... Corinthier] 2. Cor. 11,27.
 234,18—20 paa ... faste] 1. Cor. 7,5.
 234,27 saa] Fejl for 'saare'? Er i næste Linie 'bescriffue' Fejl for 'bewijse'?
 235,12—14 Er ... hanum] Rom. 14,15.
 236,3—5 thenom ... Gudt] Rom. 8,28.
 236,12 kierlighed ... synder] 1. Pet. 4,8 (Prov. 10,12).
 237,2—4 Men ... sijde] Philipp. 1,17—18.
 241,21—24 Men ... iorden] 1. Reg. 20,41; 25,24. 41; 2. Reg. 9,6; 3. Reg. 1,16. 23. 31. 53 (jf. S. 267,18).
 241,31—33 I huad ... wijdis] Joh. 16,23.
 242,18—21 formedels ... ewinnelige] Den staaende Afslutning paa Kirkens Kollekt.
 242,31—32 I ... fwlkommelig] Matth. 5,48.
 243,5—6 Christus ... Baptista] Joh. 1,8.
 243,7—8 I ... liwss] Matth. 5,14.
 243,10—11 thet ... liwss] Joh. 1,9.
 243,18—22 Desligest ... Gudt] Luc. 18,18—19.
 243,24—26 eet ... fææ] Luc. 6,45.
 243,31—32 I ... hellig] Levit. 19,2.
 244,6—10 wij ... wretferdige] Luc. 6,36 + Matth. 5,45.

- 245,21—22 Gud . . . lægedom] Eccl. 38,1(—4).
 246,11—13 ther . . . huss] Matth. 8,8; Luc. 7,6.
 246,14—17 then . . . swndt] Matth. 9,21; Marc. 5,28 (Luc. 8,44).
 247,12—20 Icke . . . øghen] »Heller ikke ligner vi — saaledes som Kætterne vil sige — Gud ved en vældig Herre eller streng Fyrste eller en grum og haard Tyrant, som plejer ved saadan Hofstads og Herlighed at opholde deres fyrstelige Agt og Ære (om vi vil dømme forsvarligt) eller (om det skal tages ilde og dømmes uforsvarligt) deres Vælde og Magt, Tvang og Undertrykkelse; Og for at ikke hver Mand skal rende og plage dem o.s.v.«
 248,6—8 Hwem . . . ordt] Js. 66,2 (Vulgata efter LXX).
 248,17—21 ther . . . meg] Luc. 18,13.
 248,31 fig. Jf. IV, 6,5.
 249,2—6 Brødre . . . Jødelandt] Rom. 15,30—31 (jf. 2. Cor. 1,11; Philipp. 1,19; Coloss. 4,3; Hebr. 13,18).
 249,18—28 Ther . . . wijste] Hieronymus contra Vigilantium (Migne, P. Lat. 23,359).
 249,31—250,2 Saa . . . børen] Gen. 49,26 (Benedictiones patris tui confortatae sunt benedictionibus patrum eius).
 250,4—5 Herre . . . sagtmødighedt] Ps. 131,1 (tilskrives ikke Salomon).
 250,5—7 Om . . . Hierusalem] 2. Machab. 15,12—16 (et Drømmesyn, som Ypperstepræsten Onias har; Jeremias rækker Machabæeren Judas et Sværd med de Ord: Accipe sanctum gladium munus a Deo, in quo decies adversarios populi mei Israel, de Ord, som fulgte Pavens Gave af et indviet Sværd til Hertugen af Alba 1569).
 250,8 the Machabeiske bøger] De to Makkabæerbøger hører til de apokryfe Skrifter, men optoges i Vulgata. Reformatorerne afviste dem som ukanoniske, bl. a. fordi Modstanderne her mente at finde Støtte for Læren om Skærsilden. Jf. 314,19 ff.
 250,21 Augustinus] De civitate dei XVIII, 36 (P. H. læser fejlagtig Kap. 34), Migne, P. Lat. 41,596.
 250,28 wdi . . . mening] »med forskellig Betydning«.
 251,15—16 Een . . . Jesus] 1. Tim. 2,5.
 252,8 Jeg . . . samfwn dt] En noget anden Forklaring gives I S. 223,6 ff.
 252,12—17 Om . . . straffeligt] Erasmus Roterod. De modo orandi. Basel 1525.
 252,31—253,6 Han . . . heellbreijde] Se til S. 144,21—30.
 253,18—20 nar . . . Jesu] Jf. Ephes. 4,15—16.

- 253,29—30 Jeg ... Christo] Philipp. 1,23.
 254,22—23 alle ... salighed] Rom. 8,19.
 254,29—255,7 Gudtz ... slaas] Apoc. 6,10—11.
 255,16—18 I huø ... større] Joh. 14,12.
 257,18—32 then ... wforrettere] Luc. 18,1—8.
 258,1—2 Beder ... bøn] Matth. 7,7.
 258,23—25 Christus ... himmelin] Matth. 18,10.
 259,6—12 Sanctus ... handt] 2. Cor. 12,2—4.
 259,19—22 Then ... ansigt] Tob. 12,12.
 259,23—24 Gudtz ... syndhen] Luc. 15,7—10.
 259,30—32 Sanctus ... dødt] Deut. 31,29.
 260,1—3 Jeg ... hiørdt] Act. 20,29.
 261,27 til the Corinthier] 1. Cor. 15,35 ff.
 262,1—4 Jeg ... salighet] Philipp. 1,23—24.
 262,5 fuldkommen] opfyldt.
 262,31—263,2 Christus ... sidhe] Marc. 16,19.
 263,3—4 the ... samlegge] Symbolum Apostolicum.
 263,6—8 Jeg ... sijde] Act. 7,56.
 263,25—26 I huarsomhelst ... wære] Joh. 17,24.
 264,9—11 Haffde ... war] Luc. 16,27—28.
 264,21—23 I huosomhelst ... ære] Joh. 12,26.
 265,14 Augustinus] De civitate Dei?
 265,24—25 wij ... ene] Luc. 4,8 (Deut. 6,13).
 266,20—21 I ... Christi] 1. Cor. 11,1.
 267,18 se til S. 241,21.
 268,23—24 Wij ... gierning] Exod. 20,4—5; Deut. 5,8—9.
 270,13 seeder] Bispesæder?
 271,2—29 Huess løssactighed ... ther fraa] En interessant kulturhistorisk Oplysning.
 271,25—26 ther ... Bersabee] 2. Reg. 11,2—4.
 271,30 Erasmus] Se I S. 85—86.
 272,9 ... meer en xii hwonderdt] Cassiodor, hvem Historia ecclesiastica tripartita skyldes, døde ca. 570!
 272,10—273,30 Julianus ... strenghed] Historia tripart. VI, 10 (Migne, P. Lat. 69, 1036).
 273,31—274,5 Oc ... Daniele] Dan. 5,2—5.
 274,6—9 Ydhermere ... bog] 2. Machab. 3,7—40.
 276,5—6 Thet ... effterfølge] Maaske Hentydning til Ps. 39,12—14.
 276,25—26 I ... Christi] 1. Cor. 11,1.

- 280,9 Petrus] Act. 1,15 ff.
 280,11 Herre . . . siell] Act. 7,59.
 280,25 sexhwnderde] Se til S. 96,16.
 281,26—27 Men . . . mijn] Matth. 26,39.
 282,6 salige en lystige] »til Gavn end til Glæde«.
 282,19—20 Then . . . Gudt] Jac. 1,5.
 282,24—25 Herre . . . budt] Ps. 118,73.
 283,18—21 han . . . skade] 1. Reg. 8,7—9.
 284,4—14 ther . . . gemme] Revel. IV, 107.
 285,6—9 Er . . . meg] Joh. 10,38 unøjagtigt anført (jf. Joh. 14,11—12).
 286,15—21 Dese . . . bodt] Marc. 16,17—18.
 286,32 Ambrosius] I 386, da Biskop Ambrosius og Milano-Kirken besværedes af den ariansksindede Kejser Valentinianus II og hans Gemalinde, fandt Ambrosius i en af Milanos Kirker Martyrerne Gervasius' og Prothasius' Legemer, der under stor Højtidelighed overførtes til den nyopførte Basilica Ambrosiana for at jordes under Højalteret. Herved opflammedes Menigheden til en saadan Begejstring, at Kejseren maatte opgive sin fjendtlige Holdning. I et samtidig Brev til Søsteren Marcellina har Ambrosius indføjet de Taler, han holdt ved Relikviernes Overførsel og Nedsættelse (Migne, Pat. Lat. 16, 1062 ff.); her læses S. 1067 det af P. H. citerede Afsnit. Det paagældende Brev betegnes som Epist. 22 i Ambrosius' Brevsamling. P. H.s Betegnelse, Sermon. 93, henviser maaske til Erasmus' Udgave af Ambrosius' Skrifter, Basel 1527.
 288,16 Augustinus] De civitate dei XXII, 9 (Migne, P. Lat. 41,771).
 289,18—27 Huilkedt . . . kaaglerij] Apollonios fra Tyana (i Kappadokien) forkyndte Pythagoræernes Lære om Udødelighed og Sjælevandring. Han nød stort Ry for sin Spaadomsgave og magiske Kunst. I Beg. af 3. Aarh. skrev Filosooffen Filostratus sin Bog om ham, hvori Apollonios-Skikkelsen, i Overensstemmelse med den hedenske Synkretismes Ideal, fremstilledes som den sande Filosof, et Sidestykke til Kristus, en hedensk Messias.
 290,5—12 Atspordt . . . hanwm] Joh. 9,2—3.
 291,1 Clemens] Recognitiones III (Migne, P. Gr. 1,1306)
 292,10—12 Gudt . . . wretferdige] Matth. 5,45.
 293,28 Hildegardis] Abbedisse i forskellige Cistercienserklostre i Tyskland, Mystiker og Profetinde; død 1179. Faber Stapulensis har udgivet hendes og andre Mystikeres Skrifter.

295,5 M. Laurentius] L. Andreæ, Archidiaconus i Strängnäs, Kansler hos Kong Gustav Vasa; fra 1531 Sveriges første evangeliske Ærkebiskop, † 1552.

295,6 M. Swendt] Sven Jacobi (o. 1480—1554), Domprovst i Skara, forfattede en kort Krønike i latinske Vers, blev den første lutherske Biskop i Skara 1530—1544.

295,13 Satanus . . . Engill] 2. Cor. 11,14.

297,17 Gijpri kongedømme] Revel. VII, 18 og 19, jf. til S. 229,30.

297,23 Grecke land] Se S. 229,30.

298,4—12 Jeg . . . gierninger] Jf. til II, 42,3—8.

299,13 een Mwnck] Revel. VI, 90 og 92; Klemming III, 206 ff.; Steffen 124 ff.

300,5 Antichristus] Apoc. 13,13; Matth. 24,24.

300,14 Olauus Petri] Afviser S. Birgitta i Jtt føgho sendebreff (Hesselmans Udg. I, 336,25 ff., 341,10 ff., men citerer der ikke Gerson). Da P. H.'s Svar til Kong Göstaff er dateret 28. April 1528 og Olavus Petris Jtt føgho sendebreff 27. Maj samme Aar, kan det af P. H. her omtalte Skrift af Petri ikke være Jtt føgho sendebreff; tværtimod er jo Petris Omtale af Birgitta heri Svar paa P. H.s Formaning til Kongen i Anledning af Birgittas ildevarslende Profetier om Sverige. Hvilket tidligere Skrift af Petri sigter P. H. da til her? Hverken Svar vppå jtt ochristelighit sendebreff eller Svar paa tolf spørgsmål omtaler Birgitta.

300,17 Joannes Gerson] Den berømte Pariser-Teolog. Ericus Nicolai, Medlem af Uppsala-Kapitlet, Professor ved Universitetet, havde udgivet to af hans Bøger paa Svensk, Aff dyäffwlsens frästilse (1495) og Ars moriendi (1514, forelaa forøvrigt i Haandskrift oversat af en anden i Forvejen); men hans Angreb paa Birgitta findes ikke i disse Bøger, men i De distinctione verarum visionum a falsis og De probatione spirituum, opus I.

301,8—14 the . . . øghen] Dette Svar paa Olavus Petris Skrift mod Sendebrevet til Hr. Tyge Krabbe blev vist aldrig skrevet, i hvert Fald kendes der intet Spor af det.

302,12 kwngæ aarijn] det svenske (og kun svenske) Navn paa Midtstrømsdelen af (større) Aaløb, som ikke maa udbygges med private Fiskegaard el. lign. Her vel brugt om det, der ikke kan dæmmes op for, det uimodstaaelige.

305,17 Clemens] Recogn. III in fine, Migne, P. Græc. I, 1314 ff. m. fl. St.

306,27 Erasmus] Adversus servum arbitrium II, d. e.: Hyper-

aspistes Diatribæ adversus Servum arbitrium Martini Lutheri, 1526.

307,13 Clemente] Compend. de fide et ordine, Migne, P. Græc. I, 481. Jf. til S. 173,22.

307,29 Augustinus] De cura pro mortuis agenda (Migne, P. Lat. 40,596 (?)).

308,7 Dionisius] De ecclesiastica hierarchia cap. VII, Migne, P. Græc. III, 559 f. Jf. iøvrigt til II, 104,24—31.

308,12 Tertulianus] Stedet er ikke fundet.

308,30 Athanasio] De purgandis animabus q. 34 (Migne, P. Gr. 28,618).

309,6 Chrijsostomus] Se til II, 55,15.

309,18 Hieronijmus] Super Jsaïam XVIII in fine (Migne, P. Lat. 24,704).

309,27 Ambrosius] Super psalmum 118 (Migne, P. Lat. 15,1564, ikke ordret).

310,6 Gregorius] Dialog. IV (Migne, P. Lat. 77,393—6).

310,16 Bernhardus] In Cantic. Hom. 66 (Migne, P. Lat. 183, 1093). Vita S. Bernhardi III, V (skal være III, 6; jf. Migne, P. Lat. 185,312).

311,8—25 Saa . . . fiender] Birgitta Revel. IV, 85; Klemming II, 167.

311,26—312,7 Wdi . . . kierlighedt] Revel. III, 28; Klemming I, 387.

312,8—10 Framdelis . . . bestedde] Revel. I, 9; Klemming I, 22.

312,10—13 Wdi . . . maade] Revel I, 50; Klemming I, 171 ff.

312,14—17 at . . . Fader] Revel. VI, 10; Klemming III, 15.

312,17—21 Vdi . . . wdi] Revel. IV, 7—9, Klemming II, 18—24.

313,7—8 støde paa scriffthen] stemme med Skriften.

314,13 een blott] 2. Mach. 12,42—46.

314,19—26 Icke . . . sandhedt] Se til 250,8.

315,13—15 Vdj . . . iorden] Philipp. 2,10.

315,22—24 ther . . . boghen] Apoc. 5,3.

315,31—32 then . . . werden] Matth. 12,32.

316,1 Gregorius og

316,2 Bernhardus] Jf. S. 310.

316,6—7 Himmerige . . . indkomme] Apoc. 21,27.

316,9—13 then . . . ijld] 1. Cor. 3,12—15.

317,13 Det ene 'icke' er for meget.

319,1 nar] betyder her som saa ofte »eftersom, idet«.

- 320,11 Erasmus] II Liber adversus servum arbitrium, se S. 306,27.
 320,28 bekender] bekendt (den gamle Hankønsform).
 321,1—3 Haffuer . . . broder?] Malach. 2,10.
 321,4—5 Jeg . . . fredt] Joh. 14,27.
 321,6—9 Thet . . . wenner] Joh. 15,13—14.
 321,10—11 Salige . . . søner] Matth. 5,9.
 321,12—17 Sandelige . . . thenom] Matth. 18,19—20.
 321,19—27 Brødre . . . skrøbelighed] 1. Cor. 3,1—3.
 321,28—322,7 Framdelis . . . aldrig] 1. Cor. 13,2—8.
 322,9—12 Elske . . . andhen] Galat. 5,14—15.
 322,12—17 Saa . . . seg] 1. Joh. 3,10 og 15.
 322,18—22 Then . . . see] 1. Joh. 4,20.
 322,23—28 Then . . . hob] Act. 4,32.
 322,29—323,3 Er . . . alterijdt] Matth. 5,23—24.
 323,4—6 Gudt . . . hanwm] 1. Joh. 4,16.
 323,7—9 Then . . . mørck] 1. Joh. 2,9.
 324,20 Erasmus] jf. S. 306,27.
 325,12 figureridt] symbolsk fremstillede.
 326,23—26 Nar . . . brødre] Deut. 17,14. 17. 20 (jf. I, 47).
 327,5—9 The . . . tienere] Marc. 10,42—44 (jf. I, 42).
 327,17—22 Effter . . . Gudt] 1. Reg. 8,11—18 (jf. I, 46).
 328,3—6 Besøg . . . folckedt] Exod. 18,21; Deut. 1,13.
 328,14—16 The . . . befaling] Hos. 8,4.
 329,4—5 Thine . . . kompaner] Js. 1,23.
 329,5—7 Theris . . . retferdighed] Mich. 3,11.
 330,8 Rechabs søner] Jerem. 35.
 330,13 Effter . . . Jesu] Gal. 3,28.
 331,10 icke . . . spørgsmaall] Jf. Indledningen, ovenfor S. 51 f.
 331,23—29 Men . . . øghen] Dette Svar blev ikke skrevet, saa vidt vi ved; jf. til S. 301,11.

BIND III

OM KRANKE OG FATTIGE MENNESKER. 1528.

III. S. 1—37.

Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1482—1550 Nr. 82:

Poul Helgesen: Undervisning om Hospitalers Indretning. Kbh. Peter Brandis, 1528. 4°.

[24 Bl.] Kun 20 Bl. bevaret [Læg 1⁴—5⁴, 6⁴—o]. Bev. Sign. A—E. 25—27 L. Kolumnestørrelse 128—136×91 mm. Marginaler og Kustoder. Type 1. Init. a. Rubr. a.

Titel paa Bl. 1 a, 1 b tomt. Med Bl. 2 a (Sign. Aij) begynder Teksten.

Kun i Karen Brahes Bibliotek i Odense (Fotografi i Kgl. Bibl.). Allerede Olivarius har kun kendt dette Eksempel, og kun af Om-tale (S. 107); han har troet, det drejede sig om en anden Udgave fra Malmø 1539, fordi den er indbundet sammen med Frands Wormordsens Bog om Messens Ordning fra dette Aar. Selv har han benyttet Resens Afskrift, men maaske ikke den samme, som laa i Vartovs Arkiv og nu er i Københavns Raadhusarkiv (se III S. 289 f.).

Maaske hænger Niels Stempes Forespørgsel sammen med, at Kong Frederik I 25. Sept. 1524 havde grundlagt et nyt St. Anne Hospital i København (Kbh. Dipl. IV, 402); det tog jo altid nogen Tid, inden en ny Indretning kom i Gang, og maaske har der vist sig Vanskeligheder ved Indretningen.

Niels Stemp nævnes allerede i Begyndelsen af 1518 som Borger i København, næste Aar er han Raadmand og vist fra 1523 Borgmester. Han har aabenbart været velhavende og har i 1526 midlertidig forstrakt Kongen med Penge til Soldaternes Lønning. Endnu i 1528 var han Borgmester, men har formodentlig paa Grund af Forbindelse med den landflygtige Konges Venner paadraget sig Kongens Vrede og har været fængslet. I 1529 udsønes han — dog ikke uden Tab af Penge — med Kongen og faar Lov at blive i Landet, dog ikke i København, Malmø eller Helsingør. Efter nogle Vanskeligheder faar han Lov mod Venners Kaution at bosætte sig

i Roskilde (efter 28. Juli 1530). Her er han bosat under Grevens Fejde (Kbh. Dipl. VI, 26), men han er død før 12. Juni 1538 (sst. II, 251). Hans Enke Anne Niels Stemps levede endnu 1553.

Paulus Helies Skrift er et forholdsvis fredeligt Indlæg om et nogenlunde neutralt Anliggende, men han forsømmer dog ikke Lejligheden til at nedlægge Indsigelse mod det raadende System med Bortforlening af Hospitaler og Nonneklostre til Fordel for Forstanderne, men til Skade for dem, der egentlig skulde forsørges. Ligeledes griber han Lejligheden til at indlægge et godt Ord for en bedre Oplæring og Undervisning som det bedste Middel til at dygtiggøre Ungdommen og bekæmpe Arbejdsløsheden.

Kommentar.

- 5,5 saa lenghe] indtil (saaledes alm.).
 6,18—26 Er ... teg] Deut. 15,7—8 og 11.
 6,27—7,6 Saa ... mørckhed] Tob. 4,7—11.
 7,6—8 Framdelis ... skabere] Prov. 17,5.
 7,8—11 Eet ... hørís] Prov. 21,13.
 7,11—13 Then ... brødt] Prov. 22,9.
 7,13—17 Wijssmand ... armodt] Eccl. 4,1—2.
 7,18—20 Wdreck ... fulkommis] Eccl. 7,36.
 7,20—26 Anamme ... ondt] Eccl. 29,12. 14—15 (oc bwg tilføjet af P. H.).
 7,27—29 Then ... øghin] Eccl. 34,24.
 7,29—32 Esaias ... hwss] Js. 3,14.
 7,32—8,2 Sacharias ... wforrette] Zach. 7,10.
 8,3—9 Nar ... opsancke] Levit. 19,9—10.
 8,12—13 bødt ... arme] Esther 9,22.
 8,14—15 Jeg ... fader] Job 29,15—16.
 8,16—19 Thu ... offuerflyde] Prov. 3,9—10.
 8,20—22 Thu ... himmerige] Matth. 19,21.
 8,27—29 I ... altid] Matth. 26,11.
 8,30—9,7 Nar ... opstandilse] Luc. 14,12—14.
 9,7—14 Haffuer ... furster] Jac. 2,5—6.
 9,15 sex hwdrede] Se til II, 96,16.
 10,14—18 store ... skalck] I Følge de danske Landslove udrededes de to Tredjedele af idømte Bøder af den domfældtes Slægt og kun den ene Tredjedel af ham selv; skal en Drabsmand købe sin Fred,

om han er dømt fredløs, maa Slægten desuden betale Gørsum (Overbod) til den dræbtes Slægt, og denne kunde sættes højt, hvis Slægten var velstaaende, og dertil Fredkøb til Kongen.

12,18 Keyser Karl] Vistnok Karl den Store; her er ikke Tale om Hospitaler i vor Betydning af Ordet, men om Hospitier, Herberger for rejsende, især Pilegrimme.

13,19—20 spjidske . . . byen] Middelalderens Byer havde som Regel en St. Jørgens Gaard for Spedalske; a. H. t. Smittefarens beliggende lidt uden for Byen. Københavns St. Jørgens Gaard (Hospital) kendes fra 13. Aarh.s anden Halvdel; det laa lidt udenfor Byen, mellem Vesterport og Nørreport (jf. St. Jørgens Sø).

13,24 helliands hospitall] Middelalderens Helligaandshuse tog sig af Omsorgen for fattige, syge og nødlidende. Helligaandsklostret i København blev grundlagt i 1296; under Christiern I blev det reformeret og en ny Bygning opført. Hospitalsbygningen er delvis bevaret og bruges nu til Folkebibliotek.

15,8—9 een . . . handell] en hæderlig Forsørgelse, enten til Haandværk eller anden Virksomhed.

16,2—4 Tha . . . forlæning] Saaledes var netop St. Jørgens Gaard forlenet til Universitetets Vicekansler, Professor Peder Albertsen og efter hans Død 1517 til Karmeliterordenens Kollegium, imod at der skulde holdes nogle Messer og forsørges 20 fattige og syge Mennesker.

16,19—20 Saa . . . kloster] Egentlig skulde Forstanderen være Værge for Nonnerne, men ofte sørgede han mere for sig selv end for dem, idet han betragtede Klostergodset som sit Len. 1523 — altsaa før Reformationen — blev Vor Frue Klosters Gods ved Roskilde ligefrem givet som kongeligt Len til Henrik Krummedige.

17,7 baade] Indtægt, Profit (ligesaa 19,6 o. fl.).

17,29 bytte penning] Bytte.

19,11 hansen] Vist Trykfejl for »Hanser«.

19,23—28 Euangelium . . . penninge] Luc. 21,3—4.

20,4—5 gaffue . . . naffen] Den staaende Formel for Tiggeri til vore Dage er at bede om lidt i Guds Navn (jf. S. 231,3. 21; 232,11).

20,10 skræder oc brødiske] Skrællinger og Brødlevninger; Brøddisken var den Brødske, man lagde Kødets paa ved Spisningen og efterhaanden brød Stykker af til Kødets; Levningen gik i Reglen til Hunde eller Svin.

20,11—12 klede . . . er] Matth. 25,36 fig.

- 20,13—15 *eij . . . wederhefftige*] Matth. 18,33.
 20,31—21,1 *oplader . . . onde*] Matth. 5,45.
 21,11—14 *Men . . . øghen*] Eccl. 34,24 (jf. S. 7,26).
 22,15—17 *men . . . twoj*] Luc. 10,34.
 23,19—26 *nar . . . gestedudt*] Christiern II havde (Verdslige Lov Kap. 53 og Gejstl. L. Kap. 129) udstedt saadant Forbud mod alt for store Bryllupper, men det hjalp lige saa lidt som senere Kongers.
 23,29—31 *then . . . retraadig*] Jf. I, 7,9.
 24,9 *ther tilgiffuis*] Vel Fejl for »thertil giffuis«.
 24,10 *Sanctus Ambrosius*] De officiis II, 28 (Migne, P. Lat. 16, 148). Jf. S. 277.
 24,31 *falssmaall*] Straffebøde; efter Gilde- og Byvedtægter erlagdes Bøderne oftest i Øl, men dette gælder ikke de af Retten idømte.
 25,25 *then fempte penning*] 20 Procent (ligesaa S. 26,32 *then tiende penning d. e.: 10 Procent*).
 25,28—29 *falske ierteghen*] Jf. 26,9; II, 289.
 27,15—18 *Thi . . . till*] Jf. I, 130,24.
 29,26 *mange . . . wretferdige*] »mange Haandværkere er saa fulde af Uærlighed«, jf. S. 142,25.
 31,29—30 *Then . . . alle*] Jac. 2,10.
 33,12 *Løfwen*] Ved Universitetet i Louvain (stiftet 1426) oprettede Hieronymus Busidius et Collegium for de tre gamle Sprog (Erasmus, Colloquia familiaria).
 33,19 *Oxonia*] Formodentlig det af Kardinal Wolsey stiftede Cardinal College (nu Christ Church College).
 35,2—4 *Aldrig . . . hafde*] Jf. I, 116,10.
 35,28—29 *Een . . . glæde*] Prov. 10,1.
 35,29—36,10 *Then . . . Wærie*] Eccle. 9,13—16 og 18 (bygde skerm, Vulgata: vallavit).
 37,10 *fordre*] Sikkert Afskriverfejl for »forde«.

ST. ATHANASII BOG OM PSALTEREN. 1528.

III. S. 39—55.

Tillæg til Davids Psalmer, oversat af Frands Wormordsen. Rostock. Michaelis-Brødrene. 5/9 1528. 4° (Laurits Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 52).

138 Bl. Sign. A⁴ B⁶ C⁴ — Z⁴ Aa⁴ — Ll⁴. 27—39 L. Kolumne-

størrelse 118—133×75—88 mm. Marginaler og Kustoder. 4 got. Typer. 12 Sæt Initialer. 2 Rubr. Bogtrykkermærke. 14 Ornament. Træsnit.

Bl. 1 a Titel (se III, 290).

Bl. 134 a (sign. Kkijj) Titel som III, 39 (undtagen Rostock 1528). Ender nederst Bl. 138 a (Sign. Lliij a), og paa Bagsiden af dette Blad begynder Kong Frederiks Privilegiebrev.

Skønt Bogen nu er kendt i temmelig mange Eksemplarer (Kbh. Kgl. Bibl. har 4, og der kendes i alt 16), synes Olivarius (S. 107) kun at have kendt den af Omtale fra Karen Brahes Bibliotek.

Lektor Frands Wormordsen (1491—1551), en nederlandsk Karmeliter, synes at have været nogen Tid i Danmark, vel i Helsingør, før han knyttedes til Kollegiet. 1527 nævnes han udtrykkelig som Lærer ved Universitetet og Kollega med Paulus Helie. Da han ikke helt beherskede det danske Sprog, har hans Fælle P. H. gennemset hans Salmeoversættelse og tilføjet Stykket om Psalterens Kraft, som ikke er af Kirkefaderen Athanasius, men et temmelig tørt Uddrag af et af dennes Skrifter foretaget af den italienske Digter og Filolog Angelus Politianus.

Lektor Frands gik snart helt over til de lutherske, og i Februar 1529 flyttede han til Malmø som Lærer ved Skolerne der, hvorfor han ogsaa maa høre ilde i Skibykrøniken; se ogsaa III, 300 f. Han døde som Superintendent i Lund.

Kommentar.

41,2 mesterijnde] »Læremester« (Hunkøn paa Grund af Lat. scriptura).

41,4 figur] Hos P. H. og hans samtidige ofte brugt i Betydningen »profetisk Forbillede«, om hvad der i det gl. Testamente billedlig eller symbolsk kan anvendes som Profeti om det, der er sket i det ny Testamente.

43,3 pærseer] Vinperser, men forklaret om Høstudbytte i Alm.

45,16 eller] »heller« (den modsatte Forveksling er ret alm. hos P. H.).

53,8 fornompst] Nyere (tysk) 2. Persons Form til »fornam«.

SVAR PAA MALMØBOGEN. 1530.

III. S. 57—284.

Haandskriftet, som nu findes i Stockholms Kgl. Bibliotek (K 44, 4°), bestaar af 201 signerede Blade (Sign. a⁴—&⁴, A⁴—E⁴, aa⁴—bb⁴ + et Blad cc₂, cc₁ og 3 fig. mgl.), Bladets Størrelse 198×147 mm, Kolumnens omtr. 145×105—110 mm, 20—22 L. Foran disse findes to Blade, af hvilke det første har været fastnitted til Bindet, og efter dem et Blad, som er klistret paa det bageste Forsatsblad. Paa det første og sidste af disse staar Slutningen (S. 280,30 fig.). Paa det andet dels paa Forsiden, hvad der er trykt III, S. 291—292, dels paa Bagsiden (paa Svensk): »Pauli Eliæ Deduktion emot Malmø Boken och Lutherska reformationen«, lidt længere nede: »Utgifven af C. E. Secher« og nederst »N:7«.

Bogen er indbundet i (oprindelig hvidt, nu stærkt mørknet) Pergament med et Spænde; som Forsats er brugt Blade af et latinsk Pergamentmanuskript. Indbindingen er maaske ikke helt samtidig.

Anledningen til at Paulus Helie skrev denne Bog var, at Peder Laurensen havde udgivet »Orsagen oc een rett forclaring paa then ny Reformats, ordinerung oc skick om messzen, predicken oc anden rett Gudts tienneste oc christelig dyrckelse som begyndt och giort er vdi then Christelige Stadt Malmø«. Bogens Trykning er afsluttet den 27. Januar 1530 og Fortalen dateret 30. November 1529, saa dersom Paulus Helie har haft sit Svar færdigt den 26. Maj 1530 (III, 73,2), maa han have arbejdet paa fuld Kraft. Malmøbogen er paa ny udgivet af H. F. Rørdam 1868, og denne Udgave citeres her efter Folio og a (Forside) og b (Bagside) af Bladet.

Skriftet mod Malmøbogen er det af Paulus Helies Stridsskrifter, som giver det bedste Billede af hans Standpunkt (og hans Stil), og ikke mindst den sammenfattende Slutning (S. 250—284) er, selv i sin lidt ufuldstændige Form, en ualmindelig smuk Prøve paa, hvordan han kan skrive, naar han ikke besværes af Citater. Men der er næppe heller noget andet Skrift, hvor han, samtidig med at han angriber Lutheranerne, saa skarpt tager Afstand fra Misbrug i den katolske Kirke og fordømmer Vulgærkatholicismens Vildfarelser, og dette er maaske Grunden til, at de katolske Prælater ikke har anset det for opportunt at lade Bogen komme offentlig frem.

Haandskriftet er formodentlig kommet til Sverige i Krigstiden 1658—60 og blev fundet i Stockholm af C. J. Brandt 1851. Det er

udgivet af C. E. Secher i Povel Eliesens Danske Skrifter I, 1855, S. 341—506.

Skriftets Indhold falder i følgende Afsnit:

Fortale til Bisper og Prælater.....	S. 59
I. Bagvaskelse og opdigtede Mangler er Grundlaget for Lutherdommen	S. 73
II. Første Hovedsag: Skriftens Forsømmelse og falske Brug.....	S. 87
III. Anden Hovedsag: Menneskets egen Visdom.....	S. 89
IV. Tredje Hovedsag: at vi har set med fremmede Øjne	S. 92
V. Om Forvandling paa Messerente.....	S. 98
VI. Om den Skik paa Christi Nadver i Messen.....	S. 102
VII. Om stiftede Messer.....	S. 109
VIII. Om Prædiken og Sang.....	S. 133
IX. Om Sakramenterne og deres Brug.....	S. 147
X. Om Ægteskab	S. 152
XI. Om Sjælemesser og Bøn for afdøde.....	S. 187
XII. Om Tiende.....	S. 201
XIII. Om Hospitaler.....	S. 208
XIV. Om Klostre.....	S. 210
XV. Om Tiggerklostre.....	S. 222
XVI. Om Herreklostre og Kanniker.....	S. 234
XVII. Om Pligt og Bod.....	S. 242
Slutning.....	S. 250

Kommetar.

59,2—3 Danmarcks ... prelater] Jf. III, 65, 129 og 275.

61,1 nar ... giortt] »eftersom jeg er blevet overbevist om«.

61,28 Eett ... willd] »En personlig og privat Egennytte«.

62,10—13 Desse ... fordeel] Dadelen rammer baade den verdslige Øvrighed, som indkasserede Bøderne for Manddrab, og den gejstlige, hvem Bøderne for Hor og Mened tilfaldt.

62,21—23 Ambrosius ... konge] Se til II, 106.

66,11—14 Det her bebudede Skrift blev nok aldrig til noget.

67,11—15 Oc ... mening] Augustin. Stedet ikke fundet.

67,16—32 Thenne ... manering] Denne Betragtning, at der er Ting i det gl. Test., som aldeles ikke angaar os, findes oftere hos P. H. Men den derpaa følgende Indskrænkning (med Henviisning til 1. Cor. 10,1—12) tager unægtelig noget af Brodden af Slutningsbemærkningen.

68,13 *figurerede*] »forbilledligt omtalte«.

68,13 *Pharaone*] Exod. 1 ff.

68,13 *Salmanasar*] 4. Reg. 17—18.

68,14 *Sennacherib*] 4. Reg. 18—19.

68,14 *Nabuchodonosor*] 4. Reg. 24—25.

68,14 *Holopherne*] Judith 2 ff.

68,15 *Rapsace*] 4. Reg. 18—19; Js. 36—37.

68,15 *Antiocho*] 1. Mach. 1.

69,28—29 *nar . . . wred*] »eftersom Gud altid er naadig selv i sin Vrede«.

70,3—5 *wij . . . Christum*] nl. i Messeofret.

72,7 *huoredan*] »saadan som«, ofte hos P. H., vist overført fra Latin (qualis i samme Betydning).

72,12—19 *Att mange . . . forblindett*]. Ogsaa P. H. stod jo i Be-
gyndelsen venligt overfor Reformationsbevægelsen, indtil han saa,
at den førte til Kirkebrud.

73,2—3 *wor . . . dag*] 26. Maj.

73,4 *Første Capittell*] I de første Kapitler følger P. H. ret nøje
Inddelingen i Malmøbogen, og de tre følgende Kapitler (2.—4)
handler om de i Malmøbogen angivne tre Hovedaarsager til Kir-
kens Fordærv, medens dette Kapitel imødegaaer Malmøbogens For-
tale.

75,10—12 *Nar . . . tienere*] Luc. 17,10.

75,18—21 *Herre . . . ansigt*] Henvisningen til Ps. 102 er forkert;
der tænkes formentlig paa 142,2.

75,22 *Augustinus*] Confess. ultimo (Migne, P. Lat. 32, 778).

75,25—29 *Saa . . . affwiiste*] Matth. 25,37—39 (ther the affwiiste
d. e.: som de vidste af).

76,27—28 *fordi . . . gaffuer*] Philipp. 2,13.

76,29—30 *fordi . . . gaffue*] Eph. 2,8 (gentaget til 77,3).

76,30—77,1 *Alle . . . fader*] Jac. 1,17.

77,1—4 *nar . . . Gud*] 2. Cor. 3,5.

77,10 *Forøg . . . troen*] Luc. 17,5.

77,11—12 *Herre . . . wantro*] Marc. 9,24.

77,13—15 *Fordi . . . fader*] Joh. 6,44.

77,25—28 *all . . . biistandig*] 1. Cor. 15,10.

78,6—8 *Formedels . . . the*] Act. 15,11.

78,15—18 *Saa . . . liiff*] Joh. 3,16.

78,18—21 *Desse . . . namffn*] 1. Joh. 5,13.

78,21—23 *wdi . . . begriibe*] 1. Cor. 2,9; Js. 64,3.

- 78,24—26 oc ... sorg] Apoc. 7,16 og 21,4; Js. 25,4.
 79,10—13 Thenne ... mijschund] Joh. 3,36; Rom. 4,3—6.
 79,18—19 Oc ... søn] Joh. 6,70 (Vulgata).
 79,20—22 Jeg ... werden] Joh. 11,27.
 79,23—25 Petrus ... søn] Matth. 16,16.
 79,26 ff. afviger egentlig ikke meget fra, hvad Malmøb. har fol. 39 b.
 80,27—28 Att ... loffue] Jf. S. 70,23.
 81,10—13 Jesu ... synd] 2. Cor. 5,18—19.
 81,32—82,5 Herren ... dørren] Gen. 4,4—7. (Formen Chaim er den alm. hos P. H.).
 82,6—8 Een ... trofast] Prov. 11,18.
 82,8—9 Ther ... herren] Jer. 31,16.
 82,10 Gode ... frucktt] Sap. 3,15.
 82,11—12 The ... løn] Sap. 5,16.
 82,12—13 Gud ... arbeijde] Sap. 10,17.
 82,14—16 Mijschundhed ... forschylding] Eccl. 16,15.
 82,16—18 Jeg ... retferdighed] Ps. 17,24—25.
 82,19—22 Herren ... till] Ruth 2,12.
 82,25—26 Glæder ... himmelin] Matth. 5,12.
 82,26—29 Wogter ... himmelin] Matth. 6,1.
 82,29—32 The ... himmelin] Matth. 7,21.
 82,32—83,2 Huosomhelst ... løn] Matth. 10,42.
 83,2—3 Kalde ... lønn] Matth. 20,8.
 83,3—4 Wijlthu ... budorden] Matth. 19,17.
 83,4—8 Jeg ... begyndilse] Matth. 25,35 og 34.
 83,9—11 The ... fordømmilse] Joh. 5,29.
 83,11—12 I ... eder] Joh. 15,14.
 83,13—17 Gud ... retferdige] Rom. 2,6. 10. 13.
 83,18—19 Huertt ... arbeijde] 1. Cor. 3,14.
 83,19—23 Alle ... gott] 2. Cor. 5,10.
 83,23—25 I ... wærck] Coloss. 1,10.
 83,25—28 Huadsomhelst ... wederlaw] Coloss. 3,23 f.
 83,28—29 Eder ... fare] Philipp. 2,12.
 83,29—32 Gud ... tilltagett] Heb. 6,10.
 83,32—84,1 Welgierning ... forschylidis] Heb. 13,16.
 84,2—4 Mijne ... er] 1. Joh. 3,7.
 84,5—7 Wogter ... løn] 2. Joh. 1,8.
 85,7 christelige] 2. Cor. 3,5; Philipp. 2,30.
 85,19—21 Thet ... biistandig] 1. Cor. 15,10.

85,31—32 een . . . tro] Rom. 3,28. I Luthers Oversættelse, »So halten wir nun dafür, dass der Mensch gerecht werde ohne des Gesetzes Werke, allein durch den Glauben«, var Ordet »allein« en Tilføjelse til Grundteksten for at gøre Meningen tydeligere; Troen alene afgør Menneskets Frelsessag. P. d. a. S. var Luther overbevist om, at en sand Tro nødvendigvis maatte frembringe gode Gerninger og derfor ikke kunde være »blot og bar«.

86,6—9 att . . . salighed] Rom. 2,5—8; Jac. 2,26.

87,18—21 Then . . . brug] Malmøb. fol. 5 a: wy haffwe icke wæret hannom saa lydige oc hørsomme, oc icke acthet hanss hellige ordt then hellige schriffth som wi skulle och oss burde.

87,24 dog . . . trolkoone] Ikke Citat fra Malmøbogen.

89,5—10 the . . . efftergangett] Malmøb. fol. 7 a: The som inthed andett . . . haffwe lerdth end i Aristotelis oc hedenske poeters bøger, eller i then schriffth som kallis scolastica theologia.

89,14—16 mennischins . . . raad] Citat efter Malmøb. fol. 8 b (som dog har »dom«, ikke »raad«).

89,25—27 hedninge . . . loghen] Rom. 2,14.

89,28—30 inghen . . . friihed] 2. Cor. 3,4—5; Philipp. 2,13.

90,15—22 huore . . . forsømmede] Mod Malmøb. fol. 8 b, 10 a, 11 b; fol. 53 b gør Malmøb. dog nogen Indrømmelse paa dette Punkt.

91,1—10 er en mærkelig Udtalelse om den Betydning, Bogtrykkerkunsten har for Udbredelse af virkelig Kundskab; jf. det følgende Stykke.

91,24—29 Thet . . . mend] Malmøb. fol. 12 b 2. og 3. Stykke, lidt omskrevet; jf. fol. 14 a.

92,11 affwell] »Maaden hvorpaa det er erhvervet« (ligesom: afflett »erhvervet« L. 17).

92,21—25 att . . . etc.] Malmøb. fol. 13 b omskrevet.

94,21—28 Carolstadianer . . . lerdom] jf. II, 16,28. I Vinteren 1521—22, da Luther opholdt sig paa Wartburg, indførte Karlstadt en Række Reformere i Gudstjeneste- og Kirkelivet i Wittenberg, men paa en saa haandfast og lovmæssig Maade, at der ikke toges tilstrækkeligt Hensyn til Traditionen og Menighedens Modenhed. De herved fremkaldte urolige Forhold, der bl. a. gav sig Udslag i en voldsom Billedstorm, tvang Luther til i Marts 1522 at vende tilbage til Wittenberg. Ud fra Princippet, at Evangeliet er Frihed, ikke en ny Lov, forkastede Luther nu mange af de nye Reformere. Med Karlstadt, der gjorde sig til Talsmand for en nomistisk Skrift-

forstaaelse og en spiritualistisk Nadverlære og nu maatte føre en omflakkende Tilværelse (1524 udvistes han af Kursachsen), indvikledes Luther i de følgende Aar i en heftig Polemik; vigtigt er især Luthers umfangsrige og voldsomme Stridsskrift: Wider die himmlischen Propheten von den Bildern und Sakrament, 1524—25; jf. til S. 151,17. — Johs. Øcolampadius, Basels Reformator, en af Hovedmændene i den sydtyske og schweiziske Reformationsbevægelse. Ø. tog virksom Del i Nadverstriden og deltog ligeledes i Religionssamtalen i Marburg 1529; i Nadverlæren stod han Zwingli nær og polemiserede mod Luther. — Nic. Storck, Væver i Zwickau, fremtraadte i 1520 med særlige Aabenbaringer; han var den ledende blandt de saakaldte Zwickauer-Profeter, der i 1521 voldte megen Uro i Wittenberg. Senere blev han en af Ophavsmændene til Bondekrigen. S. forkyndte Frihed uden Indskrænkning, Oprør mod Øvrigheden, Kvindefællesskab etc. — Wolfgang Capito blev i 1523 Provst i Strassburg og i de følgende Aar var han og Bucer Lederne for den evangeliske Bevægelse i Strassburg; de forfattede i Fællesskab Confessio Tetrapolitana til Rigsdagen i Augsburg. Teologisk stod C. Bucer nær, men var dog mindre afvisende overfor Sværmerne.

95,5 wij ... forfare] 1. Thess. 5,21.

95,6—7 then ... skjijn] 1. Joh. 4,1.

95,26—27 nogre ... scrifften] Malmøb. fol. 8 b henviser (uden at citere) til en lang Række Steder i Gl. Test. (og Joh. 2 (14—16) og 4 (21—24)) om sand og falsk Gudsdyrkelse.

96,18 flg. Malmøb. fol. 15 b.

97,5 flg. Jf. S. 91,24.

97,27—32 Huar ... Gud] 1. Cor. 4,5 (»loff«, Vulgata: laus).

98,13 Kapitlets Overskrift i Malmøb. fol. 18 a lyder: Reformatz oc forbedring om gotz oc renthe som laa til messer oc anden gwldts tienneste i Kirckene etc.

99,22—23 Att ... wetzlerij] Malmøb. fol. 19 a (urigt. Matth. 1); Matth. 21,12—13; Marc. 11,15—17; Luc. 19,45—46; Joh. 2,14—16.

100,2—3 Mitt ... hwss] Js. 56 (!),7.

100,3—4 men ... kwle] Jer. 7,11.

100,16 Hieronijmus] Epist. 60; Brevet om Nepotianus (Migne, P. Lat. 22, 589 ff.) citerer Malmøbog. fol. 11 a.

102,3—6 Paa ... schade] »Kan jeg ikke undgaa begge Dele, vil jeg paa Slagtebænken hellere være Offer end Bøddel, det er, jeg vil hellere lide Skade end gøre Skade«.

102,9—10 Om then skick paa Christi natword som er Messen] Malmøbogens tilsvarende Kapiteloverskrift (fol. 20 a) lyder: Om christelig skick paa christi nadvore som nw kallis Messen.

102,12—15 Her . . . christendoms raad] Malmøb. fol. 20 a: Haffwe wi oc lang tiidt hobis til ett menigt kirkens raad, huilket ther skulle effther then hellige schriff indføre een god skick i christenheden, og forbedring paa samme gwds tienneste oc afflegge al misbrug, wskikelighet oc falsk lerdom etc. oc indtage thet reene oc pwre guds ord igen..

103,23—24 Oc . . . andre] Malmøb. fol. 20 a og (særlig) fol. 27 a.

103,32—105,28 Fræmdelis . . . fije christendoms raad] P. H.s principielle Opfattelse af Forholdet mellem Skrift og Tradition; jf. J. Oskar Andersen, P. H. I, 53 f.

104,31—105,2 sanctus . . . tale] 2. Thess. 2,15.

105,22 the . . . raad] Koncilierne i Nicæa 325, Konstantinopel 381, Efesus 431 og Calchedon 451.

105,17—18 saa lenge] »indtil« (se Ordlisten).

105,29—106,1 Oc . . . berøffuett] Formentlig en fri Gengivelse af Malmøb. fol. 20 b—21 a.

107,5 ff. Er thet fordi mijn tro etc.] Tilbøjeligheden til at fejre Nadveren under een Skikkelse kan spores langt tilbage i Kirkens Historie, men vandt navnlig Udbredelse fra 12. Aarh., og skyldes især Lægfolkets Angst for at spilde noget af den indviede Vin. Transsubstantiationslæren (at Elementerne i Konsekrationsøjeblikket forvandles til Kristi sande Legeme og Blod (vedtaget 1215)) og Concomitansteorien (jf. 106,8 ff.) (at den hele Kristus er tilstede i hvert enkelt af Elementerne (især Thomas af Aquino)) maatte yderligere fremme denne Udvikling. Konciliet i Konstanz udstedte i 1415 det første officielle Forbud mod Uddelingen af Kalken til Lægfolk.

107,11—12 Constantiense eller Basiliense raad] Konciliet i Konstanz 1414—18; Konciliet i Basel (med Afbrydelser) 1431—49.

108,24—27 att . . . Emaus] Luc. 24,30.

109,26 Om . . . messer] Sjælemesser; Malmøb. fol. 20 fig.

110,6 Canones Apostolorum] Malmøb. fol. 21 a angiver desuden det Sted i Gratians Decret, hvor dette Kapitel af Canones Apostolorum er optaget, De consecratione, Dist. I, cap. Omnes (d. e. 62).

111,19 Augustinus] Kommentaren til Johs. Evangeliet; Migne, P. Lat. 35, 1602.

112,7—8 historia . . . Tripartita] Tænkes der paa Beretningen om

Kæjser Theodosius og Biskop Ambrosius, IX, 30? (Migne, P. Lat. 69, 1145).

113,1—2 att . . . offjir] Malmøb. fol. 21 a—b.

113,8 som] Den paatænkte Sætningskonstruktion er glemt, og dette Ord derved blevet overflødigt.

113,16 Melancton] Epistola ad Jo. Oecolampadium de Coena Domini. 1529 (Corpus Reformatorum I, 1048 f. (frit gengivet)).

114,7 Canones apostolorum] c. 9; jf. til 154,12.

114,19 Ignatius] Epistola ad Smyrnenses (interpoleret? Migne, P. Gr. 5, 851, jf. 714).

114,25 Ireneus] Adversus hæreses, IV, 32 (Fejl for IV, 17? Migne, P. Gr. 7, 1023).

115,10 Joannes Chrijsostomus] Der tænkes maaske paa Hom. 17 i Chrysostomus' Homiliæ XXXIV in epistolam ad Hebræos (Migne, Pat. Græc. 63, 127 ff.).

115,22—25 sanctus . . . mett] Malmøb. fol. 21 b; 1. Cor. 14,16.

116,5—12 Oc . . . retsindigt] Erasmus har flere Steder udtalt sig om Kirkesang.

116,16—23 Wille . . . forklare] 1. Cor. 14,34 og 27.

116,27—28 almiyndig tale] Folkesproget.

117,12—16 som . . . swencke] »som gennem lang Erfaring ved Besked om alle de Udtryk, som Skriften bruger billedligt, med Eventyr, med Lignelser og Fabler, med af Forholdene betinget Indhold og særlige Kunstudtryk . . .«.

117,23—26 Men . . . skiell] Men det vilde dog være godt i en meget bedre Hensigt ikke at føje ham, fordi man ser at en god Hensigt bliver misforstaaet.

117,30—32 then . . . twngemaall] Før Luthers Bibeloversættelse (1534) forelaa der saaledes over 20 Udgaver af en fuldstændig tysk Bibeloversættelse.

118,11 Blondus] Malmøb. fol. 22 b. Flavius Blondus (1388—1463), italiensk Historiker og Arkæolog. Hans Italia illustrata udkom i Rom 1474.

118,28—29 een . . . møgwongne] Malmøb. fol. 22 b—23.

119,4—6 I . . . swijn] Matth. 7,6.

119,20 flg. Jf. Malmøb. fol. 23 b.

119,28 wdi . . . beledede] Ordsproget ukendt.

120,10—12 thet . . . behoff] Malmøb. fol. 25 b; Heb. 9,12. 26—28.

121,15—16 wdi . . . sag] Malmøb. fol. 6 b, hvor de forskellige Messer opregnes.

122,17 Augustinus] Confessiones IX ultimo (Migne, P. Lat. 32, 778 f.), jf. II, 221,10. Se ogsaa III, 190.

122,22—24 Dijonisium . . . oc mange andre flere] Se II, 305 ff.; jf. III, 190,12—17.

123,1—8 Oc . . . ting] 3. Reg. 8,30—40.

123,19—21 Messen . . . pijn] Malmøb. fol. 24 b (»naade« i St. f. »pijne«).

124,1 Canon] Malmøb. fol. 24 b flg.

124,8—10 fordi . . . wiidere] Saaledes foran S. 113 ff. og 120.

124,11 om . . . paakald] II, 236 ff.

124,14 Gangrense concilium] Provinssynoden i Gangra i Paphlagonien o. 340. Canon 20 (optaget i Gratians Decret Dist. 30, cap. 9) lyder: Si quis per superbiam tamquam perfectum se existimans, conventus, qui per loca et basilicas sanctorum martyrum fiunt, vel accusaverit vel etiam oblationes quæ ibidem celebrantur, spernendas esse creditur, memoriasque sanctorum contemnendas, anathema sit.

124,17 Melancton] Sententia veterum aliquot scriptorum de Coena Domini. 1530 (Corpus Reformatorum II, 32 (jf. XXXIII, 727 ff.)).

124,21 boghen . . . scrifften] Malmøb. fol. 20 b.

126,3 christelige raad] Kirkemøder, Koncilier.

126,11—12 I . . . thenom] Matth. 18,20.

126,13—16 Fræmdelis . . . aandelige] Malmøb. fol. 26 a.

126,29 Augustinus] Se S. 111,19.

127,13—14 The . . . paafwndett] Malmøb. fol. 25 b.

127,19 wildig arrighed] »egennyttig Ondskab«.

127,30—31 Martinus . . . Maximus] Martinus, Biskop Martin af Tours, † 400. — Severinus; enten S. af Køløn, ca. 400, en i Middelalderen højt anset Helgen, hvis Dyrkelse fik stor Udbredelse (jf. Dyrkelsen af St. Søren i Danmark); eller S. af Noricum, en hellig Eneboer i Noricum, Alpelandet S. for Donau, berømt Asket og Prædikant, † 482. — Remigius; enten Ærkebiskop R. af Lyon, † 875, Helgen; eller (sandsynligere) Biskop R. af Rheims, kendt som den Biskop, der døbte Chlodewig, † 535; hans Grav blev en af Frankrigs mest besøgte Helgengrave. — Maximus; enten Maximos Bekender, Østkirkens berømte Teolog, † 662; eller Biskop M. af Torino, † efter 465; sluttede sig til Leo d. St. og Ambrosius.

129,13 mett] med (vi vilde sige: for).

129,27 nogre prophetier] Maaske af Birgitta eller andre Mystikere.

130,15 ff. Sigter til Folk, som lod sig tildele gejstlige Embeder

blot for Indtægtens Skyld, og for den billigste Pris lejede fattige Præster til at besørge Messetjenesten for sig. At disse fattige Præster kunde fristes til for Betaling at indlægge særlige Bønner mod Kvægest el. lign., er troligt nok.

131,27 wdi . . . historia] Maaske fra Historia Tripartita.

132,11—12 amijndelige begang] Mindefest.

133,1 Svar paa et tilsvarende Stykke i Malmøb. fol. 27.

133,6 ij Gudtz ord] i Benyttelsen af Guds Ord.

133,8—10 Paulus . . . capittell] Philipp. 1,15—17.

133,16—17 Gudtz . . . gierninger] 1. Cor. 4,20.

133,27 hemblett] »dækket« giver samme Tvetydighed som »hemblet«.

134,4 Tertullianus] Liber de præscriptionibus (Migne, P. Lat. 2, 9 ff., jf. S. 61 f.

134,23—24 De corona militis] Migne 2,93 ff.

134,25 Clemens. De fide et ordine christianorum] Se til II, 203,16 ff.

135,21 saa . . . beest] saa frugtbart et Udyr.

136,9 mett thet kortiste] kort sagt.

136,13 jøde mening] Jf. Malmøb. fol. 14 b.

136,22—26 Att . . . thenom] Dette er næppe Polemik mod Malmøbogen, men tager snarere Sigte paa Striden blandt de tyske Lutheranere om Forholdet mellem Troen og de gode Gerninger; jf. S. 139,9.

137,4—17 een screffuen keijsere low . . . in fine] Citatet L. 5—11 Herren . . . meenedere er fra den longobardiske Lensret, Consvetudines feudorum, en af Middelalderens betydeligste Lensretter, cap. 6. De Forma fidelitatis, jf. K. Lehmann, Das langobardische Lehnrecht, S. 121. Den optoges i Corpus juris civilis som »Decima collatio novellarum«, herved forstaas det ogsaa, at P. H. L. 4 f. kan betegne Citatet som stammende fra »een screffuen keijsere low«. — Jf. V, 98,16 ff.

139,9 Att fordømme barne dob] Ingen af de danske Reformatorer har, saavidt vides, nogensinde forkastet Barnedaaben.

139,28 reffuegrijmme] vist Forvanskning af »Rædegrime«, skræmmende Maske, men maaske gjort med Vilje, saa det skal betyde »Rævestreger«.

140,3 leeglig] læg (omtr. = werdslig).

141,18 thenne . . . afflade] »slippe af med denne Betegnelse«.

142,3—4 er bestandig . . . wilkaar] »bevares ved gode Betingelser og ødelægges af onde Betingelser«.

- 142,10 beswæring oc forbaand] »Sammensværgelse og Komplot«.
- 142,25—26 att . . . tillforne] Jf. S. 29,26.
- 144,15—17 att . . . ord] Malmøb. fol. 29 a.
- 145,3 Luther] Von der Wiedertaufe an zwei Pfarrherrn. 1528 (Weimar-Udg. 26,146 f.).
- 145,25—146,28 Saa . . . straffis] Gregors Decretaler c. 15 X 1—21.
- 147,10 statgijrighed] Pragtlyst.
- 147,13 Om sacramenthen oc theris brugilse] Malmøbog. fol. 147 a ff.
- 147,17 gamble . . . raad] Oldkirkens Koncilier.
- 148,1—2 Thenne . . . tw] Malmøb. fol. 30 a.
- 148,29 ff. De potestate papæ. 1519 (Weimar-Udg. 2,208).
- 149,5 ff. De captivitate Babylonica. 1520 (Weimar-Udg. 6,501. 572).
- 149,24 wdaff nød] nødvendige.
- 150,3—4 om . . . merckilse] Malmøb. fol. 30 a.
- 150,5—9 Men . . . naade] Malmøb. fol. 29 b.
- 150,13 ff. Auf des Königs zu Englands Lästerschrift Titel. Martin Luthers Antwort. 1527 (Weimar-Udg. 23,35).
- 150,17—18 tegnis . . . blege] »mærkes, som Faar med Rødkridt«.
- 150,18 ff. Liber visitationis (Unterricht der Visitatoren. 1528 (Weimar-Udg. 26,212 f.). Citatet er ikke af Luther, men Melancton, idet det er denne, der er Forfatteren til Unterricht d. Visitatoren; Luther har kun skrevet Fortalen.
- 150,21 som . . . lawalder] »er voksne nok«.
- 150,23 f. Formentlig Das Taufbüchlein verdeutsch. 1523 (Weimar-Udg. 12,47 f.).
- 150,27 ff. De præparatione ad mortem. Latinsk Oversættelse af Ein Sermon von der Bereitung zum Sterben. 1519 (Weimar-Udg. 2,686).
- 151,6 trøcktt] »presset«.
- 151,10 ff. »een bog som kaldis Messens afflegge« etc.] De abroganda Missa privata. 1521 ((Weimar-Udg. 8,417 (?)).
- 151,16 ff. . . then anden bog mod Carolstadium etc.] D. v. s. 2. Del af Skriftet Wider die himmlischen Propheten, jf. til S. 94,21 (Weimar-Udg. 18,140).
- 152,6 blæss . . . mwnd] Efter den æsopiske Fabel om Satyren og Bonden.
- 152,16 Se Malmøb. fol. 32 flg.
- 153,10 hoss Timotheum] 1. Tim. 4,1 ff.
- 153,11 Marcion, Mantes] Marcion (ca. 150) krævede af sine Til-

hængere streng Askese og absolut Afholdenhed fra Ægteskab; paa lignende Maade den persiske Religionsstifter Mani (Mantes), † 273.

154,8 Paulus] 1. Tim. 3,2 og 12.

154,12 Canones apostolorum] En vigtig oldkirkelig Kirkeordning (trykt hos Hefe, Conciliengeschichte I², 800 ff., jf. Hefe/Leclercq, Histoire des conciles I,2, 1203 ff.); der henvises her til c. 6.

154,27 Christieren Skrock] Chr. Claussen Skrock blev 1524 Præst ved St. Nicolai Kirke i Svendborg, men senest 1527 virkede han sammen med Peder Laurensen som Reformator i Assens, hvorfra han (med Fortale af P. L.) 18/9 1529 udsendte »Een føye forclaring oc beuiisning aff skrifften oc hellige Forfædernes ordt oc exempel, att then hellige stadt Egteskaff tilstedis oc icke forbydis Prester eller klerckeriid«)trykt i Malmø). P. H. gør paa forskellig Maade Løjer med hans Navn. Senere forvandler han det til »Skrog«, og her (L. 28) ændrer han ved Gennemsynet »slaget« (rørt) til »skrockett«, som om det gjaldt en Kyllinghøne.

155,5—6 ther . . . er] Jf. Js. 42,3; Matth. 12,20.

155,7 Thet . . . støcke] Canones Apostolorum, c. 27; jf. til 154,12.

156,1—2 thet . . . stad] Konciliet i Nicæa 325. Skrock fol. 8 b.

156,4 Paphnutius] Fra Historia Tripartita (Migne, P. Lat. 69,933), se nedenfor L. 25.

156,26 Decretorum bog] Gratians Decret, c. 12, dist. 31; jf. Skrock fol. 8 b.

156,31 Pelagius] II, Pave, † 590.

156,32 then . . . Gregorium] Pave 590—604.

157,4 flg. Efter Skrock fol. 8 b.

158,21—22 eett . . . Ancijra] Provinssynoden i Ankyra i Lilleasien 314 c. 10 (P. H. siger fejlagtigt c. 9) = c. 8, dist. 28.

159,13—15 icke . . . ophold] »ikke for en Gerning . . . men for en Rang og Værdighed . . . og et indbringende Udkomme«.

160,19—161,11 Saa . . . alting] 1. Tim. 3,2—11.

161,11—12 Oc . . . mening] Tit. 1,6—9.

161,13—21 Oc dog . . . paa thenne tiid] I 1522 udsendte Karlstadt et større Skrift om Præsteægteskabet, hvori han under Henvisning til 1. Tim. 3 hævdede, at Præsterne endog havde Pligt til at gifte sig.

162,3 Erasmus] Christiani matrimonii institutio. 1526, citeret af Skrock fol. 8 a (Opera omnia, ed. le Clerc V, 624. 652).

162,4 foosterlig] »med den Hensigt at avle Børn«.

163,3 Nicenum] Jf. S. 156,2. Gratians Decret, c. 16, dist. 32.

163,10 indleed] indført, fremmed.

163,20 thet . . . bolerij] »ene og alene til Boleri«.

164,3—5 inghen . . . riige] 1. Cor. 6,9—10.

164,9—12 men . . . er] Gal. 6,1—2.

164,20—23 huar . . . straffis] Dette Misforhold mellem Straffen for Drab (der kan sones med Bøder) og Tyveri (der straffes med Galgen) har P. H. oftere paataalt (jf. S. 240,24 ff.).

165,30—31 The . . . seg] Malmøb. fol. 32 b.

166,5 The] Skrock fol. 8 b.

166,21 Birgitta] Jf. til II, 229,30.

166,32—167,6 The . . . selschaff] Referat af Skrock fol. 8 b—9 a.

166,32 ff. Tatiani] Tatian (2. Aarh.) Apologet; Mesopotamier, men græsk dannet. Efter at være vendt tilbage til sit Hjemland siges han at være blevet Leder for en gnostisk Sekt med en stærkt dualistisk Etik (Encratiter). Marcion, den kendte Gnostiker og Paulinist, udstødtes i 144 af Roms Menighed og dannede derefter Særkirke, der holdt sig længe.

167,3—5 falsche . . . mad] 1. Tim. 4,3.

167,18 Paulus] 1. Cor. 7.

167,23—26 Icke . . . smijtte] Jf. Malmøb. fol. 33 a.

167,32 Iødisk] Saaledes oftere i Malmøb., f. Eks. fol. 14 b.

168,10 Christiern Skrog] »Een føye forclaring« fol. 7 a.

169,15 keijsere laaghen] Corpus juris civilis Nov. 6 c. 5.

170,1, Philippus Beraldus] Philippus Beroaldus (1453—1505), italiensk Filolog, udgav Apuleius' Bog »Det gyldne Æsel« i Bologna 1500.

170,8 Ludouicus Celius] L. C. Rhodiginus († 1525), italiensk Filolog. Antiquarum lectionum libri blev trykt i Venezia 1516 og i Paris 1517.

170,16 Christiern Skrog] »Een føye forclaring« fol. 6 b—7 a med Paaberaabelse af Ambrosius, Hieronymus og Theophylactus.

170,26 Hieronijmus] Ad Salvinam, Ep. 79 (Migne, P. Lat. 22, 731 f.).

171,2 Hieronijmus] Ad Geruntiam, Ep. 123 (Migne, P. Lat. 22, 1050).

171,13—18 Att . . . tiid] 1. Tim. 5(!),9.

171,20 Hieronijmus] Commentatio in epistolam ad Titum 1,6 (Migne, P. Lat. 26,599).

171,23 Montanus] Frygeren Montanos fremtraadte i 156 som Profet og forkyndte, at den af Kristus forjættede Paraklet nu talte

gennem ham om Genkomsten. Montanisterne udmærkede sig ved en meget streng Etik.

171,24 Nouati affskiørd] Novatianus, hvis Navn undertiden forkortes til Novatus, var Presbyter i Rom i Midten af 3. Aarh. Ved Bispevalget i 351 opstod der et Skisma i Rom, idet en Del af Menigheden, der krævede en strengere Kirketugt, navnlig m. H. t. de under Forfølgelsen frafaldne, samlede sig om Novatian. Novatianerne, der ogsaa vandt Udbredelse i Nordafrika og i Østen, holdt sig længe; de understregede især Kirken som Samfundet af hellige og rene.

172,13 Pius Paffue] Vel Pius II (1458—64).

172,29—31 Att . . . wbewaarett] Det skriver Malmøbogen ikke, men derimod nok: Att giuffte seg erlige . . . (om mand kand icke være qwinde for vden) thet er icke mere synd, end thet er att ædhe oc dricke nøttorfftelige, nar mand er tørst eller hwngwr (fol. 33 b).

173,8 Marsilius Ficinus] Italiensk Filosof (1433—99).

173,16 Asmodeus] Tob. 3,8.

173,18 boghen] maaske Skrivefejl for »løghen«.

173,22 Gudtz hoffmod] Hovmod overfor Gud (jf. Gudtz græmmilse S. 176,29).

174,11 sind] Man ventede snarere »fwnd«.

174,29—31 begærede . . . Christo] Philipp. 1,23.

175,22 tha . . . waane] Jf. P. Laale Nr. 127: »Ee ær gammelt træ fall i waanæ«.

176,18 een arm baade] »en tarvelig Vinding«.

178,11—15 huess . . . brugede] 1. Cor. 7,29 og 31.

178,26—27 som . . . ere] Parentetisk Indskud.

179,15 Paulus] 1. Cor. 7,1.

179,21 Joannes Chrijsostomus] Homiliæ in ep. ad Hebr. Hom. 7 (Migne, P. Gr. 63, 67).

179,30—31 I . . . tolmodighed] Coloss. 4,2.

179,32—180,1 I . . . begæring] Rom. 13,13.

180,9—11 otte . . . Matheum] Matth. 5,3—12.

181,11—13 inghen . . . riige] 1. Cor. 5,11; 6,9—10; Gal. 5,19—21.

181,17 inthet dess værre] ikke mindre værd.

182,17 Ambrosius] Liber de lapsu virginis consecratæ (Migne, P. Lat. 16,383 ff.).

182,17 Hieronijmus] F. Eks. Epist. 147. Ad Sabinianum lapsum (Migne, P. Lat. 22,1195 ff.).

- 182,26 forspijldett] forspilder det.
 182,30 ff. Luther] De captivitate Babylonica, Weimar-Udg. 6,557.
 183,5 Augustinus] Enarratio in Ps. 83 (Migne, P. Lat. 37,1058).
 183,31—184,5 the . . . Eua] Jf. Malmøb. fol. 33 b; Chr. Skrock fol. 3.
 184,18—20 the . . . offuergiiffuen] Levit. 21,14; Ezech. 44,22.
 184,31 Pauli mening] 1. Tim. 3,2.
 186,10 glose] »Illustration«.
 186,24 Asmodeus] Tob. 3,8.
 187,6 Malmøb. fol. 40 a.
 187,15 for Gud] i Guds Øjne.
 187,29 wigilier] Malmøb. fol. 40 b.
 188,30 Cijprianus oc Augustinus] Malmøb. fol. 41 a.
 188,31 ff. Augustinus, De cura gerenda pro mortuis (Migne, P. Lat. 40,591 ff.). En samlet Behandling af Vaagenætterne og deres Udartning i de nordiske Lande giver Louise Hagberg i Svenska Landsmål, Aarshæftet 1917 S. 29—44.
 189,18 kersijld] Malmøb. fol. 24 b.
 189,21—22 paa . . . omfalde] Matth. 7,26—27; Luc. 6,49.
 190,1—8 Wij . . . suerdslag] 2. Reg. 12 (især 1—23) og flg.
 190,12—17 Clemens . . . Gregorius] Se II, 305—310 og III, 122.
 192,20 eett . . . spørsmaall] II, 302—316.
 192,25—26 then . . . bog] Jf. II, 314—315.
 192,26 Augustinum] De civitate dei XVIII, 36 (Migne, P. Lat. 41,596), jf. II, 250,21.
 192,28—31 Desliigest . . . capittell] P. H. henviser her til Codex canonum ecclesie Africanæ (Collectio sacrorum conciliorum, ed. Mansi III S. 699 ff.; c. 24 S. 725) en meget vigtig kirkeretlig Samling fra den nordafrikanske Kirke; den stammer formentlig fra Provinssynoden i Karthago 419 og indeholder Karthagos Afskrifter af Akterne fra Nicæa-Synoden 325 samt ældre afrikanske Forordninger. (Hefele/Leclercq, Histoire des conciles II, 1 S. 196 ff.).
 194,2—3 The . . . Malmøb] Malmøb. fol. 41 a.
 194,5 the . . . Wijborg] Dette kendes ikke fra den bevarede Litteratur, men P. H.s Oplysning er et interessant Vidnesbyrd om Divergener inden for den danske Reformationsbevægelse. Medens Viborg-Reformatorernes mere moderate Standpunkt nærmest svarer til Luthers, gaar man aabenbart mere radikalt til Værks i Malmøb ud fra en stærkere biblicistisk lovmæssig Opfattelse.
 194,12 wij . . . bede] Luc. 21,36; Rom. 12,12; 1 Thess. 5,17.

- 195,3—5 Oc ... wandtn] Zach. 9,11.
 195,14—16 Huilcken ... sorg] Act. 2,24 (Vulgata).
 195,25—28 Kom ... sted] Luc. 16,25.
 196,2—6 alle ... ewinnelige] Apoc. 5,13.
 196,12 Huem ... heluede] Ps. 6,6.
 196,13—15 Herre ... heluede] Ps. 113 B, 17.
 196,16—17 Heluede ... døden] Js. 38,18.
 196,28—29 Thu ... heluede] Ps. 85,13.
 197,1 flg. 2. Mach. 12,24—26.
 197,14—15 attskillig affgang] »Forskel i Maaden, hvorpaa de gaar bort«.
 197,22 weldig magtt] »Voldsmagt«.
 198,9—12 Att ... pijnis] Luc. 16,25.
 198,30—199,4 Thet tillstaar ... skiersjld] Dette er næppe en korrekt Gengivelse af Luthers Tanker; tænker P. H. paa I, 247,22 ff.?
 199,16—17 Clemens ... Chrysostomus] Se S. 190,12—16.
 200,14—19 att ... døde] Jf. Malmøb. fol. 41 a.
 201,10—12 som ... strengthed] Jac. 2,13 (Vulgata).
 201,20—21 wdi ... tiende] Malmøb. fol. 41 b.
 202,18—21 att ... rett] Matth. 22,21; Rom. 13,1—7.
 203,15—16 att ... sager] Det er Kirkens Grundsætning, at den aldrig fælder nogen blodig Dom, men hvis en saadan er i Udsigt, overfører Sagen til den verdslige Myndighed — men dette betyder ofte, at Dommen paa Forhaand er fældet.
 203,22—24 Christus ... oppaa] Luc. 12,13—15.
 203,26—27 fra ... segell] Malmøb. fol. 42 a: Oc er [thyende] saa paalagt, liige som anden skat oc tyngte, oc saa kand hand oc afleggis igen.
 204,16—25 Fra ... kand] I den første Reformationstid mærkedes flere Steder, især i Sværmer-Kredse, Uvilje mod at udrede Tinden. Reformatorerne fastholdt dog Tiendepligten, og de evangeliske Landskirker fastsatte snart nærmeste Bestemmelser herom (Preussen 1525, Sachsen 1526). P. H. hentyder vel her til Kurfyrst Johann den Standhaftiges (1525—32), jf. »Hertoghen af Sasszen« L. 18) Instruktioner til Visitatorerne om Tiendepligtens Overholdelse (jf. Sehling, Die evang. Kirchenordnungen I, 144 f. 172).
 205,15—24 Men ... wdaff] Deut. 25,4; 1. Cor. 9,9.
 207,19—23 The ... lærdom] 1. Tim. 5,17.
 208,20 Om hospitall] Malmøb. fol. 42 a; jf. foran S. 1 ff.
 209,16—17 giøre ... hwsswilde] Munkene i Franciskanerklostret

i Flensborg blev fordrevet 1528, de i Viborg ved Nytaarstid 1530, de i Malmø og København nogle faa Uger før P. H. underskrev Fortalen til dette Skrift.

210,19 werre . . . tiider] »ringere Klæder eller længere Tidebønner«.

211,16 iøde tieniste] Jf. Malmøb. fol. 14 b: »thesse Iødeske mwncke oc prester«.

211,22—23 The . . . straffede] Jf. Malmøb. fol. 13 a og 44 a.

212,32 Joannes Chrijsostomus] Stedet ikke fundet.

213,19 sancta Birgitta] Rev. IV, 20; Klemming II, 49.

214,8 Fræmdelis] Rev. IV, 26; Klemming II, 62 f.

214,20 wdi . . . regell] Regula Salvatoris c. 24; Klemming IV, 36 f.

215,4 wore . . . fædre] Her menes vel Stifterne af de forskellige Klosterordener.

217,8—11 att . . . løffte] Malmøb. fol. 49 b.

217,16 Vitaspatrum] Legendesamlingen Vitaspatrum (Historia monachorum in Aegypto sive de vitis patrum, Migne, P. Lat. 21,387—462) er et af Middelalderens mest yndede Skrifter; der kendes talrige Udgaver, en gammel islandsk Oversættelse er trykt i Heilagra manna sögur, udg. a. Unger I—II Christiania 1877. Vitaspatrum tilskreves undertiden Hieronymus, men skyldes formentlig Tyrannius Rufinus af Aquileja († 410); hvorvidt det er et originalt Skrift af Rufin eller Oversættelse fra Græsk, er omstridt.

217,16 Hieronjimum] d. v. s. i de uægte Hieronymus-Breve, som til Dels findes i middelalderlig dansk Oversættelse.

218,4—5 the . . . bøger] Se S. 179,21.

218,16 . . . tolmodighed] Coloss. 4,2.

218,18 I . . . begiæring] Rom. 13,14.

219,6 som . . . sagtt] Malmøb. fol. 44 a.

219,9—10 wdi . . . haandn] »med Haandslag til en god Mand«.

220,7 Tertullianum] De pallio (Migne, P. Lat. 2,1084 f.).

220,11 Beatus Rhenanus] udgav Tertullians Skrifter (Basel 1521 og 1528).

220,11—12 ther Beatus Rhenanus . . . tillstaar ij samme bogs mening] B. R.s Indholdsangivelse (»argumentum« = »mening«), Udgaven af 1521 S. 528. Denne Udgave har P. H. ejet, jf. VII, 187.

220,17 Tertullianus] De habitu mulierum. Der tænkes paa Tertullians Skrift De cultu feminarum (Migne, P. Lat. 1,1417 ff.), hvis 1. Bog udgør et selvstændigt Skrift, betitlet De habitu muliebri

(Bardenhewer, *Gesch. d. altkirchl. Lit.*² II, 418) Beatus Rhenanus Udgave af 1521 S. 459.

220,19 Cijprianus] *De habitu virginum*. Migne, P. Lat. 4,462 ff.

221,19 see . . . sønder] »glo Øjnene ud af Hovedet eller revne af Latter«.

221,25 Niels Ericksen] Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz har P. H. vel næppe selv kendt, da han døde allerede 1516, men da han (se til I, 187,2) stod i nært Forhold til hans Søn Hr. Oluf Nielsen og hans Svigersøn Hr. Tyge Krabbe, kan han have Ytringen fra en af dem.

222,8—10 Fræmdelis . . . geckerij] Vist Omskrivning af Malmøb. fol. 44 b: »All wor salighed (som the meene oc sige) henger nw paa serdelis skaarne klæder oc farffwe, ragelse oc ceremonier, løfte oc gerninger, serdelis stæder oc menneskens paafund, skilsmaal paa mad oc lessning, oc anden wduortis tingest«. P. H. mener med Grund, at dette ikke har været Hovedsagen i den Orden, to af Malmøreformatorerne var udgaaet fra.

222,19 Om tiggecloster] Dette er mindre et Svar paa Malmøb. fol. 45 b flg. end en selvstændig Redegørelse for P. H.s Syn paa Tingene.

223,4 Erasmus Roterodamus] Stedet ikke fundet.

224,26 Plinius Secundus] I Brevvekslingen mellem Plinius d. y. og Kejser Trajan, hvoraf der paa P. H.s Tid fandtes flere Udgaver, staar som epistola 96 Plinius' berømte Skrivelse, hvori han spørger Kejseren til Raads angaaende visse Tvivlstilfælde i Processen mod de Kristne og samtidig giver den første hedenske Skildring af den nye Religion.

225,3 Cyrillus] *Super Leviticum* (Migne, P. Gr. 69,539 ff.).

225,7 Eusebium] *Ecclesiastica historia* II, 7 (skal være II, 17; Migne, P. Gr. 20,174).

225,8 Philonem] Den bekendte Filosof i Alexandria.

225,11 Marcus] Jf. Euseb II, 16 (Migne, P. Gr. 20,174).

225,16—17 men . . . raad] Malmøb. fol. 44 a øverst.

228,26 the andre twenne] Karmeliterne og Augustinerne.

229,11 Cyrilli prophetie] *Oraculum Angelicum* Cyrilli, der angriber Gejstlighedens og Munkenes Verdsliggørelse, Forfølgelsen af Spiritualerne og haaber paa Reformer ved den tyske Kejsers Hjælp, er formentlig opstaaet i 13. Aarh.s Slutning i spiritualistisk-joachimistiske Kredse i Italien. Cyrils Profeti øvede stor Indflydelse i hele 14. Aarh.; da den tillagdes Karmelitergeneralen Cyril († 1234),

vandt den ogsaa Udbredelse i Karmeliterkredse (optrykt i K. Burdach u. P. Piur, Briefwechsel des Cola di Rienzo IV, 221 ff.).

230,6—7 Huess ... closter] Malmøbogen fol. 46 nævner en lang Række Skriftsteder, dog uden at citere dem.

231,27 Paulus] 2. Thess. 3,10, anført i Malmøb. fol. 47 b.

232,22—25 fordi ... ere] Luc. 6,30.

232,26—28 som ... wretferdige] Matth. 5,42—45.

233,2—3 Alle ... seck] I sin Gengivelse af dette Skæmteord udelader Malmøbogen (fol. 46 a) Ordet »maa«.

233,11—16 Fræmdelis ... foriaget] Malmøb. fol. 48 a.

233,17 offuerwundett] overbevist.

233,27 scrifftelig] bibelsk begrundet.

234,28—29 Fræmdelis ... Canicker] Malmøb. fol. 49 b.

236,29—237,12 Ther nest ... Conuenior] Ambrosius' Brev til Søsteren Marcellina, hvori han beretter om Striden med Kejser Theodosius, der krævede en Kirke udleveret til ariansk Gudstjeneste, Migne, P. Lat. 16,1160 ff. Gratians Decret c. 21 C. 23 q. 8.

237,14 Thomas] Th. Becket (1118—1170), Ærkebiskop af Canterbury, se til II, 158,20.

238,4 Augustinus] Super Johannem (Migne, P. Lat. 35,1436 f. = c. 1 dist. 8).

238,14—17 Ther ... eder] Luc. 12,13—15.

239,7—13 Fræmdelis ... wndersotte] Malmøb. fol. 49 b.

240,16 The soorte bønder] Schwarzwald-Bønderne, se VI, 106,1 ff.

240,24—241,30 Huar ... affstyre] Jf. S. 164,20.

242,6—12 Thet ... fyldist] Ordret efter Malmøb. fol. 38 a—b.

246,17 ere ... tienere] Luc. 17,10.

246,26—27 Er ... Christo] Rom. 8,17.

247,5—13 Som ... fuldkommis] Maa være en Fortolkning af Apoc. 13.

248,1—3 Forskylding ... Gud] »Fortjent Løn kan der derfor være Tale om Mennesker imellem, men overfor Gud kun om Naadegave«.

249,19 leijtzer] Præsteskolens, Malmøb. fol. 50.

249,19 Schole] Malmøb. fol. 51 b.

249,19—20 kijsthe ... folck] Fattigkasse, Malmøb. fol. 52 b.

249,20 rijngnen] Klokkeringning, Malmøb. fol. 53.

249,20 billede] Kirkeudsmykning, Malmøb. fol. 53 b ff.

250,12 lærtt ... helghen] Mangler her et »gennem« efter »seg«, eller er »sijne wduolde helghen« Hensynsled?

252,7 Nouatianer] Se til S. 171,24.

252,13 Arriani] Se til II, 129,24.

252,21—22 Macedoniani, Sabelliani, Nestoriani, Apollinariste, Euticiani, Donatiste, Pelegiani] Makedonios, Biskop i Konstantinopel; afsat af Synoden i K. 360. I Kampen om Udformningen af Kirkens Treenighedslære hævdede Makedonianerne eller Pneumatomakerne (Bekæmpere af Aanden), at Helligaanden var ringere, ikke af samme Væsen og Guddomsværdighed, som Faderen og Sønnen. — Sabellios (Beg. af 3. Aarh.) lærte, at Fader, Søn og Aand blot var forskellige Aabenbaringsformer af det samme Guddomsvæsen. — Nestorios, Ærkebiskop i Konstantinopel, fordømt som Kætter paa Synoden i Efesus 431; Nestorianerne fremhævede Kristi menneskelige Natur, men havde vanskeligt ved at fastholde Enheden mellem Naturerne. — I Striden om Udformningen af Læren om Forholdet mellem det guddommelige og menneskelige i Kristi Person understregede Biskop Apollinaris af Laodikea i Syrien († c. 392) i den Grad den guddommelige Natur og Enheden mellem Naturerne, at Kristi sande Menneskenatur forflygtigedes; hans Lære fordømtes paa flere Synoder i 4. Aarh. — Eutykes († efter 454), Presbyter i Konstantinopel, benægtede Kristi sande Menneskenatur og endte i den rene Monofysitisme; hans Lære fordømtes endeligt paa Synoden i Chalcedon 451, der udformede den ortodokse Lære om Forholdet mellem Kristi to Naturer. Eutykianerne eller Monofysiterne holdt sig længe, dog uden Forbindelse med Storkirken. — Donatus, efter hvem det donatistiske Skisma, der opstod i den nordafrikanske Kirke i Beg. af 4. Aarh., har Navn; Donatisterne lærte, at Kirkens Hellighed var afhængig af Embedsindehavernes Hellighed; de bekæmpede Statskirketanken. — Pelagius, irsk Munk, der i Beg. af 5. Aarh. optraadte i Rom og Nordafrika; til Forskel fra Augustins Lære om Synd og Naade understregede Pelagius den frie Viljes og den etiske Handlinges Betydning for Frelsen. Skønt Pelagianismen blev fordømt paa flere Koncilier vandt den i modereret Skikkelse vid Udbredelse..

255,27—28 eett . . . klafferij] en tilsløret (maskeret) Bagvaskelse.

261,18—19 Fordi . . . stanck] 2. Cor. 2,16.

262,22—25 huore . . . større] Philipp. 1,15.

262,25—28 Att . . . fantzwn] 2. Cor. 11,1—15.

262,29—30 saa . . . sæd] Matth. 13,25.

263,22—23 ij . . . twngemaall] 1. Cor. 14,27.

264,20—21 Then . . . salig] Marc. 16,16.

265,26 smørie . . . aalije] Jf. VI, 107,26.

- 265,29—31 Christus . . . aalije] Marc. 6,13 (hvor der dog ikke er Tale om en Befaling).
- 266,18—23 Er . . . hanwm] Jac. 5,14—15.
- 267,27—28 Formedels . . . creatwr] 1. Tim. 4,5.
- 268,4—7 Then . . . wijn] Exod. 17,5—6; Deut. 8,15 og 32,13; Judic. 15,19 (Vulgata); Joh. 2,7—9.
- 269,8 Tripartita historia] IX, 34 (Migne, P. Lat. 69,1150).
- 270,4—6 heller . . . heller] Ordet urigtigt gentaget.
- 270, 9—10 wdi . . . skrøbelige] 1. Cor. 7,2. 6 ff., 26 ff.
- 270,22 Hieronijmi oc Augustini] Se til S. 183,5 og 182,17.
- 272,14—17 wnder . . . iomfrw] Lev. 21,7; Ezech. 44,22.
- 272,29—32 som . . . siige] Se S. 190.
- 273,1 Augustinus] se S. 122,17.
- 275,10—11 som . . . siiger] Jerem. 31,18.
- 277,8 Ambrosius] De officiis II, 28 (Migne, P. Lat. 16,148 f.), Gratians Decret c. 70 C. 12 q. 2. Jf. S. 24.
- 277,25 Augustino] Stammer (indirekte?) fra Possidius' Vita Augustini (Migne, P. Lat. 32,64).
- 279,12—22 Ett . . . ansigt] Ps. 100,4—7.
- 281,2 Chrijsostomus] In ep. ad Galat. cap. V, 4? (Migne, P. Gr. 61,670).
- 283,31—32 alle . . . bønn] 1. Tim. 4,5.
- 291 Om Christiernus Umbra, jf. Hist. Tidsskr. 5. R. IV, 315; jf. J. Oskar Andersen, Paulus Helie I S. 30. Navnet *Umbra* kunde tyde paa, at han stammede fra Landsbyen Skygge i Engesvang Sogn ved Silkeborg.
- 292,14 Pijtho] gr. Peitho, Overtalelseskunstens Gudinde, jf. Lamentatio ecclesiae af O. Chrysostomus, udg. af H. F. Rørdam, S. 47 Note 4.

BIND IV

OM DEN HELLIGE MESSE IMOD MESSEDRÆBERE (1531).

IV. S. 1—13.

Hovedkilden til vort Kendskab til Undervisningen mod Messedræbere er Hans Tausens »Suor til then falske oc vchristelige vnderviisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then Papistiske Messe etc.« Malmø. Oluf Ulriksen. 1. 7. 1531.

Intet Eksemplar er bevaret. Om Titel og Rester af Tryk se IV S. 325.

I »Til Læseren« siger Hans Tausen: then bog som Lector Powel haffuer nw ladt nyligen vdgoit om messen. ther haffuer ieg suared hannom til. liige ett halfft aar siden, men att samme suar er icke vdkommet aff Prendteriidt. ther haffue været atskillige forhindringe til, oc effter thi att tiiden er nu kaart, tha lader ieg allene vdgaa then anden part vdaff min bog, som lyder besynderlige paa messen, oc forholder then første, indtill Prenteren haffuer bedre tiidt. — Hans Tausens Svar gælder altsaa kun den anden Del af Bogen; hertil svarer, at Teksten til 2. Kap. (IV, 5,23) først er begyndt paa 7. Ark (jf. Arkbetegnelsen G paa den bevarede Korrekturside, Aar-bog f. Bogvenner VII, 127); P. H. har altsaa først paabegyndt den nærmere Omtale af Messen et godt Stykke inde i Skriftet.

Bogen mod Messedræberne er egentlig to Skrifter, idet Paulus Helie (som da opholdt sig i Roskilde) i Efteraaret 1530, mellem Herredagen og Billedstormen i København 3. Juledag, sendte sit skrevne Indlæg til Københavns Magistrat, som igen lod det gaa videre til Hans Tausen til Besvarelse. Inden Lektor Povl modtog dette Svar, var han vist igen rejst fra Roskilde, antagelig efter Indbydelse fra Biskop Ove Bilde, som nu var den førende indenfor det katolske Parti i Rigsraadet. I Aarhus udgav han saa i April 1531 sit Skrift til København med et tilføjet Svar paa Hans Tausens Modskrift, men uden at optrykke dette, en Fremgangsmaade, som Hans Tausen med Grund bebrejder ham. Allerede et Par Maaneder efter var Hans Tausens Modskrift trykt (1. Juli), og selv om han

for at faa Svaret saa tidlig ud har maattet unnlade at komme ind paa alle Enkeltheder, faar han dog svaret paa alt det væsentlige. — Da Lektor Povls Skrift, som endnu var kendt af Terpager og Olivarius, nu er forsvundet, maa vi væsentlig bygge vor Viden om det paa Hans Tausens Gendrivelse. Olivarius har optrykt nogle Afsnit af Brevet til København og af Bogens sidste Del. Dr. Sofus Larsen fandt i et Bogbind to Korrektursider (Facsimile i »Aar bog for Bogvenner« VII 1923), og gennem dem kan vi faa et Begreb om, hvorledes Hans Tausen har gengivet Skriftet (se S. 6 og 7 Fodnoterne), ligesom vi kan faa lidt at vide om Skriftets Omfang. Den første bevarede Side bærer som nævnt Signaturen G, og der er derfor sikkert gaaet 24 Blade forud. Af disse har Brevet til København fyldt en stor Del (Brevet til Randers S. 17—34 fylder 3 Ark, 12 Blade, men Brevet til København kan godt have været fyldigere), men Behandlingen af de enkelte Punkter har sikkert ogsaa været ret fyldig, og Siderne synes at have været noget mindre end i Randers-Bogen (S. G a 1 svarer til 19 Linier her i Udgaven, medens Randers-Bogens Side svarer til o. 27 af vore Linier).

Da de samme Spørgsmaal er behandlet, dels i Svaret til Kong Gustav Vasa, dels i Skriftet mod Malmøbogen, kan man ofte slutte sig til, hvad det er, Hans Tausen sigter til, selv om Ordningen maa have været forskellig; saaledes synes i Stykket S. 9, 19—22 Udtryk fra III, 108, 13 og 119, 20 at være sammenblandet, snarest af Paulus Helie selv.

Indholdsoversigt:

Tilskrift til Raadet i København.....	S. 3
I. Om Messen maa kaldes et Offer.....	S. 4
II. Om Helgenpaakaldelse i Messen	S. 5
III. At Præsten alene modtager Sakramentet.....	S. 7
IV. Om Guds Legeme maa opbevares og tilbedes.....	S. 8
V. Om de Ord, som sakrerer, skal tales højt.....	S. 9
VI. Om der maa bedes i Messen for Heste, Fæ etc.....	S. 9
Efterskrift til Læserne.....	S. 10

Kommentar.

4,1 ff. Det væsentlige af Indholdet af 1. Kapitel findes vist i Skriftet mod Malmøbogen, især III, 113—24, jf. 255, 29 ff.

4,13—16 Om dette sigter til en Udtalelse af P. H. eller blot til den gængse katolske Lære, er usikkert.

4,23 skremptere] P. H. skriver altid »schrømptere« (V, 53,4- 57,26).
 5,4—5 Ukendt Træk fra en St. Andreas-Legende.
 5,6 Melchizedechs offer] Gen. 14,18, i Hebr. 7,1 set som Proto-
 type for Kristus; jf. IV, 213,31.

5,11 samme bønner] Jf. III, 112,25; 259,13; 260,7

5,20 ff. I Hovedtrækkene maa 2. Kapitel have svaret til et Stykke
 af Svaret til Kong Gustav (II, 248—250), dog med Henvisning til
 Concilium Gangrense (III, 124).

5,24 then . . . Phariseo] Luc. 18,11—12; »løbe wnder øghen«,
 trænge sig ind paa.

6,5—10 sancti . . . befaling] Ephes. 6,19; Col. 4,3; 2 Thess. 3,1.
 Jf. II, 248,31 ff.

6,11 Hieronimus] Jf. II, 249,18 ff.

6,16 ff. 2 Mach. 15,12—16; jf. II, 250,5 ff.

6,20 Jf. IV, 50,11 ff. (Exod. 32,13; Daniel (de tre Mænds Bøn)
 3,35).

6,24 concilium Gangrense] Se til III, 124. Til det i Teksten an-
 førte Citat fra Hans Tausens Skrift maa føjes hans Ord nogle Linier
 senere: Saa fordømmer thette Paffuens raad icke oss, om thet saa
 lyder som thu fremsetter ordene (Taus. 125).

7,1 flg. Jf. III, 129.

7,7—10 næppe Citat efter P. H., men almindelig Spot over
 Katolikkernes Helgendyrkelse.

7,20 3. Kapitel maa have haft omtrent samme Indhold som III,
 109,28—112.

8,25—28 tilbedet . . . giømet] tilbede det, gemme det; den Slags
 Sammentrækninger er alm. hos Hans Tausen.

9,20—22 Jf. III, 119,20; »knabe staab« se III, 108,13 (i anden
 Sammenhæng).

9,23 ff. Kap. 6 har vel delvis haft Indhold fælles med III, 121,18—
 123,16.

10,10—17 Det her bebudede Skrift (jf. 12,23 f.) blev muligvis
 aldrig til Virkelighed, da han vel næppe tænker paa det særlige
 Skrift om »Canon« (IV, 16 ff.). »Bispernes og Prælaternes Svar«, der
 omtales S. 12 uden nærmere Forklaring, er væsentlig en bearbejdet
 Oversættelse, og deres »Trosbekendelse« vel ligesaa.

10,19 Resen, Luth. triumph. Bl. K 4^v (1531): »Hafnienses expel-
 lunt Monachos, ut Paulus Elias ipsis comminetur vindictam, expec-
 tandam 100 annis proximis, in libro de Missa ad Consules«. Graa-
 brødrene i København havde omtrent et halvt Aar tidligere, den

25. April 1530, afstaaet deres Kloster til Staden København, jf. En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark, ved H. Knudsen, Kirkehist. Saml. I, 1849—52, S. 351. 403 ff.

10,21—23 P. H. havde foruden et Svar (helst paa Latin, jf. 10,9), ønsket en mundtlig Forhandling med Reformatorerne, dog paa Betingelse af Lejde, da han frygtede Optøjer i København, hvis Forhandlingen skulde foregaa der. Hans Tausen havde i den Skrivelse til Københavns Magistrat (10. Dec. 1530), hvormed han slutter sit Modskrift, tilbudt at komme til Roskilde til Forhandling (Smaaskr. udg. af H. F. Rørdam S. 157), men da var P. H. muligvis allerede flyttet til Aarhus.

11,7 et . . . giensvar] Dette Svar kom ikke (jf. S. 12,23).

11,23—24 Men . . . staffløs] Efter dette kan Aldersforskellen mellem P. H. og Hans Tausen næppe have været særlig stor.

12,5—6 icke . . . vin (jf. L. 13)] Paastanden gentages IV, 42,19—21.

12,17 beuuisen] bevise den.

12,17—19 met . . . bescreffuet] Om P. H.s Paastand, at meget af Kristi Ord er mundtlig overleveret, og om nye Aabenbaringer, jf. J. Oskar Andersen, Paulus Helie I, 53—57. I »Den syge Messe« spottes over hans Tiltro til Kvinders Aabenbaringer (S. Birket Smiths Udg., 1893, S. 34).

12,23 ff. Af de tre bebudede Skrifter udkom, saa vidt vi ved, kun det andet (IV, 113—322).

OM DET HEMMELIGE STYKKE I MESSEN, SOM

KALDES CANON. 1531.

IV. S. 15—109.

Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 83: Poul Helgesen: Undervisning om Messens Kanon. Aarhus. Poul Ræff. 28. 6. 1531. 4°.

56 Bl. Sign. [A⁴] B⁴—O⁴. 27—29 L. Kolumnestørrelse 136—146 × 94 mm. Bogtrykkermærke. 1 Træsnit.

Bl. 56 a tomt. Bl. 56 b (Halvtitel)¹⁾: Messens Canon paa danscke.

¹⁾ Tilstedeværelsen af dette Titelblad, som aabenbart er fremstillet, for at Kanon-Afsnittet kunde anvendes som særlig Bog, gør det sandsynligt, at det i flere ældre bibliografiske Arbejder anførte, men i øvrigt ukendte Skrift »Messens Canon paa Danske« 1531 (Bruun II S. 42—43) er identisk med ovennævnte Af-snit. I det af det kgl. Bibls. Eksemplarer, i hvilket Bladet er bevaret, er det

Kbh., Kgl. Bibl. (2 Eksp., i det ene mgl. Bl. 56); Oslo, Deichm. Bibl.

I Anledning af, at man i Randers, under Ledelse af Borgmester Niels Hammer og et Par Prædikanter, havde sluttet sig til Reformationen, tilskrev P. H. Øvrigheden i Randers et Brev (Aarhus, Skærtorsdag d. 6. April, 1531, trykt S. 17—21). En mundtlig Forhandling med de Randers Prædikanter for Niels Hammer som Dommer vilde han ikke indlade sig paa (18,6—21), og han tror ikke paa, at de vil indfinde sig hos Biskop Ove Bille og der lade en Forhandling mellem dem og ham føre til Protokols, saa den kan komme for en kompetent Domstol. Derfor lover han at give dem en Undervisning om Messen, men for øvrigt er han ikke bange for en Dyst med Niels Hammer (20,16—27). Allerede d. 18. April afsluttede P. H. sit Skrift. Det indledes med ovennævnte Brev; dernæst følger en udførlig Henvendelse til Indbyggerne i Randers (S. 21—34), og endelig Hovedstykket, Udlægningen af Messens Kanon; jf. herom IV, 326.

Hvorfra den Efterretning stammer, som findes i Resens Atlas, at man i Randers naglede denne Bog til Skampælen, ved vi ikke, ej heller, om den er paalidelig.

Med Skriftet kan sammenlignes Chr. Pedersens Bog om Messen (1514), Danske Skrifter, udg. af Brandt og Fenger, II, 415—76.

Indholdsoversigt:

Brev til Borgmester og Raad i Randers.....	S. 17
Tilskrift til Indbyggerne i Randers.....	S. 22
Messens Canon paa Dansk.....	S. 35
I. Te igitur, clementissime pater.....	S. 37
II. In primis que tibi offerimus	S. 40
III. Memento, domine, famulorum.....	S. 43
IV. Communicantes et memoriam.....	S. 48
V. Hanc igitur oblationem servitutis nostræ.....	S. 50
VI. Qui pridie quam pateretur.....	S. 53
VII. Simili modo postquam cenatum est.....	S. 55
VIII. Unde et memores, domine.....	S. 59
IX. Supplices te rogamus.....	S. 65

skaaret ud og indsat foran Bl. 13. (Laurits Nielsen). Olivarius, som kender Bogen af Selvsyn og gengiver et større Stykke af Fortalen til Canon, har dog en rigtig Fremstilling af Sagen (S. 123—131), det samme gælder Engelstoft (Nyt hist. Tidsskr. 2, 1848, S. 467ff.).

X. Memento etiam, domine, famulorum.....	S. 69
XI. Nobis quoque peccatoribus.....	S. 73
XII. Per quem hæc omnia, domine.....	S. 78
XIII. Oremus: Præceptis salutaribus.....	S. 80
XIV. Libera nos, quesumus.....	S. 82
XV. Per omnia secula. Agnus dei.....	S. 84
XVI. Hvorledes Messen kaldes et Offer.....	S. 87

Messedræbernes Beviser.

1. Den ny Lovs Offer bestaar kun i gode Gerninger....	S. 94
2. Christus er ofret een Gang for alle.....	S. 95
3. Derfor maa han ikke ofres paany.....	S. 97
4. Genoffer er Gendrab.....	S. 98
5. Ved Indstiftelsen talte Christus ikke om Offer.....	S. 99
6. Sagde han ikke »jeg ofrer«, da ofrer ej heller Præsten.	S. 100
7. Et Offer skal gives til Gud, men Hostien ædes af Præsten	S. 101
8. Sakramentet er Menneskets aandelige Næring, ikke et Offer.....	S. 101
9. Det er en naadig Gave, givet af Gud.....	S. 102
10. Det er en Forjættelse og et Løfte.....	S. 103
11. Messen er et Testamente.....	S. 104
12. Lægfolk siges at æde og ikke at ofre.....	S. 106
13. Messen er Christi Pines Ihukommelse.....	S. 106
14. Gud er een Gang sonet.....	S. 107

Kommentarer.

16 Hebr. 13,10.

17,7 Her Mawritz] Kanniken Mourids Mortensen, Biskop Ove Billes daværende Official. Han blev senere (1538) Forstander for Voer Kloster.

18,2 gaa ij rette] klare Sagen (egl. føre Sagen).

18,2 Nar] fordi, eftersom (saaledes ogsaa L. 9 og oftere).

18,15 for vden schwdtzmaall] uden Ret til Appel.

19,12 Niels Hammer] Borgmesteren synes personlig at have deltaget i Religionsstriden, jf. S. 20,16 ff.

19,16—17 hwercken . . . diwbhedt] hverken tynget af Strengthed eller fordunklet af Dybsindighed.

20,9—10 Then . . . messen] Vel Bogen imod Messedræbere, som blev sendt sammen med Brevet.

20,9 Jf. 29,15 f. om Tolerancekravet.

20,20—21 Dieffwelin . . . Kiettere] Maa have staaet i Bogen mod Messedræbere.

22,21—22 (som Apostelen siger) . . . frelsse] 1 Cor. 1,30.

26,3 Fridericus Nausea Blancicampianus (Friedrich Grau fra Waischenfeld) var 1526 blevet Præst ved Domkirken i Mainz; han blev senere kejserlig Hofpræst og døde som Biskop af Wien 1552. Fr. Nausea er en af Reformationstidens betydeligste katolske Prædikanter og Apologeter; han repræsenterer et lignende bibelhumanistisk Standpunkt som P. H. Hans Bog: Pro sacrosancta missa adversum hæreticos et schismaticos miscellanæ, som udkom i Mainz 1527, bestaar af 4 Prædikener om Messen. Af disse har P. H. oversat den fjerde (S. 86—120) om Canon i Messen og dertil føjet af den tredje (S. 68—80) et Forsvar for Offerbegrebet i Messen.

27,22 hworedane] Latinsk Sprogbrug (quales) for »saadanne som«.

29,3 sanctus Paulus] 1. Tim. 4,4—5 (jf. S. 40,1 flg.).

29,6—9 vdi . . . haffwe] Biskoppernes og Prælaternes Forklaring paa den kristne Tros Bekendelse (tabt), IV, 111, jf. Indledningen.

30,5 Broder Niels] nævnes ikke i Krøniken om Graabrødrenes Udjagelse, hvor en Broder Henrik optræder som Forræder mod Ordenen, da Graabrødrekløsteret i Randers o. 1. Marts 1530 bliver frataget Munkene og overdraget Hr. Mogens Gjøe. Maaske er han den samme som »Niels Cristiernsøn, Her Magens Gøiss predicant«, der medunderskriver Prædikanternes Klagemaal paa Herredagen 1530 (Malmøberetningen om Herredagen v. H. F. Rørdam S. 59).

30,6 een . . . prest] Nemlig Mads Lang (hvad ogsaa en Tilskrift i et Eksemplar af Skriftet viser). Lang havde tidligere været Rektor og er i 1529 luthersk Prædikant i Randers; i 1530 kaldtes han til Præst ved Graabrødrekirken og blev ved Reformationens Indførelse Superintendent i Aarhus. Han hører til de betydeligste blandt Prædikanterne, hvorfor P. H.s Betegnelse af ham som »en ulærd Mand« næppe er rammende.

31,14—15 forbaand oc beswæring] Komplot og Sammensværgelse.

32,26 Mester Hans Taussen] Smaaskrifter v. H. F. Rørdam S. 130,5 ff., jf. foran S. 7,24 ff.

33,6—10 Saa . . . tæring] 2. Cor. 11,8—9.

33,21—22 huar . . . meer] Det her bebudede Skrift (se Engelstoft S. 472) kom aldrig.

37,7 Te igitur] Nausea følger ikke altid den vanlige Inddeling af

Kanon, saaledes er her sidste Del af Te igitur udskilt som en særlig »Anden part« (S. 40 ff.), begyndende med In primis etc.

37,14 Engleloff] Umiddelbart foran Canon singes Sanctus, Englenes Lovsang (Js. 6,3) og Benedictus.

37,16—19 Udi . . . iordt] Gengivelse af Sanctus.

38,12 propheter] Js. 1,11; Jerem. 6,20. Malach. 1,10.

38,19 wijn och brødt] Henvisningerne til Luc. 22,19—20 og 1. Cor. 11,24—25 er tilføjet af P. H.

38,25 Num. 6,27. *datter* er Oversættelse af Trykfejlen *filius* (Nausea) for *filius*.

38,28—30 alle . . . kommen] Jac. 1,17.

39,3 Gen. 4,4.

39,22 1. Reg. 21,4.

39,27 Js. 52,11; rettet af P. H., Nausea har Js. 58.

39,28 Lev. 21,6.

40,1 1. Tim. 4,4—5.

40,4 »vas electionis« Act. 9,15.

40,5 Exod. 28,2. Fejlen ogsaa hos Nausea.

40,7—12 Thi . . . mandt] Tilføjet af P. H., der desuden udelader Nauseas afsluttende Sætning.

40,14 In primis etc.] Jf. til 37,7.

40,16—18 gjøre fredsommelig . . . regere] Nausea: pacificare, custodire, adunare et regere.

40,20—21 Oc mett . . . dyrckere] Nausea: una cum . . . omnibus orthodoxis atque Catholicæ et Apostolicæ fidei cultoribus.

41,3 1. Tim. 2,1—3; rettet af P. H., Nausea har 1. Tim. 4.

41,14 Joh. 14,27.

41,19 Ps. 126,1. P. H. har derefter udeladt en Henvisning til Ps. 67, hvilken ogsaa virker ret overflødig her.

41,25 Act. 4,32.

41,27 Joh. 10,16; Fejlen findes ogsaa hos Nausea.

42,3 Ps. 22,1.

42,5 Her er udeladt Henvisninger til Matth. 28,19 og Ps. 18,5.

42,9 liiden wraa] Augustum (for: angustum) angulum, Nausea.

42,19—20 brødt . . . vijnslwg] buccellam panis et vini; den følg.

Sætning frit omlavet af P. H. (Nausea har: quando quidem hic sensus non queat sub alio uerborum prætextu efferi) og hentyder til de hjemlige Prædikanters Nadverlære, jf. til S. 12,5.

43,2 Joh. 9,31.

43,3 Jac. 5,16; Henvisningen tilføjet af P. H.

44,1 Job 7,7.

44,2 Ps. 105,4.

44,5 Luc. 23,42.

44,9 Jac. 5,16.

44,13 Matth. 9,18; rettet af P. H., Nausea har Matth. 10.

44,15 Joh. 11,21—22.

44,16 Act. 9,39.

44,17 Matth. 20,20—21; Henvisningen mangler hos Nausea, som desuden urigtigt har »Mater Zebedei«.

44,18 Gal. 6,10; Henvisningen mangler hos P. H.

44,23 Matth. 6,10; Luc. 11,2. Henvisningen tilføjet af P. H.

44,27 1 Thess. 4,3. Nausea har urigtigt 1. Cor. 1; udeladt af P. H.

45,2 Ps. 49,23.

45,6—10 Nar vij . . . wiiss] . . . quod non solum moriens se nobis in precium dederit, sed etiam in hac peregrinatione in cibum et uiaticum . . .

45,12 Nausea henviser til Matth. 26.

45,32 Matth. 22,17; rettet af Udg.; baade Nausea og P. H. har Matth. 20.

46,6 Prov. 5,22.

46,8 Ps. 129,8; rettet af P. H., Nausea har Ps. 126.

46,11 ihwore] etsi.

46,14 1. Tim. 2,4; rettet af P. H.; Nausea har 1. Tim. 3.

46,19 2 Pet. 1,9.

46,26 2 Thess. 1,11; rettet af P. H., Nausea har 1. Thess. 1.

46,31 Col. 1,24.

47,6 2. Cor. 12,15.

47,16 Apoc. 1,5.

47,17 Apoc. 5,9.

47,19 Matth. 26,28.

48,5—7 then . . . føderinde] gloriosæ semperque virginis Mariæ, genitricis dei et domini nostri Jesu Christi.

48,10—12 Lini . . . Damiani] Linus, Cletus (Anaclet) og Clemens (den oftere omtalte Clemens Romanus) nævnes i de gamle Fortegnelser over romerske Biskopper som de første efter Peter. Sixtus, Roms Biskop 256—58, Cyprian, Biskop i Karthago 248—58 og Laurentius, romersk Diakon, led alle Martyrdøden i 258 under Valerians Forfølgelse. Cornelius, Biskop af Rom, † 252. Chrysogonus, romersk Martyr under Diocletians Forfølgelse. Johannes og Paulus skal have været Brødre og været i Kejser Constantins Søster,

Constantias Tjeneste; under Kejser Julians Forfølgelse led de Martyrdøden. Cosmas og Damianus, to Brødre af arabisk Afstamning, skal under den diocletianske Forfølgelse uden Vederlag og med stor Fremgang have øvet Lægegerning i Kilikien, Martyrer.

48,18 Exod. 39,1 ff.

49,7 1. Cor. 12,12. Ephes. 5,30. Col. 1,18.

49,13 Levit. 17,1—9.

49,18 1. Cor. 13,12 f.

49,26 1 Joh. 3,2.

49,32 Joh. 6,56.

50,11 Exod. 32,13; P. H. har ved Trykfejl Exodi 23.

50,14 Dan. 3,35 (Vulgata).

50,19 Det følgende stærkt forkortet, og en Henvisning til 4. Reg. 19,34 udeladt.

50,25 serui] Sc. Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed et cunctæ familiæ tuo quæsumus Domine, ut placatus accipias etc.

50,26—51,9 Oc fordi . . . blodt] Denne »Fempte partt« omfatter baade Hanc igitur og (fra 51,4) Quam oblationem.

50,26—27 sonett och sagthet] placatus.

51,6 behaffueligt] acceptabilis.

51,10 ff. Oplysningen stammer formentlig fra Liber Pontificalis, der dog kun meddeler, at Leo d. Store tilføjede Ordene »sanctum sacrificium, immaculatam hostiam« (i Supra quæ) og at Slutningen af Hanc igitur, »diesque nostros in tua pace dispone« etc., skyldes Gregor d. Store. (Duchesne, Le Liber Pontificalis I, 239 og 312).

51,12 Gregorius] Nausea: beatus Gregorius.

51,26 Herefter udeladt et Stykke om Præsten og Menigheden med Henvisninger til 1. Cor. 4,1 (citeret), 1. Tim. 3, 2. Cor. 3 og 1. Cor. 9.

52,2 Matth. 3,17. 17,5.

52,10 Jerem. 11,15.

52,20 Ps. 49,16; se næste Note.

52,21—22 oc . . . mwndt] tilføjet af P. H.

52,22—23 Men . . . øgen] Ps. 49,21.

52,27 Eccl. 15,9.

53,1—2 Luc. 2,34.

53,3 Js. 8,14; Henvisn. udeladt af P. H. ligesaa Rom. 9,33; 1. Pet. 2,7.

53,8 Ps. 50,17.

53,10—11 Ps. 69,2; Henvisn. mangler hos Nausea.

54,5 Matth. 26,26; Marc. 14,22; Luc. 22,19; 1. Cor. 11,23.

54,12 Joh. 20,30; rettet af P. H., Nausea har Joh. 21.

54,14 Joh. 11,41.

54,20 Matth. 11(27); Henvisningen findes hos Nausea, men udelades af P. H.

54,25 Ps. 122,1.

55,1—2 enim . . . fordi] Reformatorerne har gjort Indsigelse mod dette Ord, fordi det — ligesom 53,24—26 vdi . . . Fadher — ikke fandtes i de bibelske Tekster.

56,16—21 Ps. 103,14—15.

56,23 Joh. 15,5 og 1.

56,29 skuggelige] afspejlede (ligesaa L. 31 skugger »(Spejl)-billeder«).

57,1 Ps. 22,5.

57,11 Exod. 24,8 (Hebr. 9,19—20).

57,13 Hebr. 9,16—17.

57,18 ewigt] ligesom »troens hemelighed« L. 27 ikke hjemlet i de bibelske Beretninger (jf. til 55,1—2) og skal derfor forsvares.

57,22 Js. 55,3.

57,23 Hebr. 13,20; P. H. har ved Trykfejl He. 31.

57,27 Joh. 19,34.

57,28 Matth. 27,51; Marc. 15,38; Luc. 23,45; saaledes Nausea. P. H. har urigtigt Luc. 24.

58,5 thet ordt] nl. »troens hemelighed«.

58,7 Her har Nausea en Henvisning til Rom. 2, vist udeladt af P. H., fordi han ikke har forstaaet den; hvis der er tænkt paa Rom. 2,29, skulde det have staaet sammen med 2. Cor. 3,6 (sml. til 58,19).

58,12 Joh. 6,63.

58,14 2. Cor. 3,6—7.

58,16 Habac. 2,4; Rom. 1,17; P. H. har urigtigt Ro. 2.

58,19 Deut. 4,2; hos Nausea urigtigt sat foran Hab. 2.

58,26 Heb. 9,28.

59,1—3 som . . . vantro] En karakteristisk Tilføjelse af P. H.; Nausea har: . . . (electi) qui soli consequuntur remissionis gratiam, et æternæ hæreditatis gloriam.

59,3 Herefter udeladt et langt Forsvar for, at Canon i det forrige Stykke ikke medtager »Quod pro vobis tradetur« (Luc. 22,19 og 1. Cor. 11,24), skønt den i dette medtager »qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum«.

59,5 ff. Ottende partt.] Omfatter baade Unde et memores og (fra L. 16) Supra quæ.

60,1—2 Js. 61,6; Henvisningen udeladt af P. H.

60,14—15 O ... bijdt] Hos. 13,14.

60,16—20 Paa ... treldom] Hebr. 2,14.

60,24—27 Er ... weij] 1. Cor. 15,20—22.

60,28—30 Fordi ... thenom] Mich. 2,13.

61,12—14 Thi ... naffn] Hebr. 13,15.

61,15—17 Offrijndis ... Christum] 1 Petr. 2,5.

61,17—19 Gutz ... icke] Ps. 50,19.

61,22—24 som ... swiig] 1. Petr. 2,22; Citatet tilføjet af P. H.

61,24 ther ... synder] Js. 53,4 (Nausea har ogsaa Joh. 1).

61,26—27 Thet ... liiff] Joh. 6,32—33.

61,31—32 hweden ... gaffwer] Jac. 1,17.

62,7—8 Thw ... behaff] Matth. 3,17; Marc. 9,7.

62,13 Abels ... offijr] se nedenfor!

62,20—22 thet ... begyndilse] Apoc. 13,8.

62,30 Abell] Gen. 4,8, jf. 4,4. De følgende Citater, Ps. 21 (Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?) og Joh. 10, som er ret ubestemt, stammer fra Nausea.

63,3 Abraham] Gen. 22,1—14; dette, ligesom de følgende Citater Philipp. 2,8; Gen. 17(5); Gal. 4,21—31; Eph. 1,5 flg., stammer fra Nausea.

63,12 Melchisedech] Gen. 14,17—20; Ps. 109,4; Hebr. (5,6—) 7,1—17.

63,22—23 Fordi ... fortellie] Js. 53 (Trykfejl hos P. H. 35), 8, Vulg.: Generationen eius quis enarrabit (efter Septuaginta).

63,32—64,32 Tilsat af P. H. i Stedet for en kort Sammenligning mellem Kætterne og den ugudelige Kong Jeroboam (3. Reg. 12—13).

65,13—15 all ... lijnklede] Js. 64,6 (Vulgata).

65,16—17 naaden ... bekiende] Jac. 4,6.

65,17—19 Jesum ... mennischin] 1. Tim. 2,5; Citatet tilføjet af P. H.

65,20 bleff ... Fader] Hebr. 5,7.

66,10—14 begær ... arffwede] Hebr. 1,6—7; Ps. 103,4.

66,16—20 Raphaelis ... bøn] Tob. 12,12.

66,23—25 Then ... hand] Apoc. 8,4.

66,27 Her er udeladt en lille filologisk Indledning (med Citater af Terentius og Virgil), og det følgende let omarbejdet.

68,15—30 Och ... kommer] 1. Cor. 11,26; Gen. 14,18—20; Matth. 26,26 flg.; Luc. 22,19; 1. Cor. 11,26.

69,10 ... famu] famulorum.

70,6—8 glede ... stedt] Sap. 4,7; Apoc. 21,23. Herefter udeladt nogle Linier.

70,12 conc. Cabilonensi] Provinssynoden i Chalon-sur-Saône (Hefe/Leclercq, Histoire des conciles III, 2, 1135) 813. De consecratione dist. 1, c. 72.

70,30—32 Thet ... synder] 2. Machab. 12,46.

70,32—71,14 Framdelis ... Heluede] Tilføjelse af P. H.

70,32—71,2 Framdelis ... forløst] Acta 2,24.

71,7—8 Abraham ... Lucam] Luc. 16,25.

71,12—14 Fordi ... Heluede] Ps. 85,13.

71,14—15 Ther ... bedis] 1. Joh. 5,16—17.

71,20 Paulus] 1. Cor. 15,29.

71,26 Dionisius] Ecclesiastica hierarchia, c. 7 (P. H. har 6); Migne, P. Gr. 3,559 f.

71,30—31 vore ... krop] Cant. 6,9 (Citatet uforstaaeligt, da P. H. har udeladt Forklaringen); Rom. 12,4—8 (?); 1. Cor. 12,12 flg.

71,30—73,14 Oc ... screffwett] Fyldigere udviklet af P. H. med Benyttelse af Nausea.

72,8—11 ther ... gange] F. Eks. Luthers Prædiken 1. S. e. Tr. 1522, optrykt talrige Gange, optaget i Kirkepostillen (Weimar-Udg. 10, III, 195); jf. endvidere P. Madsen, Den kristelige Troselære S. 740 Anm. 2. og P. Severinsen i Teol. Tidsskr. 4 R. IX, 20 f.

72,17—18 sandhedtz ... pijlere] 1. Tim. 3,15.

73,2—14 Skønt dette Stykke er meget i P. H.s Stil, gaar det dog tilbage til Nausea, som citerer Joh. 20(30—31) og 21 (25).

73,20—23 Ioanne ... Anastasia] Antallet af Helgener og disses Navne er ikke fast, men skifter i forskellige Udgaver.

73,25 og 75,12 begaffwer] Substantiv = gavmild Mand (largitor).

74,14—16 Christum ... Himmelin] 1. Tim. 2,5; Joh. 3,13.

74,24—25 Herre ... herre] Ps. 129,3.

74,26—28 Gack ... aasiwn] Ps. 142,2; Citatet tilføjet af P. H.

74,29—31 Han ... mijsgerninger] Ps. 102,10.

75,6—8 ther ... befalett] Luc. 17,10; Nausea har i Stedet 1. Tim. 4.

75,12—14 ther ... ondschaff] Joel 2,13 (= Jonas 4,2).

75,16—19 han ... vredt] Ps. 102,8—9; jf. Ps. 78,8.

75,23—24 ther ... naffn] Joh. 14,13—14 (Fejlen Jo. 16 ogsaa hos Nausea).

- 75,24—26 Lader ... hielp] Hebr. 4,16.
 75,27—32 Mijne ... synder] 1. Joh. 2,1—2.
 76,5—10 Er ... synder] 1. Joh. 1,8—9.
 76,13—17 Nar ... twcktt] Ogsaa Nausea har Prov. 8, men Stedet findes ikke der.
 76,18—19 Herre ... indgaa] Matth. 8,8.
 76,21—23 Saa ... syndere] Luc. 18,13—14.
 77,19 indscreffne ... bog] Philipp. 4,3; Apoc. 21,27; jf. Eccl. 44,14—15.
 77,24 alle helgens] Her har Nausea »Franciscum Assisiatem«.
 77,22—30 Theris ... iordhen] Ps. 72,9.
 78,24—26 Gudt ... gode] Gen. 1,31.
 79,12 embitzmand] her = Haandværksmester (artifex).
 79,14 han ... wiisdom] 1. Cor. 1,24.
 79,15 Then ... wiislige] Ps. 135,5.
 79,16—18 Formedels ... begyndelse] Joh. 1,1—3 frit omskrevet.
 79,30—33 han ... Herrin] 1. Cor. 1,30; Jerem. 9,23—24.
 80,2—4 han ... begæris] 1. Tim. 2,5; Joh. 10,27—30; 16,23 flg.; Rom. 11,34—35 (?); 1. Joh. 5,20—21.
 81,6 vij ... himmelin] 2. Paral. 20,12.
 81,8—10 Udhi ... hannwm] Tob. 4,20.
 81,12—13 I ... wansterckis] Luc. 18,1.
 81,13—14 Nar ... bede] Rom. 8,26.
 81,15—16 I ... ijldel] Jac. 4,3.
 81,20—21 Saa ... et cete.] Matth. (saaledes Nausea rigtigt) 6,9 flg.; Luc. 11,2 flg.
 81,27—28 Oc ... alt] »Og eftersom den (Bønnen) omfatter alt« ...
 82,1—2 Erasmus Roterodamus] Henvisning hos Nausea til Erasmus, De modo orandi. 1524.
 83,7 flg. Nausea har her Henvisning til 1. Tim. 2 (5—6).
 83,13—84,15 Thi ... sacramentt] Forkortet og omarbejdet med Udeladelse af Bibelcitatene.
 84,17 Per omnia se] Per omnia sæcula sæculorum.
 85,3—5 Nar ... besiider] Luc. 11,21.
 85,6—7 The ... ting] Rom. 8,5.
 85,12—14 Thet ... fredt] Ps. 72,3.
 85,16—18 Jeg ... swerd] Matth. 10,34.
 86,11—12 Mijn ... eder] Joh. 14,27.
 86,16—17 See ... syndt] Joh. 1,29.
 86,20—21 Gudt ... mischwndt] Tit. 3,5.

86,26—87,7 Framdelis . . . tiidt] Her (Nausea S. 120) afbryder P. H. og indsætter dette Stykke som en Overgang til sin Oversættelse af Nausea S. 68 (ikke 69).

86,27—8 nogle Gudelige bønér] Hos Nausea følger nu først Hæc commixtio, som P. H. altsaa ikke faar med. Det er bemærkelsesværdigt, at denne Bøn hos Nausea er anbragt efter Agnus Dei.

87,3—7 Men . . . tiidt] Dette Skrift (jf. til S. 33,21) kom aldrig.

87,24—26 giffuett . . . blod] Matth. 26,26—29; Marc. 14,22—25; Luc. 22,19—20.

87,27 Manna] Exod. 16,14 flg.; Joh. 6,31—33.

88,10—11 I . . . Herren] Ps. 4,6; tilføjet af P. H.

88,12—13 Herre . . . naffn] Ps. 115,16—17.

88,18—19 Apostelin . . . grwndt] 1. Tim. 3,15.

89,1 flg. 1. Cor. 11,16.

89,7 flg. Nausea har Kirkefædrene i anden Rækkefølge: Clemens (Randnote: De. (!) in epi. ad orth.), Dionysius (Dio. c. 3. Hie.), Ignatius (Ig. ad Smyr.), Origenes (Ori. in Job.), Chrysostomus (Chry. ho. 17. in Heb.), Damascenus, Basilius (Bas. 6. Sy.), Tertullianus (Tertul. de cult. foem.), Cyprianus (Cypri. ad Ceci.), Hieronymus (Hie. ad Heb.), Ambrosius, Augustinus.

89,23—24 Tilspør . . . teg] Deut. 32,7.

89,30—31 thet . . . stadt] Kirkemødet i Nicæa 325.

90,1 i Randen 9:] Nausea har 92, P. H. 93, som er det rigtige. Det er dist. 93, c. 14.

90,8—9 Oc . . . raadt] 4. Laterankoncilium (1215 under Innocens III). Nausea har i Randen: De summa Tri. et fide. c. Firmiter credimus (= c. 1 X De summa trinitate et fide catholica I, 1).

90,15—20 Oc . . . blodløb] Act. 15,20.

90,24 Melchisedech] Gen. 14,18—19; Ps. 109,4.

90,31 Se til S. 87,24.

91,3 paasche] Exod. 12,3—20; 29,33 flg.

91,5 dagligt offijr] Num. 28.

91,16 Se til 90,24; Hebr. 5,6, 7,17.

91,19—20 Christus . . . offrijdt] 1. Cor. 5,7.

91,28—92,1 Meg . . . offijr] Malach. 1,10; jf. S. 94,16.

92,4—5 i . . . tro] Ps. 18,5; Rom. 10,18.

92,8—16 Beseer . . . bord] 1. Cor. 10,18—21.

92,13—14 Dieffuelschaff . . . Gudt] Deut. 32,17.

92,31—93,5 Oc . . . tabernachell] Tilføjet af P. H. (Hebr. 13,10), som vel her har benyttet Erasmus, da han næppe selv kunde Græsk.

- 93,8—9 Thet . . . amijndilse] Luc. 22,19.
 93,15—18 Ydermere . . . offjir] Nausea: Postremo necessitate legis nouæ eiusdemque perfectissimæ, constat nimirum, nullam fuisse legem unquam absque sacerdotibus, neque sacerdotes absque sacrificio.
 93,22—25 Effter . . . bierget] Exod. 25,9.
 94,8—11 Then . . . liige] Ps. 50,18—19; Rom. 12,1; Philipp. 4,8; 1. Petr. 2,5.
 94,16—26 Icke . . . offjir] Tilføjet af P. H. (Mal. 1,11).
 95,2—4 siden . . . siide] Hebr. 10,10—12.
 95,11—12 opstodt . . . offrijdt] Rom. 6,4—8.
 95,17—18 Thet . . . amijndilse] Luc. 22,19; 1. Cor. 11,24.
 95,25—26 Christus . . . offrijdt] 1. Cor. 5,7.
 96,10 forkynde . . . dødt] 1. Cor. 11,26.
 97,7—8 Christus . . . ny] Hebr. 9,28.
 97,19 flg. Se til 95,17. 1. Cor. 11 (24) mangler hos P. H.
 98,14 1. Petr. 2,5.
 98,17—20 Mijne . . . et ce.] Rom. 12,1; Philipp. 4,18.
 98,26—27 offrijdt . . . begyndilse] Apoc. 13,8.
 98,28—99,9 Fordhi . . . tecknemmelig] Stærkt forkortet af P. H.
 99,21 De to Citater af Klassikerne stammer fra Nausea. Dette og det følgende Stykke er ret frit bearbejdede af P. H.
 101,10—11 nogre . . . offrede] Levit. 7,30—34.
 101,16 Se . . . ny] Apoc. 21,5.
 101,17—18 The . . . fornyed] 2. Cor. 5,17.
 102,4—5 thet . . . opædett] Exod. 12,3—11.
 102,5—7 Saa . . . behoff] Levit. 6,9—11 og 22; 24,9. Henvisningen til Nu. 24 maa være forkert; ogsaa hos Nausea.
 102,17—18 Huadt . . . anammett] 1. Cor. 4,7.
 102,19—20 Fordi . . . bierg] Ps. 49,10.
 102,21—23 Jordan . . . boer] Ps. 23,1.
 102,23—25 Herre . . . teg] 1. Paral. 29,14.
 103,3 Saa . . . søn] Gen. 22,13.
 103,16 Se til S. 95,17.
 104,4 flg. Jf. Levit. 4—6 passim.
 104,11—12 Thenne . . . blodt] Luc. 22,20.
 105,1—5 testamentt . . . effterfølger] Hebr. 9,17.
 105,16—20 Jf. Matth. 5,3—12.
 105,25—27 thet . . . blodt] Hebr. 9,12—13.
 105,29 testament] Herefter udelades et lille Afsnit og nogle Skrift-henvisninger.

105,31—32 Thette . . . et cetera] Marc. 14,24. Herefter er udeladt et Stykke.

106,9—10 mange . . . Prester] Levit. 22,10—14.

106,22—25 Ligerwiiss . . . høgtiidt] Levit. 23,5—8; Exod. 12,3 flg.

107,15—16 Fredt . . . eder] Joh. 14,27.

107,17—22 Handt . . . ewinnelige] Ps. 110, 5—6 og 9.

108,13 [ther] skulde vist snarere staa foran nw.

108,28 som haffuer . . .] Herfra skyldes Teksten P. H.; Nausea nævner ikke Luther.

BISKOPPERNES OG PRÆLATERNES FORKLARING PAA DEN KRISTNE TROS BEKENDELSE [1531].

IV. S. 111.

At Paulus Helie har oversat og muligvis bearbejdet et saadant Værk, maa anses for sikkert. Han henviser i 1531 flg. gentagne Gange til det paa en saadan Maade, at man maa tro, det ligger færdigt til Udgivelse. I Slutningen af Bogen mod Hans Tausen nævnes baade Bispernes og Prælaternes Gensvar, altsaa det næstfølgende Skrift (S. 12,29) og »then vnderschede . . . paa theris christen trois bekiendelse« (S. 13,2), som de snart vil lade udgaa.

Ogsaa i Bogen om Canon nævnes »then vnderschede, som scall snarlige wdgaa, paa vor menige Christen troes bekiendelse, ther riigens Bisper oc Prelater forrammet haffwe« (S. 29,7). Om Løfterne om senere Skrifter S. 33,21 og 87,3 sigter til dette Skrift, er mere usikkert (jf. S. 12,24), ligesom hvad »thet store stycke papyr, ther han . . . loffwer« (S. 10,14) egentlig sigter til.

Men især nævnes Trosbekendelsen ofte i Bispernes Gensvar, og vi ser deraf (S. 126,20) at »wor christen troes vnderschedhæ« ikke var trykt, da Gensvaret udkom. De fleste Steder, hvor Trosbekendelsen nævnes, er der udeladt et Stykke af Confutatio, som utvivlsomt har været benyttet i Trosbekendelsen. Grundlaget for denne, om end ikke det eneste Grundlag, har da sikkert været Confutatio.

Dette paa Latin affattede Hovedindlæg fra katolsk Side i den danske Reformationskamp fik ikke direkte nogen Virkning.

Forfatteren er, som Engelstoft i sit Universitetsprogram »De Confutatione latina« (1847) har paavist, den indkaldte tyske Teolog, som Danskerne kaldte Dr. Stagefyr eller Stagebrand. Confutatio

er udgivet af P. Ludwig Schmitt i 1902 efter den ældste af de to bevarede Afskrifter (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 730, fol. og 1141, 4°; sidstnævnte er Afskrift efter den første og har altsaa ingen Betydning). Udgiveren mener, at den ældste Afskrift er saa godt som samtidig, men den kan med sin radikalt-ramistiske Stavning (sev, qvartus, cavtionem) ikke være ældre end o. 1575, men paa den anden Side heller ikke ret meget yngre end 1600; Skriften taler for at sætte den før 1600. Udgiveren har, dels i Fortalen til Udgaven, dels i et selvstændigt Skrift, *Der Kölner Theologe Nikolaus Stagefür* og *der Franziskaner Nikolaus Herborn, Freiburg in Breisgau, 1896*, søgt at bevise, at Forf. er Kölner-Teologen Nicolaus Ferber fra Herborn, og han har paapeget en Række Overensstemmelser mellem Herborns og Confutatio Sprogbrug og Fraseologi, men de indkaldte fremmede Teologer var vedblivende i Arbejde hos Ove Bille i Slutningen af 1530, og Herborn var 8. Okt. tilstede i Nijmegen. Skriftet maa være udarbejdet umiddelbart efter Herredagen 1530, og antagelig under Medvirken af Paulus Helie. At der har været en dansk Medhjælper ses af, at der i det mindste en enkelt Gang (Udg. S. 252—253, jf. her S. 314,16) tydeligt henvises til den danske Tekst af Prædikanternes Svar, men Forf. forstod ikke Dansk. P. Schmitt henviser da ogsaa til, at de Steder af Birgittas Aabenbaringer, som opregnes sidst i Confutatio, netop er de samme, som anføres i Svaret til Hans Mikkelsen (II, 41—42), og at det maaske skyldes P. H., at Bibelsteder saa hyppigt gives i Erasmus' Oversættelse af Ny Test.; ogsaa en enkelt af P. H.s kendte Chiasmer findes i den latinske Tekst.

Den omfangsrige Confutatio blev aldrig trykt i Danmark; den er delt i tre »Træfninger« (congressus). De to første skal bevise, at de »evangeliske« er Kættere. Den tredje, der har betydelig større aktuel Interesse, gennemgaar Anklagerne og Svarene fra Herredagen Punkt for Punkt. Det er denne Del, der er benyttet til to danske Skrifter, af hvilke kun det ene er bevaret. At Bearbejderen har været Paulus Helie, fremgaar tydeligt af den Maade, han omtaler dem paa.

»Biskopernes og Prælaternes Forklaring paa den kristne Tros Bekendelse« maa have behandlet følgende Punkter (jf. IV, 329; et Par Talfejl er rettet her; i Parentes angives, hvad der paa det paa-gældende Sted er udeladt af Confutatio).

1. Om Messen og Messeoffer IV, 263,15—16 (÷ Conf. 204—207);

- 269,28 og 314,17—18 (÷ Conf. 211—214); 272,27—28 (÷ Conf. 216—220). Jf. III, 121,20—22; IV, 12,32; 29,7.
2. Om Sakramenterne 210,14—15 (÷ Conf. 152—161). Jf. III, 147.
 3. Om Skærsilden 207,7—8 (÷ Conf. 144—145); 209,18—20 (÷ Conf. 147—152). Jf. II, 302.
 4. Om Helgenpaakaldelse, Relikvier og Billeder 205,23—25 (÷ Conf. 137—143). Jf. II, 135; 236.
 5. Om Præstestand og Præstevielse 308,10 (÷ Conf. 244—247). Jf. II, 146.
 6. Om Præstægteskab 259,14—16 og 28—29; 261,11 (÷ Conf. 192—197 og 198—203). Jf. III, 152.
 7. Om Kirkegods og Tiende 287,10 (intet udeladt). Jf. II, 187; III, 109; 201; 222.
 8. Om Bandsættelse 316,33 (intet udeladt). Jf. II, 169; 172.

Det fremgaar af denne Liste, at der var Stof til en stor Del af Trosbekendelsen i de udeladte Stykker af Confutatio, og at Paulus Helie ogsaa kunde benytte meget af, hvad han selv tidligere havde skrevet.

Der er næppe Grund til at tro, at Skriftet nogensinde udkom.

BISKOPPERNES OG PRÆLATERNES SVAR TIL DE LUTHERSKE ARTIKLER. 1533.

IV. S. 113—322.

Bogen beskrives af Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 72 saaledes:

Danmarks Biskoppers Gensvar til de Lutherske Artikler. (Ved Poul Helgesen) (Aarhus). Poul Ræff. 1533. 4°.

142 Bl. Sign. [A⁴] B⁴—U⁴ aa⁴—oo⁴ pp⁶. 28 L. Kolumnestørrelse 138—139×88 mm. Marginaler. Type 1, 7 og 8. Init. e, f, h, i, n, p og s. Rubr. g. Bogtrykkermærke. Ornam. A.

Kbh., Kgl. Bibl. (3 Eksp., deraf 2 defekte); Odense, Karen Brahes Bibl. (Defekt).

Dette er vel det eneste af de i 1531 (jf. IV, 12—13) lovede Skrifter, som blev trykt. Engelstoft har (Nyt hist. Tidsskr. II, 499 Anm. 7) ytret Tvivl om, hvorvidt Slutningen, S. 321—22, er af P. H.; dog næppe med Grund.

Bogen er ikke meget selvstændig, men væsentlig en Oversættelse — med ret store Udeladelser (se til S. 111) — af den tredje Congressus i »Confutatio Lutheranismi Danici«. I denne gaas der ud fra M. Oluf Chrysostomus' (noget udvidede) *latinske* Gengivelse af Prædikanternes Svar. Denne har i Tillægget til den første Artikel beskyldt Biskopperne for at bruge tvetydige eller skiftende Udtryk: Ved hvilke Reb kan vi vel holde fast paa saadanne Proteuser, som stadig forandrer Skikkelse? Dette Udtryk (fra Horats, Epistler I, 1,90) har den disputerkyndige Tysker rigtig moret sig med atter og atter at vende mod Prædikanterne, og ikke uden Virkning.

I det danske Gensvar er den *danske* Form for Prædikanternes Svar lagt til Grund, men en Række Spydigheder mod Prædikanternes Poet (se til S. 155,18) er dog gledet over i det, en enkelt Gang ogsaa Proteus-Vittigheden (S. 254,3), som ikke har været let at forstaa for P. H.'s danske Læsere. Ellers har han virkelig fordansket Teksten, ogsaa oftere omskrevet den til en mere folkelig Form, og tilføjet enkelte Stykker (se Kommentaren).

At det er Hans Tausens Form af Prædikanternes Svar, der er benyttet, fremgaar af *Alto* (S. 204,13), som i Malmø-Beretningen om Herredagen er ændret til *Alt for*, og *huad sigen* (S. 154,8; 160,26), i Malmøtrykket *Huadt att sie*. Men det er aabenbart en mere oprindelig Form end den i Viborg-Trykket, velsagtens den, som i Haandskrift blev afgivet under selve Herredagen.

Skønt hele Skriftet er udarbejdet i sidste Del af 1530 og Begyndelsen af 1531, blev det først færdigtrykt i 1533. Desværre ved vi ikke, hvor tidlig paa Aaret det udkom, om det har været under Trykning inden Kongens Død, eller om det netop er fremkommet under de opløste Forhold efter Herredagen i Juli 1533, da det katolske Parti nærrede Haab om en Ordning efter dets Ønsker.

Fremstillingen følger Ordenen i de paa Herredagen 1530 fremsatte Anker og Svar.

Indledning	S. 115
1. Den katolske Kirkes Vildfarelser	S. 127
2. Kirkens Skik, Ordning og Embeder foragtes	S. 142
3. Retfærdighed af Troen alene	S. 153
4. Gængerer er ikke duelige til Salighed	S. 166
5. Mennesket har ingen fri Vilje	S. 180
6. Derfor staar det ikke i vor Magt at gøre eller undlade noget	S. 189

7. Om Helgentilbedelse, Relikvier og Billeder.....	S. 204
8. Om Skærsild.....	S. 206
9. Kun to Sakramenter.....	S. 209
10. At nægte Lægfolk Kalken er imod Kristi Lære.....	S. 211
11. De, der unddrager Lægfolk Sakramentets anden Del, er Tyve og Forrædere.....	S. 217
12. Det almindelige Præstedømme.....	S. 223
13. Der er intet synligt eller udvortes Præstedømme.....	S. 229
14. Derfor kan alle døbte Kristne besørgе alle kirkelige Handlinger.....	S. 243
15. Paverne har været Antikrister.....	S. 249
16. Derfor er alle af Paven beskikkede Bisper ikke Guds sande Præster, men Papister.....	S. 253
17. Præster bør være gift.....	S. 258
18. Cølibatet er Djævelens Paafund.....	S. 260
19. Messen er ikke noget Offer.....	S. 262
20. Derfor er Messe efter romersk Skik Synd.....	S. 263
21. Messen gavner ingen uden dem, som nyder Sakramentet, ikke de levende endsige de døde.....	S. 270
22. Sjælemesser m. m. til Gavn for afdøde er derfor Bedrag	S. 273
23. Derfor er ogsaa Sjælegaver Bedrag.....	S. 279
24. Intet evigt Løfte forpligter. Klosterlevned er en Vildfarelse.....	S. 290
25. Derfor skal alle Klostre nedlægges og Klosterløfter ophæves.....	S. 297
26. Hans Tausen har tiltaget sig Bispemagt og viet Præster	S. 305
27. Prædikanterne i Viborg har, skønt selv bandsatte, bandlyst dem, der holder eller hører Messe; de paakalder Magistratens Hjælp til Forfølgelse af Bandlysningen... Efterskrift. Et godt og nyttigt Raad.....	S. 309 S. 321

Kommentarer.

115—126 Dette Stykke har intet tilsvarende i Confutatio og skyldes sikkert Paulus Helic.

117,9 spindhe . . . blaaer] Udtrykket, som vist ikke kendes andetstedsfra, maa betyde »arbejde for ringe Løn« — muligvis har Spindekonener været lønnet med Blaarene af den Hør, de spandt.

118,11—17 Eunomius . . . Regius] Jf. VI, 173.

118,11 Eunomius] Arius' Discipel, se til II, 129,24.

118,11 Manicheus] Se til II, 129,24.

118,11 Jouinianus] Jovinian benægtede Askesens Fortjenstfuldhed; 390 bandlyste en romersk Synode ham. Navnlig Hieronymus polemiserede mod hans Opfattelse.

118,11 Uigilantius] Se til II, 136,3.

118,12 Ualdenses] »de fattige fra Lyon«, sydfransk Lægmandsbevægelse; da Lateransynoden 1179 afviste deres Krav om Ret til Lægmandsprædiken, kom Valdeseerne i Opposition til Storkirken og blev ofte forfulgt af denne.

118,12 Uichleffus] John Wiclif (1324—1384), engelsk Forreformer.

118,12 Joannes Hwss] bømsk Reformator, brændt paa Kirkemødet i Konstanz 1415.

118,15 Carolostadius] Andreas Bodenstein fra Karlstadt, † 1541; se til III, 94,21.

118,15 Oecolampadius] Se til III, 94,21.

118,16 Swinglius] Ulrich Zwingli (1484—1531), Zürichs Reformator.

118,16 Capito] Wolfgang Capito (1478—1541), Reformator i Strassburg; se til III, 94,21.

118,16 Bucerus] Martin Bucer (1491—1551), Reformator i Strassburg.

118,16 Balthasar] B. Hubmaier, Gendøber, brændt i Wien 1528.

118,16 Lambertus] Franc. Lambertus (1486—1530), Hessens Reformator.

118,17 Pomeranus] Johannes Bugenhagen (Pomeranus) (1485—1558), Luthers Medarbejder i Wittenberg; organiserede de lutherske Kirker i Nordtyskland og Danmark.

118,17 Brwnpheltius] Otto Brunfels, sydtysk Reformator, døde som Læge i Bern 1534.

118,17 Regius] Urbanus Rhegius, tysk Reformator, † 1541 som Superintendent i Celle i Lüneburg.

119,8—9 en ... Sasszen] Udtrykket stammer fra Confutatio, se S. 131,2.

126,20—21 wor ... wnderschedhæ] Se til S. 111.

128,6—9 Effther ... krop] Rom. 12,5; 1. Cor. 12,27; Eph. 4,4 og 16.

131,2—3 eett ... Sasszen] Set fra en anden Kant end Danmark, jf. S. 119,8.

131,11—13 fleræ ... Baall] 3. Reg. 19,18; Rom. 11,4.

- 131,19—22 Forti . . . vnderlagt] Eph. 2,20.
 131,23—25 att . . . lambs] Apoc. 21,14.
 132,5 slegtelige] »i Stamtavleform«.
 133,7—10 Uden . . . rige] Matth. 5,20.
 133,12—13 Uogther . . . sckrømperij?] Luc. 12,1.
 133,16—19 Att . . . Cymble] 1. Cor. 13,1.
 135,9—11 Nar . . . efftherfølger] Matth. 6,16 fig.; Matth. 6,16—21
 er Evangeliet til Askeonsdag.
 135,25 røre] »angaar«.
 136,11—12 Thet . . . komme] Matth. 18,7.
 136,18—22 diwr . . . wretfferdige] Gen. 7,2—3; Matth. 3,12; 13,24
 —31. 47—50; 25,1—13. 32—33.
 136,27—29 i . . . forkølis] Matth. 24,23 fig.
 137,4—6 Att . . . vstraffelig] Eph. 5,27.
 137,8—9 deylig . . . maanen] Cant. 6,10.
 138,17—20 At . . . behoff] 2. Tim. 2,20.
 138,22—25 somme . . . salighett] Rom. 9,22—23.
 139,14—22 Hwij . . . øghe] Matth. 7,3—5.
 140,23 Cain] Formen *Caim*, som P. H. ogsaa ellers bruger, burde
 ikke have været ændret.
 141,1—2 oprække . . . hwedett] Matth. 13,29.
 141,3—4 bide . . . andre] Gal. 5,15.
 141,10—12 afsckorne . . . englæ] Matth. 25,41.
 141,20 Donacianer] Donatister, se til III, 252,21.
 141,24 beklemme och bekrenke] indsnævres og undertrykkes.
 142,7—10 Thw . . . wdedere] Matth. 18,17.
 142,13 Herefter er udeladt en Side Polemik mod den latinske Af-
 fattelse af Prædikanternes Svar.
 143,27—28 inthe . . . mand] Luther, De captivitate Babylonica,
 Weimar-Udg. 6,536 (efter Confutatio).
 143,29—144,2 menniskins . . . inghen] Contra regem Angliæ (ef-
 ter Confutatio) er Luthers Skrift mod Henrik VIII (se til III,
 150,13) men Citatet findes ikke her.
 144,18—19 Judas . . . Christum] Matth. 26,49.
 144,28—30 wij . . . sckyld] Js. 29,13—14; Matth. 15,3.
 145,1—2 wij . . . menniskin] Act. 5,29.
 145,22—24 then . . . synderæ] Matth. 18,17.
 145,24—26 then . . . høffding] Deut. 17,12.
 145,26—29 hwadsomhelst . . . himmelin] Matth. 16,19 (med
 Indskud).

- 145,30—31 then . . . Gwd] Luc. 10,16. Ligesaa 149,4—7.
 145,32—146,2 wij . . . haffwe] Prov. 22,28.
 146,20 emod . . . artichil] Det Stykke af Confutatio, som her henvises til, er udeladt i den danske Tekst.
 147,1 flg. og 19 flg. Matth. 6,1—21, jf. til S. 135,9.
 147,10—13 Uden . . . rigæ] Matth. 5,20.
 148,3—5 Gwd . . . siwnligtt] 1. Reg. 16,7.
 148,32—149,2 Uij . . . fogedij] Matth. 18,17; Luc. 10,16; Rom. 13,5; Hebr. 13,17.
 149,17—20 wij . . . sckylt] 1. Petr. 2,19.
 149,21—25 Thet . . . modstandig] Rom. 13,1 og 5.
 150,3—4 Ther . . . frij] Joh. 8,36.
 151,2—3 Forti . . . friihett] 2. Cor. 3,17.
 151,20—22 som . . . tieneræ] 1. Petr. 2,16.
 151,23—27 Keræ . . . kerlighett] Gal. 5,13.
 152,2 Arianer] Baade Confut. og P. H. har *Aerianer*, vist urigtigt ændret. *Aerios* fra Pontos (o. 355) er en lidet kendt Sekterer, hvis Lære har nogen Lighed med Reformatorenes.
 152,2—3 Lampetianer, Turilupiner, Begarder, Beguiner] *Lampetius* (5. Aarh.), en af Førerne for Messalianerne (Eukiterne) en asketisk, mystisk Sekt, der fra Midten af 4. Aarh. optraadte i Syrien, Mesopotamien og Armenien; de vilde ikke arbejde, men føre et Liv i Bøn og leve af Tiggeri. — *Turilupiner*, omkr. 1500, en lidet kendt Sekt, der optraadte i Paris og Provence og vilde indføre paradisiske Tilstande ved at aflægge deres Klæder. — *Beginer* og *Begarder*, de kendte senmiddelalderlige, halvt munkeagtige Sammenlutninger af Lægfolk, Kvinder som Mænd, til Udøvelse af Kærlighedsvirksomhed; i disse vakte Borgerkredse vandt ukirkelige, kætterske Tanker let Indpas, hvorfor de ofte kom i Modsætningsforhold til Kirken.
 152,27—153,10 er Tilføjelse af P. H.
 153,11—12 huilcken . . . steen] Joh. 8,7.
 153,12—14 hwem . . . dom] Rom. 14,4.
 154,6 lector Powild] Herefter har den latinske Tekst: *Christi evangelii apostata*, se S. 160,27.
 154,20—21 wij . . . Gwd] Hebr. 11,6.
 155,10—13 I hwo . . . bog] Apoc. 22,18.
 155,18 eder Poett] *Olaus Chrysostomus*, som er Forfatter til Artiklernes latinske Tekst (jf. 160,27; 212,4; 228,7; 256,19. 22; 274,30; 276,7; 291,17; 298,21; 303,23; 310,4. 24; 313,31; 314,18;

318,12; 320,6). O. Chr. var jo Latindigter (Lamentatio ecclesiae m. m.). Confut. har blot: sic enim habent vestra verba: Apud Deum iustificamur sola fide, non illa, quæ in levium hominum labiis natat, sed quæ in pectoribus hominum profunde radices egerit per verbum Dei, per quod illius promissis fidem habemus et misericordiam consequimur per Christum. Jf. S. 153,19—21.

155,29—30 I . . . salighet] Rom. 10,10.

156,3 som . . . hiarte] Ps. 7,10.

156,9 og 19 scolen] den skolastiske Teologi, saaledes ogsaa S. 165,3; 167,27; 168,7; 192,3.

156,10 indsckwd] Indgydelse, »infusio«.

156,10—12 Gwdz . . . siell] Eph. 2,8.

156,14—15 høred, begriibett] hører det, begriber det.

156,18—19 then . . . ord] Rom. 10,17; jf. S. 167,27.

156,20 atspordt och besøgt] erhvervet, »acquisita«.

157,2 samlegger] Dette Ord bruger P. H. baade som Oversættelse af Symbolum (som her) og collecta (Indsamling) og desuden i Betydningen »Sammenføjelse«. De tre Trosformuleringer, den apostolske, den nicænske og den athanasiske, hører til den katolske Kirkes Bekendelsesskrifter.

157,3—4 men oc . . . obenbaritt] Den latinske Tekst har: verum etiam omnium, quæcunque per Ecclesiam catholicam nobis credenda proponuntur.

157,8—9 Then . . . fordømis] Joh. 3,18.

157,12—14 Uij . . . biwder] Rom. 3,28.

157,24 bogelighæ konster] Confut.: dialecticorum.

157,31—32 Aff . . . worden] Rom. 8,24.

158,11—15 Sandelige . . . wmøielig] Matth. 17,20.

158,17—20 Oc . . . inthett] 1. Cor. 13,2. Ligesaa 159,18.

158,28 flg. Dog . . .] S. 153,22.

159,18 som . . . er] S. 158,17.

159,21—30 Ther . . . ondsckaff] Matth. 7,21—23.

160,32—161,1 haffuer . . . sig] Joh. 9,21. Foran dette er udeladt et klassisk Citat, og 161,18 citerer P. H. Prædikanternes Svar (S. 154,8 ff.) i den danske Form; den latinske Tekst har: quæ foras proruit per bona opera, jf. S. 153,22.

161,20 Thenne . . . fylgis] »Dignum sane (ut aiunt) patella operculum«. P. H. har syntes saa godt om Talemaaden, at han igen bruger den S. 307,11 og VI, 126,15.

161,28—30 i . . . allæ] Jac. 2,10.

- 162,5—6 Uilthw . . . bwdorden] Matth. 19,17.
 162,12—14 Udi . . . indeholder] Matth. 22,40.
 162,17—19 All . . . sielff] Gal. 5,14.
 162,21—22 Kerligheet . . . fwldkommilsæ] Rom. 13,10.
 162,27 fig. 1. Tim. 1,5; Col. 3,14.
 163,5—12 Kerlighet . . . alting] 1. Cor. 13,4—7.
 163,15—18 Forthi . . . søghe] Hebr. 11,6.
 163,21—32 Ther . . . synder] 1. Petr. 1,5—9.
 164,31—32 ther . . . kerlighet] Gal. 5,6.
 164,32—165,1 then . . . sckrømppt] 1. Tim. 1,5.
 165,2 een . . . tro] Jac. 2,26.
 165,3 scolerne] Se til 156,9.
 166,9—11 Men . . . kerlighet] 1. Cor. 13,13.
 166,16—18 altt . . . bestandigt] »Virtutis enim laus omnis in actione consistit«, Cicero, De officiis I, 19.
 167,26 retferdighet effter logen] Rom. 10,5; Philipp. 3,6.
 167,27 scolerne] Se til 156,9. Ligesaa 168,7.
 168,16 hiemgick . . . hwss] Luc. 18,14.
 168,23—25 Men . . . verdsckyld] Rom. 4,4.
 168,26—28 Ee . . . naade] Rom. 11,6.
 168,31 tha . . . dødt] Gal. 2,21.
 169,3 lowlige] »Lovens«, »hørende til (Mose) Lov« (Rom. 2,15; Gal. 2,2).
 169,17—18 Aff . . . aasiwn] Rom. 3,20.
 169,19—20 Uij . . . gerninger] Rom. 3,28.
 169,21—23 Uij . . . tro] Gal. 2,16.
 169,24—25 Forthi . . . dødt] Gal. 2,21.
 170,2—5 Naadelige . . . berømme] Eph. 2,8—9.
 170,7—11 Siden . . . salige] Tit. 3,4—5.
 171,15—16 en . . . retferdighet] Jac. 2,22.
 171,19—20 then . . . retferdig] Apoc. 22,11.
 171,22—23 thet . . . iorden] Matth. 25,18 (med Fortsættelse L. 25 fig.).
 171,24—25 Gwdz . . . wndtfanghett] 2. Cor. 6,1.
 171,30—32 alle . . . haffwe] Matth. 25,29.
 173,8 forwiist] Stedet er nok forvansket i den Afskrift, vi har af Confut. (Udg. S. 118); Meningen er vist, at Paulus, inden han kommer til den egentlige Omtale af Gerningerne (Rom. 12), paa to Steder saa at sige vil befri Gerningerne for den Dadel, han kan synes at have udtalt over dem (Rom. 6 og 8). Men kan »ligervis

som han havde sig forvist paa gode Gerningers Foragtere« betyde »som om han havde sluttet sig til gode Gerningers Foragtere«? En saadan Betydning af »forvise sig« er vist ellers ikke kendt.

174,5—6 hwess ... gerningher] Ps. 144,9.

174,10 een ... naffn] Matth. 10,42.

174,26—27 Bereder ... hiarter] 1. Reg. 7,3.

174,27—28 ladher ... dørren] Matth. 3,2.

174,29—30 thett ... siell] Prov. 16,1.

175,1—2 Uender ... eder] Zach. 1,3.

175,4—5 Holder ... eder] Jac. 4,8.

175,18—19 i ... artickill] Foran S. 151.

175,26 flg. Se foran S. 144.

176,20 troløsæ] »uden Tro«.

177,4 forfeyrid] »pynte paa det«.

177,8—10 Gud ... menniscken] Ps. 52 (152 er Trykfejl her), 6.

177,10—12 Ther ... tieneræ] Gal. 1,10.

177,27—28 ware ... angerligt] »sese dolere«. »De er kede af, at de nogensinde har gjort gode Gerninger, og udbyder dem til fals for en billig Pris ved Gilder«. Det følgende (fra L. 32) er uheldigt udtrykt. Den latinske Confut. har »de hylér de Prædikanter ned med danske Viser, som svagt antydende (tectius et oblique) opfordrer til gode Gerninger«. De ret sjældne latinske Udtryk, der er gengivet ved »paa skrømpthæ« og »paa qwandtzwiis«, giver nærmest den modsatte Mening.

179,10 førde ... øghen] »objecti«, »bebrejdede«.

179,25 Augustinus] De fide et operibus cap. IX (Migne, P. Lat. 40,205).

181,3 hører ... wiisæ] Hdskr. af Confut. har »extra cavtionem agitur«, men P. H. maa have læst »cavtionem«.

181,21—23 icke ... tang] P. H.s Tilføjelse.

181,24 ff. Hentyder vel til De servo arbitrio's stærke Betoning af Guds suveræne Almagt og Skabningens totale Afhængighed heraf.

181,28 ther ... forbedrit] Confut. har her »mandrabuli (ut aiunt) more«, et ellers næsten ukendt Ord, som Udgiveren formoder skal gengive et dansk »mandræbere«.

181,29—31 falden ... werræ] 2. Tim. 3,13.

182,14—15 then ... raad] Antagelig Aristoteles.

182,32—183,2 Forthi ... gaffwe] Eph. 2,8.

183,2—4 sand ... gaffwe] 1. Cor. 13,13.

183,8—10 ware ... mennisckæ] ... »Deus, de cuius munere venit,

ut tibi a fidelibus tuis digne et laudabiliter serviatur« . . . (Kirkebøn til 12. Sønd. e. Pinse).

183,23—24 befange . . . lydilsæ] 2. Cor. 10,5.

184,11—14 Thet . . . er] 1. Joh. (!) 3,2.

184,16—18 Gud . . . mening] Philipp. 2,13.

184,18—21 Icke . . . Gwd] 2. Cor. 3 (!), 5.

185,1—4 Uij . . . gerninger] »Tua nos, quæsumus Domine, gratia semper et præveniat et sequatur, ac bonis operibus jugiter præstet nos intentos« (Kirkebøn til 16. Sønd. e. Pinse).

185,16—18 wor . . . biistantt] 2. Cor. 3,6.

185,27—28 I . . . redzlæ] Philipp. 2,12.

185,29—30 i . . . wedderknwr] Philipp. 2,14.

186,8—9 ingen . . . hannwm] Joh. 6,44.

186,13 drætt] »Dragelse« (tractui).

186,17—19 Er . . . raad] Eph. 1,11.

187,8—9 thet . . . haar] Matth. 10,29—30.

187,30—188,3 ere . . . pynæ] Matth. 18,6.

188,10 nød] Nødvendighed (necessitas).

188,15 Herfra til 189,7 har P. H. behandlet Teksten frit.

190,6—15 lidt forkortet af P. H.

190,20 forwandlede . . . mennicke] »homo novus . . . effectus«, Udeladelsen af »til« kan skyldes Latinen.

190,24 vdi . . . artickell] S. 167 flg.

190,30 flg. Henviisningen til Luc. 10 er tilføjet af P. H.

191,8 the natwrlige] Syndefaldet berøvede ikke alene Mennesket Naadens særlige Gaver, men svækkede de naturlige Evner; Confut. har »in naturalibus«.

191,11 Gwdz . . . oss] Ps. 4,7.

191,13—15 Gwdz . . . werdhen] Joh. 1,9.

191,19—20 thet . . . obenbaridt] Rom. 1,19.

191,21—23 The . . . tilhører] Rom. 2,14.

191,25 then . . . Gud] Act. 17,23.

192,3 scolerne] Her har Confut. »gentium philosophi«, altsaa »hedenske Vismænd«.

192,13 Cornelij] Act. 10,4, se S. 176.

192,17—18 eet . . . frwcht] Matth. 7,17—18.

192,22 Manicheus] Se til 118,11.

192,27 hoess Matheum] Matth. 5,29. 6,22—23. 20,15.

193,6 Gwd . . . gerninger] Ps. 113,1.

193,9—10 Hwo . . . herren] 1. Cor. 1,31 efter Jerem. 9,23—24.

- 193,24—27 Jeg ... trøst] Philipp. 4,13.
 195,28 till fornet] Foran S. 174—175 og 190—192.
 196,9—11 Thin ... megtig] Gen. 4,7; om Formen *Caim* se foran til S. 140,23.
 196,23—24 Gaar ... offwertræderæ] Js. 46,8.
 196,25—28 Uender ... fald] Ezech. 18,30.
 196,29 Omkring ... hiartæ] Joel 2,12.
 196,30—31 Lader ... hoss] Matth. 3,2.
 196,32—197,2 Beder ... opladis] Matth. 7,7.
 197,9—11 Fader ... søn] Luc. 15,21.
 197,14 O ... gwnstig] Luc. 18,13.
 198,5 nyfødde] »posthumia«.
 198,9 ff. Flaccus] Horats, Satirer I, II, 24.
 198,19—20 sancti Petri scib] Lignelsen er almindelig i Middelalderen og anvendes ogsaa af Peder Palladius, se Peder Palladius' danske Skrifter ved Lis Jacobsen III, 1 fig.
 198,22—23 segler ... slwg] »Scyllam ac Charybdim«, jf. Horats Epist. II, 3,145.
 199,15—16 Forti ... metgøræ] 1. Cor. 3,9; Confut. har efter Erasmus »cooperarii« for det græske *συνεργοι* (Vulgata: »adjutores«).
 199,19—23 Hwess ... mig] 1. Cor. 15,10.
 200,10 Academici oc Peripatetici] S. 201,8 kaldes de »Platonici oc Aristotelici«, Confut. har begge Betegnelser.
 200,29 bryder] Fejl for »breyder« (exprobrat).
 200,30 Paulus] 2. Tim. 3,16.
 201,9—10 langt ... samfwnd] »incivilissimus«.
 202,1—4 som ... ere og 202,8—203,8 I wele ... ladende] Tilføjet af P. H.
 202,1 sanctus Clemens] Jf. II, 291,1.
 202,2 Simonem magum] Act. 8,9—25.
 203,21—23 O ... wrandsagelighæ] Rom. 11,33.
 203,32—204,1 befange ... tienistæ] 2. Cor. 10,5.
 204,3 Flaccus] »Multa dei celant homines, non omnia servus clausa videt domini«. Et saadant Vers har ikke kunnet findes hos Horats.
 204,4 in marg. Petrarca] Henvisningen, der ikke er forstaaet, er overført fra Confut.
 204,6—7 Then ... klarhett] Prov. 25,27.
 205,22—27 Her er udeladt et stort Stykke (S. 129—136 i Confut.), som bebudes omtalt i Skriftet om »vor Tros Bekendelse«.

205,30 Basilide] Basilides, Gnostiker (o. 135).

205,30 Eunomio] Biskop Eunomius (4. Aarh.), se til II, 129,24.

206,2 Catharis] Katharer (egt. »de rene«) er Albigenkerne i Sydfrankrig; Lateransynoden i 1215 vendte sig imod dem, og de blev ofte udsat for svære Forfølgelser.

206,6 Franckfordeum . . . Meyn] Synoden i Frankfurt 794 fordømte den spanske Biskop Felix og hans Tilhængere; de lærte, at Kristus efter sin menneskelige Natur blot er Guds Søn ifølge Adoption (filius dei adoptione), ligeledes krævede de Helgenbillederne fjernet fra Kirkerne.

206,7 Orphani oc Thaborite] Hussiterne efter Hus.

207,5 fiender] Herefter udeladt o. 1 Side i Confut. a. H. t. Om-talen i »Vor Tros Bekendelse«.

207,13 Origenes, Adamantius] Kommaet er Sætterfejl. Adamantius er Origenes' Tilnavn.

207,14 Gregorius Nissenus] Biskop i Nyssa († efter 394).

207,14 Joannes damascenus] († før 754), græsk Teolog, Munk i Jerusalem.

207,16 Prudentius] Spansk Digter, »den kristne Horats«, († efter 405).

207,17 Alcuinus] Betydelig fransk Teolog, Karl d. Stores Lærer og Raadgiver († 804).

207,19—25 P. H.s Bemærkninger.

207,31—208,4 er P. H.s Tilføjelser.

208,5—209,5 Forkortet efter Confutatio S. 146—47.

208,6—7 Alt . . . eder] Joh. 15,15, se S. 206,17.

208,10—11 dog . . . skreffwett] Joh. 20,30 og 21,25; herefter udeladt noget om de 40 Dage.

208,14—17 Jeg . . . sandhett] Joh. 16,7 flg., jf. 14,26.

208,27 Silentium] Ps. 93,17, se S. 206,22.

209,6—7 Aristippo . . . Lucretio] Kyrenæiske og epikuræiske Filosoffer.

209,10—11 Gwd . . . mørckæ] Ps. 13,1.

209,11—12 Hwem . . . meening] Ps. 17,12.

209,12—13 haffuer . . . raad] Rom. 11,34.

209,15 Herefter en stor Udeladelse (5 Sider).

210,13 Her er udeladt o. 9 Sider. Disse to Stykker skulde omtales i »Vor Tros Bekendelse«.

210,20 Plautiner oc Terentianer] Plautus og Terentius, romerske Lystspildigtere i 2. Aarh. f. Kr.

- 210,30 samlegge oc skiødning] »Sammenføjelse og Indsamling».
- 211,2 Ruthenorum] Russerne.
- 211,3 Montanorum] Se til III, 171,23.
- 211,3 f. Heraclitarum] For at vinde Monofysiterne udstedte den østromerske Kejser Heraklios (610—41) en Troslov, der bestemte, at Kristus vel baade havde guddommelig og menneskelig Natur, men kun een, guddommelig Vilje (Monoteletisme).
- 212,18—23 Swo . . . hannwm] Matth. 26,20; Marc. 14,17; Luc. 22,14.
- 212,25—26 som . . . prestedømæ] Se S. 235.
- 213,10 Herefter udeladt et mindre Stykke.
- 214,15—16 thet . . . brød] Exod. 16; Exod. 12; 3. Reg. 19,6.
- 214,29 Paulus] 1. Cor. 11,23—25.
- 215,3—11 Thet . . . kød] Joh. 6,33 og 48—51.
- 215,23—25 Christus . . . siger] Luc. 24,30; Act. 2,42.
- 216,10—11 døbtæ . . . naffn] Act. 2,38; 10,48; 19,5 (og 8,12 Vulgata): [baptizari] in nomine Jesu Christi.
- 216,24 fig. Jf. III, 105,29 ff.
- 217,18—20 Findis . . . forsambling] 1. Cor. 11,16.
- 217,22—24 twennæ . . . Basiliense] Koncilierne i Konstanz 1414—1418, hvor Hus blev brændt, og i Basel 1431—1449.
- 219,20—22 Sandelige . . . eder] Joh. 6,54.
- 221,9 fig. I Stedet for den haanende Tone i Confut. slaar P. H. over i Medynk. Ogsaa Stykket S. 222,15 fig. er betydelig mildnet.
- 223,9 twenne . . . raad] Se S. 217,22.
- 224,2—4 I . . . folck] 1. Petr. 2,9.
- 224,5—8 han . . . fader] Apoc. 1,5—6.
- 224,10—16 hwore . . . iorden] Apoc. 5,9—10.
- 224,24—27 Ther . . . folck] Exod. 19,5—6.
- 224,27 eet . . . tall folck] gens sancta; m. H. t. Brugen at *tall* jf. S. 241,7.
- 225,22 fremmet] »overført», »billedligt» (metaphora).
- 226,6—7 aandeligt . . . offer] Ps. 4,6; 49,23; 50,19.
- 226,9—11 eet . . . forstandig] Rom. 12,1.
- 226,25—31 Till . . . Christum] 1. Petr. 2,4—5.
- 227,4 Paulus] 1. Cor. 3,16.
- 228,30—229,7 Da Confut. polemiserer mod den latinske Affatelse af Prædikanernes Svar, er Teksten her stærkt forkortet.
- 229,13—14 som . . . geenswar] nl. til den 16. Artikel, S. 253 fig.
- 230,5—6 siist . . . artichell] S. 257—258.

- 230,27—31 Hwer . . . synderne] Hebr. 5(!), 1.
 232,14—15 witherligt . . . handell] ex ethnicorum historiis testatissimum esse. Gen. 47,22.
 232,28 Leui slegt] Num. 4.
 232,30 Chore . . . Abyron] Num. 16,1—40.
 233,3 Saul oc Ozias] 1. Reg. 13,9—14; 2. Paral. 26,16—20.
 233,26—27 Alting . . . figwrlighe] 1. Cor. 10,11.
 233,27—29 Logen . . . ting] Hebr. 10,1.
 234,11—14 nar . . . forskiwdhis] Hebr. 7,12.
 235,3—4 war . . . beslwtæ] Matth. 5,17.
 235,4—6 giordt . . . logen] Gal. 4,4—5.
 236,8 swo lenghe] »indtilk.
 236,22 textelig] »bogstavelig forstaaet«.
 237,1—2 ther . . . vnderwisæ] Tilføjet af P. H.
 237,31 lagt hand oppaa] Confut. har »constituit«. P. H. bevidner her dansk Skik ved Ordination.
 238,30—239,1 han . . . fader] Gal. 1,1.
 239,2—3 Prester . . . kircker] Act. 14,23.
 239,8—10 thu . . . synder] 1. Tim. 5,22.
 239,11—13 For . . . tig] Tit. 1,5.
 239,17—18 Bisper . . . forsamling] Act. 20,28.
 240,1—17 Noget afvigende fra Confut., ligesom S. 241,3 en Henvisning til et udeladt Stykke af Art. 9 er strøget.
 241,9 lxx . . . bestæ] Num. 11,16.
 241,23—25 han . . . wegne] 1. Tim. 4,14 (»preste embedz« gen-giver »sacerdotii« i Erasmus' Oversættelse).
 241,25—26 formiddels . . . paaleggilsæ] 2. Tim. 1,6.
 241,29—31 mange . . . Christum] 1. Cor. 12,4.
 242,2—7 Oc . . . forbygning] Eph. 4,11—12.
 242,9—11 Swo . . . maade] Eph. 4,13.
 242,30 Thet . . . amindilse] Luc. 22,19.
 243,3—5 Anammer . . . holdis] Joh. 20,23.
 243,26 christnes inde] »hjemmedøbes«.
 244,5 wkaldet . . . kircke] »sed vocetur multitudinis consensu«.
 244,28 Henvisningen til Act. 13,2—3 skyldes P. H., jf. S. 245,26.
 245,3—5 som . . . paaleggæ] P. H.'s Tilføjelse.
 245,17 ny vdi troen] 1. Tim. 3,6.
 245,29—31 Paulus . . . paalegge] 2. Tim. 1,6.
 246,11—12 vdi . . . bekendilsæ] Confut. henviser til et Stykke i 1. Congressus.

246,13 f. (I Margen) *Li celes Ierarchie ca 5]* Liber cælestis hierarchiæ, cap. 5; sikkert *De ecclesiastica hierarchia ca. 5* (Migne, P. Græc. 3, 499 ff.), der udførligt beskriver Rituallet for Indvielse af Bisper, Præster og Diakoner.

247,7 Thomam . . . Anglensem] Thomas Netter (Waldensis) † 1431, engelsk Karmeliterprovincial («Carmelitam Anglensem» er tilføjet af P. H.), Wiclifs Hovedmodstander. Hans *Doctrinale antiquitatum fidei ecclesiæ catholicæ adversus Wiclevitas et Hussitas I—III* (Henvisningen her gælder B. II, Vol. VI, Sacramentalia. Paris 1523) bekæmper Wiclifs Lære ud fra et bibelsk-patristisk Standpunkt.

247,9 Rupertum Tuiciensem] Rupert af Deutz, Benediktinerabbed i Deutz ved Köln, Hymnedigter og Mystiker, † 1135 (Migne, P. Lat. 170,54 f.).

248,5 tilfornett] *Confut.* henviser til Skriftets 1. Congressus og til foregaaende Artikel (jf. S. 238,1 f.).

248,7—8 alting . . . sig] 1. Cor. 14,40; jf. S. 244,7.

248,16—17 *Platoniorum menighet]* »Socraticæ ac Platonicæ reipublicæ«.

248,27 Mathias] Act. 1,15—26.

249,8 som sagt er] S. 246,29.

250,5 Cyprianus] Se II, 68,7.

250,15 som] »saaledes som« (quemadmodum). Matth. 16,18—19; Joh. 21,15—17.

250,19 sandhetz . . . fasthedt] 1. Tim. 3,15.

251,25 brandwold] Luther opbrændte den kanoniske Ret sammen med *Bandbullen* 10. Dec. 1520.

252,3 trofast och trofest] »troende og grundfæstet i Troen«, *Udtrykket* forstærket fra det latinske »quamdiu fidelis est«.

252,9—10 helffwedhis . . . megtighe] Matth. 16,18.

252,11—13 Och . . . forgaa] Luc. 22,31—32.

252,21 foreldræ] Forfædre.

254,14—15 *schiffthæ swo tiitt farffwæ]* Omtrent det eneste Spor af *Confutatio*s halvsnes Anførelser af Horats Epistler I, 1,90: *Quo te neam voltus mutantem Protea nodo?*

255,27 haffwer . . . met] »finder Fejl og Fald hos«.

255,32—256,1 Ther . . . lagt] Matth. 18,7.

256,3—6 wdtoge . . . øgnæ] Matth. 7,5.

256,7 Priapister] Her tilføjet af P. H. (Nic. Herborn har i et Skrift fra 1526 »*priapistici, carnales et exticii monachi*«). P. H. anvender oftere Ordet.

256,9. 18. 22. Sætningerne, der omtaler »eders poett« (Ole Chrysostomus), er tilføjet af P. H.

257,1—10 Tilføjet af P. H.

257,12—14 Uij ... lerd] S. 230,25.

257,26—28 The ... lerd] 1. Tim. 5,17.

258,1 Eusebius] Citatet findes ikke i moderne Euseb-Udgaver, men i Udgaver fra 15. og 16. Aarh.

258,13 gøridt] »gør det«.

258,20—21 Cataphrigrum, Peputianorum, Quintilianorum] Forskellige Navne paa Montanisterne.

259,13—260,18 Stærkt forkortet, svarer til o. 5 Sider i Confut.

261,9—13 Svarer til o. 6 Sider i Confut. »Gensvaret« skulde komme i Bogen om den kristne Tro.

261,31—262,17 forthi ... vnderwiisning] Tilføjet af P. H.

263,7—23 staar i St. for 3 Sider i Confut.

265,6—7 sancti ... Hebreer] Hebræerbrevet antages forfattet af Paulus; jf. S. 264,9 og 266,2.

266,1—2 Thet er fwldkommet] Joh. 19,30; jf. S. 264,10.

266,2—4 Han ... gøris] Hebr. 10,14.

266,24—25 han ... megtig] Rom. 6,9.

268,16—18 nar ... fader] P. H.'s Tilføjelse, der viser hans særlige Messeopfattelse.

268,30—31 hwn ... bestandig] »den (nl. Skændigheden) havde været bevislig«; derimod er »hinne« (S. 269,5 og 13) Messen.

269,23 nysindwm] »ni Gange«; her har Confut. igen Proteus.

269,25—31 I Stedet for 3 Sider i Confut. henvises til »vor Tros Bekendelse«.

270,22—24 Saa ... hwgkomelsæ] Luc. 22,19; 1. Cor. 11,25.

271,26 tillfornett] S. 266.

272,23—26 nar ... holder] I Stedet for et Citat af Luther: »Quamdiu creditur missam esse sacrificium, erit persuasum populo, aliis a manducante prodesse«, gentager P. H. den Udtalelse af Luther, som han i Skriftet mod Malmøbogen (III, 126,32—127,4) anførte i Sammenhæng med Augustins Nadveropfattelse. Iøvrigt henvises atter til »vor Tros Bekendelse«, og derefter forbigaas 4 Sider i Confut.

273,27 pylere oc grwndt] Jf. S. 250,19.

274,15 modt leegfolck] Confutatio Bemærkning om Udeladelse af Ordet i Prædikanernes latinske Klageform forbigaas.

274,30—275,3 som ... armodt] Tilføjelse af P. H., der tilskrives Ole Chrysostomus.

- 275,8 then . . . widuæ] Marc. 12,43—44.
 275,11—13 Nar . . . haffuer] 2. Cor. 8,12.
 275,29—31 Nar . . . loffwæ] Tilføjet af P. H.
 276,1—3 I . . . bolige] Luc. 16,9.
 276,7 eder poett] Omtalen af Poeten, Bugfylderen (Ole Chrysostomus) skyldes P. H.
 276,27 offuerffødige] Fejl for »offuerflødige . . .«.
 277,9 hør . . . wiisæ] »nihil ad Bacchum ut proverbio fertur«, jf. S. 181,3.
 277,12—13 Christus . . . forskylding] Gal. 5,4.
 277,20—22 tha . . . dødt] Gal. 2,21.
 277,25 flg. hwar om . . .] S. 167 flg.
 278,2—7 Tilføjet af P. H.
 278,7 Suermere] Confut. har »vestra factio«.
 278,8—9 oc saa . . . befaling] Tilføjet af P. H.
 278,16—18 Sætningen i Parentes er P. H.s Tilføjelse.
 278,25—29 Men . . . Gwd] Henvisningen til 2. Cor. 3,4—5 mangler i Confut.
 279,7 Artotiritarum] Artotyriter, en lidet kendt gnostisk Sekt, der ved Nadveren foruden Brød (ártos) ogsaa anvendte Ost (tyrós).
 280,20 Ændringen fra »hæc ipsa« til »then staalthæ och sckiønæ« tyder paa, at Homer ikke har været ukendt for P. H.; for øvrigt er Stykket mildnet noget.
 281,15—16 emaadt . . . artichel] S. 230 flg.
 282,5—14 Josep . . . land] Gen. 47,20—22.
 282,27—32 Tw . . . forstæderne] Num. 35,2—3.
 283,1—2 tha . . . xlvij] Josva 21,39.
 283,17—19 I . . . hwss] Matth. 10,12.
 283,19—22 oc . . . werdt] Luc. 10,5—7.
 283,23—24 Giffuer . . . till] Matth. 22,21.
 283,26—28 Saa . . . plictig] Matth. 8,4.
 283,28—30 Swo . . . formwghæ] Marc. 12,43.
 284,1—2 Thettæ . . . forsømmæ] Matth. 23,23.
 284,2—9 Desligest . . . penninge] Luc. 8,2—3, jf. 10,33 flg.
 284,9—12 fordi . . . discipele] Joh. 12,6.
 284,16—18 Then . . . vnderwiist] Gal. 6,6.
 284,19—24 Brødre . . . fredsomlige] 1. Thess. 5,12—13.
 284,26—285,10 Hwem . . . igien] 1. Cor. 9,7—11; Deut. 25,4.
 285,11—15 Thett . . . gestgiffuere] 1. Tim. 5,17—18; 3,2; Tit. 1,8.
 285,19—22 Swo . . . behoff] Act. 4,34—35.

285,25—30 Och ... rente] Rom. 15,26; 1. Cor. 16,1—2; 2. Cor. 8,1—15 og 9; Gal. 2,10.

286,2—3 the ... wegne] 1. Cor. 5,26.

286,11—12 loffwet ... salige] Matth. 5,3.

286,15—17 Icke ... mendt] Luc. 22,36; Joh. 9,1—40.

287,10—12 Confut. (S. 230) forbigaar særlig Omtale af Tienden; P. H. henviser til »vor Tros Bekendelse«.

288,2—3 Awrum Tholosanum] Guldet i Apollotemplet og andre Templer i Tolosa (Toulouse), som blev røvet 105 f. Kr. af Konsulen Q. Servilius, omtales af Cicero (Om Gudernes Natur III, XXX, 74), Gellius (Attiske Nætter III, IX, 7) og andre; Slægten Servilius fik senere en sørgelig Skæbne, som man mente skyldtes dette Skatterov.

288,4—7 Tilføjelse af P. H.

288,11 Giffwer ... gifwiis] Luc. 6,38.

288,16—17 Ligesaa Tilføjelse.

288,22—23 gjør ... fogedij] Luc. 16,2.

288,23—24 then ... møghett] Luc. 12,48.

289,4 Ualdensium ther kalledis Pauperes de Lwgdwno] Se til 118,12.

289,23 »Mayæ« (Confutatio »Elsa«) betegner Prædikanternes Koner.

289,26—290,11 er Tilføjelse af P. H. Apoc. 18. Fejl for Apoc. 2,20—23.

291,10—13 i ... sckee] Tilf. af P. H. 14—18 meget frit gengivet: »wtacknemmelige swyn«, Confut. har »ingratissimi mortalium«; Talemaaden L. 15 er P. H.'s, ligesaa Oplysningen L. 17 om Ole Chrysostomus, samt L. 21; »aller sandist« (L. 16), Lat.: verissimum.

292,16—17 the ... historia] Matth. 19,12.

292,17 Paulus] 1. Cor. 7,25—40.

292,21—24 Uiltu ... meg] Matth. 19,21.

292,25 Saa læse wij ...] Act. 2,44—45; 4,32 flg.

293,1—3 huosom ... meg] Matth. 16,24; Luc. 9,23.

293,16—18 myn ... thu] Matth. 26,39.

293,19—20 han ... dødt] Philipp. 2,8.

294,12—15 som ... dag] Philipp. 1,6.

294,19—20 I ... træle] 1. Cor. 7,23.

294,20—22 Staar ... igien] Gal. 5,1.

295,5—7 som ... artichel] S. 167 flg.

296,5—6 som ... artichel] S. 150.

297,6—8 tha . . . leffnet] 1. Tim. 5,11—13.

297,17 store mwre] »splendida monasteria . . . quæ cum regum palatii de principatu certare possint«, jf. 298,20 flg.

298—99 Frit oversat og gentagne Gange udvidet med Tilføjelser. Udeladt er Henvisningerne til Salen, hvor Kristus stiftede Nadveren og hvor Pinseunderet skete, som berettigende til de store Klosterbygninger.

298,3—5 geckelige . . . Gudt] Eccl. 5,3.

298,15 syn moder] Jf. 291,10 flg.

298,21 ff. Atter Angreb paa Ole Chrysostomus.

299,16—300,6 Them . . . forderffueræ] Tilføjet af P. H. Tanken er, at Datidens Klosterforsømmelser ikke kan bruges til overhovedet at fordømme Klosterlivet.

300,10 Thomas waldensis] Se S. 247,7.

300,21 herrenis] Stormændenes (»procerum«).

300,29—30 forti . . . till] Se S. 287.

301,6—7 Hedre . . . gotz] Prov. 3,9.

301,7—8 Ugudelige . . . wederstygkelig] Prov. 15,8.

301,9—16 Then . . . ansigt] Eccl. 34,21. 23—24.

301,23 thet . . . guldt] Se S. 288,2.

301,25 Achab] 3. Reg. 21 og 22.

301,25 Baltazar] Dan. 5.

302,13 ther] henviser til »eder seckt«.

302,17—22 inghen . . . brwge] Tilføjet af P. H.

302,27—28 edre . . . wraar] »conventiculis«.

302,29 icke offuertræde] »holde sig til den« (»intra eam se continere«); »som« viser tilbage til »then«.

303,8 Rusticum monacum] Hieronymus, Epist. ad Rusticum Monacum (Migne, P. Lat. 22, 1072).

303,16 Jude klaghe] Matth. 26,8—9. Oversættelsen forkorter her Teksten.

303,21—23 han . . . hannwm] Act. 1,18.

303,28—304,12 Tilføjet af P. H., jf. III, 230 og ovenfor 299,16 ff.

304,16—17 Jouinianus . . . Hwss] Se til 118,11 ff.

306—08 Adskillige Udeladelser og Tilføjelser. 306,14—17 tilføjet; 20—27 ligesaa; 307,4—13 ligesaa; efter L. 18 er udeladt Beskyldningen mod Tausen for at have indviet en Broder til den Kvinde, som er hans »Skøge«; om 11—12, se 161,20. Stykket herefter til 308,11 er frit behandlet og derefter er udeladt o. 3 Sider.

308,15 Tertullianum] Jf. III, 134,4 (Migne, P. Lat. 2,68 f.).

310,4—23 Skyldes P. H., der atter her angriber »eders poett« (ogsaa i L. 24 indføjes Ordet).

310,17—18 reedhit . . . eder] »hjemsoegt jer«.

311,9 Leo decimus] Bullen »Exsurge domine« af 15. Juni 1520 ledsagedes af en Monitio charitativa, der gav Luther og hans Tilhængere 60 Dage til Omvendelse og Tilbagekaldelse. Den endelige Bandbulle udstedtes 2. Jan. 1521.

311,29—32 Oc . . . wdeederæ] Matth. 18,17.

312,9—13 Somme . . . bespotthe] 1. Tim. 1,19—20.

312,14—21 Een . . . sig] Tit. 3,10—11.

312,23—27 I hwo . . . gerninger] 2. Joh. 10—11.

312,30 Confut. henviser her til Beda, der i sin Kommentar til 2. Johs. Brev, V. 10—11 (Migne, P. Lat. 93,122) meddele Beretningen om den jødiske Gnostiker Kerinthos i Lilleasien, for hvem Johannes skal være flygtet ud af en Badstue i Efesus af Frygt for, at den skulde falde sammen over en saadan Kætter. P. H. henviser direkte til Eusebs Kirkehistorie, hvor Beretningen læses (IV, 14. Migne, P. Græc. 20,338 f.).

313,13—30 er noget frit behandlet af P. H., som bl. a. har indført de bestemte Henvisninger til Matth. 5,10—12 og Ps. 108,28 (S. 309,16).

313,31 Heller ikke her har Confut. »eders poett«, men taler i Almindelighed om »Satans Synagoge i Viborg«.

314,1—17 Væsntlig P. H.'s Tilføjelser, der ender med Henvisning til »vor Tros Bekendelse«; L. 10—15 beror vel paa senere Oplysning til P. H.

314,18—21 Confutatio søger udførligt at imødegaa Prædikanterne ved at vise, at der ingen reel Forskel er mellem »messe effther gambelæ christendoms schick« (Prælaternes Art. 27 i den oprindelige danske Form) og »more Romano celebrantes« (i den latinske Form). P. H. nøjes med at henvise »eder poett« til »wore latinsckæ geenswar« (altsaa Confut.?).

314,22—315 Er først behandlet med særprægede Udtalelser af P. H.

314,31 f. Herredagen 1530.

316,15 forbrendt] Sigter til Luthers Opbrænding af Kirkeretten 10. Dec. 1520.

316,32 Henvisningen til 19. Artikel er tankeløst overført fra Confut. (paagældende Afsnit er udeladt her). Stykket af Art. 20 findes

S. 265 fig. Iøvrigt henvises til yderligere Imødegaaelse i »vor Tros Bekendelse«.

317,16—17 Salig . . . besckemmis] Matth. 11,6.

317,18—22 Men . . . wiissdom] 1. Cor. 1,22 og 24.

318,2—3 Then . . . salig] Matth. 24,13.

318,12—13 Et Citat fra Prædikanternes længere latinske Svar er udeladt, men markeret som Udtalelse af »eder poett«.

318,18—25 Stærkt forkortet.

319,1—2 Forthi . . . edher] 1. Cor. 11,19.

319,9—12 Tilføjelse af P. H.

319,14 som . . . slangher] Matth. 10,16. Udeladt er Sammenligningen med Ulysses og Sirenernes Sang.

319,20 Swermeræ i Uyborg] Confut. har »Vibergensem istam factionem [factionem?].

319,27—29 Forthi . . . kircke] Matth. 18,17.

319,32—320,1 Paulus . . . modstandheræ] 1. Tim. 1,10—11.

320,5—9 Atter her Angreb paa »edher Poett«.

320,13—14 wore geenswar] Confut. henviser til 1—2 Congressus samt Art. 26 i 3. Congressus (jf. 305,8).

320,19—20 The . . . samfwnd] Joh. 16,2.

320,24—28 Salighe . . . hemmelin] Matth. 5,11—12; Luc. 6,22—23.

321,4 Herfra har P. H. intet Forbillede i den latinske Tekst.

321,19 Moralia Gregorij] Gregor d. Stores Moraliū libri sive Expositio in librum Iob, V, 11, Migne, P. Lat. 75,694.

322,2 Bernardus] Migne, P. Lat. 183,1093.

BIND V

EN KORT OG KRISTELIG FORMANING MED EN FØJE UNDERVISNING OM DEN LUTHERSKE HANDELS VRANGE OG URETSINDIGE VILKAAR. 1532.

V. S. 1—92.

Dette Skrift er, som bemærket af Engelstoft (Paulus Eliæ S. 484 Note 19, jf. her S. 92,5 flg.), for en stor Del bygget over et Sendebrev fra Erasmus: *D. Erasmi dilectis in Christo fratribus Germaniæ inferioris et Phrysiæ orientalis*, som udkom 1530 i Köln. Da Originaludgaven ikke har været tilgængelig — hvad ogsaa i dette Tilfælde er mindre vigtigt, fordi P. H. benytter den meget frit —, er til det følgende benyttet Folioudgaven af hans *Opera Omnia* (X, Leiden 1706). Engelstoft henviser ogsaa til et forudgaaende Sendebrev af Erasmus (*Ad Vulturium Neocomum*) som Kilde for P. H.s Skrift, men trods enkelte Ligheder er der næppe nogen bestemt Enkelthed, der behøver at stamme fra dette.

(En Afskrift af?) Bogen har været i Resens Bibliotek; den her benyttede, som har tilhørt Foss (Superexlibris), mente Olivarius (S. 132) var ca. hundrede Aar gammel (altsaa fra ca. 1650); maaske er den dog noget yngre.

Haandskriftet (jf. V, 325) bestaar af Titelblad og 14 Kvarterner (i alt 57 Blade) med Kustode paa sidste Side i hvert Læg, men uden oprindelig Foliering eller Paginering. Kolumnens Størrelse er 150—160×112—115 mm.; 22—26 L. paa Siden. Titelbl. prentet, men ellers en god om end noget flygtig Skrift. Det har i den Thottske Samling paa Kgl. Bibl. Nr. 327, 4°.

Kommentar.

3,7 wor ... Majestatt] Om P. H.s virkelige Følelser overfor Kongen faar vi en anden Besked i Skibykrøniken.

4,4—5,2 Se til II, 72,25.

5,10 grædelige (. . . begrædelige)] klynkende, men i Virkeligheden beklagelige.

5,17—33 Er . . . forarge] Jf. I, 18,19 ff.

6,10—9,11 Thi . . . Jesu] Efter Erasmus 1589 F—1591 C.

6,20 . . . nogle bøger eller sendebreff] saadanne danske Skrifter er ukendte.

7,29—31 fordi . . . bestandig] sed pium esse videatur quodcunque dogma secta produxerit.

7,32 bagraad] posterioribus consiliis, »Raad, som man senere kan gribe til«; jf. P. H.s Tilføjelse S. 8,6—9.

9,12—20,25 skyldes væsentlig P. H. selv. 9,12—12,11 er Selvforsvar (jf. I, 177—183), og det følgende Tanker, som ogsaa findes andetsteds hos P. H.

14,20—22 wi . . . haarde] Jf. 1. Pet. 2,18 ff., og S. 24,23—25.

17,14 flg. »Frihed« betyder her nærmest »privilegeret Stilling«.

17,30—31 giffuer . . . maa] Mister Kirken sine Friheder, staar Adelen nær for Fald.

18,16 fordi] »af den Grund«, viser hen til »at« i L. 18.

19,32 Nabuchodonosor] Jf. II, 181 (Dan. 5).

20,25—22,26 Huem . . . folch] Efter Erasmus 1592 C—F.

20,27 ff. Jf. 41,29 ff. og II, 38,6.

22,27—28 Maximinus Arrianus . . . Augustinus] 427 eller 428 afholdtes i Hippo en Disputation mellem Augustin og den arianske Gother-Biskop Maximinus, der havde fulgt sit Folk fra Balkanhalvøen til Afrika. Den af begge underskrevne Protokol over Forhandlingerne er bevaret: S. Augustini Collatio cum Maximino Arianorum episcopo (Migne, P. Lat. 42,709 ff.). M. forstod ved lange Taler at trække Tiden ud, saa A. maatte indskrænke sig til nogle faa Bemærkninger; senere fulgte en udførlig skriftlig Imødegaaelse af M. (Contra Maximinum haeticum Arianorum episcopum libri duo (Migne, P. Lat. 42,743 ff.).

22,27—23,8 Maximinus . . . aand] Efter Erasmus 1594 A.

23,9—23 Efter Erasmus 1594 A.

23,24—26,28 Besinder . . . gjøre] Efter Erasmus 1595 A—E.

24,23—25 Lyder . . . strenge] Jf. til S. 14,20—22.

25,28—31 endsige . . . høre] Tilføjet af P. H.

26,3—16 som . . . wiise . . . schriff] Tilføjet af P. H.

26,28—27,8 desligeste . . . kietteri] Indskudt af P. H.

27,9—31,12 Et . . . formerit] Efter Erasmus 1595 E—1596 D.

29,7—12 Naar . . . biistandige] Indskudt af P. H.

- 30,10—12 Men ... læsere] Ligesa.
- 31,13—32,21 Desligest ... haffue] Indsat af P. H. i St. f. et personligt Stykke hos Erasmus.
- 31,26 i] Rigsraadet.
- 32,22—33,5 Wele ... aar] Efter Erasmus 1597 B—C.
- 33,29—30 huore ... synder] Luc. 16,14?
- 33,31—35,27 Medt ... lemmijr] Efter Erasmus 1598 C—E, lidt udvidet, især 34,6—16.
- 35,28—36,15 Er ... intet] Meget fri Benyttelse af Erasmus.
- 36,16—24 Udi ... fursterne] Efter Erasmus 1603 C.
- 37,29—38,18 Men ... uforvandlede] Efter Erasmus 1604 A (»jeg« er Erasmus). Det følgende udbreder sig frit over en Ytring af Erasmus.
- 39,14—42,13 Framdelis ... sige] Efter Erasmus 1604 D—1605 A.
- 41,5—10 Jeg ... seg] Act. 20,29—30.
- 41,22—26 Seer ... bedrage] Matth. 24,23—24.
- 41,27 flg. I Stedet for at gengive Erasmus, hvis græske Ord $\pi\alpha\lambda\iota\mu\text{-}\beta\omicron\lambda\alpha$ han maaske ikke forstaar, giver P. H. her en Gentagelse af S. 20,25—29.
- 41,29 ff. Jf. 20,27 ff.
- 42,16—19 hand ... andre] Stedet ikke fundet.
- 43,11—46,30 Thernest ... mening] Efter Erasmus 1605 B—E.
- 44,2—7 met ... sagen] Tilføjlet af P. H.
- 44,9—13 Mine ... oss] 1. Joh. 2,18—19.
- 44,15—21 thet ... vort] Udvidelse af P. H.
- 44,25—28 Mine ... udgangne] 1. Joh. 4,1.
- 44,28—32 sigis ... icke] Tilf. af P. H.
- 45,3—6 Ther ... secter] 2. Petr. 2,1.
- 45,10—14 alle ... dage] Tilf. af P. H.
- 46,8—19 Ther ... os] Tilf. af P. H.
- 46,31—47,18 er af P. H. med fri Benyttelse af Tanker hos Erasmus; »erlige mend« er Rigsraadet.
- 47,19—49,21 The ... messe] Efter Erasmus 1609 B—C, men 48,14—49,2 er indskudt af P. H.
- 49,16 tidsle] Erasmus: zizania, som ellers plejer at gengives ved »Klinte«, skønt det egentlig betegner en Græsart.
- 49,22—55,18 Naar ... tilladelse] Af P. H., i Slutningen maaske med Benyttelse af Erasmus (1619 B).
- 50,5—8 Jf. 297,12—13.
- 53,3 Ther som] »I Stedet for at«.

- 55,19—57,12 Besinder . . . fleere] Efter Erasmus 1615 B—E.
 55,23 schabbede . . . andre] »mutuum muli scabunt«.
 55,31—32 Jeg . . . aand] 1. Cor. 7,40.
 56,7—8 Huilichen . . . synd] Joh. 8,46.
 57,13—59,18 Men . . . uforderffuet] Efter Erasmus 1622 B—E, lidt forkortet, især S. 58,15 flg.
 59,19—70,28 Huo . . . forstørris] Dette Afsnit indeholder P. H.s egen Opfattelse af Forholdet mellem Tro og Gerninger (jf. Engels-toft S. 489 Anm. 25); meget af dette Stykke findes andetsteds næsten ordret.
 63,5—7 icke . . . loffue] Jf. 52,12; III, 70 (J. Oskar Andersen, Paulus Helie I, 76).
 66,3—67,15 Efter Skriftet mod Malmøbogen, III, 213—214.
 67,28—29. Jf. Skriftet om Fyrsten.
 68,6—29 Hele Stykket udskrevet af Skriftet mod Malmøbogen, III, 179—180.
 69,17 ff. Jf. III, 211,22—212,14.
 70,29—71,20 Besinder . . . viin] Efter Erasmus 1625 F—1626 A.
 71,27—72,7 Oc . . . os] Efter Erasmus 1626 C.
 72,9 thet] nl. Kættere.
 72,31 flg. har taget noget efter Erasmus 1627 E.
 73,7—78,19 Thet . . . sellffue] Efter Erasmus, delvis ret frit, 1629 D—1630 B.
 73,14—26 Besinder . . . plage] Indskudt af P. H.
 74,3 besynderlige] »Enkeltmands« (privato).
 76,16 Erasmus kunde ikke engang taale Lugten af Fisk.
 76,30 middag] prandium.
 77,19 koster . . . ting] er at faa for ringe Betaling (minime parabitur).
 78,20 flg. er Tanker, som P. H. har fra Erasmus' Bog om en kristen Fyrste I, 33; V, 125.
 79,19—21 enten . . . vellferd] enten være ivrig til at give efter og bestikke eller ogsaa en Dag sætte baade Lykke og Velfærd paa Spil.
 80,8—17 horeri . . . arffuedeell] Gal. 5,19—21; jf. 1. Cor. 6,9; Eph. 5,3. 5.
 81,13—23 Wi . . . sterck] Jf. S. 321—322.
 81,30—32 vandre . . . vey] Matth. 7,13—14.
 81,32—33 aff . . . thennom] Matth. 7,16.
 82,22 S. Hieronimus] Ep. 147 (Migne, P. Lat. 22,1195).

83,12 og 13 then gamle Adam] jf. S. 23,16; 1. Cor. 15,45.

84,25 Theodosius I, sidste Kejser i hele det romerske Rige (379—395), hans Søn Arcadius, østromersk Kejser (395—408) og dennes Søn Theodosius II (408—450).

84,28 Antropomorphiler] eller Antropomorfitter kaldes en Sekt i 4. Aarh., der tillagde Gud legemlig Skikkelse.

85,25—88,4 Jf. III, 16,16 flg.

89,7 Læs: »haffuer till godtz, rente og eyedom«.

89,11—13 The . . . schiell] Reformatorerne.

EN KRISTEN FYRSTES UNDERVISNING OG LÆRE. 1534.

V. S. 93—256.

Dette Skrift, som P. H. lod trykke i Roskilde 1534 efter Joak. Rønnows Opfordring og tilegnede Rigsraadet og Rigets Indbyggere, er en gennemset, og til Tider stærkt ændret Udgave af den Oversættelse af Erasmus' Bog om Fyrsten, han havde besørget i 1520. Om han ved denne Gennemgang har haft den latinske Tekst for Øje, er maaske tvivlsomt. Enkelte Misforstaaelser, som *usynlig* (*invisus*) for *forhadt* har han ganske vist rettet, men dette kan han let være blevet opmærksom paa. At han har haft et bedre Grundlag end det nu bevarede Haandskrift, er tydeligt, da han har Sætninger og Ord, som mangler i dette; men i det hele er de gamle Fejl uændrede eller rettet paa en Maade, der ikke tyder paa Sammenligning med Latinen. Derimod er Sprogformen stærkt ændret og de Ubehjælpomheder, han undskylder i den gamle Fortale, fjernet. Fortalen til Udgaven er helt ny.

Trykt i Roskilde af Hans Barth. 12. 8. 1534. 8° (Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 63).

114 Bl. Sign. [1]⁶ A⁴—Z⁴, Aa⁴—Dd⁴. Med Bladtal [6] I—CV [3]. 29—30 L. Kolumnestørrelse 95—99×61 mm. Marginaler. Type 1, 2, 3, 4, 5 og 6. Init. a, b, c, d, e og f. Bl. 113—114 tomme.

Kbh., Kgl. Bibl. (4 Ekspl., deraf 3 defekte¹⁾), Univ. Bibl.; Oslo, Deichm. Bibl., Univ. Bibl.; Odense, Karen Brahes Bibl.; Roskilde, Stiftsbibl. (defekt); Trondheim, Vidensk. Selsk. Bibl. (2 Ekspl.).

Til dette Skrift, jf. iøvrigt Engelstoft S. 506 ff.

¹⁾ Om et afvigende Tryk af to Blade se V, S. 331—332.

Kommentar.

94 Ps. 2,10.

96,22 aff myn faakwndighed] »saa uskicket jeg var dertil«, jf. I, 7, 23 flg.

97,10 naadige . . . herre] I Skibykrøniken findes en helt anden Dom om Biskoppen.

98,7—9 Huore . . . haffuer] En Genlyd af Klagerne over Christiern II.

98,17—19 then . . . scriffuis] Libri Feudorum, Lyon 1527, jf. til III, 137,4.

98,29 »Saa haffuer ieg« — anakolutisk, fortsættes med »thenom . . . haffuer ieg« S. 99,3; »strenghed oc herredømme« er Titulaturer, jf. 99,25.

99,6 Augustinus Fejl for Augustus. Alexander den Store skal have ført Homers Digte med sig overalt; Augustus kan maaske have medført Ciceros De officiis, men hvad der her meddeles om Cyrus og Xenofons Cyropædi vidner om visse Huller i P. H.s historiske Viden.

99,15 Demetrius Phalereus] Græsk Filosof, Statsmand (o. 345—280 f. Chr.); jf. S. 183,20.

100,31 in . . . martyris] St. Laurentii Dag er 10. August, Dagen før altsaa 9. August, da Grev Christoffer besatte Roskilde. Jf. VI, 144—149.

106,15—107,23 mangler i 1520.

107,14 ældres] vokser op.

108,30—32 meer . . . wredelighed] mangler i 1520; Sætningen findes hos Erasmus.

113,14 større] »efficacius«; »stoore« I, 20,31 er snarest Skrivefejl.

116,27 giørett] »gøre det«; ligesaa »giffuett« »give det« S. 119,21.

121,19 wndersotte] ændret fra 1520 »trælle«, men Erasmus har »mendicis«, Tiggere.

124,21—25 Meningen — at Fyrsten skal undervises systematisk (aff eett rett oc klogt skell) og ikke henvises til at gøre Erfaringer — er ikke godt udtrykt i 1520, og ikke forbedret her.

126,9—11 maange . . . gode] »ringere« maa være Fejl for »villigere«; 1520 har det rigtigt.

136,7 mystanckt] Fejl for »mystenckt«.

136,32—137,23 er helt omarbejdet, men uden Hensyn til den latinske Tekst.

140,3—21 Nar . . . Israel] Deut. 17,15—20.

140,29 icke træle] »non servos«, mangler i 1520.

141,2—3 Konger . . . blod] Ezech. 22,27.

141,9 Ezechiel] tilføjet i 1534, jf. I, 48,21.

141,17—19 Een . . . ny] Prov. 28,15; se til I, 48,29.

141,20—22 Huaar . . . trelldom] Prov. 29,2.

141,23—24 Nar . . . skiwli] Prov. 28,28.

141,27—28 Jeg . . . thenom] Js. 3,4.

142,4—6 Hedinsche . . . wære] Matth. 20,25—26 (noget afvigende Marc. 10,42; Luc. 22,25).

145,20 ganget] gaa det.

156,18—20 wij . . . skatt] Rom. 13,7.

156,26—27 I . . . wenschaff] Rom. 13,8.

156,30—157,10 Christus . . . till] Matth. 22,17—21.

164,30 icke megett] fejlagtig udeladt i 1520.

167,13—14 Thet . . . øgett] Forklaringen tilføjet, mangler i 1520.

169,6 eller Cyri] fejlagtig udeladt i 1520.

172,19 (i Randen) wnder roosen] »i Hemmelighed«, »under fire Øjne«. Udtrykket, som i Reglen citeres paa Latin (sub rosa), gaar maaske tilbage til Oldtiden, da det hentyder til, at Rosen som Venus' Blomst er et Symbol paa Elskovshemmeligheder, men P. H.s Brug af Udtrykket er et af de ældste om ikke ligefrem det ældste kendte Eksempel.

173,10—14 Icke . . . høffuiskhed] Teksten her er bedre end i 1520, hvad der dels beror paa, at den benyttede Afskrift maa have været bedre, dels paa et Par heldige Rettelser.

177,10 een . . . ting] Formodentlig tilføjet af P. H., som oftere paataaler de strenge Straffe for Smaatyverier; »nogen« i 1520 er maaske en urettet Fejl, men kan ogsaa forsvares under Hensyn til den Usikkerhed i Genus, som findes i 1520.

178,18 flg. Randnoten er vel tilføjet »efter Tids Lejlighed«.

180,30 bynaffn] Tilnavne, Titulaturer; tilføjet i 1534, som i det følg. oftere indsætter det for »titell« i 1520.

193,15 had] Herefter er udfaldet to Linier (I, 99,5—7).

195,9 Randnote keyders] Trykfejl i 1534 for »keyzers«.

199,12—14 Sielsins . . . rigdom] I det benyttede Haandskrift af 1520 har Tilføjelsen vist lydt: [Sielsins godhed er dygd, Kroppins] deylighed oc karskhed, Wdwortis som met lycken kommer rigdom. De første fem Ord er faldet ud i vort Hdskr. af 1520; Udfyldningen I, 104,28—29 er uheldig.

201,4 fig. Noget mere forstaaeligt udtrykt end i 1520, men »kødmangere« passer lige saa daarligt til den ny Form.

201,25 bedriffue] Vist det rigtige; 1520 har »bescriffwe«.

206,7 taalett] taaler det.

209,19 som . . . gud] Tilføjet i 1534 (uden Hjemmel hos Erasmus).

215,32 somme] Formildende Tilføjelse.

218,5 Randnote. Vist Hentydning til Bortfaldet (1527) af Bødebetalingen til Gejstlige.

218,25 een . . . offuerfald] Overfald paa en fattig Mand; lettere forstaaeligt i 1520: »wold«.

236,15 bleff] faldt.

240,11—12 Jf. I, 143,29.

251,22 wbarmhierlige] Bedre Oversættelse af Virgils »impus miles« (Ekloger I, 70) end »skalke« i 1520.

EN KORT UNDERVISNING TIL EN KRISTELIG

FORENING OG FORLIGELSE. 1534.

V. S. 257—322.

Som omtalt V, 332 er dette Skrift væsentlig en Oversættelse af Erasmus' *Liber de sarcienda ecclesiae concordia* fra 1533, med tilføjet Indledning og Afslutning af P. H. Til Sammenligning er benyttet en Udgave i lille Oktav fra 1533, trykt i Leipzig. Noget over de første 90 Sider er en Bibellæsning (Vers for Vers) over Ps. 83 (den, som Grundtvig har omdigtet til »Hyggelig, rolig, Gud, er din Bolig«), hvorefter Erasmus gaar over til en Behandling af Tvistepunkterne. Det er denne sidste Del, P. H. har oversat.

Bogen er trykt i Roskilde af Hans Barth. 29. 10. 1534. 8° (Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 64).

34 Bl. Sign. A⁴—G⁴ H⁶. 30—32 L. Kolumnestørrelse 99—106 × 66—71 mm. Bl. 31—32 findes i to forskellige Tryk.

Type 1, 2, 3, 4 og 7. Init. b, c, e, g, h og i. Rubr. a.

Kbh. Kgl. Bibl. (2 Ekspl.).

Angaaende Bogen kan for øvrigt henvises til Engelstoft S. 510 ff. og Schmitt S. 117 ff.

Kommentar.

258 Ps. 83,11.

259,5—7 Hvore . . . bolige] Ps. 83,2.

259,14 wnder . . . omslag] »i dybsindige og billedlige Udtryk«.

260,3 fig. er efter Erasmus S. 96,14 fig.

261,1—12 er ligefrem oversat efter Erasmus S. 96,3 fig.

261,10 strenge] Jf. 266,18. 320,2.

261,19 andre flere] Muligvis tænkes her bl. a. paa Erasmus' Brev til Friserne, jf. 92,5.

261,23—32 Jf. Hans Brix, Analyser og Problemer II, 100.

262,2 Her begynder den sammenhængende Oversættelse af Erasmus (fra S. (96 og) 97,3).

263,15—16 Huer . . . konst] In sua quemque artificem arte furem esse.

263,21 forschalet krwd] Erasmus nævner her (sur) Vin og (dovent) Øl.

264,13—15 Her tages »sacrament« delvis i Betydningen »Faneed«.

265,10 woret] vilde være det.

266,17—20 Billedet her er muligvis taget fra Kamplegen »at drage Reb«; naar Rebet brister, falder begge de stridende Parter bagover.

267,4—5 Qwinden . . . Eua] Gen. 3,12—13.

267,13 eske] Trykfejl for 'skee'.

267,15—21 Erasmus har Bisperne foran Fyrsterne; er Omflytningen gjort med Vilje?

268,1 hierters ransagere] καρδιωνώστη Erasmus (uden Forklaring, men med Henvisning til S. Lucas, d. v. s. Act. 15,8).

268,30 tilforn wrørt] τὰ ἀκίνητα, Erasmus, uden Forklaring.

269,11 skarp] Erasmus: spinosa (tornet); »bærer mere Torne end Frugt«.

269,18—19 Hentydningen til 1. Cor. 15,10 er tydeligere hos Erasmus.

269,21—26 Tilføjet af P. H.

270,14 een sæd] Erasmus: seminarium (et Plantebed).

271,1—2 disse . . . meninger] illa παράδοξα.

271,4 at sette] »at sæde, betyde«.

271,21 dræbe synden] moriamur peccatis (afdø fra Synden, 1. Petr. 2,24).

271,25 Her mangler et »icke« efter »som«.

272,1—19 Christi . . . oss] Tilf. af P. H.

272,28—273,6 Icke . . . screffuett] Ligeledes.

273,30—274,11 Icke . . . ære] Tilf. af P. H.

275,10 wdskiørd] Udskæring, Skulptur.

275,11—12 hemelig ... konst] Erasmus har »tacita poesis«, en Poesi uden Ord.

275,31 Aphricano ... raad] Se til III, 192,28. Ogsaa her hentydes til c. 24.

276,11 wdaff ... steder] Som den latinske Tekst viser (ex omni ciuitate) er »steder« Flertal af »Stad«.

276,19 Philostrato] Flavius Philostratus d. ældre, græsk Retor og Sofist ca. 200 e. Kr.; Forfatter til Biografien af Apollonius fra Tyana. Her hentydes til hans Imagines.

276,23—24 fordi ... liffactige] »quoniam non sentiunt«.

277,6—7 myn ... Jeg] Denne »jeg« er Erasmus.

277,8 een lerdmand i then hellige scriff] Erasmus: Theologum.

277,27—30 thet ... conscientze] Tilføjet af P. H.; ligesaa 278,4—6 Oc ... scall, og 278,25 oc ... beswaare.

279,30 Christet raad] Concilium; jf. 283,6.

280,13 menig] catholicæ.

280,15 god naade] Eucharistiam.

280,19—20 sacramenthens ... berettelse] communio.

280,29—30 eet ... sequentier] Tilføjet Forklaring af P. H.

281,14 døpte] Bedre »tvættede«, lat.: lauit.

281,20—21 inghen ... i sær] »ingen private Messer«.

281,25—31 lade ... wdswngett] Forandret, saa det bliver vendt mod (Kanniker og) Præster, medens Dadelen hos Erasmus rammer Lægfolk.

282,5—6 oc ... wiiser] Tilf. af P. H.

282,12—13 the ... romper] »de lange Haler«, d. v. s. de Melismer, Triller og Tremulanter, hvormed især Halleluja og Versliniernes Slutning udsmykkedes.

282,18—20 som ... messer] Tilf. af P. H.

284,10—11 Jf. 311,29—33.

284,21 almyndighed] communio.

284,27—285,2 Fordi ... teghen] Tilf. af P. H.

285,9—12 icke ... bram] Rettet mod Processioner med Hostien gennem Gaderne.

285,19 then ... syndere] Erasmus har: Publicano, altsaa Tolderen, Luc. 18,13.

285,24—25 Parentesen tilf. af P. H.

285,30 Ligessaa.

285,31—32 giørett] gør det.

286,9 eet partij] Der tænkes vel paa Zwinglis Tilhængere.

286,16 leege Crønicker] Maa betyde: spille Komedie; Erasmus har »talis ludere«, spille Knogleterning. Enten har P. H. ikke forstaaet Udtrykket, eller han har ombyttet det med et, han syntes passede bedre.

286,31 huore] paa hvilken Maade, lat. quomodo.

287,18—25 Ther . . . gaffn og 287,29—288,6 och . . . kircke] Tilføjet af P. H.

288,10—11 een . . . swyg] licito labore (ved hæderligt Arbejde).

288,15 mett] tilligemed; Frederik I begyndte iøvrigt at ophæve Gilderne.

288,18—19 huar . . . daarschaff] Tilføjet af P. H.

289,4 sagen] Begrundelsen.

289,13 paa torget] de lapide, jf. I, 66,19.

289,25 wij . . . affskære] amputemus.

289,29—30 oc alle . . . elemente] Tilføjet af P. H.

289,31 then] novam.

290,8 een . . . beredilse] συγκατάβασις.

290,17 een . . . grantsche] inopiam iudicii (Mangel paa Dømmekraft).

291,3—11 Fordi . . . børn] 1. Cor. 1,14—16; Act. 16 og 10.

291,12—13 giffuer . . . er] Matth. 22,21.

292,23 ff. Karl V, spansk Konge og tysk Kejser, f. 1500, d. 1558. Hans Broder Ferdinand I (f. 1502, d. 1564), der 1526 fik Bøhmen og Ungarn, blev romersk Konge 1531, kejserkronet 1558. Frans I, Konge af Frankrig 1515—47, f. 1494. Henrik VIII, Konge af England 1509—47, f. 1491, fik 1521 af Leo X tildelt Titlen »Troens Forsvarer«, da han havde udgivet Bogen »Assertio septem sacramentorum« mod Luthers Skrift om Kirkens babyloniske Fangenskab.

292,32 Clemens VII, Pave 1523—34, af Huset Medici, f. 1478.

293,23—24 brand . . . suerd] Hos Erasmus er der Tale om Kirurgens Brug af det gloende Jern og Kniven (cauteribus aut sectionibus).

294,6—8 Een . . . fræmme] Horats, Oder III, IV, 65—67.

294,12—14 Mitt . . . rolighed] Js. 32,18.

294,15—16 Sabaotz . . . elschelige] Ps. 83,2; hermed slutter Erasmus' Bog, ligesom den begyndte dermed efter Fortalen; P. H. oversætter ejendommeligt nok »domine virtutum« ved »Sabaots herre«. Det følgende er tilføjet af P. H. uden noget bestemt Forbillede, selv om han oftere mere eller mindre ubestemt henviser til Erasmus.

297,12—15 Jf. 50,4—8.

- 301,12 Eusebius] Hist. eccl. IX, 10, jf. til IV, 258,1.
302,4—7. Se Philipp. 4,10—19; 2. Cor. 11,8—9 og 12,13.
303,27 forstaed] forstaa det.
305,30—32 P. H.'s urigtige Opfattelse af Hans Tausens Nadverforstaaelse.
308,23 Hieronymus] Jf. III, 118,12.
309,10—17 Endog . . . sagt] 1. Cor. 14,16—17.
309,26—310,11 Se 1. Cor. 14, særlig V. 5 og 13.
311,17—18 Sanctus . . . stullehed] 1. Cor. 14,34—35; 1. Tim. 2,12.
312,30 sancti . . . raad] 1. Cor. 14,40.
313,18 Om prestegiiffte] Jf. III, 152—87.
317,29 Se Levit. 21,13—15 og Ezech. 44,22.
321,11—12 Cypriano . . . flere] Efter Erasmus, se S. 45—46.
321,22 flg. Jf. foran S. 81,13.
322,6 Paulus] Gal. 5,15.

BIND VI

COMPENDIOSA REGUM DANIÆ HISTORIA

VI. S. 1—50.

Dette Skrift er, som meddelt VI, 299, kun bevaret i to gamle Afskrifter; ingen af disse følger Forfatterens Ortografi, og heller ikke i anden Henseende er de særlig nøjagtige, hvortil kommer, at den bedste, U, først begynder (omtrent) ved den historiske Tid og mangler de 53 første Konger.

At Saxo har været P. H.s Kilde, saa langt han naar, er utvivlsomt. Saxo citeres som Kilde flere Steder (S. 9,3; 16,27; 19,12; 19,15; 20,5; 23,13), men selv uden disse Citater vilde direkte Laan fra Saxos »Gesta Danorum« let kunne paavises lige fra det første Stykke (S. 3,4—6). Noget Bidrag til Tekstkritikken af Saxo bringer disse Stykker dog ikke, da de utvivlsomt stammer fra Pariserudgaven; Frotho II.s Tilnavn *hind stercke* (S. 9,13) findes kun i Christiern Pedersens Randnote, og Navneformer som *Suawildam* (17,22), *Aluina* (25,14) beror nok paa Trykfejl i Pariserudgaven; ogsaa nogle andre danske Navneformer kan gaa tilbage til denne. (Compendium Saxonis er ikke benyttet).

Imidlertid kan disse ogsaa stamme fra en anden trykt Kilde, som P. H. utvivlsomt har brugt, nemlig Rimkrøniken. At Frotho I kaldes *Geffmild* (5,6) og at den danske Form *Topsøw ore* (26,20) forekommer, kan skyldes Christiern Pedersens Randnoter eller Rimkrøniken. Men Oplysningen om Høgekøbing (5,19), Navneformen *Feggo* og Oplysningen om Feggesund (7,18 fig.), Viborg som den By, hvor Amlend dræbte Fegge (7,23), om Julius Cæsar (9,24), *Huguinus* for *Unguinus* (13,14—15), *Haguino* (14,8 — men Haconem = Saxo 14,13), Aars-tallet 586 (18,22; Rimkr. 686), Navnene *Lodneknutus* og *Sueno Langfod* (22,14 og 20) og formodentlig mere synes bestemt at gaa tilbage til Rimkrøniken.

At *Annales Dano-Suecani* 826—1415 har været benyttet som Kilde for Tiden efter Saxo, har allerede A. D. Jørgensen paapeget (Hist. T. 5. R. VI, 330). Herfra stammer største Delen af Stykket om Val-

demar II Sejr (S. 33—34), Dele af de følgende Stykker, især S. 36,10—22, S. 37,1—17, S. 38,10—27 (mærk Joannes *Dux* et Gerardus *Comes* L. 22—23), S. 41, især 13—19 og 24—29, S. 42,15—20 og 22—25. Maaske er disse Annaler ogsaa benyttet i det foregaaende, saaledes kan det urigtige Aarstal (1088) for Knud den Helliges Død stamme derfra, men dette, ligesom 1135 for Fodevig-Kampen findes ogsaa i andre danske Annaler.

Forf. synes ogsaa at have benyttet andre Kilder. Den danske Form *Baldersflut* (S. 7,3) stemmer hverken med Christiern Pedersen eller med Rimkrøniken. Stykket om Alarik (S. 15,11—22) stammer delvis fra Rimkrøniken, men er stærkt udvidet, maaske med Brug af en udenlandsk Kilde. S. 36,28—30 stemmer med Ribe-Annalerne (under 1311), og S. 38,1—3 synes at være Spor af Sjæll. Krøn., men da Behandlingen ofte er meget fri, vil en fuldstændig Paavisning af Kilderne vist være umulig (jf. Ellen Jørgensen, Historieforskning og Historieskrivning S. 78).

For Sagnkongerækken er Saxo og Rimkr. fulgt. Det i H tilføjede Stykke om *Sigefridus* (S. 301) synes ikke at have Hjemmel i danske Kilder og skyldes næppe P. H., saa lidt som Stykket om *Syvardus* (S. 302), der næsten helt stammer fra Saxo, men passer daarligt ind i Kongerækken.

Ellen Jørgensen mener endvidere, at P. H. har benyttet Ericus Olais »Chronicon regni Gothorum» paa første eller anden Haand; enten denne eller den svenske Karlskrønika maa være Kilden til Citatet S. 43,14 f. Maaske ogsaa Einhards »Vita et gesta Caroli Magni (Köln 1521).

Paul-Erik Hansen, Povl Helgesens historiske Forfatterskab, S. 23 ff., har fremdraget et nyt Kildeskrift, en middelalderlig Kongefortegnelse, Reges Danorum (Scr. min., ed. Gertz, I, 167 ff.); herfra stammer bl. a. Stykket om Lodbrogsønnerne (S. 21,16 ff.).

Af særlig Interesse er Spørgsmaalet om Kilderne til Skriftets anden Del, S. 45 ff., der ved sin bredere Fremstilling og stærkt temperamentsfulde Sprog tydeligt adskiller sig fra det foregaaende. En Sammenligning mellem Biografierne af Christiern I og Hans med Skibykrønikens Meddelelser om disse Konger viser, at de to Biografier næsten helt er sammenstykket af Citater fra Skibykrøniken, der altsaa her er Kilden til Kongeskriftet, ikke omvendt (jf. J. Oskar Andersen i Hist. Tidsskr. 11. R. I, 12). J. Oskar Andersen formoder (S. 13 ff.), at P. H. har affattet Skriftets første Del i Aarene efter, at han havde faaet Chr. Pedersens Saxo-Udgave i Hænde,

for at give de Studerende og historisk interesserede en Oversigt over Fædrelandets Historie. Da han senere, c. 1527 begyndte Skibykrøniken, tog han sit gamle Kongeskript frem for efter Krøniken at tilføje Biografer af de første oldenborgske Konger. De faa Linier om Christiern II viser bl. a., at P. H. ikke har kendt Kongens Fængsling, da han skrev Kongeskriptets anden Del. Dette Afsnit maa altsaa være affattet før 1532 og før Frederik I's Død, hvorfor Ordene »nuper defuncti« S. 48,1 om Frederik I ikke kan have hørt til den oprindelige Tekst. Affattelsestiden for Skriftets anden Del sætter J. Oskar Andersen til c. 1527.

Om Manuskripterne kan meddeles følgende.

Den fuldstændige Afskrift (*H*) findes i det Lindebrogske Haandskrift, Hamburger Staats- und Universitäts-Bibliothek, Cod. hist. 24; fol. Hist. reg. Daniae, fra 16. Aarh. Manuskriptet bestaar af 102 paginerede Sider + 3 Blade foran og 1 bagi, Format 300×205 mm. Paa det 2. upaginerede Blad en kort Indholdsangivelse af Lindebrog:

Historia succincta Regum Daniæ usque ad Christiernum II p. 1—50 [skal være 54].

Ericus rex Daciae vun dem Orthsprunge der Denen unde uon dem Talle ehrer Koenighe, e Latino p. 51 [d. e.: 58]—102.

Paa p. 56 findes to Bemærkninger Ex Nicolao Mareschalco thueis (?):

Anno 1210 Sunnonia a Baldomaro, duce Slesuicensi in urbis formam redacta est, a Rugiis ante excitata, et a Sunnone Cimbrorum, vt Saxo, vt Hunibaldus, Salaciorum rege nuncupata.

Anno 1223 idem Valdomarus iam Danorum rex, Reualium Æstorum excitauit, ibique episcopalissedes constituta est.

Paa p. 57 findes paa Plattysk et Stykke Søret.

Krøniken p. 58—102 er den plattyske Oversættelse af Rydaarbogen.

Hver Del af Bogen er med særlig Haand, ligeledes den sidste Side af Rydaarbogen.

Paa Bl. 2 findes desuden et Par Paategninger af Lappenberg. Efter dette Hdskr. har Lindebrog udgivet Krøniken 1595.

Den ufuldstændige, men bedre, Afskrift findes i Uppsala Universitetsbibliotek, H 112, 4to. Det bestaar af 148 folierede Blade + 8 [+ 4 Oktavblade med Notitser af Dalin] foran og 1 tomt Blad bagerst, Format 210×160 mm.

Rørdam sætter Mskr. til 16. Aarh., maaske er det dog snarere

fra Beg. af 17. Aarh.; det kunde se ud som et Ungdomsarbejde af St. H. Stephanius (hvem Pagineringen vist skyldes). Det er syet i hvidt Pergament, bag paa Forpermen oplyser Stjerneld, at Mskr. er kommet fra Rödingska Samlingen i Danzig til Stockholm sammen med Dalinske Haandskrifter.

Indholdet er:

1. ufol. Bl. Nogle græsk-latinske Disticha.
 2. - - Om Ludvig Albertsen (Eberstein).
 8. - Bagsiden Indholdsfortegnelse (ved Stjerneld):
Ex libro Henrici Weygeris y Malmø.....	fol. 1
En Dansk krönika, börjande med: Snio Rex 54 [d. e.: den omtalte Del af Compendiosa ... historia]	- 30
Ex libro M. Petri Jarij, post alia quæ alias habeo.....	- 46
Om Tempel Orden.....	- 53½
Dette haffuer ieg udskreffuit oc noteret af en rulle som hörde Her Claus Bille thiill.....	- 54
Hæc sunt ex vetustissimo quodam libro qvem habet Stigotus Pors y pergameno inscriptum.....	- 58½
Genealogia ex libro Georgii Gylte.....	- 88
Hæc sunt excerpta ex libro D. Petri Roskildensis minoritæ	- 90
Ex libro capituli Lundensis.....	- 148
Yttermera om Tempel Orden.....	- 148½
- Slutningen af Compendiosa ... historia er efter dette Mskr. udgivet af H. F. Rørdam (se VI, 299).

Kommentar.

4,14 flg. At Svipdag er Broder (Halvbroder) til Guttorm, stemmer med Rimkr., men ikke med Saxo; derimod stammer Slaget ved Gulland fra Saxo.

5,16 flg. Næsten helt efter Rimkr., som vist ogsaa er Hovedkilden til Stykke 12—13; med St. 14 kommer Saxo igen som Kilde, men St. 16—17 gaar igen tilbage til Rimkr.; det mærkelige Navn *Baldersfluth* (7,3) er maaske en Forvanskning af Rimkr.s *Baldhers swndh*.

7,11 Her er Saxo igen Kilden, men Navnet *Feggo* (7,18 flg.) ligesom *Feggesund* (7,21) og *Wibergensi* (7,23) stammer fra Rimkr.

8,7 flg. Wigletvs] Navnets Form viser, ligesom L. 10, at Saxo er Kilde hertil; det samme gælder de følgende Stykker, jf. *ait Saxo* S. 9,3.

9,13 hind stercke] Saxo CP. *starke*, ellers altid *frökne*, *fræghe* o. lign.

9,23 Her er igen Rimkr. Kilde, saaledes til Meddelelserne om Julius Cæsar og om Christi Fødsel, men 11,19—20 er Citat fra Saxo. Ogsaa i det følg. vil man finde Blanding af Saxo og Rimkr.

12,25 Biergram] Formen stemmer med (Jyske Krønike og) Rimkr., medens Saxo CP. har *biagrammi*. Ogsaa *Huginus* (13,14 flg.) svarer til Rimkr. *Hugin*, medens Saxo har *Unguinus*. Derimod er Slutn. af St. 38 delvis Citat fra Saxo.

14,3 Sugevald] Maa være Fejl for »Sigvalds Søn«; at Sivaldus (14,10) ogsaa gøres til Sigvalds Søn og Sigers Broder, beror vel paa Rimkr. (V. 1531), skønt baade Saxo og Rimkr. har Sigers Søn. St. 42 er ellers af blandet Oprindelse.

15,11 vnde . . .] En Antydning i Rimkr. er her udfyldt efter en anden Kilde.

17,22 Suawildam] Denne Form skyldes vel, som nævnt i Indledningen, en Trykfejl i Chr. Pedersens Udgave i Stedet for Suanildam, jf. Olrik og Ræders Udgave S. 234,12.

18,19—22 interfectis . . . 586] Medens de foregaaende Stykker synes at være efter Saxo, finder vi her igen Rimkr., som dog (i Gliemens Tryk) har Aarstallet 686 (Haandskriftet har ligesom Rydaarb. 687); jf. S. 21,15: 46 Aar for Rimkr. 36.

19,14—23 bestaar næsten kun af Saxo-Citater, som maaske igen delvis gaar tilbage til Einhard.

21,16 flg. Afsnittet om Lodbrogsønnerne er afskrevet efter Reges Danorum.

22,12 flg. Navnet *Lodneknud* og hele Stykke 69 stammer fra Rimkr., men ellers er St. 68 et Citat efter Saxo. Ogsaa i det følgende stammer de danske Tilnavne fra Rimkr. (tweskegk S. 24,17 er dog nok en senere Tilføjelse), medens Enkeltheder i Teksten vidner om Benyttelse af Saxo, saaledes 23,18 ff.

24,13 Tywskeg] Reges Danorum har Tywskeg.

25 Til St. 76 og 77 er Reges Danorum utvivlsomt benyttet.

25,14 Aluina] Formen stammer vel fra Chr. Pedersens Udgave, jf. Olrik og Ræders Udg. S. 286,28, for Alviva.

28,2 1088] Dette urigtige Aarstal kan stamme fra Annales Dano-Suecani, men findes ogsaa i andre Annaler; Rimkr. har 1087.

29,21 ipsius . . . Haraldum] Urigtigt, det rigtige staar i L. 27.

30,22—25 Hic . . . eloquio] Citat fra Saxo; Olrik og Ræders Udg. S. 371,24—25.

31,22 Hesberni] Formen med (falsk) H stammer fra Pariserudg. af Saxo.

31,26 Grathemosæ] Antagelig fra Reges Danorum.

32,20 Friderici . . . filio] Dette Giftermaal blev ikke til noget paa Grund af Knud VI.s Brud med Kejseren.

33,5 Herfra begynder Annales Dano-Suecici 826—1415 at være en Hovedkilde; undertiden afskrives den næsten ordret. Ogsaa Ericus Olais Krønike synes benyttet, saaledes S. 33,15 ff.; 35,24 ff.; 37,29 ff.; 40,28 ff.

38,22 Ioannes Dux] Den urigtige Titel stammer — ligesom hele Stykket fra L. 10 — fra Ann. Dano-Suec.

39,12 1340] Fejl for 1360, som Ann. Dano-Suec. har.

40,6—16 Erat . . . Vale] Denne kendte Anekdote, som gennem Huitfeldt er bragt videre, erklærer Gram (Vid. Selsk. Skr. IV, S. 188—9) for »en pur Fiction og efter hans Død paafunden aabenbare Fabel«, og han gør opmærksom paa, at [P. H.], som først meddeler den, tager Forbehold med et »fertur« (L. 11).

42,20 viginti tres] Ann. Dano-Suec. har triginta tres.

43,14—15 Eders . . . werre] Udtalelsen citeres af det svenske Rigsraad allerede 1436; her efter den svenske Nye Rimkrønike, Karlskrönikan (Svenska Medeltidens Rimkrönikor, utg. av G. E. Klemming II, 65), eller efter Ericus Olai's Krønike (Scriptores Rerum Svecicarum II, 135). Jf. Kr. Erslev, Erik af Pommern S. 255 og 480.

44,20 ff. Ligesom i Skibykrøniken er Kristoffers Slægtskabsforhold urigtigt fremstillet.

44,24 quæ . . . habent] »Hense«-Stæderne, Navnet afledet af »Høns«.

45,12 ff. Som nævnt i Indledningen er Skriftets anden Del næsten udelukkende sammenstykket af Citater fra Skibykrøniken.

45,14 Friderici] Fejl for Diderici; samme Fejl i Skibykrøn. S. 56,15.

45,15—20 Electus . . . Fridericum] Jf. Skibykrøn. S. 56,22—27.

45,21—23 Huius . . . Marscalcho] Jf. S. 56,31—57,1.

45,28 vrbe Gedanensi] Danzig. Jf. S. 57,12—13.

45,29—46,24 Iste . . . fidelissimus] Jf. S. 57,25—58,18.

46,31—47,9 regnasset . . . pietatem] Jf. S. 59,29—60,8.

47,17—26 multisque . . . dolo] Jf. S. 71,26—72,4.

47,26—48,1 Quod si . . . nuper defuncti] Hører næppe til den oprindelige Tekst, jf. J. Oskar Andersen, Hist. Tidsskr. II. R. I, 17.

48,1—19 Erat . . . potuerunt] Jf. S. 72,4—24.

48,32—49,10 Porro . . . perfidia] Jf. S. 67,1—11.

49,14—19 Dicebatur . . . reuersos] Jf. (udførligere) S. 65,11—26.

49,19—25 Quod . . . iudicium] Jf. S. 65,30—66,4.

49,29—50,1 Hic . . . tyrannidem] Jf. S. 72,25—28.

CHRONICON SKIBYENSE

VI. S. 51—149.

Om Haandskriftet og Aarsagen til Navnet Chronicon Skibyense, se VI, 310. Det maa have befundet sig i Roskilde efter 1534, thi Petrus Olai, den forhenværende Franciskaner i Roskilde, har ikke blot afskrevet store Stykker, men ogsaa (jf. til 73,24) tilskrevet Bemærkninger i Haandskriftet. Hvornaar og hvorfor Haandskriftet blev indmuret i Skibby Kirke, hvor det blev fundet 1650, ved vi ikke. Om Udgaver, se VI, 310.

Haandskriftet beskrives i Kålunds Katalog over den Arna-Magnæanske Samling omtrent saaledes:

A. M. 858, 4°. Papir. 195×153 mm. 68 Bl. (+ 1 Forsatsblad). Skr. o. 1534 af Paulus Helie. Efter Bl. 52 Lakune, idet et Blad er udskaaet; efter Bl. 61 kan ved Udskaering to Blade være gaaet tabt. Egenhændige Marginalhenvisninger og -tillæg. Bl. 17 r. en Tilføjelse med særlig Haand; enkelte yngre Marginalia. Senere er tilføjet en annalistisk Notits (Biskop Lage Urnes Dødsdag). — Facsimile i Vid. Selsk. Skr., hist.-philos. Afd. V, 4.

Allerede *Langebek* formodede, at P. H. var Forfatter af Krøniken, og ved C. T. *Engelstofts* grundlæggende Afhandling om P. Eliæ (Hist. Tidsskr. 1848) blev Formodningen stadfæstet saavel udfra Indholdets og Sprogets Særpræg som udfra Tidsmærker og de Overensstemmelser, hvori Krønikens »successive Tilblivelse staar til P. Eliæ's vekslende Livsoptrin«. H. F. *Rørdam* fastslog 1873, da han udgav Manuskriptet i Monumenta hist. Dan. I, at det er skrevet med P. H.'s egen Haand. Om Værkets successive Affattelse har først *Engelstoft* og senere C. *Paludan-Müller* givet værdifulde Oplysninger. Begge antog, at P. H. havde forfattet Krøniken til fire Tider, med kendelige Afbrydelser. *Engelstoft* antog, at første Afsnit (til 1518) var affattet før 1524; Fortsættelsen til 1525 satte han til Aarene 1528—30; 3. Afsnit 1526—32 var nedskrevet før Frederik I's Død Apr. 1533; Slutningen 1533—34 var i alt Fald udarbejdet inden Reformationens Sejr. — C. *Paludan-Müller* gav et ændret Syn paa de fire Perioder. Afsnit I til Christiern II's Flugt hvilede paa Optegnelser, som efter Tidsmærkerne var bearbejdet to Gange, 1524 og 1531; Afsnit II, der fortsatte til Christiern II's Flugt, var skrevet i 1524, da P. H. første Gang reviderede Afsnit I; han indføjede da ogsaa efter sin latinske Gengivelse af Klagerne over den landflyg-

tige Konge dette vigtige Afsnit; først 1531 genoptog han Arbejdet, reviderede paany Afsnit I og udarbejdede Perioden 1523—32; Slutningen fra Christiern II's Fængsling til Slutningen af 1534 blev udarbejdet stykkevis efter 1533. — Denne Opfattelse godkendte *A. Heise*, da han 1890—91 udgav sin danske Oversættelse af Krøniken, og ligesaa *Ellen Jørgensen*, der specielt gjorde opmærksom paa Forskelle mellem Haandskriftets sidste og tidligere Stykker. Det er for disses Vedkommende en Renskrift efter tidligere Kladder, mens sidste Afsnit bærer Præg af at være henkastet umiddelbart paa Papiret. M. H. t. de annalistiske Optegnelser fra 15. Aarh. pegede hun paa, at de sidste beroede paa Uddrag af P. H.'s Kongeskrift.

Denne Opfattelse af Krønikens Tilblivelse forkastedes ganske i *Paul-Erik Hansens* Bog om »Povl Helgesens historiske Forfatterskab« (1943), der hævdede, at den var en højst uselvstændig Bearbejdelse af den Aarvog, som H. F. Rørdam havde udgivet i Monumenta hist. Dan. I (1873) som Hans Henriksens *Uddrag* af Skibykrøniken. Denne Aarvog, der slutter i Nov. 1534 med samme Begivenhed som Krøniken, skal af Biskop Ove Bille, der er dens egentlige Kilde, være sendt til P. H. til Bearbejdelse og Udgivelse for at tjene som »Mindebog for Billeættten«. Hvervet fuldførte P. H. 1535, uden at gøre nogen Tilføjelse til Aarvogens ufuldendte Meddelelse om Varberg Slots Belejring eller om de Begivenheder, som Hyldningen af Christian III medførte. Skibykrøniken skal saaledes være forfattet i Vinteren 1534—35. Som Historieskriver bliver dermed P. H.'s Betydning nedsat til et Minimum.

Herimod protesterede *J. Oskar Andersen* i Afhandlingen »Skibykrønikens Kildeforhold« (Hist. Tidsskr. 11. R. I, 1—149 og 334—447). Han slutter sig til Antagelsen af H. Henriksens Aarvog som Forlæg til Skibykrøniken, men P. H. er denne Aarvogs Forfatter, hvad tydelige Stilmærker og særpræget Indhold viser; den Afskrift, vi har bevaret med H. Henriksens Haand, er foretaget efter P. H.'s Død og efter hans nu tabte Optegnelsesbog, hvis Forord den har bevaret og dermed Meddelelsen om, at Arbejdet paa den allerede paabegyndtes i Christiern II's Tid. Umuligheden af, at den kan stamme fra Aarhus eller have H. Henriksen til Forfatter, paavises klart. Spørgsmaalet bliver da først og fremmest Paavisningen af Aarvogens Tilblivelseshistorie, dernæst, hvornaar Arbejdet med Krøniken er paabegyndt og ført til Ende. Foruden Tidsmærkerne paa de to Skrifter er særlig to Forhold vejledende. Dels har P. H. alle-

rede 1524 benyttet sin Optegnelsesbog (Aarbogen) i den latinske Bearbejdelse af Klagepunkterne over Christiern II, som vi har i Frederik I's Haandfæstning (disse har P. H. ikke udarbejdet, som formodet er), dels har han benyttet Krøniken (ikke Aarbogen) til de Tilføjelser, han har givet sin Kongekrønike (*Compendiosa et succincta regum Daniæ historia*).

Tidsforholdene ved P. H.'s Historieskrivning bestemmer J. Oskar Andersen saaledes: Efter Chr. Pedersens Udgivelse af Saxo 1514 bestemte P. H. sig til at udarbejde en Oversigt over Kongehistorien med Fortsættelse efter den Tid, Saxo havde behandlet; det Arbejde standsede ved 1448 (Fortsættelsen med de første oldenborgske Konger er en senere Tilføjelse). Disse Optegnelser (Aarbogen) paabegyndte han i Slutningen af Christiern II's Regering, maaske foranlediget ved Udarbejdelsen af det Slægtsregister, der indleder baade Aarbogen og Krøniken, og hvis Hovedformaal er at paavise det oldenborgske Kongehus' Slægtsforhold til det gamle danske Kongehus og dets Arveret til Sverige. Dette Slægtsregister antages forfattet under Christiern II's Tog til Sverige 1520, hvor hans Arveret netop fastsloges. Optegnelserne i Aarbogen standsede ved P. H.'s Flugt til Jylland (da han havde vakt Kongens Vrede). Efter sin Hjemkomst til Sjælland i 1524 genoptog han i Frederik I's første Regeringsaar Arbejdet og afsluttede det c. 1526—27 med et Forord, der betonedede, at han skrev for Lærde, som ønskede at faa Sandheden konstateret. Samtidig begyndte han med Iver paa Krøniken som en udvidet Bearbejdelse af Aarbogen. Den blev vel i 1526—27 ført saa langt, som Aarbogen da rakte, men han standsede Arbejdet allerede i 1527, maaske af Forargelse over Udfaldet af den 2. Odense Herredag. Han vedblev dog de følgende Aar at gøre Tilføjelser til Aarbogen, og efterhaanden viser den tydelig sin Karakter af at være Kladdebog for Krøniken, som han antagelig i Vinteren 1531—32 genoptog Arbejdet med, i det han nu lagde særlig Vægt paa at redegøre for den Uret, den danske katolske Kirke havde lidt, baade ved lunkne Katolikker og ved Lutheranerne, ikke mindst hans egne tidligere Disciple. Tonen blev da nu som i hans bitreste kirkelige Angrebsskrifter; saavel Konge, Rigsraad og Adelen, for ikke at tale om »Skinbisperne«, svigtede alle de katolske Interesser; han venter kun paa Guds Straf, der ikke kan udeblive. I Krøniken blev hans latinske Bearbejdelse fra 1524 af Haandfæstningens Klager over Christiern II optaget. Muligvis vilde han i 1534 standse, men Oplevelserne under Grevefejden drev ham til at fortsætte med Op-

tegnelser, der imidlertid intet har fra 1535. Da han, vel i Begyndelsen af dette Aar, i Hast indførte Aarbogens Indhold til 1534, standsede han i Begyndelsen af en Sætning, som ikke findes i Aarbogen, og om hvis Indhold man kun kan opstille Formodninger. — Den Tekst til Aarbogen, vi har, er en Afskrift af H. Henriksen, antagelig foretaget i Roskilde c. 1535—36, men muligvis i 1555 paany »renskrevet« og fortsat med forskellige Meddelelser, især om Medlemmer af Billeslægten.

I Kommentaren vil der blive gjort Rede for Forholdet mellem Aarbogen og Krøniken i Overensstemmelse med J. Oskar Andersens Resultater.

Kommentar.

53,1—56,20 Fælles for Aarvog og Krønike (Forordet til førstnævnte, jf. Monumenta I, 403, er udeladt). — 53,3 »Chanuto . . . nepos«, samme Fejl (Hardeknud for Knud d. Store) ordret i Comp. Hist. 26,2—3. — 53,15 »ex . . . bonus« jf. 28,19. — 53,19—22 »mortuus . . . poterat«, jf. 29,11—15.—55,5 »interfecto patre«, først i 1272, altsaa 22 Aar efter Faderens Død, forlod Jutta St. Agnete Klostreet i Roskilde for at drage til Sverige. — 56,2—5 »duas . . . regem«, samme Fejl i Kongeskiftet (44,21—22); Kristoffer af Bayern var Søstersøn, ikke Fætter, til Erik af Pommern. — 56,15 »Frederico«, se Noten til 45,14. — 56,18—20, »quorum . . . patebit«, senere Tilføjelse i Aarbogen. — 56,19 »diuersa tamen sorte«, jf. J. O. Andersen S. 34 f.

56,21—30. 56,22—28, jf. Kongeskiftet 45,15—20. — 56,28—30. »Jacobum . . . occubuisse«, se Noten til I, 140,9. — 56,28 »rege Scotorum«, Jacob III af Skotland.

56,31—57,24 Tilføjelser i Krøniken: 57,2—4 (»Ob . . . enim«); 6—7 (»seruari . . . Carolo«); 8 »eumque . . . deturbantes«; 10—14 (»sedicionem . . . superuixit«), 16—18 (»id . . . nepoti«), 20—24 (»rebellauit . . . patebit«). — 56,31—57,2, jf. 45,21—23. — 57,13—14 »Paucis . . . superuixit«, urigtigt, han kom tilbage fra Danzig 1464 og døde først 1470.

57,25—62,14 Tilføjelser i Krøniken: 57,27—29 (»aut . . . si«), 31—32 (»enim . . . nobilissimus«), 58,4—11 »Archiepiscopi . . . regem«, 15—16 (»contempta . . . admiratione«). — 57,12—13 jf. 45,28—29; 57,25—58,4 jf. 45,29—46,9; 58,5—18 jf. 45,5—24. — 59,10 »Mysnie«, Meissen, d. v. s. Sachsen. — 59,15 »Eodem anno«, Unionsmødet i Kalmar holdtes 1476. — 60,8 og 9 »Christiani . . . Christiano«, Ord-

spil med Christiernus og christianus. — 60,13 »fides castrensis«, »Slotsloven«, Slotsbefalingsmændenes Forpligtelse. — 60,15—25 »Eodem . . . Vpsalensi«, hele Stykket, ikke blot de senere Tilføjelser, synes at være et Indskud. — 60,21—25 »ante . . . Vpsalensi«. De nordiske Udsendinge paa Baselerkonciliet var Biskop Ulrik Stygge af Aarhus og Nic. Ragvaldi. Jens Iversen Lange ledsagede i 1434 som Ærkedegn sin Biskop til Konciliet. Den daværende Ribebiskop (Christiern Hemmingsen) var ikke i Basel, men Biskop Peder Lykke af Ribe var dansk Udsending til Konciliet i Konstanz (1414—18); jf. P. G. Lindhardt, Danmark og Reformkoncilierne S. 16 ff., 68 ff. — 61,27 »1486«; først i 1487 fandt Valget og Hyldningen Sted.

62,15—63,19 Tilføjelser i Krøniken: 62,18—24 (»aiebat . . . ac«). — 62,24 »paulopost«, Sten Sture døde først 1503. — 62,26 »1494«, Fejl for 1495, men »eodem anno« L. 31 er 1494. — 62,31—63,7 Herom findes et latinsk »Sørgedigt« i Hdskr. Ny kgl. Saml. 934, 4°. — 63,12 »die beate Catarine«, St. Kathrines Dag er 25. November, men Hyldningen fandt Sted d. 26.

63,20—64,3 Tilføjelse i Krøniken: 63,30—64,3 (»cui . . . destruit«). — 63,25 »Ericum« er Professor Erik Nielsen Rosenkrantz (Dsk. biograf. Leks. XX, 58).

64,4—31 Tilføjelse i Krøniken: 64,13—22 (»Verum . . . inuenitur«). 64,28—31 er senere Tilføjelse i Aarbogen (jf. J. Oskar Andersen S. 67).

65,1—66,12 Tilføjelser i Krøniken: 65,11—66,4 (»Dicebatur . . . iudicium«), 66,7—11 (»qui . . . animum«). — 65,1 »ipso«, se Tekstkritik; Julianes Dag er 16. Februar.

66,13—69,25 Tilføjelser i Krøniken: 66,17 »nimirum . . . est«; 20—22 (»post . . . impetrata«); 23—67,11 (»atque . . . perfidia«); 67,17—31 (»Quo . . . est«); 68,10—69,9 (»Dicebantur . . . penas«); 69,16—24 (»Neque . . . deterioribus«). — 66,26—28 »cui . . . est«. Har P. H. selv som halvvoksen været Tilskuer og der for første Gang set Tronarvingen? — 68,8—9 »nam . . . 1524«, jf. hertil J. O. Andersen S. 43 ff.

69,26—70,18 Tilføjelser i Krøniken: 70,3—6 (»Nec . . . succurrunt«); 10—11 (»vel . . . obruti«); 16—18 (»Dignum . . . infesti«). — 70,11—16 (»Nec . . . truncatus«) er antagelig senere Indførelse i Aarbogen, jf. J. O. Andersen S. 67.

70,19—72,30 Tilføjelser i Krøniken: 70,22—71,7 (»Erat . . . est«); 71,10—14 (»Erat . . . contaminasset«); 71,23—24 (»Christierni . . . tyranni«); 71,26—27 (»multis . . . nimirum«); 71,28—72,30 (»Nam

... displiceant«. — 71,16—17 »episcopus ... consecratus« mangler i Afskriften af Aarbogen. — 71,26 »ubi ... erat«, dette er dog næppe rigtigt. — 72,13 »rex« ☉: Hans, idet den foregaaende Sætning om Christiern II formentlig er en senere Tilføjelse af P. H.; den findes heller ikke i Kongeskriftet, der ellers udskriver Krønikens Afsnit om Kong Hans, jf. S. 48,1—19.

72,31—74,16 Tilføjelser i Krøniken: 73,11—32 (»quibus ... conniuentes«); 74,3—16 (»proximo ... desiderata«). — 72,31 ff., jf. S. 203. — 73,14—15 »Mutatus ... commodissimus«, Øresundstoldens Opkrævning blev 1517 henlagt fra Helsingør til København, men 1532 igen tilbage til Helsingør. — 73,19 »Columba«, latinsk Gengivelse af Dyveke (plattysk = lille Due). — 73,21—25 »Adiecit ... assem«, Oplysningen om, at Randbemærkningen (se S. 311) skyldes Petrus Olai, eller stammer fra hans Skrivestue, skyldes Dr. Ellen Jørgensen. — 73,25 »Petrus Suouenius«. At Pommeraneren Peter Svave er den anonyme Forfatter til Kong Frederiks latinske Svar paa sin Brodersøn Christierns Bagvaskelser (Responsio ad calumnias Christierni patruelis (1525?)) omtaler ogsaa Chr. Winter i sit Brev fra 8. Juli 1526 (jf. Allen, Breve og Aktstykker S. 505 Note). — 73,27—29 »Et ... expiandum«. Christiern II's Love har ingen nye Bestemmelser om Usædelighed, men kun Gentagelse af Jyske Lovs Bestemmelse om, at Drab paa den, der er grebet i Hor, er straffrit! — 74,1 ff., jf. S. 203, hvor Datoen, 2. Juli, opgives.

74,17—75,8 Tilføjelse i Krøniken: 74,19—75,8 (»qui ... salus«). — 74,18 »Ioannes scriba«, Hans Faaborg; jf. Danske Viser, udg. af Grüner-Nielsen Nr. 2 og IV, 11—24. — 75,7—8 »Nolite ... salus«, Ps. 145,2—3.

75,9—78,13 Tilføjelser i Krøniken: 75,11—29 (»qui ... gubernatrix«); 76,1—5 (»ac ... nichilominus«); 7—20 (»quidem ... rubore«); 76,26—78,13 (»postea ... restitutus«). — 75,9 ff. Antagelig har P. H.'s tabte Skrift fra 1517 om Simonien allerede angrebet Afladshandelen. Jf. Sorødigtet S. 177—78. — 76,14 »profesto ... Andree« er 29. November. — 78,4 »Theodorico« er Didrik Slagheck.

78,14—23 Tilføjelse i Krøniken: 78,18—23 (»In ... rex«). — 78,14 Aarbogens Afskrift har Aaret 1519.

78,24—79,30 Tilføjelser: 78,29—79,30 (»cum ... presidia«). Disse Tilføjelser er vel skrevet c. 1527, da de bærer Præg af Selvforsvaret i Anledning af Lave Urnes Beskyldninger mod Universitetet. Men i det mindste de voldsomme Udtryk mod Disciplene og Opregningen af deres Navne kan først være indført c. 1531—32.

79,31—81,17 Tilføjelser: 80,9—81,17 (»qui ... patebunt«). — 78,24—25 »die ... Clementis« er 23. Nov. — 79,11—12 »ut ... uite«. Maaske forskrevet; man ventede snarere, at han sejrede ved sin Retskaffenhed, mere end ved Vaabenmagt. — 79,13—16 »Ab ... natus«. Bestemmelsen findes først i Frederik I's Haandfæstning (1523) og udelukker ikke absolut borgerlige graduerede Mænd fra at blive Biskopper. — 79,31 »Dominica Letare« er 3. April. — 79,33 »Landiscronensi«. Klostret i Landskrona var det ældste Karmeliterkloster i Provinsen Dacia, som foruden de danske Klostre ogsaa omfattede det eneste svenske i Ørebro. — 80,4 »Andrea Christierni«. Dr. Anders Christiernsen, bl. a. kendt for sin Iver for at faa Saxo udgivet, var Provincialmester i det mindste fra 1503 til ca. 1521, da Paulus Helie afløste ham. Christiern II gav 3. August 1517 efter Dyvekes Død Klostret i Helsingør Løftebrev paa St. Jørgens Kapel og Hospital efter Universitetets Vicekansler Peder Albertsens Død, og 8. Dec. 1518 indfries Løftet, dog med Paalæg om, at Ordenen skulde holde en Dr. eller en Baccalaur ved Universitetet til at forelæse. Gaven blev atter berøvet Ordenen i 1522 efter P. H.'s Prædiken for Kongen. — 80,27—81,2 Biografier af Peder Laurentsen, Frands Wormordsen og Anders Ljung findes i Dsk. biogr. Leks.³. Mourids Samsing blev Prior for Karmeliterklostret i Skelskør, der 1532 af Kongen blev skænket til Rigsraad Johan Urne, idet Kirken dog blev Sognekirke; Samsing endte som Sognepræst i Tjæreby og Provst i V. Flakkebjærg Herred. Mogens Sten, Ole Pind og Markus Pedersen er ellers ukendte, men sidstnævnte har indskrevet sit Navn i det kgl. Biblioteks Palæotyp Nr. 3111, Persius' Satirae (Paris 1500): Liber fratris Marci (ikke: Martini) Petri Carmelite Arhusiensis. Bogen er maaske et Vidnesbyrd om, at man paa Kollegiet drev humanistiske Studier. — 81,3 »Horum ... causa«. Som det fremgaar af Brevet fra 1524 (I, 175—83) var Mistanken vakt adskillige Aar før Brødrenes »Frafald«.

81,18—82,18 Tilføjelser i Krøniken: 81,21—27 (»Is ... 1479«); 81,27—82,18 (»Qui ... peruersitas«). — 81,18—19 »profesto ... Iacobi« er 24. Juli. — 82,9 Ved »vetus eruditio« forstaaer P. H. den skolastiske Teologi, medens han betegner sine egne bibelske og patristiske Studier som »sinceriora studia«.

82,19—84,2 Tilføjelser i Krøniken: 82,26—83,8 (»Vt ... Igitur«); 9—13 (»postquam ... clementiam«); 21—22 (»proditor ... pontificis«); 23—29 (»Sed ... inultam«); 31—84,2 (»eratque ... pudore«).

Haandfæstningens Punkt 2, 3 og 4 er benyttet. — 82,19 »1521«. Det urigtige Aarstal (for 1520), som ogsaa findes i Aarbogen, skyldes maaske Benyttelse af en plattysk Oversættelse af et svensk Stridskrift fra 1522. — 83,2 »eidem archiepiscopo«, Gustav Trolle.

84,3—85,25 Tilføjelser: 84,3 »ab orbe reconciliato«; 84,6—85,4 (»olim . . . labefactant«); 85,9—25 (»Porro . . . innumeris«). — 84,4 »pridie . . . Pauli« er 24. Jan. — 84,16 f. Nydala-Affæren omtales ogsaa II, 80,25—81,3, hvor der ligeledes er Tale om 6 Brødre (samt Abbeden). — 85,10—12, jf. 92,19—23 (Haandfæstningens Punkt 15). Paastanden om Stormændenes Livsfare var vidt udbredt og sattes særlig i Forbindelse med Sigbrits Had (jf. Allen, Breve og Aktstykker S. 49. 56. 58).

85,26—96,13 Indskudt Gengivelse af P. H.'s latinske kommenterede Oversættelse fra 1524 af Klagepunkterne over Christiern II (jf. Haandfæstningen i Aarsberetn. fra Geheimearkivet II, 67—69). Viborg-Haandfæstningen af 26. Marts 1523 er benyttet som Forlæg; P. H. omtaler sin Bearbejdelse i Brevet til Peder Ivarsen af 3. November 1524 som »nylig« affattet paa Opfordring af en Biskop og afskrevet i »mere end 50 Eksemplarer«. Han citerer to Stykker af sin Tekst; det første (jf. I, 180,18—181,3) er nøjagtigt gengivet i VI, 85,26—86,11; det andet tilføjede han senere (in posteriori emendatione) for yderligere at understrege Sagens Forfærdelighed; denne Tilføjelse (om Kongens Foragt for Kirkens gamle Ordninger, jf. I, 181,3—12) findes i Krøniken VI, 85,26—86,20. Disse to Stykker beviser saaledes, at Krønikeindskuddet virkelig gengiver Skriftet fra 1524. Afsnittet om Klagerne i Krøniken viser iøvrigt klart, at Aarbogen (der mangler dette store Stykke) ikke er et Uddrag af Krøniken; men da P. H.s Klageskrift (VI, 87,9—15) i Stedet for at afskrive Haandfæstningsindledningens Punkt 3 (om Nydalamunkene) benytter Aarbogens Tekst derom (jf. Monumenta hist. Dan. I, 414) viser allerede dette Urigtigheden af P.-E. Hansens Paastand om, at Aarbogen først 1534 kom P. H. i Hænde. Som tidligere omtalt, har han iøvrigt lige fra han begyndte paa Krøniken c. 1526—27 brugt dette Forlæg, som i Virkeligheden var hans egne Optegnelser. Ogsaa Klageskriftets (og Krønikens) Stykke om den polske Gesandts Drukning er taget fra Aarbogen (jf. Monumenta I, 414—15, jf. VI, 94,13—20). — Da Arbejdet paa Krøniken tidligst kan være begyndt 1526—27, er C. Paludan-Müllers Antagelse af, at Anklageafsnittet er indført i denne 1524, urigtig. — Muligvis er Stykket VI, 85,9—25 udarbejdet paa Grundlag af den Indledning, som Bearbejdelsen af Klage-

skriftet antagelig har haft. — Bearbejdelsen af Haandfæstningsindledningens 21 Punkter følger disse i rigtig Rækkefølge, dog maa her P. H. ved Optagelsen i Krøniken have forbigaaet Punkt 4, om Slagheck, da han allerede VI, 84 havde skrevet udførligt om denne (med Benyttelse af Teksten i Haandfæstningens Punkt 4); og Stykket om de polske Afsendinge er en Tilføjelse (fra Aarbogen), som ikke har noget tilsvarende i Haandfæstningen. Oversættelsen er i det hele ret nøjagtig om end fri; i det følgende gøres dog kun opmærksom paa de væsentlige Udvidelser.

85,26—86,11 Haandfæstningens Pkt. 1, udeladt: »nogher forlidtne aar; tilføjet: »ab ecclesia damnatos«; »qui etiam freti uiolento prefati regis principatu, mira impudentia ac temeritate suaserunt defectionem ab obedientia ecclesie Rhomane (quam subinde Satane sedem et antichristi regnum appellabant«).

86,22—87,7 Haandfæstningens Pkt. 2. Tilføjet: »inaudita crudelitate«; »nullis adhibitis custodibus«; »quorum laniatui uidebantur expositi«. Udeladt: »oc sidhen brende for udhen skyld, brød, dom, naade oc rett«. 87,1—7 er Tilføjelse. Henrettelsen af de to Biskopper og Stokholms Borgmester og Raad er nævnt i en Kladder til Haandfæstningen, der paa flere Punkter kan synes at have været Kilde for P. H. Muligvis er det ikke den endelige Haandfæstningsindledning, som er givet ham til Oversættelse. Den nævnte Kladder opbevares i Rigsarkivet i Frederik I's Registrant. Blodbadet omtaler P. H. ogsaa i Skriftet mod Hans Mikkelsen, jf. II, 78,31—80,18.

87,8—26 Pkt. 3. L. 8—15 Oversættelse af Stykket i Aarbogen. 15—26 Tilføjelse, der muligvis bygger paa Kladden. Jf. om Nydala-Affæren II, 80,24—81,3.

87,26 Krøniken udelader Haandfæstningens Pkt. 4, der er behandlet S. 84.

87,26—88,8 Pkt. 5 udvidet med Tidsangivelse og Betoning af Bispens adelige Herkomst. L. 31—88,8 er Tilføjelse.

88,8—17 Pkt. 6 Tilføjelse om Flytningen til forskellige Fængsler.

88,17—24 Pkt. 7. L. 20—23 er Tilføjelse; »que etiam nunc occupat« ikke slettet, skønt Jens Andersen var kommet i Besiddelse af sit Stift og sin Bispegaard.

88,25—89,2 Pkt. 8 taler om Lunds Kapitel; P. H. siger Lunde-kirkens Prælater, og at de truedes med Døden.

89,2—12 Pkt. 9. 8—10 Tilføjelse; ligesaa »exemplo omnium Christianorum principum, quos nihilominus sua tyrannide«; »som the

aff første begyndelse oc epter kirckeloffuen noett oc brwgtt haffue« erstattet med: »quas habent ex iure pontificio, iureque Cesareo«.

89,12—90,30 Pkt. 10 stærkt udvidet. Haandfæstningens Tekst svarer til 89,12—17 og 90,24—30. Stykket om de tre nordiske Ærkesæders Behandling er Tilføjelse af P. H. Om Gustaf Trolle har Kladden et noget lignende Stykke, der betoner, at Sigbrit ønskede hans Liv, da han var i København; om Erik Valkendorf siger den blot, at han blev fordømt og døde af Sorg i Rom. P. H.'s Paastand om, at Jørgen Skriver (∴ Lensmanden i Bergen, Jørgen Hansen) skulde lokke ham til Herremødet og »sække ham« (drukne ham i en Sæk), er maaske Folkesladder; men II, 95,17—24 omtaler P. H. et Brev fra Kongen til Hans Mule, »som vi alle (∴ de danske Biskopper) har set«, der væsentlig gentager Anklagen som gældende det norske Raad. Jørgen Skriver blev befaleet at gøre det af med Walkendorff.

90,31—91,10 Gengiver Pkt. 11 med flere mindre Tilføjelser, særlig at det norske Rigsraad var klar over, at Ret og Billighed intet betød for Kongen, der lededes af Had.

91,11—16 Pkt. 12. Om Torbern Oxe har Krøniken S. 76 udtalt sig ufordelagtig; om Weberstein, som P. H. her kalder »fidelissimum belli ducem ac principem« (Haandfæstningen har »Rigens tro Tjerner«), og om Junker Hans, se til II, 82,20.

91,17—25 Pkt. 13. P. H. tilføjer særlig, at Mogens Thomsens Lig ophængtes paa Torvet i Aarhus. Om hans Brøde (Falskneri), jf. Allen, Breve og Aktstykker S. 4—5.

91,26—92,13 Pkt. 14 især udvidet 91,31—92,3 (»quorum . . . reliquias«). 92,13—14 retter Haandfæstningens Paastand, at de omtalte Kvinder og Børn stadig er i Fængsel. Jf. iøvrigt S. 80,22 ff.

92,13—29. Dette Stykke har intet Forlæg i Haandfæstningen, men Kladden omtaler 2-Gylden-Skatten, som Kongen siges at have krævet »paa sidste Herredag i København«; det tilføjes i en tilskrevet Bemærkning, at Hensigten var at drage Kirkens og Ridderskabets Gods under sig og Kronen. P. H. betoner, at Kongen af Gerrighed tragtede efter alles Gods og 2 Aar inden sin Flugt krævede han 2-Gylden-Skatten af alle Landboer hos gejstlige og verdslige. Derpaa tilføjes, at visse af Rigsraaderne var saa forfærdede, at de gik til Skrifte af Frygt for Livet eller Fængsel, hvis de ikke bifaldt hans Magtkrav, jf. S. 85,5—13. Han tænkte ogsaa paa at udrydde alle de gejstlige og verdslige Stormænd, jf. 85,5—9. 2-Gylden-Skatten omtaler P. H. ogsaa II, 83,3—84,26.

92,29—93,9. Pkt. 15 noget udvidet, især med Betoning af Kongens Tyranni.

93,10—21. Pkt. 16 og 93,21—28 Pkt. 17, noget udvidet Oversættelse, der bl. a. betoner, at Sigbrit var Kongens Konkubines Moder.

93,29—94,4 Pkt. 18 med Tilføjelse af, at Slotsloven efter Kongens Død tilfalder Rigsraadet, »ellers synes Danmarks Rige ikke at være et frit Valgrige«.

94,5—13 Pkt. 19 med Betoning af, at Hensigten var Sikringen af Kongens Tyranni, og at han uden at raadspørge Raadet og Byøvrighederne med daarlig Samvittighed indkaldte de fremmede Tropper.

94,13—29. Ikke i Haandfæstningen; L. 13—20 overført fra Aarbogen. I Svaret til Hans Mikkelsen (II, 80,18—24) siges, at de blev »sencket wdi then østra Strand«, og »gentibus« er afløst af »Tyrckin eller Tatteren« (saaledes forsvarer ogsaa Gustaf Trolle 1531 Sendemænds Ukrænkelighed, jf. Allen, Breve og Aktstykker S. 613). Ugeringen omtales ogsaa i Peder Svaves Stridsskrift (jf. S. 73,25), men da Aarbogens Optegnelser ligger før Nov. 1524, kan Stridsskriftet, der udkom 1525, ikke være P. H.'s Kilde. 94,20—29 med Citatet af Kongens Udtalelse er P. H.'s Tilføjelse til Aarbogens Stykke.

94,30—95,28 Pkt. 20; 94,30—95,10 gengiver Haandfæstningen med Betoning af, at de hyppig fornyede Skatter var uødvendige og dikerede af Havesyge; Følgen er blevet alle Rigets Provinsers Fattigdom og Mangel paa alt. 95,10—28 er Tilføjelse, der særlig dvæler ved Kongens forringede Udmøntning (∴ Klippingene), der ogsaa omtales i Digtet I, 171,25.

95,29—96,2 Pkt. 21 med stærk Betoning af, at denne Tyrann var utaalelig. Ogsaa II, 88,24 betones, at Christiern II blev »tilbørlig advaret«. — Tilføjelsen 96,2—13 fortsætter S. 85.

96,12—13 ad . . . apostoli] 25. Januar.

96,14—30 begynder paany Bearbejdelsen af Aarbogen. L. 23—26 »Communitibus . . . faciales« er Tilføjelser. Med Fællesopsigelsesbrevet mener P. H. sikkert den Skrivelse, hvortil han udarbejdede en ret udførlig dansk »Kommentar« (jf. I, 25—28); den er tabt. Kongen nægtede at have modtaget Opsigelsesbrevet, men fra hans Modparts Side hævdes bestemt, at det er afsendt, jf. II, 87,18 og 88,24. Udtalelserne paa disse Sider er muligvis Citater af Opsigelsesbrevet. C. Paludan-Müller mente at kunne fastholde Realiteten i Huitfeldts

Fortælling om Mogens Munks »Førglemmelse« af dette Brev i sin efterladte Handske (De første Konger af det oldenborgske Hus S. 449 f.). »litteras faciales« er vel de mange Enkeltmænds Opsigelser til Kongen. Sammensværgelsen blev indgaaet 21. December 1522, men P. H. sigter antagelig med Mødet i Viborg til 20. Januar 1523, da de sammensvorne traadte offentlig frem.

96,31—97,9 Heraf er 97,1—9 Tilføjelser i Krøniken. Til L. 8—9 jf. S. 117,27—29; »regnum« = Regimente, jf. S. 130,3 og 132,23.

97,10—32 Heraf er 15—32 »Siquidem . . . tyrannidem« Krønikens Tilføjelse. Den urigtige Dato for Kongens Flugt, der skete 13. April, har altsaa allerede Aarbogen. 97,24 »Selandiam« = Zeeland.

98,1—27 Heraf er 4—27 »Reliquerat . . . fidelissimo« Tilføjelse. L. 1 »in profesto Barnabe apostoli« = 10. Juni; L. 22 festivitas trium regum = 6. Januar.

98,28—99,19 Krønikens Tilføjelser er dels L. 31—99,10 (»adque . . . Interea«), »civitates Wandalie« = Hansestæderne ved den vestlige Del af Østersøen; dels 99,12—13 (»qui . . . erat«) og 14—19 (»presentibus . . . aduenerant«).

99,20—100,5 Her er L. 27—31 (»Hic . . . enim«) og 32—100,5 (»Subiectis . . . reformari«) Tilføjelser. 99,20—21 »ipso . . . Martyris« = 10. August.

100,6—27 L. 18—27 (»Restituta . . . superbiam«) er Tilføjelse. 100,6—7 »ipso die . . . Bartolomei« = 24. August. L. 16—17 (»centum . . . ultra«) jf. VI, 39,15—18.

100,20—101,21 Fra 100,31 (»Impegerat . . . ferebat«) Tilføjelse. Hans Mule fortrængte 1521 Anders Mus fra Oslo Bispestol. Denne blev derefter forlenet med Vestervig Kloster. Først August 1524 blev Mule bispeviet af Ærkebiskop Olav Engelbriktsen; dette er vel Grunden til, at P. H. forkaster Almuens Dom. Jf. Noten til 89,12—90,30.

101,22—102,7 Fra 101,26 (»Habebat . . . proprium«) er Stykket Tilføjelse i Krøniken. L. 23 »Welensis« = Vejle.

102,8—103,4 Fra 102,18 (»Ex . . . undecima«) Tilføjelse. Efter Danmarks Adels Aarvog 1898, S. 232 f. uddøde Marsk Stigs Slægt med Otto Stigsen. L. 15 »Civitas Aasensis« = Aarhus. L. 20 Claus Bille er den eneste af Slægten, som P. H. nævner.

103,5—104,12 Fra 103,9 (»Porro . . .«) er det følgende Krønikens Tilføjelse.

104,13—105,33 Krønikens Tilføjelser er: 15—22 (»cumque . . . Tucho«); 105,2—24 (»Cumque . . . peruenit«) samt 25—33 (»cum

... est^o). Derved rettes Aarbogens Meddelelse om, at Otto Stigsen flygtede i Slaget ved Lund; det gjorde han under det senere Slag ved Bunketofto (en Landsby i Frillestad Sogn SØ. for Helsingborg). P. H.'s Forventning om, at Guds Dom vilde ramme Otto Stigsen, naar hans Ondskab havde naaet sin fulde Udvikling, gik ikke i Opfyldelse; efter et bevæget Liv døde han i svensk Fangenskab antagelig 1567. — Stykkerne om den skaanske Krig fremhæver stærkt Tyge Krabbes store Fortjeneste, men forglemmer ganske Johan Rantzaus Støtte og Indsats, der menes at have været af afgørende Betydning. Om P. H.'s Forhold til Tyge Krabbe, jf. I, 259 og VI, 110. Urolighederne i Skaane i Anledning af Kongeskatten (24 Sk. = 2 Tønder Hartkorn af hver Bonde) nedslag Tyge Krabbe allerede før Nytaar 1525, altsaa før Otto Stigsens og Søren Nørbys Komme. Tallet paa de faldne i Slaget ved Lund (104,14) var næppe saa stort; Adam van Dürens Indskrift paa en nu nedrevet Stræbepille paa Domkirken opgiver de døde til over 1500; Slagets Dato var 28. April. — 105,29 »Glymminge« = Glimminge, det faste Stenhus, der modstod Bondeangrebet; Jens Holgersen Ulfstand var død 1523; Sønnen Børge, der ejede Slottet, var Tyge Krabbes Svigersøn.

106,1—22 Krønikens Tilføjelser 6—17 (»accepta . . . uastantes«), der fastslaar, at Luthers Lære om Frihed er Aarsag til Oprør mod Øvrigheden, jf. II, 72 og 262. L. 3 »atra ualle« = Schwarzwald, jf. III, 240,16, hvor Bønderne kaldes »de sorte Bønder«.

106,23—28. Uforandret efter Aarbogen. Hippolyts Dag er 13. August.

106,29—107,17 Krønikens Tilføjelse er 106,32 »posteaquam« . . . og Resten. Ved Frue Kirke var et Kollegiatkapitel, hvis Formand var Dekanen; Kantoriet var næste Præbende. Om Anders Fris, jf. H. F. Rørdam, Københavns Kirker og Klostre S. 119 f. — 107,14—17 sigter til Billedstormen paa Frue Kirke 3. Juledag 1530, og vidner om, at der har været en Standsning i Arbejdet paa Krøniken. Frederik I, der tidligere blev kaldt illustrissimus rex, er nu her (107,16) sacrilegus rex. — L. 10—11, jf. Luk. 11,41.

107,18—108,22 mangler overhovedet Forlæg i Aarbogen, og vidner klart om Umuligheden af, at denne er Udtog af Krøniken. Hans Esbernsen er ellers ukendt; 25—27 jf. III, 265,23—27. — 108,7 P. H. skriver undtagelsesvis i første Person. — 108,9 Magister Ieorgius er Jørgen Sadolin, siden Fyns Biskop; om Hans Tausens Hustru Dorothea var hans Søster, er uvist. — L. Hwijd er ellers ukendt. Kan-

niken Jens Hansen, der hørte til Kapitlets lutherske Parti, endte som luthersk Præst ved Domkirken og Provst; om Karmeliterlektoren Mourids Samsing, jf. til 80,27. — L. 11—12 »priapistarum«, »Tilhængere af Avlekræften«, et Haansord mod Cølibatsbryderne, maaske først brugt i »Confutatio Lutheranismi Danici« (jf. IV, 329).

108,23—109,21 Krøniken indskyder »sacrilegus« (108,24), »aliisque Holsatis multis« (108,26), »quibus . . . temeritate« (28—109,3) og »absque . . . fuisset« (109,4—21). Dermed er Meddelelsen om Kongens Altergang korrigeret, men de fornemmes Til sidesættelse af de kirkelige Ordninger var efter hans Vilje; »aliisque Holsatis« er ubehændigt indført, som om Mogens Gjæ var Holstener. Ogsaa her taler P. H. i 1. Person (109,13). »Factio« (L. 20) = Parti, Sekt.

109,22—29 Her er 26—29 (»posteaquam . . . ordine«) Tilføjelse. L. 22 »ipso die . . . martyrum« d. 22. Juni. L. 25 »magistrum Prussie« = Albrecht af Brandenburg, der var de tyske Ridderes Stormester; hans Giftermaal var Brud paa Cølibatsforpligtelsen; han havde 1525 omdannet Ordensstaten til et Hertugdømme i Len fra Polen, og indført Reformationen.

109,30—111,6 Krønikens Tilføjelser er: 109,32 »sacrilegi«; 110,4—12 (»ab impiissimis . . . corrigendam«); L. 15—111,6 fra »Subornarant«. P. H. omtaler sig selv i Krøniken her samt S. 80,7 ff. og 81,3 ff. 109,30 »die beati Ioannis baptiste« = 24. Juni, men om »Hoc eodem die« 1522 (110,29) virkelig er nøjagtigt og ikke St. Hans Henrettelsesdag 29. August, er tvivlsomt (jf. J. O. Andersen, Paulus Helie I, 131 ff). 110,22—25 Rygtet om Gaver og Bestikkelse, jf. ibd. I, 89 f.

111,7—112,14 Tilføjelserne i Krøniken: 111,10 »sacrilegus«; L. 10—11 »una . . . summa«; L. 18—112,14 (»atque . . . diplomata«). Om Herredagen i Odense 1527, jf. J. O. Andersen, Er 1527 Epokeaaret . . ., Festskrift til Kr. Erslev, 1927. — 111,11—14; for første Gang kalder Aarbogen (og Krøniken) de verdslige Herrer »prophani« og lægger større Vægt paa deres Kirkefjendskab end paa Kongens. Teksten L. 11—28 omtaler kun, at Bandsbøderne overgik til Adelen, mens de øvrige Rettigheder for Biskopperne forblev uændret. Randnoten i Krøniken siger i Almindelighed om end heller ikke korrekt, at »Biskoppernes Ret blev afskaffet«; den vigtigste Indskrænkning i Biskoppernes Rettigheder skete ved »littere decretales«, der tog alle Præster og Munke, der forkastede deres gejstlige Stand, i kgl. Værn; der sigtes derved til Kongens Toleranceedikt, der

tillod Evangeliets fri Prædiken, Klosterforløb og Cølibatsbrud. 112,11—14 P. H. betragter Odense Bestemmelsen som aabent Brud paa Haandfæstningen.

112,15—26 Uforandret optaget fra Aarbogen, men i alt Fald Linierne fra 19, Peder Laurentsens Odelæggelse af Klostret, hans Komme til Malmø, hvor han brød Cølibatet, maa være en senere Tilføjeelse, da de tidligst kan være nedskrevet i Slutningen af August 1526, da Frederik I skænkede Borgerne Klostret; men Aarbogens følgende Afsnit maa være inden 1529, da Malmøs Reformation blev fuldt gennemført. Med Udtrykket »sacriligorum apostatarum speluncam« jf. VI, 177,32 om Roms Kurie.

112,27—116,14. Aarbogen har om Malmøreformationen kun 112,27—29 til »uasculario«, 30—32 »Hic . . . cupidissimus«, og af 113,4—6 kun »Cui eodem anno contigit socius Ioannes sitularius ex ordine s. spiritus«; alt det øvrige er Tilføjeelse i Krøniken. Aarbogen ved saaledes intet om den endelige Gennemførelse 1529 af Reformationen efter Peder Laurentsens og Wormordsens Komme, som Krøniken udførlig redegør for — atter et slaaende Vidnesbyrd om, at Aarbogen ikke kan være Udtog af Krøniken. — Aarbogen viser saaledes, at P. H. siden sin Bearbejdelse af Klagefortegnelsen kun har nedskrevet enkelte Meddelelser til de følgende Aar, indtil han efter 4½ Aars Standsning fra 1527 genoptog Arbejdet med Krøniken i Vinteren 1531—32. — 112,29 Nic. uascularius = Klaus Mortensen Tøndebinder (Stedfaderen havde været Bødker). — 113,6 Johs. sitularius = Hans Spandemager, deres Biografier i Dsk. biograf. Leksikon. 113,9—10 Math. 13,57. — 113,23 ff., jf. P. H.'s Skrift mod Malmøbogen III, 57 ff. — 114,27—32 Biografier af Borgmestrene Jørgen Kock og Jep Nielsen i Biogr. Leksikon. — 113,23—24 10. Okt. 1528 overlod Frederik I Borgerne Helligaandsklostret til Hospital og Graabrødreklostret til Raadhus, dog først, naar Brødrene var ude; de holdt ud til 1529. St. Petri Kirke fik man ved Overenskomst med Sognepræsten og ansatte Klaus Mortensen som Sognepræst. — 115,13 »aliquot libellis«: »Svar paa det Sendebrev, Hr. Aage Jepsen (Biskoppen) sendte Borgmester og Raad i Malmø« (August 1529), Skriftet om Præstægteskab (Sept. 1529); 1530 udgav han »Malmøbogen«, der redegør for Kirkevæsnets Nyordning i Malmø (P. H. kalder ham derfor 115,13 »Byens Kansler«, hvorfor Laurentsen i sit Modskrift fra 1533 mod det Forsvar for Cølibatet af en tysk Jurist, som P. H. mentes at have oversat (trykt 1530), kaldte denne »Bispernes Skriver og almindelige Kans-

ler»). — 116,5 »bis librum edidit«: Frands Wormordsens »Om Præstevlevned med Giftermaal« (Tillæg til »Forklaring paa den evangeliske og papistiske Lære«, Juni 1531), der kalder P. H. »Satans Tjener« og »Disputats om Gejstliges Giftermaal« Nov. 1531, der kalder P. H. »en fedbuget Skalk«, »den fortrædne Guds Fjende« og »Danmarks vitterlige Bedrager, al Kyskheds Fjende«. P. H.'s Raseri mod denne tidligere Kollega og Ven har tydelig præget Krønikens Afsnit, der saaledes er skrevet efter Nov. 1531.

116,15—118,7 Tilføjelser i Krøniken: 116,17—117,15 (»Cepit . . . admisit«); 117,20—27 (»non . . . occidentis«); 117,32—118,7 (»Et qui . . . propagando«). — 116,19 antagelig Strubehovedbetændelse. 117,7 sigter maaske til L. Urnes Testamente (Dsk. Mag. 3 R. III, 212), hvor de fattige er sparsomt betænkt; baade Karmeliterne i Helsingør og P. H. personlig faar dog en Gave. — Jf. iøvrigt II, 188,14—22; III, 278,13—20; V, 90,26—91,15. — 117,21—27 1526 foreslog Kongen Bortfald af Afgiften til Paven for Konfirmation af Biskopper, 1527 billigedes det ogsaa for Prælaternes Vedkommende. Allerede Kongens og Rigsraadets Stadfæstelse i August 1526 af Aage Sparre fremfor den af Paven konfirmerede J. Skodborg betegnede det afgørende Brud med Paven, og 1529 fik Danmark foruden den uindviede Ærkebiskop ogsaa en »Skinbiskop« i Roskilde. Rønnows Betaling er mulig for højt opgivet; hans endelige Kvittering lød paa 3000 Gylden; men tillige forpligtede Kongen ham til ikke at lægge Prædikanterne Hindringer i Vejen, hvad han i Begyndelsen heller ikke gjorde. Kongen forsatte derfor 1529 Hans Tausen til København. — 117,27—29, jf. 97,7—9.

118,8—31 Tilføjelser i Krøniken: 9 »sacrilagus«, 12 »apostatam«, 13—31 »ac omnium . . . superiores«. L. 22—27 sigter til Billedstormen 3. Juledag 1530.

118,32—120,14 Tilføjelser i Krøniken: 119,5—16 (»de qua . . . se«); 17—120,14 (»esse . . . faciebant«). Tilføjelserne foraarsager nogen Omformning af Aarbogens Tekst. Om selve Herredagsforhandlingerne og den udstedte Reces har Krøniken ikke et Ord, men Katolikernes vanskelige Situation er tydelig understreget; Herrestandens Kirkefjendskab skildres aldeles overdrevet, jf. »una uiolentia«, 119,28, Parallel til »uno supplicio«, 82,25; 96,6 og »una morte«, 85,7. Teksten viser Forfatterens personlige Erindringer om Ophidselsen paa Herredagen og hans pessimistiske Syn paa den katolske Sags Fremtid. — 118,32 Visitatio Mariæ = 2. Juli. 119,25 er »execati« = excæcati, forblindede.

120,15—122,30 Tilføjelser: 120,18—31 (»quod . . . maiora«); 121, 1—2 (»quo . . . spoliatus«); 6—122,12 (»Hij . . . deserere«); 19—30 (»pro . . . regno«). 120,16 er »Suermerei« rettet til »Lutherani«. Aars-tallet 1531 (120,15) viser, at P. H. regner Aarets Begyndelse fra Jul; Datoen for Kirkestormen var 27. Dec. 1530. Den udfyldte Datering (15. Nov. 1531) for Kirkens Genaabning (udelukkende for katolsk Gudstjeneste) viser, at Aarbogsnotitsen først kan være nedskrevet i Vinteren 1531—32; endnu da Krøniken optegnedes, var P. H. uvidende om Datoen. Aarbogens »primum« (120,20) mangler et »deinde«; dette tyder paa, at dens Optegnelser er gjort i Hast som Forlæg for Krøniken. 120,32 »Ambrosius« = Ambrosius Hansen Bogbinder, der ligesom flere Raadmænd, der er opregnet blandt de følgende Navne, blev afsat 1531. — 121,24—25 Peder Kempe, Borgmester 1527—34. — 122,28 »magistrum equitum« = Righovmestere-n Mogens Gjøe.

122,31—123,18 Tilføjelser: 123,2—18 (»Nam . . . patebit«). Aar-bogens Notits, den tilsyneladende umotiverede Genfortælling om Rønnows Indsættelse, er næppe forstaaelig uden Krønikens forud-gaaende Meddelelse om Frue Kirkes Genaabning; den tyder paa, at Aarbogen nu er Udkast til Krøniken. 123,3 »filio« = Adolf, f. 1520 (næppe Frederik, f. 1529). 123,17—18 vel en spydig Bemærkning, der sigter til den senere Dissens mellem Rønnow og hans Kapitel; om »successus« = lykkeligt Udfald, jf. VI, 143,27; Spørgsmaalet er, om Sætningen ikke er senere Tilføjelse (1534?).

123,19—124,14 Tilføjelser: 123,19—24 (»famosus . . . igitur«); 29—128,14 (»Relictis . . .«); forud er bortfaldet Aarbogens »nihilque efficat«. 123,20 »semel et iterum«, disse to Forsøg har P. H. ikke omtalt tidligere. L. 27, Martins Helgendag = 3. November. L. 27—28 »desperatorum asylum«, jf. 115,2; Norge var Tilflugtsted for poli-tiske Flygtninge og Pirater. L. 32 »Karsborg« = Karlsborg, N. f. Gøtaelvns Udløb, forlængst nedrevet. 33 »Wiigen« = Bohus Len. 124,1 »Ludosiam« = Lødøse mellem Gøteborg og Trollhättan. 5 »Baahwss«, nu nedrevet Fæstning ved Byen Kungälv (»Kongælde« = Kunghälle), N. f. Gøteborg. 7 »Marstrand« i Skærgaarden N. f. Gøte-borg; »Oddewald«, Uddevalla, NV. for Trollhättan. Skildringen af Krigen i Bohus Len, ligesom af Christiern II's Felttog overhovedet, mangler Korrekthed (jf. A. Heise, Kristiern II i Norge og hans Fængsling). L. 5 »Nicolauum Bilde« (jf. 102,20), Claus Bille er den eneste af den Slægt, der omtales i Krøniken.

124,15—128,18 Krønikens meget omfattende Tilføjelser er: 124,

18—19 («cuiusque . . . occupabat») (efter »Interea«, L. 19, er udeladt: »iusto Dei iudicio captus est a Canuto, quodam electo Othoniensi«); 124,19—126,28 («iustissimo . . . uiolator«); 127,8—128,18 («Cui . . . respiscat«). — Krønikens stærke Advarsler ud fra Christiern II's Eksempel til Fyrster og Stormænd, der viser Kirkefjendskab eller Hældning til Lutherdom, er skrevet inden Frederik I's Død og gælder sikkert specielt ham, som P. H. ogsaa fælder en meget nedsættende Dom over. — 124,22 Knud Henriksen Gyldenstjerne (jf. Dsk. biogr. Leksikon VIII (1936), 493 ff.) var 1527 blevet coajutor hos Biskop Jens Andersen og 1529 hans Efterfølger; han var som ikke bispeviet Danmarks tredje Skinbiskop; han antog, inden sin Expedition til Norge, Jørgen Sadolin til sin »Medhjælper i Ordet«, og denne forsøgte derpaa at reformere Præsteskabet med Confessio Augustanas Artikler som Norm, antagelig sigter 126,18. 25—26, jf. 31, hertil. — 124,27—28 viser, at P. H. ikke har kendt Gyldenstiernes Fuldmagt af 28. April, der ligesom Oslo-Overenskomsten af 1. Juli allerede 1534 blev kundgjort. 125,4 »sesquimille« = 1500. L. 22—23 »regni magistratu« = Rigsraadet. — 126,5 f., jf. 132,11, Christiern II's Skatte overdrives; P. H.'s Had til Holstenerne præger ogsaa den følgende Tekst. — 126,10—12, jf. 132,1—5. — 126,13—15 jf. 127,16—22, betegnende Vidnesbyrd om P. H.'s Forsynslære, jf. I, 26,26 f.; II, 76,12—28. 181,6—13; III, 68,6—10. — 126,15 »operculum« etc., jf. IV, 161,20; 307,11. — 128,3 »abiuratam«; formentlig i Sensommeren 1530, Datoen er ukendt. — 128,6 Poul Kempe (muligvis Slægtning af Borgmesteren i København, jf. 121,24) blev 1524 immatrikuleret i Wittenberg som tilhørende Ribe Stift; som ivrig Lutheraner kom han i nært Forhold til Christiern II under dennes Ophold i Sachsen; senere stræbte han under Ophold i Belgien ivrig efter at holde Kongen fast ved Evangeliet. Under Kongens Tog til Norge udsendte han som hans Kansler lange Skrivelser, hvis Agitation for Evangeliet tydede paa, at han delte P. H.'s Opfattelse (jf. 124,12—19) om et stærkt luthersk Røre dér, skønt Katolicismen absolut var herskende Magt.

128,19—28 Indførelse af Aarbogens Notits om Domprovst i Roskilde Kønikes Død 1531 efter Meddelelsen om Herredagen i 1532 tyder enten paa, at P. H. endnu var i Aarhus, hvor han først 1532 hørte om Dødsfaldet, eller at han allerede 1532 var vendt tilbage til Sjælland, hvor han paa een Gang erfarede baade Domprovstens og Roskilde Kanniken Lars Olsens Død (1532), som han da optegnede samtidig, lige efter hinanden. I Krøniken har han ikke ændret Pladsen for

det første Dødsfald, men adskilt de to Efterretninger med Stof, som ikke havde Forlæg i Aarbogen. — Krønikens Tilføjelser til Aarbogens Notits er 128,23—24 (»eo . . . illiberalis«) og 25—28 (atque . . .). — 128,19 »die beati Martini« = 11. November. L. 21 »Chunibertus«, Helgennavn, som P. H. bruger som Gengivelse af Køneke.

128,29 Af Krønikemanuskriptet er her udrevet et Blad. Saafremt P. H. selv, som antaget, har udrevet dette, kan det støtte Formodningen om, at han paa første Side havde nedskrevet kritiserende Bemærkninger om Besættelsen af Kapitelstillingerne, i nøje Sammenhæng med den forudgaaende Paastand om, at Hr. Kønekes Efterfølgere stadig blev daarligere, især dem, der efterfulgte uadelige. Allerede Slutningssætningen viser, at P. H. ved »successiones« har tænkt paa Kapitlet som Helhed og ikke paa Domprovstiet. Til dette udnævntes nemlig Erik Krabbe, der indehavde det lige til 1543, da P. H. forlængst var død. Men Udnævnelsen af Erik Krabbe, der kun var 21 Aar og fik Prælaturen til Studierejse til Frankrig, var en grov Til sidesættelse af Kapitlets Interesser, som vel kan have interesseret P. H., der havde personlige Venner blandt Kannikerne. Imidlertid var Erik Krabbe Søn af Tyge Krabbe, P. H.'s Velynder, og senere Eftertanke kan derfor have faaet P. H. til at udrive det skrevne. Men derved er ogsaa Krønikens videre Tekst gaet tabt paa Slutningen nær (128,30—129,2), der tydelig viser, at det forudgaaende har omtalt en Biskop. Antagelig var det den udvalgte Ærkebiskop Aage Jepsen Sparre, som i Juli 1532 resignerede sit Embede og efterfulgtes af Torbern Bille, atter en Skinbiskop. Behandlingen af Lunds Stift lige siden Birgers Død kan vel have givet P. H. Anledning til Bemærkninger, saa meget mere som han vel betragtede Jørgen Skodborg som retmæssig Indehaver af Ærkesædet (jf. 76,25—26). »zelus« (128,31) og den manglende »scientia«, der viser, at Udtalelserne ikke har været saa skarpe, at de motiverede Bladets Udrivelse, kan iøvrigt vel passe paa Sparre.

129,3—23 Krønikens Tilføjelse er her 7—23 (»qui . . . maximus«).

129,24—133,3 Krønikens Tilføjelse: »famosi tyranni« (129,27) og den udførlige Nekrolog (129,28—133,3). L. 25 »hebdoma sancta« = den stille Uge; Kongen døde Skærtorsdag 10. April. — 131,6, jf. Marginnoten 111,11; 131,12 »campanis«, Kirkerne berøvedes 1531—32 Klokkerne til Kanonstøbning. — 131,16 »monasteria et templa«, allerede 1528 fordroves Franciskanerne fra Klostret i Flensborg og de følgende Aar lukkedes rundt om Tiggerklostre; i Viborg blev 1529 nedrevet en Række overflødige Kirker med Kongens Billigelse;

samme Aar gennemførtes Nyordningen i Malmø. — 131,27 »religio« her vel = Klosterløfter. — 131,29 c. 1524 opnaaede Frederik I sit heftige Ønske om at blive Enehertug i Slesvig-Holsten. — 131,27—132,10 Om P. H.'s Had til Holstenerne, jf. 108,25; 126,7—12. — 132,5 Haandfæstningen indeholder ingen Forpligtelse dertil; men allerede 1525 fremsatte Rigsraadet Ønsker herom. — 132,15—16. Efter 1533 blev meget deraf tilbageført; iøvrigt er Beskrivelsen af Christiern II's Skatte overdreven.

133,4—136,30 Krønikens Tilføjelser: 133,11—134,22 (»Erat . . . Lutheranorum«). Efter »Taussøn« (L. 22) er udeladt »ut fertur«; tilføjet er »accusatus, auditus«, og L. 23—4 »remissa sententia capitali«. Endvidere er 134,24—135,32 (»sed . . . dissidij«) tilføjet. 136,5 har Aarbogen i Stedet for »enim Joachimus«. L. 7 er »meretricis« tilføjet, men atter slettet med »Sophie« i L. 4); 136,11—30 (»posterioribus . . . ruinam«). — Saavel Aarbogens som Krønikens Udtalelser maa være nedskrevet i 1533, snart efter Begivenhederne; Afsnittet om Tausen, der omtaler hans Tilbagekomst i Efteraaret, er sidste Tidsmærke. — Skildringen er ensidig og lidet fyldestgørende. Hverken omtales Herredagens Reces, som genoprettede Kirkens Enhed under Bispernes Styre (de skulde beskikke baade Præster og Prædikanter og baade tillade Messe og Gudstjeneste »efter kristelig Skik«) eller det mislykkede »Enhedsbrev«, og ved Rettergangen mod Hans Tausen forbigaaes Prælaternes Klage, mens P. H. dvæler ved sine Klager og Svaret derpaa. Herredagsudbyttet er ham en total Skuffelse, særlig fordi Skinbisperne svigtede Kirkens Sag. — 133,4 Trinitatis Dagen = 8. Juli. — 133,30 »gnatone« = Snyltegæsten i den romerske Komedie, her vel en Slags Sanko Pansa. Erik Banner, Lensmand paa Kalø, var ivrig Lutheraner. 134,4 De haarde Domme over Tilstandene under Frederik I blegner ved Betoningen nu af Satans Vælde. — 134,7 »pseudepiscopi«, de uindviede »Skinbisper« i Lund, Roskilde og Odense; under Herredagen blev ogsaa Oluf Munk, Ivar Munks Brodersøn, anerkendt som Medhjælper-Biskop i Ribe. — 134,20 »unum . . . diem« = 14. Juni. — 135,1 Tausen blev af Bisperne i Fællig anklaget for Injurier i en Bog, og specielt af Rønnow for at have befattet sig med alle Kirkerne i København og have fornærmet ham paa Kapitelshuset (vel i 1531, da Frue Kirke blev genaabnet for Katolikker alene); der var saaledes i Anklagerne ikke Tale om Tausens Prædikener; men P. H. optraadte privat som Klager over disse og specielt over Tausens Nadverlære, hvilket foranledigede en »Disputation«, hvori

Tausen efter en af Dommernes (Knud Bille) Udtalelse i et Brev blev overvundet af P. H. »i mange Stykker baade om det hl. Sakrament og andet Bedrageri«. Domskendelsen omtaler imidlertid kun dette forbigaaende »item var og nogle Ord aabenbar rørt for os, at Mester Hans Tausen skulde have skrevet og sagt det højærværdige Alters Sakrament for nær«. P. H. havde specielt paaklaget, at Tausen forkastede Hostiens Tilbedelse, og Domsakten bekræfter dette, for saa vidt den siger, at Tausen hævdede, at det ikke var Herrens Legeme og Blod, som indviedes i Messen og opbevaredes i Monstrans og Pixis. Tausens Skrifter viser imidlertid, at han ikke forkastede Adorationen, hvis Kristi Ord ved Indvielsen har lydt, saa det var hørligt; det var kun Messepræstens Hvisken og Frembærelse i Monstrans, han forkastede. Paludan-Müller har derfor gjort P. H. Uret, idet han beskylder ham for »vitterlig Sandhedsfordrejelse«, naar Krøniken paastaar, at Tausen nægtede at forkaste Adoration; man kan kun sige, at han refererer utilstrækkeligt, men det gør Dommen ogsaa. — 134,23 Aarbogens »ut fertur« efter »conuictus« har Krøniken ikke; muligvis er Ordene indføjet af H. Henriksen i hans Afskrift af Aarbogen, udfra Kendskabet til Sagens sluttelige Forløb; er de ægte i Aarbogen, maa de forstaaes som en Spydighed fra P. H. til Dommerne, der paa Sagvoldernes Bøn eftergav Tausen Dødsstraffen. — 135,13 »execat« = excæcat, forblindede. — 136,4 Mogens Gjøes Datter Sophie blev allerede 1524 gift med Ove Billes Broder, Lensmanden paa Koldinghus, Mogens Bille til Svanholm; Rønnows formodede Kærlighed til hende har P. H. forstaaet var et uholdbart Rygte; derfor overstregede han saavel Navnet som Smædeordet meretrix; men derefter talte Teksten stadig om en Datter af Mogens Gjøe, og dette maatte da være den bekendte Birgitte Gjøe, senere Herluf Trolles Hustru; hun var ganske vist dengang (siden c. 1525) trolovet med Jesper Daa, men at en Trolovelse kunde hæves, omend med stor Vanskelighed, viser netop hendes Tilfælde (det skete 1540 ved Universitetsdom). A. Huitfeldt, der var Søstersøn af Herluf Trolle, omtaler i sin Krønike Rønnows Tanker om at ægte hende, og vitterligt er, at det ikke alene i Samtiden fortaltes, at Rønnow vilde gifte sig, men at et Forpligtelsesbrev til Stygge Krumpen tyder derpaa (jf. Dsk. biogr. Leksikon XX, 418). — 136,10 »remissus« = 17. August.

136,31—137,23 I Krøniken tilføjes: 137,1—3 (»ob ... erant«); 4—7 (»aut ... instigati«); 11—12 (»Quod ... fugierunt«); 15—23 (»Quod ... dissimulassent«). — 137,14 er altsaa nedskrevet efter

Vinteren 1533, da en Del af den hollandske Flaade overvintrede i Danmark og fremkaldte Frygt for at blive indblandet i Krigen.

137,24—139,29 Tilføjelser: 137,28—32 (»sibi . . . summa«); 138, 2—4 (»Auaricie . . . expenderit«); 6—139,29 (»quando . . . possesse«). — 139,10—15. I skarp Modsætning til sin tidligere Opfattelse (jf. Udtalelser i Skriftet om Fyrstens Opdragelse og Angrebet paa Christiern II, jf. 98,10) viser P. H. sig nu som Tilhænger af et Arverige. Aarsagen til hans Ændring i sit politiske Syn var Erfaringen under Interregnet og særlig Rønnows Optræden. Alligevel betoner Fortalen til »En kristen Fyrstes Lære« fra 9. August 1534, at Bogen til-egnes Rigsraadet, »fordi samme Rige haver af Arilds Tid været og nu er et fast Kaarerige« (V, 97,13). Denne Forskel mellem P. H.'s offentlig og privat udtalte Opfattelse har en Parallel i hans Benævnelse af Rønnow samme Sted (V, 97,10) »min naadige og gunstige Herre«, sammenlignet med den skarpe Dom over Rønnow i Skibykrøniken, der hævder, at denne blev Biskop for at gøre hele Sjælland luthersk (123,1), og nu efter Frederik I's Død var han »heresi quam religioni addictior« (136,5—6) og hædrede Lutheranerne med store Gaver og mange Hædersbevisninger (136,26—27), ja optraadte siden sit Mellemværende med Kapitlet »palam« som Lutheraner og Tyran (138,5). — 139,23 »olim amissa«, siden 1416. I Christian III's Klageskrift mod Biskopperne fra 1536 fremhæves, at Rønnow allerede paa Herredagen 1533 havde erklæret, at han aldrig vilde have nogen Konge i Riget, før han med Penge havde faaet Erstatning for Københavns Slot og By.

139,30—140,4 Identisk i Aarvog og Krønike. 139,30 Martinsdag = 11. November; paa Mødet ratificeredes Traktaten af 9. Sept. mellem Danmark og Nederlandene.

140,5—13 Krønikens Tilføjelse er 9—13. »Inopia« i Aarbogen er ændret til »iniuria« L. 8—9. Rigsraad Maurids Jepsen var Broder til Archielectus Aage Sparre. »Ioannes Biørssøn« (L. 7), Rigsraad Johan Bjørnsen, synes at have været Partifælle af Mogens Gjøre.

140,14—141,11 Tilføjelse: 140,20 (»ac uita . . .«)—141,11. — Om Niels Styggesen Rosenkrantz, se Dsk. biogr. Leks.² XX, 114.

141,11 2 Blade er her skaaret ud af Krøniken; da der intet mangler i Nekrologen over Niels Stygge, og Krønikens første Afsnit til 1534 er intakt Afskriver af Aarvogens Stykke lige efter Notitsen om den afdøde Børglumbiskop, mangler der saaledes ganske Forlæg i Aarbogen til de bortfaldne to Blade. Man kan gætte paa, at de har indeholdt noget om Stygge Krumpen, da P. H. flere Gange omtaler

Efterfølgeren efter Forgængeren. Biskop Stygge (jf. Dsk. biogr. Leks.² XIII, 398—400) var siden 1519 Morbroderens Efterfølger og var bispeviet (altsaa ingen »Skinbiskop«) og 1532 eller 33 havde han udstedt Monita, der krævede Prædiken af Evangeliet efter »Kendefædrenes« (Kirkefædrenes) Udlægning, altsaa hvad P. H. ønskede, men hans Levned (hans Slægting Elisabeth Gyldenstjerne var hans Elskerinde) var berygtet og vel egnet til P. H.'s Kritik. Imidlertid forstaar man ikke, hvorfor P. H. derfor skulde kassere de manglende Blade. Hvis disse havde historiske Meddelelser, maatte man derfor vente at finde Antydninger i Aarbogen. Det kan derfor formodes, at Bladene har indeholdt en Afslutning paa Krøniken, der var af lignende Indhold som det Skrift, P. H. udsendte i Oktober 1534 (En christelig Forligelse) og som manede til Enighed baade kirkeligt og nationalt. Men efter Nedskrivningen har P. H. faaet Lyst til at fortsætte Historieskrivningen med en Skildring af Grevefejden og dens Virkninger; han begyndte i Aarbogen, men har derefter udskaaret de to Blade og i Hast afskrevet Aarbogsoptegnelserne med forskellige Tilføjelser. Han naaede at skrive 3 Ord som Fortsættelse af Aarbogens sidste Optegnelse, men det kan ikke ses, om han kunde meddele Ophøret af Varbergs Belejring. »Pennen faldt ham af Haanden«, som det ofte er sagt, om paa Grund af Sygdom eller hvorfor, ved vi ikke. Aarbogens 14 Afsnit til 1534 bærer alle Præg af at være optegnet 1534; bortset fra et Par, er de alle i fortællende Stil og kan med Rette betegnes som Kladder til Krøniken, der mest optager dem aldeles uforandret.

141,13—30 Eneste Tilføjelse L. 21—22 (»ac . . . regente«). L. 27 »etiamsi«, jf. 139,30.

141,31—142,9. Krøniken retter »Suermorum« til »Lutheranorum« 142,3 og indfører L. 2 »Lutheranismi occasione«, samt 4—9 (»in ea . . . sacramentarij vel«). — 141,31 Belejringen begyndte i Marts 1533; Byen erobredes først 25. Juni 1535; P. H. har intet vidst om, at Jan van Leyden i Sommeren 1534 oprettede »det zionistiske Kongedømme« og indførte Polygami.

142,10—16. Uforandret i Aarbog og Krønike. L. 11—12 »Comite Oldenburgensi«, Grev Christoffer, som tidligere havde staaet i nederlandsk Tjeneste. Krigserklæringen udstedtes 13. Maj, og Dagen efter, Kristi Himmelfartsdag begyndte Krigen med Marcus Meyers Overfald paa Slottet Trittau.

142,17—143,2 Tilføjelse: 24 (»Porro . . .«)—143,2.

143,3—27 Tilføjelse 25—27 (»Ceterum . . . progressu«). L. 9 »Ieor-

gium Cocum«, jf. 114,27—30. L. 14 24. Maj, fejl Dato for 28. Maj. L. 15 Mogens Gyldenstjerne, Broder til Biskop Knud Gyldenstjerne, blev efter at have forsvaret Akershus mod Christiern II 1532 Lensmand paa Malmøhus (Dsk. biograf. Leks. VIII, 498—503). L. 20 »Trugotum Gregorij«, Truid Ulfstand, Lensmand paa Varberg Slot (ib. XXIV, 504—7). Claus Podebusk, Lensmand til Sirekøbing, NV. for Landskrona (ib. XVIII, 435). — L. 23 »liberos«, blandt disse var den senere Rigsraad Jørgen Rosenkrantz.

143,28—144,4 Tilføjelse: 31 (»tametsi . . .«)—144,41 Datoen er 24/5 1533. — 144,2 »Cornificius« = Korfits Ulfeld, siden Medlem af Rigsraadet, død ugift 1563; Faderen var Rønnows Lensmand paa Gjordslev.

144,5—12 mangler i Aarbogen. Der er nu kun kort Tidsafstand mellem Indførelsen i de to Skrifter; Efterretningen om Niels Kortsens Død har P. H. faaet inden Indførelsen af det følgende Afsnit i Aarbogen. Om Niels Kortsen, se Gösta Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, 1947,66—67.

144,13—146,11 Tilføjelse: 145,13—146,1 (»Nec . . . spicionem«). 145,8 »Lutheranismus heresis omnium maxima« er Rettelse fra Aarbogens »defacatio illa communis Suermeriorum«. 144,14 »consanguineus«, Grev Christoffer var Sønesøn af Christiern I's Broder Gerhard. Han havde faaet gejstlig Opdragelse og Præbender i Bremen og Köln; med Christiern II havde han allerede Forbindelse efter hans Fordrivelse fra Danmark, og som Fange paa Sønderborg havde Kongen sat sig i Forbindelse med Greven. Denne deltog i Nederlandenes Sætog 1533 og satte sig da i Forbindelse med Jørgen Kock og herefter med Lybæks Borgmester Jørgen Wullenweber, der senere gjorde ham til Fører for Togtet mod Holsten (jf. 142,10 ff.). — 144,16 »ipso die . . . martyrum« = 22. Juni; paa denne Dag foretog Greven Landgang ved Hvidøre, nær Skovshoved. — 144,21—22 »profesti beati Ioannis« = 23. Juni. — 144,28—30 Om hans Krav overfor Roskilde Kapitel jf. dettes Brev af 28. Oktober (S. 293—96). — 146,2 »Lutherani«, Aarbogen har Suermerii.

146,12—32 Tilføjelser: 28—32 (»In . . . iurare«). 146,14 »Bystrop« = Biskoppens Gaard Bistrup ved Roskilde; Haraldsborg var forlenet til Rønnow.

147,1—21 Ordret ens i Aarvog og Krønike. L. 18 Datoen for Rønnows Afsættelse er ubekendt, men vel i Juni eller Juli.

147,22—148,14 Tilføjelser: 148,6 »integro miliari continuam«. — 147,30 Overgivelsen skete 16. Juli. — 147,32 Om Lensmanden paa

Københavns Slot Johan Urne, jf. Dsk. biogr. Leks. XXIV, 542—43. Slottet blev overgivet 24. Juli.

148,15—30 Ordret ens i Aarbog og Krønike. 148,17 Gustaf Trolle, der blev ført som Fange til København, efter at have deltaget i Christiern II's Tog mod Norge, blev frigivet paa Herredagen 1533 med Forpligtelse til ikke at forlade Danmark uden Rigsraadets Tilladelse og ikke »arge ind paa Danmarks Rige eller dets Indbyggere«; men allerede da den lybske Flaade var ved Dragør, kom han ombord og sluttede sig til Greven. Hans Udnævnelse til Roskilde Bispestol efter et vel aftunget Valg (antagelig i Juli 1534) kasserede Greven inden hans Indsættelse, da Rønnow var villig til at betale 10,000 danske Mark; i alt Fald var Rønnow, som Forordet til P. H.'s »En kristen Fyrste og hans Lære« 9. August atter Roskildes Biskop. 28. August udstedte Kapitlet et Forleningsbrev til Rønnow og hans Arvinger paa Saltø men som fast Pantelen begrundet med hans store Udgifter. Gustaf Trolle fik til Erstatning Odense Stift, som Knud Gyldenstjerne forlod i Flugt, men i Slaget ved Øksnebjerg 11. Juni 1535 blev han haardt saaret og ført som Fange til Gottorp, hvor han snart efter døde.

148,31—149,7 Ordret ens i begge Skrifter. 149,6 »federe«: 2. Febr. 1534 havde Danmark og Sverige indgaaet et Forsvarsforbund om gensidig Hjælp; Gustaf Vasa sendte straks efter Grevens Komme Tropper til Grænsen, men forinden havde den skaanske Adel sluttet Overenskomst med denne (23. Juli), og 10. August blev han hyldet paa Libers Høj ved Lund. Svenskerne blev saaledes Fjender.

149,8—18 Ordret ens i begge Skrifter. P. H. omtaler ikke, at den fynske Adel 9. Juli paa Mødet i Hjallesø ved Odense havde tiltraadt det jyske Rigsraads Valg af Christian III. Allerede 11.—12. Juli rejste Købstæder og Almue Oprør til Fordel for Greven, fordrev Knud Gyldenstjerne og plyndrede Herresæderne. Christian III's Tropper, ført af Johan Rantzau, og den jyske Adels Folk, ført af Peder Ebbesen Galt (Biogr. Leksikon VII, 588—90), der ankom i Slutningen af Juli, tog voldsom Hævn, men i Begyndelsen af August kom Grevens Tropper, erobrede Nyborg ved Overrumpling og fordrev hurtig Modstanderne.

149,19—26 Ordret ens i begge Skrifter, bortset fra de tre Ord, hvormed Krøniken begynder en Fortsættelse (»Dum hec aguntur . . .«). 19—20 Hertug Christians Valg i Ry ved Himmelbjerget 4. Juli. — 149,22 Halmstad erobredes 31. Okt. 1534. De tre Ord i Krøniken er næppe Indledning til Fortælling om Varbergs Fald (i Begyndel-

sen af 1535); snarere kunde man tænke paa en Begivenhed andetsteds, og der er af A. Heise foreslaaet, at P. H. tænkte paa Grevens Krav til Roskilde Kapitel, der fremkaldte Kannikernes Brev af 28. Oktober (VI, 293—96), som en næppe forsvarlig Tradition tillægger P. H. Forfatterskabet til.

BLANDEDE OPTEGNELSER

VI. S. 151—199.

Haandskriftet Gl. kgl. Saml. 1551, 4° paa Papir er paa 62 Blade i Format 200×140 mm. En Del af Kvaterne er holdt sammen, medens andre Blade, saa vidt det kan ses, er mere eller mindre løse. Deres Indhold er:

- Bl. 1. Caput XXX libri beati Augustini de spiritu et littera ad Marcellinum..... S. 153
- Bl. 1b—2a. Beatus Augustinus de fide et operibus..... S. 154
- Bl. 3a. Rytisk Parafrase af Fadervor..... S. 154
- Bl. 3b. Rytisk Parafrase af Englehilsenen..... S. 155
(Bl. 4—7 vist Kvaterne).
- Bl. 4—5. Sententie ex paraphrasi Erasmi in epistolam ad Timotheum priorem selecte..... S. 155
- Bl. 6a—b. Salme: Nu er os Gud miskundelig, med Noder (efter Luther)..... S. 157
- Bl. 6b. Salmevers (efter Luther): Gud Fader og Søn den Helligaand, med Noder..... S. 158
(Bl. 8—11 vist Kvaterne).
- Bl. 8a. Salmevers: O stærke Gud, i Himmelen bor..... S. 159
- Bl. 10—11a. Sang om Jomfru Maria: Hil Maria, Jomfru søde S. 159
(Bl. 12—15 Kvaterne).
- Bl. 12—13b. De 10 Guds Bud paa danske Vers..... S. 162
- Bl. 13b—14. Samme gentaget med Noder..... (S. 165)
- Bl. 15a. Begyndelseslinierne af Nu er os Gud miskundelig, med Nodelinier (se Bl. 6a)..... (S. 165)
(Bl. 16—19 Kvaterne).
- Bl. 16—19a. Tankesprog paa danske Vers (39 Strofer).... S. 165
- Bl. 19b. Om tre lede Ting (versificeret)..... S. 171
(Bl. 20—23 vist Kvaterne).
- Bl. 20—21a. Parodi paa en luthersk Katekisme..... S. 171
- Bl. 22—24a. Antikrists Slægtsregister, formet som Begyndel-

- sen paa et manikæisk Evangelium. Travestering af Johs.
1,1—14. Liturgisk formet Forbandelse af Luther..... S. 173
(Bl. 24—27 Kvaterne, delvis uopskaaret).
- Bl. 27b. Chrysostomus in Matheum homilia 67 et 53..... S. 175
(Bl. 28 og 29 løse).
- Bl. 28a. An opus sit suffragatore..... S. 176
- Bl. 28b. Criminis rei..... S. 177
- Bl. 29b. Carmina ex vetusto codice bibliothecæ Sorensis (om
Rom og Kurien)..... S. 177
(Bl. 30—33 Kvaterne, delvis uopskaaret).
- Bl. 33a. De animabus post separationem a corpore S. 178
(Bl. 34 løst).
- Bl. 34a. De multiplici sensu scripturæ..... S. 179
(Bl. 35—45 to Kvaterner).
- Bl. 35—40. Er Vulgata oversat af Hieronymus? Tekstkritik
efter Faber Stapulensis S. 179
(Bl. 43—45 en Kvaterne, efter Bl. 44 et Blad udskaaret).
- Bl. 43—44. De fide et operibus testimonia scripturæ..... S. 187
(Bl. 46—49 Kvaterne).
- Bl. 46a. Fidei virtus ex veteri testamento..... S. 188
- Bl. 47a. De astrologis..... S. 189
- Bl. 47b—48. De astrologia..... S. 190
(Bl. 50—53 Kvaterne).
- Bl. 50. Quod opera aliquid valeant..... S. 192
- Bl. 53b. Peccata quæ excludunt a vita æterna..... S. 193
(Bl. 54—57 Kvaterne).
- Bl. 56b—57a. Liturgisk Stykke med Noder: Omnes principes
eorum (Ps. 82,12—15)..... S. 194
(Bl. 58—62 løse Blade, delvis iturevne).
- Bl. 58a. Liturgisk Stykke med Noder: . . . maligni, Et infatua S. 195
- Bl. 58b. Versiculus et oratio (om Kirkens Trængsler)..... S. 196
- Bl. 59a. Liturgisk Stykke med Noder: Panem angelorum.. S. 196
- Bl. 59b. Kort Bøn: Paule, serve dei..... S. 197
- Bl. 60b. Salmever: O stærke Gud (jf. Bl. 8a)..... S. 197
- Bl. 60b—61a. Hymne af Prudentius: Corde natus ex parentis S. 197
- Bl. 62b. Skotsk Vise med Noder: Yth was twe mwsis..... S. 199

Da Paulus Helies Haandskrift — fraegnet de fire sidste løse
Blade — findes paa hver Kvaterne, kan der ikke være Tvivl om,
at disse Optegnelser har hørt hjemme i hans Celle; dertil kommer,

at hans Omskrivning paa danske Vers af de 10 Bud (I, 212—15) findes to Gange, første Gang egenhændigt indført. »Stamtavlen« over Antikrists Slægt (S. 173) viser, trods Berøring med »Luthers Forfædre« (IV, 118,10—17), store Forskelle. Iøvrigt har P. H. her som ellers i ret stort Omfang benyttet Sekretær til Nedskrivning (saaledes af de af andre (?) oversatte eller forfattede danske Salmes), ja vi ser endogsaa, at en Sekretær har føjet de sidste Ord til et af P. H. selv paabegyndt Stykke (S. 171,13).

Da der er visse Variationer i P. H.s Skrift, kan det være vanskeligt i alle Enkeltheder at fastslaa, hvad der er egenhændigt (se ogsaa i Kommentaren), men i det hele er Bestemmelserne VI, 313 sikkert rigtige.

Ved Siden af Notaterne i de trykte Bøger (S. 201 flg.) og Skibykrøniken er disse Optegnelser det mest personlige vi har af Paulus Helie, og enkelte Steder (som S. 167 og 170) synes Skriften at vidne om Tilskrift fra Tid til anden, eftersom han har faaet nye Indfald.

Da der kan være betydelig Tidsafstand mellem de af P. H. selv indførte Stykker, er det ikke underligt, at Skriftens Præg er noget skiftende, men i det hele minder hans Skrift her mere om den i Skibykrøniken end om Rettelserne i de ældre Manuskripter, saa det meste af Indholdet er vist indført i P. H.s senere Aar.

Kommentar.

153 Augustinus, De spiritu et littera ad Marcellum cap. 30 (Migne, P. Lat. 44,233 f.).

154,1 Augustinus, Liber de fide et operibus cap. 4 (Migne, P. Lat. 40,200).

154,13 Hvor disse Parafraaser af Fadervor og Ave Maria stammer fra, ved vi ikke; maaske skyldes de P. H. selv.

155,18 Erasmus Rotherodamus] Kommentar til 1. Tim. i Paraphrases in omnes epistolas Pauli. 1520.

157,17 Luthers Omdigtning af Ps. 66 er maaske fra 1523—24. Muligvis er den her indførte Form ældre end 1528, da den mangler det i Malmø-Messebogen tildigtede 4. Vers (Doksologien). Jf. Tekstkritik og Nutzhorn, Den danske Menigheds Salmesang I S. 63. Brix, Analyser og Problemer II, 96 antager urigtigt, at P. H. selv har indført den.

158,19 Luthers Salme »Nu frewt euch lieben Christen gemein« vel fra 1523 el. 1524, første Vers, vist i den ældste danske Over-

sættelse, jf. P. Severinsen, Dansk Salmedigtning i Reformationstiden S. 36—41. Brix antager ogsaa denne for at være indført af P. H.

159,1 (og 197,5)] Verset synes mærkeligt nok at være helt ukendt udenfor vort Haandskrift, skønt det synes vel egnet til Brug i den lutherske Kirke.

159,9 Denne Mariavise er efter vort Haandskr. optrykt i Brandt og Helweg, Den danske Psalmedigtning I S. XXIII og i Ernst Frandsen, Mariaviserne S. 25 (jf. S. 171); behandlet af Hans Brix i Analyser og Problemer II S. 92 flg. (hvor Ordene *besette* 'bosætte' og *bekende seg* 'angre' med Urette mistænkeliggøres). Om Visen er indført af P. H. selv, er som ovenfor omtalt tvivlsomt.

162,8 (og 165,1) er samme rimede Parafase af de 10 Bud, som er trykt I S. 212 flg. Den vigtigste Forandring er Indsættelsen af Linierne S. 164, 20—21 i Vers 10 i St. for I, 215, 17—18 = Afskriften (se Tekstkritik), hvad der tyder paa, at 166,11—12 er ældre end Indskrivningen af de 10 Bud. Versemaalet er det samme som i Luthers »Vaterunser im Himmelreich« (Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied III Nr. 41), men Melodien helt afvigende.

164,22 Denne »Besluttelse«, som ogsaa findes efter Gentagelsen, er vel en senere Tildigning, da den ikke findes i 1. Bind.

165,1 Melodien er ikke kendt andetsteds fra.

165,6 Disse Tankesprog er aabenbart nedskrevet fra Tid til anden, hvad bl. a. Skriften viser. Tit tager de Udgangspunkt i et Bibelord; saaledes knytter det første sig vist til Prov. 2,16 og S. 166,1—4 henviser selv til Rom. 12,19. Men Hentydningerne er oftest saa ubestemte, at man ikke kan kapitelfæste dem. Verset S. 165,14—17 synes at hentyde til Hr. Mikaels »menneskelige Levned« (Molbechs Udg. S. 179 jf. S. 36): »ther ieg hadhæ fæsthæ och storæ slaat«, men ogsaa til Hebr. 11,13: peregrini et hospites sunt super terram. — P. H. vender Gang paa Gang tilbage til de samme Tanker. Saaledes er S. 169,5—8 en Omarbejdelse af 165,10—13, jf. ogsaa 167,1—4 med 168,5—8, 167,5—8 med 168,9—12, 167,13—16 med 168,13—16 og 169,25—28, 167,26—29 med 169,17—20, 167,22—25 med 170,5—8 og 17—20, 168,21—28 med 170,9—12, altsammen talende Vidnesbyrd om, hvorledes enkelte Tanker atter og atter udformes.

171,16—173,5 En Travesti af katolske Skriftemaalsspørgsmaal, der viser Hadet til Luther.

173,6 flg. Travesti paa Genealogierne hos (Luc. 3,23 ff. og) Matth. 1,1—16, der ikke vidner om nøje Kendskab til Kronologi eller Kirkehistorie; ganske forvirret er saaledes Rækkefølgen af de sydtyske og

schweiziske Reformatorer. Hvorvidt der ligger nogen Realitet bag Paastanden om Tausens (Cruciferus) Discipelforhold til Bucer, er yderst tvivlsomt. Selv Forholdet mellem de danske Reformatorer er udpræget vilkaarligt opsat. Navnet Manichæus er vel valgt paa Grund af Lydligheden med Matthæus. En anden, forskellig Stam-tavle findes IV, 118,10—17.

173,9—10 Simonem . . . eius] Jf. Matth. 1,2 Judam et fratres eius; Simon Magus, se Act. 8,9 ff.

173,11 Hebion] Ebjoniterne, jødekristen Sekt.

173,11 Cherintum] Gnostiker i 2. Aarh.

173,12 Eunomium] Se til II, 129,24.

173,12 Basilidem] Gnostiker i 2. Aarh.

173,13 Arrium] Se til II, 129,24.

173,13 Sabellium] Se til III, 252,21.

173,14 Macedonium] Se til III, 252,21.

173,15 Luciferum] Biskop af Cagliari (Calaris) paa Sardinien, Tilhænger af en yderliggaaende nicænsk Ortodoksi, der bragte ham i Strid med Hovedkirken († ca. 370).

173,15 Donatum] Se til III, 252,21.

173,16 Vigilantium] Se til II, 136,3.

173,16 Pelagium] Se til III, 252,21.

173,17 Sergium apostatam] formodentlig Pave Honorius' Mod-stander, Monotheleten Sergius († 638), Patriark i Konstantinopel.

173,17 Machometum] Muhammed.

173,18 Porphyrium] Nyplatoniker; jf. til II, 25,6.

173,19 Auerrhoim] spansk-arabisk Filosof (1126—1198), forvist fra Granada 1195 som Fritænker.

173,20 Patauinum] formodentlig Lægen Marsilius fra Padova, Kejser Ludvig af Bayerns Raadgiver i Kampen mod Paven; sammen med Johannes af Jandun forfattede han det vigtige kirkepoli-tiske Skrift Defensor pacis (1324).

173,20—21 Wiclephum . . . Huss] Se til IV, 118.

173,21 Pragensem] Hus' Ven, Hieronymus fra Prag († 1416).

173,22 Rochezanam] Johannes Rokyczana, Ærkebiskop af Prag 1435; Hussit.

173,24 Wesselum] Wessel Gansfort († 1489), nederlandsk For-reformator.

173,24 Gocchium] Johann Pupper v. Goch (o. 1400—1475), nederlandsk Forreformatör.

173,26—30 Carolostadium . . . Bucerum] Se til IV, 118. Pomeranus er Bugenhagen.

173,31 Cruciferum] Korsbroderen Hans Tausen; hans Giftermaal har skaffet ham Tilnavnet »priapistam«.

173,31 Nestuedianum lictorem] Lektor Peder Laurensen fra Næstved.

173,32 Vascularium] Claus Mortensen Tøndebinder; det er paa-faldende, at P. H. her synes at betragte Claus Mortensen som Discipel af Peder Laurensen.

173,33 Ruffum] Formodentlig en (rødhaaret?) dansk, uvist hvilken.

174,1—18 Travesti af Joh. 1,1—14.

174,19—175,13 Travesti af Te Deum.

175,14—28 Travestering af Ceremoniel med Forbandelse af Luther. Ploremus for Orenus.

175,29 Chrysostomus] In Matthæum hom. 67 (Migne, P. Gr. 57,625).

176,8 Chrysostomus] sst. hom. 63 (P. Gr. 57,522).

176,15 Ambrosius, Commentaria in epistolas Pauli (Migne, P. Lat. 17,60). Stærk Kritik af Tilbedelse af Helgener.

177,3—6 Erue . . . sua] Prov. 24,11—12.

177,7—8 Qui . . . eo] 1. Joh. 3,17 (lidt frit).

177,21 omnibus . . . absoluta] fuldkomne i rytmisk Henseende (jf. L. 26).

177,32 Er det herfra Skibykrøniken har »spelunca latronum«?

178,13 Ambrosius] De Cain et Abel, se S. 205.

178,15 Ambrosius, De bono mortis] Migne, P. Lat. 14,587.

178,29 Ambrosius, De fide resurrectionis cap. 3] Migne, P. Lat. 16,1317.

178,31 Chrysostomus Hom. in Matth. 29] Migne, P. Gr. 57,354.

179,8 Augustinus] De utilitate credendi cap. 3 (Migne, P. Lat. 42,68).

179,19—186,36 Jac. Fabri Stapulensis Commentaria in epistolas S. Pauli har P. H. ikke blot ejet (se S. 208 fig.), men ogsaa flittigt studeret. Ligesom han der har tilskrevet Erasmus' Oversættelse (efter 1523) af Rom. 1, har han ogsaa her tilføjet Erasmus' Form af de behandlede Vers.

179,25 = Gal. 1,16. 179,28 = Gal. 2,2 (ogsaa citeret S. 185,31).

179,31 = Gal. 2,5. 180,4 = Gal. 2,4. 180,7 = Gal. 2,6. 180,11 = Gal. 3,1. 180,14 = Gal. 4,11. 180,17 = Gal. 4,20. 180,19 = Gal. 5,4 (jf. S. 186,10). 180,21 = Gal. 5,8. 180,24 = Gal. 5,9 (jf. S. 186,16).

180,27 = Gal. 5,11. 180,29 = Gal. 5,13. 180,31 = Gal. 5,19. 180,35 = Gal. 5,24. 181,1 = Gal. 5,26. 181,3 = Gal. 6,1. 181,6 = Gal. 6,3. 181,11 = Gal. 6,17. 181,15 = Eph. 1,4. 181,19 = Eph. 1,5. 181,21 = Eph. 1,4—5. 181,23 = Eph. 1,6. 181,26 = Eph. 1,9. 181,29 = Eph. 1,10. 181,32 = Eph. 1,12. 182,1 = Eph. 1,14 (jf. S. 186,2). 182,3 = Eph. 1,14. 182,7 = Eph. 2,3. 182,10 = Eph. 2,4. 182,13 = Eph. 2,16. 182,17 = Eph. 3,13. 182,19 = Eph. 3,14. 182,23 = Eph. 4,19. 182,26 = Eph. 4,24. 182,30 = Eph. 4,29. 182,32 = Eph. 4,32. 183,1 = Eph. 5,4. 183,3 = Eph. 5,6. 183,6 = Eph. 5,14. 183,9 = Eph. 5,22. 183,11 = Eph. 6,4. 183,14 = Eph. 6,10. 183,17 = Eph. 6,13. 183,21 = Tit. 1,4. 183,23 = Tit. 1,8. 183,26 = Tit. 1,10. 183,31 = Tit. 2,2. 184,1 = Tit. 2,3. 184,3 = Tit. 2,9. 184,8 Tit. 2,14 (ogsaa citeret S. 185,9). 184,11 = Tit. 2,15. 184,15 = Tit. 2,15. 184,16 = Tit. 3,1. 184,20 = Tit. 3,10. 184,25 = Phil. 1. 184,27 = Phil. 6. 184,29 = Phil. 20.

187 Det ser ud, som P. H. med nogle Blades Mellemrum har anlagt de fire Samlinger af Skriftsteder her, S. 188,28, 192 og 193—194, som han efterhaanden har føjet nye Skriftsteder til. Efterhaanden har han set, at der var for rigelig Plads, og han har da dels udskaaret et overflødigt Blad (S. 188,27), dels paa tomme Blade indført uvedkommende Ting (S. 189,7—191), vist senere, og aldeles afgjort ikke paa en Gang, idet S. 190,10—191 ved sin noget kursive Skrift vist viser hen til et sent Tidspunkt i Forf.s Liv. De fire paagældende Samlinger af Skriftsteder til Belysning af det brændende Spørgsmaal om Tro og Gerninger skyldes sikkert P. H. selv og viser, at han stadig bibelteologisk har syslet med det centrale Spørgsmaal i hele Religionsstriden.

187,3 = Eph. 2,8—10 (Vulg.). 187,7 = Rom. 4,3—5 (Vulg.). 187,12 = Gal. 3,7—11 (Habakuk 2,4, det kursiverede er understreget i Hdskr.). 187,19 = Gal. 5,5—6 (Erasmus). 187,22 = Rom. 9,10—13 (Erasmus). 187,28 = Rom. 9,30—32 (Erasmus). 187,33 = Rom. 10,14 (maaske Vulgata). 187,34 = Rom. 10,3—4 (Erasmus). 187,36 = Rom. 10,6 (Erasmus). 188,1 = Joh. 6,29 (Vulg. Erasmus). 188,2 = Luc. 7,9 (Vulg. = Erasmus). 188,4 = Luc. 7,50 (Erasmus). 188,5 = Luc. 8,25 (Vulg. = Erasmus). 188,7 = Luc. 8,48 (Erasmus). 188,9 = Luc. 8,50 (Vulg. = Erasmus). 188,10 = Luc. 17,5—6 (Erasmus, vist med Minder fra Vulg.). 188,13 = Luc. 17,19 (Erasmus). 188,15 = Luc. 18,8 (Erasmus). 188,17 = Luc. 18,41—43 (Erasmus). 188,20 = Rom. 3,28 (blandet). 188,22 = Rom. 3,27 (Erasmus). 188,24 = Rom. 5,1—2 (Erasmus). 188,29 = Gen. 15,6. 188,30 = Exod. 14,31. 188,32 = 1. Paral. 5,20. 188,33 = 2. Paral.

16,8. 189,1 = 2. Paral. 16,9. 189,3—4 = 2. Paral. 20,20. 189,5 = Eccl. 2,6. 189,6 = Eccl. 2,8.

189,7—191,36 Disse to Stykker, som efter Skriften at dømme er indførte til forskellige Tider, viser, at han ikke rent ud nægter Himmeltagnesens Indflydelse paa Menneskers Skæbner, men anser saadanne Undersøgelser for utilladelige og stridende mod Guds Bud.

189,8—13 Vnde . . . etc.] Es. 47,13—14.

189,14—19 In . . . supplicia] Hieronymus, Commentaria in Isaiam prophetam (Migne, P. Lat. 24,474).

189,20—23 Hec . . . sunt] Jerem. 10,2—3.

189,24—29 Hieronymus] Commentaria ad Jeremiam prophetam (P. Lat. 24,775).

190,1—9 Ambrosius, Expositio ep. ad Coloss. 2,16, jf. nedenfor S. 207.

190,10—191,36 Dette Stykke er næppe udarbejdet af Paulus Helie selv, men snarest Afskrift efter en Samtidsforfatter (Erasmus?). Det citerer (mere eller mindre ubestemt) da ogsaa Kirkefædre, som P. H. ellers aldrig citerer (Basilus, Severianus, Theodoretus).

190,19—20 Numquid . . . terra] Job 38,33.

190,20—21 Quis . . . rationem] Job 38,37.

190,22—24 Juxta . . . sunt] Jerem. 10,2.

190,24 Augustinus] Confessiones (Migne, P. Lat. 32,737).

190,26 Ambrosius] Jf. S. 207.

190,28 Severianus] Biskop Severianus af Gabala (Syrien; † efter 408) har efterladt sig en Del Prædikener; dog synes Traditionen ikke at kende det her nævnte Skrift.

190,33 Gregorii junioris] Decr. Gregorii c. 1 De sortilegiis V, 21.

190,33 Concilio Toletano] Synoden i Toledo 633 c. 29.

191,12 Augustinus] Enarrationes in Psalmos (Migne, P. Lat. 36,746).

191,16 Augustinus] In Johannis evangelium tractatus 124 (P. Lat. 35,1379) og et uægte Skrift De natura dæmonum.

191,25 Justinianus] Corpus juris civilis 9,18. De maleficiis.

192,4—9 = Rom. 2,6—9 (Erasmus). 192,10—11 = Rom. 2,13 (Erasmus). 192,12—13 = Rom. 2,25 (Erasmus). 192,14—17 = Act. 10,3—4 (Erasmus). 192,18—20 = 2. Cor. 5,10 (Vulgata). 192,21—24 = 2. Cor. 6,4—6 (Vulgata). 192,25—26 = Rom. 2,10 (Vulgata). 192,27—29 = Hebr. 6,10 (Erasmus). 193,3—9 = Rom. 1,29—32 (Erasmus). 193,10—14 = 1. Cor. 6,9—10 (Erasmus). 193,15—18 = 1. Cor. 5,11 (Vulgata). 193,19—24 = Gal. 5,19—21 (Vulgata).

193,25—27 = Eph. 5,5 (Vulgata). 193,28—31 = Col. 3,5 (Erasmus). 193,32—34 = Col. 3,8—9 (Erasmus). 194,1—7 = 1. Tim. 1,8—11 (Erasmus).

194,7—195,4 Omnes . . . terram] Ps. 82,12—19. Ligesom den følgende rettet mod Kirkens Fjender. Jf. til disse Stykker L. Schmitt, Paulus Heliä S. 157 f.

195,5 maligni] Maaske fra Ps. 9 B,15: contere brachium peccatoris et maligni.

195,5 Et . . . eorum] Jf. 2. Reg. 15,31.

195,5—6 Qui . . . cogitant] Ps. 40,8.

195,6—10 Quia . . . es] Esther 13,9—11 (Introitus til 21. Søndag eft. Pinse efter den romerske Messebog).

196,1—2 Peccaumus . . . fecimus] Judith 7,19.

196,13—197,2 Panem . . . annonam] Jf. Breviarium Romanum til 15. Jan. Lectio 4 og 5. Se ogsaa III, 217,16.

197,4—5 Dette Vers er ikke skrevet af P. H. selv, hvad man efter Indholdet kunde formode.

197,5—12 Gentagelse af Verset S. 159,1. Ligesom det følgende ikke med P. H.'s Haand.

197,13—198,28] Salme af Prudentius.

TILSKRIFTER I TRYKTE BØGER

VI. S. 201—211.

Af Paulus Helies Bibliotek er, saa vidt vi ved, bevaret seks Folio-bind (Saxo 1514, Ambrosius I—II 1516, Faber Stapulensis 1512, Josefus 1524 og Tertullian 1521). I de fem af disse har han egenhændig indskrevet sit Navn; den sjette (Ambrosius I) har maaske ikke været hans Ejendom, men ikke blot har han skrevet Bogens Titel udenpaa Bindet, men ogsaa gjort en Række Notater i Bogen, saa den har ialfald været til hans Raadighed, selv om den maaske har tilhørt Klosteret eller Kollegiet.

Tilskrifterne er næsten alle med den karakteristiske noget spidse Humanistskrift, vi kender saa godt fra Optegnelserne og Skibykrøniken, men en Undtagelse danner Christiern Pedersens Paris-udgave af Saxo fra 1514, som nu findes i Universitetsbiblioteket i Oslo. Tertullian-Eksemplaret er fundet efter Udgivelsen af Bd. V og maa derfor beskrives her: Tertulliani Opera. Basel. Joh. Froben.

1521. Fol. Øverst paa Titelbladet staar: Liber fratris Pauli Helie quem emit duobus aureis & 20 β anno dominj 1524. Især ved de sidste Afsnit findes en Del Marginalnoter, men de, som kan antages at være af P. H., er uden særlig Interesse, da de væsentlig er Rekapitulation af den trykte Tekst. Bogen er tidligt kommet til Sverige og tilhører nu Stiftsbiblioteket i Strängnäs (jf. O. Walde i Kirkehist. Saml. 6. R. V, 542—4).

Kommentar.

203 L. Daae gjorde i Hist. Tidsskr. 5. R. VI (1886—87) S. 226 f. opmærksom paa disse Paulus Helies første historiske Optegnelser, der synes at være samtidige med Begivenhederne, jf. foran S. 73—74. Om Martinus Petri, se til S. 74,2.

204 P. H.'s Ambrosius er desværre ufuldstændig, idet ikke blot 3. Bind ikke kendes, men ogsaa et Læg i 1. Bind (Bl. 155—160) er udrevet. De to Bind er ikke ensartet indbundet, og som nævnt staar Ejernavnet kun i 2. Bind.

204 (St. 5) Hic . . . habet] Jf. II, 188; VI, 117,7.

204 (St. 6) Nemo . . . agnoscatur] Jf. S. 187 f. og flere Steder her-
efter.

205 (St. 1) Soluitur . . . suspenditur] S. 178,14.

205 (St. 2) Jf. S. 207—8. 187.

205 (St. 3) Quibus . . . Ambrosius] Mærk, at her bruges Humanist-
ordet *divus* for *beatus*. P. H. viser oftere Interesse for Messens Historie, saaledes III, 109 ff. og 126 ff., hvor bl. a. ogsaa Ambrosius nævnes.

207 (St. 1) Martion. Fotinus] Marcion, se til III, 166,32. Biskop Fotinus af Sirmium i Pannonien hævdede som Tilhænger af den dynamiske Monarkianisme, at Jesus væsentlig var et Menneske († ca. 375).

207 (St. 3) Jf. S. 205. 208.

207 (St. 5). Jf. S. 189 ff., især S. 190,1.

208 ff. Bogen er stærkt medtaget af Fugt, saa Skriften ofte er helt ulæselig. Udfyldninger, som kunde anses for sikre, staar i Klammer.

Om den tilskrevne Oversættelse af Rom. 1 har P. Ludwig Schmitt (Paulus Heliä S. 108) udtalt den Formodning, at den var foretaget af P. H. selv efter den græske Tekst, da den paa enkelte Punkter afveg fra Erasmus. Men den stemmer, ligesom Teksten i Roskildeudgaven af Oversættelsen af Paulus' Breve (se til S. 239; 280; 284; 286), med Erasmus-Teksten fra 1523 og følgende Aar.

208 (St. 3) Sacer . . . est] Ambrosius, In epistolam ad Romanos VII, 5 (Migne, P. Lat. 17,112). Mærk *sacer* for *sanctus*.

210 (St. 3) Dette Stykke, der ligesom S. 176 kritiserer Helgendyrkelsen, kan ikke med Sikkerhed tilskrives P. H., da det ikke har de for hans Skrift mest betegnende Bogstaver, men Haanden ligner hans meget.

211 I Josefus er der ingen Randbemærkninger med Paulus Helies Haand.

SCHOLIA MARGINALIA IN EPISTOLAS PAULI. 1534.

VI. S. 213—290.

Direkte Vidnesbyrd om, at P. H. har haft noget med denne Udgave af alle Pauli Breve at gøre, mangler, men den er det tydeligste Vidnesbyrd om, at Bibelstudiet i humanistisk Aand, som P. H. ivrede for at fremme, virkelig erobrede Plads ved Præsteuddannelsen i Roskilde. Hans nære Forhold til Erasmus godtgør hans Skrifter Gang paa Gang. Vi ved, at P. H. opholdt sig i Roskilde, da Bogen blev til, og han udgav flere Skrifter der. Der er ogsaa mange Berøringspunkter mellem hans Skrifter og de Tanker, der udtrykkes i Randnoterne, særlig dog til de først udkomne mindre Breve (delvis ogsaa til Romerbrevet og Korintherbrevene), saa der er nogen Grund til at antage, at han i alt Fald har været Medarbejder ved Udgaven, i det mindste ved dens først udgivne Del (jf. S. 317). Ialtfald skyldes den en, der stod ham ganske nær i Tankegang.

Til Grund for Udgaven ligger en Revision af Erasmus's Tekst, som er foretaget 1523 (jf. til S. 208) og findes i Udgaver fra de følgende Aar (ialfald til 1527), se Noterne til S. 239,13; 280,16; 284,16; 286,1. 14.

De i Trykket foretagne skriftlige Rettelser (S. 273,17 og 278,34) er fælles for alle Eksemplarer og sikkert foretaget i Trykkeriet.

Beskrivelse (efter Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi Nr. 205):

Epistola Pauli in versione Erasmi. Roskilde. [Hans Barth]. 1534. 2°. 122 Bl. Sign. a⁶—k⁶ A⁴ B⁶—K⁶ L⁴. 6o og (skudt Sats) 15 L. Kolumnestørrelse 199—221 × 116 mm. Marginaler. Type, 3, 5, 8, 9, 10 og 11. Init. c, e, f, k, l og m.

Kbh., Kgl. Bibl. (2 Ekspl., det ene defekt); Oslo, Univ. Bibl. (defekt); Stuttgart, Landesbibl.

Stuttgart-Eksemplaret er det, som har tilhørt Lorck (urigt. En-

gelstoft S. 501 Note 10), den første, som satte Udgaven i Forbindelse med P. H. (Die Bibelgeschichte in einigen Beiträgen erläutert I. 1779. S. 176).

Af Udgaven kendes fire Eksemplarer, af hvilke kun et er helt fuldstændigt. Den bestaar af 10 Sexterter (a—k⁶), omfattende Romerbrevet og Korinthierbrevene + 11 Sexterter, A—L³, omfattende de øvrige Breve, men af disse er A kun paa 4 Blade, og paa L 3 ender Teksten. Dette hænger sammen med, at de mindre Breve er trykt først. Titelbladet til den oprindelige Bog er fjernet (vi kan derfor ikke se, om denne første Del er trykt 1534 eller i et foregaaende Aar). Muligvis har Bogen indeholdt et kort indledende Forord og i alt Fald Indledningen til Galaterbrevet, der nu staar genoptrykt paa sidste Blad af 2. Kor. (jf. VI, 317). Den vidner saaledes tydelig om, at Hovedbrevene er trykt sidst, hvad iøvrigt en særlig Note (under Erasmus' Argumentum til Galaterbrevet) udtrykkelig bekræfter, og Teksten til de store Breve ogsaa stadfæster. Det fuldstændige Eksemplar findes paa Københavns Kgl. Bibliotek (Danske Palæotyper 8 a folio). Bibliotekets andet Eksemplar (8 b = Hjelmsti. 10) mangler Slutningen fra lidt inde i 2. Tim. (Læg G 5—L 3). Eksemplaret i Oslo Universitetsbibliotek mangler det sidste Blad (L 3), og Lorcks Eksemplar, nu i Stuttgart, mangler 1. Blad i sidste Læg (L 1), som er erstattet med et hvidt Blad.

Udgaven er trykt til Forelæsningsbrug med bred Margin og vidt Rum mellem Linierne, saa der kan indskrives 2—3 skrevne Linier. Paa Titelbladet staar: in publicam studiosorum utilitatem ac imprimis illorum qui veram amant Theologiam.

I alle Eksemplarerne findes saadanne skrevne Forelæsningsnotater med forskellige Hænder, gennemgaaende fra 1. Halvdel af det 16. Aarh., men ingen af dem kan med Sandsynlighed henføres til Roskilde i 1530-erne. I dem alle er der Noter til Galaterbrevet og Romerbrevet, særlig fyldige til Galaterbrevet i Oslo-Eksemplaret. Rigeste noteret er Lorcks Eksemplar, som kun mangler skrevne Noter til Timotheusbrevene og Hebræerbrevet. Det fuldstændige Eksemplar har (delvis) Noter til de 7 første Breve (til Kolossenserbrevet incl.) og Hebræerbrevet, Hjelmstienes til Rom., Gal., Eph. og Timotheusbrevene (det følg. mangler) og Oslo-Eksemplaret kun til Rom. og Gal. (Se næste Side). Det er ikke undersøgt, om nogle af disse Noter skulde gaa tilbage til samme Forelæsninger.

Bogen nævner ikke, hvem der er dens Udgiver, men Arbejdsmaaden med Noterne peger paa, at der er en ikke ringe Forskel

Oversigtsliste over tilskrevne Noter i de fire Eksemplarer af Pauli Breve.

	<i>Pal. 8a</i>	<i>Pal. 8b</i>	<i>Oslo</i>	<i>Stuttg.</i>	<i>VI, Side</i>
Galat.....	Noter til 2—6	til Kap. 3—6	Noter ¹⁾	Noter	215
Ephes.....	til Kap. 1 (en Note)	til Kap. 1—3		Noter	216
Philipp. ...	Noter			Noter	217
Coloss.	Noter			Noter	218
I Thess. ...				Noter	220
II Thess. ...				Noter	222
I Timoth. .		Noter			222
II Timoth..		Noter (1 Bl. mgl.)			225
Tit.....		mgl.		Noter	227
Philem.....		mgl.		Noter	228
Hebr.	til Kap. 9	mgl.	(1 Bl. mgl.)	(1 Bl. mgl.)	228
—					
Rom.	til Kap. 1—13	Noter	Noter	Noter	238
I Cor.	til Kap. 1—11 (færre)			Noter	259
II Cor.....	til Kap. 6 (en Note) 11—12			Noter	279

paa Behandlingen af 1. Del (de smaa Breve), bortset fra Hebræerbrevet, og 2. Del (de store), saa Muligheden af to Udgivere er rimelig. Sidste Del (undt. Hebr.) har mere Karakter af en Kommentar. Her begynder ofte Scholierne med at anføre Begyndelsen af den kommenterede Tekst eller indleder denne med et »hoc est«, fra S. 252 med det hyppigt gentagne »ac si dicat«. Polemikken er vel ofte skarp, men dog langt blidere end i de andre Breve. Synspunkterne i begge Dele er vel de samme, men medens 1. Del stærkt understreger de gode Gerningers Nødvendighed, er innocentia og charitas mere Hovedordene i sidste Dels Scholier. Begge polemiserer mod »sola fides« som tilstrækkelig til Frelse og lægger stærk Vægt

¹⁾ I Oslo-Eksemplaret er der foran Bl. 61 indskudt to Blade med haandskrevet Indledning til Gal., mellem Bl. 62 og 63 fire Blade og mellem Bl. 63 og 64 et Blad med Tilskrifter, foruden hvad der er skrevet mellem Liniærne.

paa Viljens Frihed. Det er klart, at Udgiverne ikke er Lutheranere, hvad Forsvaret for katolske Lærdomme og Kirkeskikke ogsaa viser. Der er ikke Tvivl om, at Bogen repræsenterer et bibelhumanistisk Stade, men 2. Del staar det evangeliske Standpunkt nærmere end 1. Del. Spørgsmaalet, om Erasmus kan være Forfatter til Scholierne, har allerede Lorck i sit anførte Skrift besvaret benægtende (S. 180 ff.). Da Faber Stapulensis citeres et Par Gange, kan han heller ikke være afskrevet. Brugen af afgang P. H.'ske Tanker viser hen til en eller to danske Udgivere, og adskilligt kan tyde paa, at P. H. særlig staar bag 1. Del, i alt Fald til de ægte smaa paulinske Breve (allerede Noterne til Hebræerbrevet har en noget anden Karakter). Kirkefædrecitaterne i 2. Del viser imidlertid tydeligt, at denne Forfatter ikke benytter P. H.'s Optegnelsesbog; der kunde maaske være Grund til at identificere ham med Skolemanden Niels Black i Roskilde.

De følgende Noter vil gøre opmærksom paa, hvor Tankerne særlig minder om P. H.

Kommentar.

215,1—9 Staar bag paa sidste Blad af 2. Cor. og er altsaa genoptrykt, da de store Breve udkom.

216,6 Angreb paa Forkastelsen af Løn for gode Gerninger minder stærkt om P. H.

216,15 b. Petrus] 2 Pet. 3,15 f.

216,26 f. Tydeligt Angreb paa luthersk Lære om det almindelige Præstedømme.

217,1—2 de . . . ratio] Matth. 12,36.

217,17 f. Hæretikerne, der angriber de Kristnes merita, er sikkert Lutheranerne.

218,8 f. Minder om P. H.'s Angreb paa Reformatorerne.

218,15 f. Minder om P. H.'s store Ærbødighed overfor Madonna.

219,11 ad Galatas III] Gal. 3,28.

221,7 f. Hævder som P. H. Traditionens Betydning for Livsførelsen.

222 Note 1 og 2 gengiver ægte Tanker af P. H.

223,22 f. Ligeledes (Angreb paa Kvinders Sang i Kirken).

223,35 Jf. 157,6 f.

224,11 f. Forsvar for Cølibat og Faste.

224,24 f. Hævdelse af Bispens guddommelige Myndighed især til Ordination.

224,31 f. Paulus' Ord anvendt til Forsvar for successio apostolica.

225 Note 2 og 3 minder om P. H.'s Angreb paa Rigdom.

- 225 Note 4. Satiren sigter vel til de evangeliske Modstandere.
- 226 Note 1. Udtrykket *primitiva ecclesia* og Paastanden om Ordinationen som et Sakramente minder om P. H. Ligesaa Note 2. 226,23—24 *cecus ... sui*] den blinde Selvtilfredshed; Horats, Oder I, XVIII, 14.
- 227 Note 1. Paastand om gl. og ny Testamentes Enhed, jf. S. 237.
- 227 Note 2. Angreb paa luthersk Præstevalg.
- 227 Note 5. Angreb paa luthersk Lære om »*sola fide*«.
- 230 Note 3. Regner Boden til Sakramenterne.
- 230,38—39 *De ... xx*] Num. 20,28.
- 231,1—3 *Quia ... ascendit*] Js. 11,1.
- 231,3—6 *Psal. ... eum*] Ps. 131,11.
- 231,7—8 *Item ... eius*] Luc. 1,32 (nærmest *Vulgata*).
- 231,35—37 *Christus ... omnia*] Joh. 14,26.
- 231 Note 5. Gentagelse af P. H.'s Lære om Traditionen.
- 231 Note 1 og 2. Forsvar for, at det kristne Præsteskab ofrer i Messen.
- 233,8—17 *Chrisostomus ... est*] *Homiliæ XXXIV in epistolam ad Hebræos. Hom. XVII (Migne, P. Gr. 63,131)*, jf. III, 115,10.
- 234,15 *Sarra ... ridens*] Gen. 18,11—15.
- 235 Note 1 hævder, at Fromhed forfalskes ved »Fortjenester«.
- 235,7—9 *vidua ... prophetas*] 3. Reg. 17,19—24; 4. Reg. 4,31—37.
- 235,10—11 *Jerem. 20,1—2*.
- 235,11—12 4. Reg. 2,23—24.
- 235,12—13 3. Reg. 22,24. 27.
- 235,13—14 3. Reg. 21,13.
- 235 Note 5 forudsætter Kirkefædrenes Hellighed.
- 235 Note 6 Angreb paa falsk asketisk Liv.
- 236,9—14 *Loquere ... deus*] Exod. 20,19—20.
- 236,15 *Sanguis ... terra*] Gen. 4,10.
- 236,20—22 *Erunt ... erunt*] Luc. 21,25 (*Matth. 24,29*).
- 236,23—25 *Nubes ... eius*] Ps. 96,2.
- 236,26—29 Gen. 18—19.
- 236,29—32 Henvisningen til Tob. 5 synes at være urigtig.
- 237 Note 1. Paastand om gl. og ny Testamentes væsentlige Enhed, jf. S. 227.
- 238,13 *patefit*] Saaledes Erasmus 1523 ff., tidligere »manifestatur« (jf. til S. 208).
- 239 Note 4. Hævdelse af Gerningernes Betydning; de nævnte *impii* maa være Lutheranerne.

240 Note 7. Hvis der med Forkasterne af den frie Vilje her tænkes paa Lutheranerne, er Beskyldningen om Nødvendigheden af at synde ikke træffende.

241 Note 3 fastholder katolsk Lære om den ved Troen og Daaben begrundede Syndsforladelse.

241,17—20 canem . . . iij] Ikke 1. Pet. 4, men 2. Pet. 2,22.

241,32 Ambrosium] Commentaria in epistolas ad Romanos IV, 7 (Migne, P. Lat. 17,87).

242 Note 4 pointerer Helliggørelsens Nødvendighed for Retfærdiggørelsen.

243,22 Quemadmodum] Rom. 2,25.

243 Note 4. Helliggørelselivet er Betingelse for Daabens Virkning.

244,5—7 Mutata . . . adempta] Jf. 117,27—29.

244,20 VIII⁷ fejlagtigt for VII⁷; Originalen har hverken Kapitel- eller Verstal.

245 Note 4. Menneskets Vilje begynder den Helliggørelse, som Naaden gør fuldkommen.

245 Note 5. Moseloven indeholder en dobbelt Lov; Moses er kun Ophavsmand til den bogstavelige, Kristus til den aandelige.

247,29—248,8 O . . . inquit] J. Faber Stapulensis, Epistolæ Pauli 1512, fol. 88 a.

248 Note 1. Henviſning til Faber Stapulensis.

249 Note 1. Guds Forsyn er betinget af hans Forudviden.

249 Note 4. Forsvar for Viljens Frihed overfor Determinismens Lære om Nødvendighed.

250 Note 2. Guds Forudviden er ikke Aarsag til det fremtidige, men hvad der er fremtidigt, forudser han.

251,4—8 Quoties . . . noluitis] Matth. 23,37.

251,20—25 Joan . . . dei] Joh. 12,42—43.

252 Note 1. Her begynder Noteindledningen med »ac si dicat«, der i det følgende hyppigt anvendes.

252,4 Demonium habet] Joh. 8,48.

252,5—6 presidiis . . . ista] Matth. 12,24.

252 Note 4. Den stærke Forkastelse her af merita tyder paa, at Forfatteren er forskellig fra ham i 1. Del.

255,12—18 Data . . . iudicatis] Sap. 6,4—5.

255,18—20 Dei . . . iij] (Ukorrekt) Dan. 4,22 (el. 29).

255,26—27 Ipse . . . vectigal] Matth. 17,27.

255 Note 6. Den evangeliske Lov bestemmes som lex charitatis.

256 Note 2. Forsvar for, at Kristne faster.

257,30—34 his . . . vitam] Act. 11,18.

258,30 ff. Aquilas og Priscilla, se Act. 18,2.

260 Note 1. Daabens Virkning er uafhængig af Døberens For-
tjeneste og Værdighed.

260,28 Jone] Hentyder til Matth. 12,39—41.

261 Note 2. Atter stærk Forkastelse af merita, der tyder paa, at
Forfatteren er forskellig fra 1. Dels Forfatter.

263 Note 3. Frelsen skyldes udelukkende Gud.

265 Note 3. Bandsættelsens tredobbelte Begrundelse tyder paa
en Forfatter, der ikke bygger paa den kanoniske Ret.

266 Note 3. Daab og Indpodning i Kristus nytter ikke, hvis Livs-
førelsen ikke svarer til Kristi Lære i Bjærgprædikenen, jf. 271 Note 5.

267,11 Ambrosium] Commentaria in epistolam I ad Cor. VII, 9
(Migne, P. Lat. 17,229).

267 Note 5 og de flg. Noter indtil 269 Note 1 tyder ikke paa ka-
tolsk Opfattelse af Cølibatet, jf. S. 268.

273 Note 2. Angreb paa Sakramentererne, der nægter Sandheden
af Kristi sande Legemes Tilstedeværelse i Nadveren trods Koncilier
og hellige Kirkefædre.

273 Note 4. Betingelser for værdig Nadvernydelse.

274 Note 3. Medlemmer af Kristi mystiske Legeme maa baade
tro og øve charitas. Note 4 og 5 forbeholder de ypperste og be-
naadede Styrelsen, men omtaler her ikke Bisper eller Præster.

275,8 Dionysius] Se til II, 104,24 og 227,15.

276 Note 2 angriber Kvindernes Sang i Kirken, ganske som P. H.
gør.

276 Note 4. Forsvar for Bibeholdelse af latinsk Sprog ved Guds-
tjenesten.

277,26—278,3 Faber Stapulensis . . . deuitabit] Epistolæ Pauli
1512 fol. 131 b.

277 Note 4. Citat af Faber Stapulensis, der angriber Brugen af
klassiske Forfattere til Ungdommens Undervisning.

278,20—22 Precipitabit . . . auferet] Js. 25,8.

278,23—24 Laqueus . . . sumus] Ps. 123,7.

279,24—26 Non . . . diabolica] Jac. 3,15 (Vulgata).

279,27—29 Recti . . . ea] Prov. 2,21.

280,16 sermonem] Erasmus 1522: verbum; 1523—27 som her.

280,23—24 si . . . id] Erasmus 1522: omnis idoneitas nostra; 1523
—27 som her.

- 280 Note 4. Den frie Vilje trænger til Støtte af Guds Naade.
 281 Note 4. Forkastelse af de menneskelige Kræfter som Ophav til Frelsen.
 282 Note 2. Fides, charitas et innocentia er Betingelsen for Frelsen.
 282 Note 3. Angreb paa Ultralutheranerne, der anser gode Geringer for dødelige Synder.
 283 Note 4. Angreb paa Misforstaaelse af kristen Frihed.
 283,12—13 Peccata . . . comedent] Hos. 4,8.
 284,16 tametsi penituerat] Erasmus 1522: quamuis poenituisset; 1523—27 som her.
 284,33—35 Omnia . . . fecisti] Dan. 3,31.
 284,36—38 Nobis . . . propitiatio] Dan. 9,8—9.
 285,1—2 Absque . . . sum] Jerem. 2,35.
 285,12—13 Qui . . . possideant] 1. Cor. 7,30 (Erasmus).
 285,14—15 Diuitibus . . . sapere] 1. Tim. 6,17 (Vulgata).
 285,17—19 Laboret . . . patienti] Eph. 4,28 (Vulgata).
 285,24—25 Precipio . . . pauperi] Deut. 15,7—8.
 285,26 Omni . . . tribue] Luc. 6,30 (Vulgata).
 285,27—28 Luc. 11,41 (Vulgata).
 285,30—32 Habentes . . . simus] 1. Tim. 6,8 (Erasmus?).
 286,1—2 sementem . . . benigne] Erasmus 1522: seminat in benignis collationibus, in benignis collationibus et; 1523—27 som her.
 286,14 sementi] Erasmus 1522: seminanti, 1523—27 som her.
 289,13 Ambrosius] In epistolam II ad Cor. XII, 7 (Migne, P. Lat. 17,349).
 290 Note 3. Her identificeres Sandhed og Uskyld (veritas og innocentia).

EPISTOLA AD CHRISTOPHORUM COMITEM. 1534.

Den 23. Juni 1534 var Grev Christoffer af Oldenburg, efter et Par Dage før at være gaaet i Land ved Dragør, naaet til Roskilde, hvor Borgerne svor ham Troskab paa den fangne Kong Christierns Vegne, og hvor han afbrændte Bispegaarden Bistrup udenfor Byen og den til Joachim Rønnow forlenede Kongsgaard Haraldsborg (se VI, 146). Joachim Rønnow maatte afstaa Stiftet til Gustav Trolle, som Domkapitlet blev tvunget til at vælge (VI, 148). Men Rønnow fik Lov at købe Stiftet tilbage, og Gustav Trolle overtog den flygtede Knud Gyldenstiernes Stift, Odense. Under den paafølgende Brand-

skatning af Adelen og Kirken blev ogsaa Roskilde Kapitel afkrævet Domkirkens Guld og Sølv. Brevet er et Forsøg paa at faa Udleveringen saa lille som muligt. Det er holdt i den høfligste Stil, og glemmer ikke at fremhæve, at baade Christiern II og Frederik I allerede tidligere har mindsket Kirkens Rigdomme betydeligt; nylig har man afkøbt Greven Bekræftelse paa Kirkens Privilegier; desuden har flere Alterpatroner krævet Kalkene tilbage, og gentagne Gange er Sølvkalke blevet bortstjaalet. Af Kirkens Skatte er nu kun Relikviagemmet med Pave Lucius' Hoved og den hellige Magnus' Billede tilbage. Sluttelig nævnes en Række truende Eksempler paa Tempel- og Kirkerøveres Skæbne. Brevet havde dog næppe nogen Virkning.

Brevet er skrevet 28. Oktober 1534, mens Grevens Magt paa Sjælland stod paa sit højeste.

Om Overleveringen se VI, 318 og I, 157. Allerede Engelstoft udtalte Tvivl om, at P. H. var Brevets Forfatter, og intet Moment i Teksten peger paa ham. Kapitlet havde adskillige veldannede Medlemmer, som nok var i Stand til at tale dets Sag og var nærmere dertil. Overfor Brevets Optagelse i P. H.'s Skrifter er derfor Forbehold nødvendig.

Kommentar.

294,1—3 jam . . . confirmatio] Ved at bekræfte Privilegierne har Greven paataget sig et Ansvar for Kirkens Gods (jf. 294,26).

294,14—16 Adhæc . . . inauratos] Ombytningen af Sølvkalke med forgyldte Messingkalke, der muligvis hænger sammen med Frederik I's Indsamling, kaldes her Tyveri.

294,18—26 beatissimi . . . defensore] Denne Appel til »Beskytteren« virkede ikke. Lucius maatte afstaa sin sølvforgyldte Kapsel, men Hovedet er gennem Kunstammeret og oldnordisk Museum gaet over til Ansgarskirken i København. Jf. II, 141.

294,27 divi] Jf. S. 205.

295,5 divi . . . exemplo] Jf. II, 188.

295,11—29 qvæ . . . alienus] Fra hvilken Samling af Eksempler alt dette stammer, ved vi ikke.

SPROGLIGE OG STILISTISKE
BEMÆRKNINGER

Den mest udvendige Side af Sproget er *Retskrivningen*. Med Hensyn til denne Side er vi uheldigt stillede, idet vi i egentligste Forstand kun kender Paulus Helies egen Stavemaade fra de Rettelser, han egenhændig har gjort i Manuskripterne til »Fyrsten« og Skriftet mod Malmøbogen og fra hans danske Indførsler i Optegnelsesbogen. Da P. H. var en meget optaget Mand, som ogsaa selv Gang paa Gang klager over sin Mangel paa Tid, har han sikkert ikke blot benyttet Sekretær til de to Originalhaandskrifter, vi nu har, men rimeligvis til alle sine Renskrifter og Trykmanuskripter, og at disse Sekretærer ikke i alt har fulgt hans egen Stavemaade, er sikkert, ligesom der ved selve Trykningen kan være sket, og i visse Tilfælde er sket, Ændringer. Vi kan se, at P. H. baade i sine Rettelser i Manuskriptet til Fyrsten og i sine egenhændige Indførsler i Optegnelsesbogen ofte bruger *dh* el. *d* i pronominale Ord som *dhu*, *dhen*, *dher*, *dha*. Paa dette Punkt har hans Sekretær ved »Fyrsten« fulgt hans Brug, men ikke Sekretæren ved Malmø-Skriftet saa lidt som Bogtrykkerne. Da Rettelserne i »Fyrsten« rimeligvis falder paa et tidligt Tidspunkt (næppe længe efter 1522), medens Indførslerne i Optegnelsesbogen efter Skriften at dømme er en halv Snes Aar senere, har P. H. rimeligvis brugt *dh* i hele den Tid, de bevarede Skrifter stammer fra, saa den gennemførte Brug af *th* (*t*) i de andre Skrifter maa skyldes Sekretærerne eller Trykkerne.

Et andet Punkt, hvor vi kan paavise en Afvigelse fra Forfatterens Skrivemaade, er ved Formerne *øern* (Øren V 168,5), *læer* (lærer 104,4), *daaer* (Daarer 107,17), *aaer* (Aarer 201,18), *høer* (hører 107,18 og mange flere Steder), *begæer* (begærer 136,2), *regæer* (129,10), *myer* (Myrer 112,18), *kæere* (kærere 123,8), *snaere* (snarere 110,18; 231,30),

jf. *smæerre, stærre* (112,24; 113,14). Disse Former i Hans Barths Tryk af Fyrsten skyldes utvivlsomt den udmærkede Bogtrykker, da vi ellers aldrig finder noget tilsvarende, ikke engang i samme Trykkeris Udgave af »Forligelsen« (*aeln* V 263,24?).

Skrivemaaden *falck* (Folk), som findes ret hyppigt i Hans Barths Udgave af Fyrsten paa Siderne V 103—25 (og endnu tiere i Fragmentet) skyldes sikkert ogsaa Trykkeren, som dog snart synes at have opgivet den.

Tegnsætningen i Psalterens Kraft, med den næsten eneraadende Brug af Punkt i Stedet for Komma skyldes sikkert ogsaa en Sekretær eller Trykkeriet.

P. H. har i sine egne Optegnelser et *y* med to Punkter over som Tegn for *i* (vist ikke blot for langt *i*, som han undertiden skriver *ii*); det holdes godt ude fra *y*. Dette Tegn spores i næsten alle Trykkene, hvor det snart gengives ved *y* med Punkter, snart ved et sammenstøbt *ij*; i vor Udgave gengives det overalt med dette Tegn. Tegnet bruges ogsaa regelmæssigt i begge de samtidige Renskrifter, selv om Forvekslinger forekommer. Derimod har de senere Afskrivere ikke kunnet fastholde denne Forskel. Brugen af *w* som Tegn for *u* er nok ogsaa noget forskellig i de forskellige Afskrifter og Tryk, men den meget hyppige Brug af *w* skyldes sikkert Forfatteren selv, der, som vi ser af hans egenhændige Optegnelser, VI S. 162—171 bruger de to Bogstaver i Flæng, dog med nogen Forkærlighed for *w* (*grwnd, stwnd: grund, stund, hanwm: hanum, brwgher: bruge*, vist altid *w* forrest i Ord). Ogsaa i Brugen af *sk* og *sch* er han usikker (*skwle: schwle*). Men hvor meget af de øvrige Stavemaader der skyldes ham, og hvor meget der skyldes Afskrivere og Trykkere, kan vi paa Grund af det ringe Materiale ikke afgøre.

I Bedebogen findes nogle Gange en forstyrrende Brug af *i* for *y*, som *sind* I 222,8, *wlidigh* 196,13, *wlidelse* 200,12, *tiffuerij* 203,5 (= *stijlt* 205,21, jf. *sijnt* synligt 171,26). Det stammer sikkert fra Trykkeriet.

Spør af Ændringer foretagne af andre findes ogsaa ellers. P. H. bruger *heller* for *eller* (VI 164,18—19), og det samme træffer vi ofte

i Skrifterne (se Gloss.), men endnu hyppigere er det ændret til *eller* (ligesom *heller* ogsaa i anden Betydning kan være blevet *eller*, som III 45,16). Paulus Helie har brugt den nordhallandske Form *anthen* (VI 164,18; 167,7), men *ænthen* (III 75,32 o. fl.), *enchten* (IV 119,24 o. fl.) er i Afskrifterne og Udgaverne nok saa almindelige. P. H. skriver *wære* (VI 162,12; 163,18 osv.), den nordhallandske Form, men den sydhallandsk-skaansk-falsterske Form *ware* forekommer ofte, især i Bispernes Svar (IV 115,19 osv.), men ogsaa andensteds. Former som *homod* (IV 25,11) og *hoffmodt* (I 255,20) kan ikke skyldes samme Skriver. Fra Skriftet mod Malmøbogen anfører jeg følgende Former, som maa antages at afvige fra Forfatterens: *end sije*, *end siige* (*end siden*; *huad sigen* IV 154,8; 160,26 stammer fra Hans Tausen), *fræm*, *fræmdelis* (*fram*), *tilforen* (*tilfornett*), *før end* (*for end*), *formwuer* (*formugher* formoder) — flere kunde føjes til.

Alligevel kan man nok — ogsaa hvor Paulus Helies egen Haand ikke hjælper os — fastslaa visse Ejendommeligheder, der maa stamme fra ham selv. Saaledes maaske Bortfald af *-s* foran *Skyld* (jeg har noteret II 81,3; III 16,30 (for Gudtz oc ærin skyld!); 20,2; 97,12; 130,20; 192,12; 212,30; V 249,19; 306,31; 315,30; men der findes sikkert flere Eksempler).

Fra Forf. stammer formodentlig ogsaa det *gh*, som (med Betydning *j*, *w*?) findes som Stavelsedeler i nogle Ord: *formwughe* (baade *formaa* og *formode*), *wrijghe* (vråde), *fornyghet* (IV 141,22 fornyet), *figender* (IV 136,31 Fjender). Ogsaa *swaager* (svar, tung) hører vel derhen.

Fra hans østdanske Maal stammer vel ogsaa Verbalformer som *schønæ* (skønne, IV 314,7), *sønæ* (nægte), *skilæ*, *spøriæ*, *fortellæ* (III 47,12; 152,25), og Substantivet *lædiæ* (Dovenskab) med bevaret *j*. Ogsaa en Form som *iørderiigis* (III 175,9; IV 130,10) skyldes vel P. H., men den er jo ganske almindelig i Tiden.

Af Bøjningsformer nævner jeg Dativ Pl. *sindum* (Gange II 308,21; 325,32); den morsomme Folkevisiform: kaste for vildene Fugle (III 50,8) og en enkelt bevaret Hankønsendelse i Omsagnsled *be-kender* (II 320,28). Ved Navneordene skelnes fuldtud mellem Hankøn

og Hunkøn (dog næppe i Adjektivernes og Artiklens Form); »ingen-ting« er *hun* (III 11,9), og »Verden« kan være baade *hun*: *then gantsche werden* (II 319,14) og *det*: *thette . . . werden, thet andhet werdhen* (II 315,32; 316,3) — men hvilket af disse Køn der stammer fra P. H., er uvist.

Det trykløse Objekt-Pronomen drages ret ofte sammen med Verbet i *giffuet, haffuet, taget, woret* (vilde være det V 265,10), *skiwledt, forbrydet*, sjældnen med Pronomen: *tage teget* (dig det) *offuer* (II 47,22). Men Sammendragningen er langtfra saa almindelig som hos Hans Tausen.

Ved de pronominale Ord mærker vi os ellers den hyppige Brug af Forstavelsen *e-* (oftest skrevet *i-*, mærk som Modsætning *e mod* IV 119,1), ogsaa *i nar, ij bæder* (des bedre), *ij huo somhelst; ij huore* har ofttest Betydningen »hvordan el. hvor saa end«, men undertiden som *ehuru* i Svensk »endskønt«, saal. f. Eks. II 306,32; III 89,24. *Fordi* har baade sin gamle Betydning »derfor« (Eks. III 75,29) og den nuværende (Eks. III 229,20), i denne dog ofte med et *att* efter (Eks. III 229,22). *Huoredan* bruges undertiden (efter lat. *qualis?*) i Betydningen »saadan som« (Eks. III 72,7; 84,29). *Huor* kan undertiden udelades foran *møghet* (Eks. I 16,10; 92,27 flg.) og *manghe* (III 170,4).

Vi lægger Mærke til Betydningen af nogle pronominale sætningsindledende Ord: *nar* betyder meget ofte, vist ofttest, »eftersom, fordi, idet«; *tha* betyder ikke blot »da«, men ofte »dog, endda«; og *saa lenge* betyder »indtil« — hvad man endelig maa mærke sig, da adskillige Udtryk ellers misforstaas.

Ved Verberne mærker vi os, at *taar* (Pl. *taare*) er den alm. Form for »tør« (Eks. II 121,31; 122,15; 124,21). Af Flertalsformerne i Præt. af »falde«: *fælde* (III 12,23) og *fælde* (II 105,5) skyldes vel kun den ene P. H. Mærkelig er Partc. *tredt* (traadt II 320,17), hvis det ikke er en Trykfejl. En Nydannelse er *att maa* (III 162,18). Ental for Flertal (*tror* II 53,3; 305,32 o. fl.) skyldes vel ikke P. H.

Den bekendte Forveksling af *og* og *at* forekommer enkelte Gange:

Tw haffuer got och disputhere (II 56,8, endvidere II 66,15; 214,11; maaske 187,10). En noget forskellig Forskydning har vi i: *tha haffde thet icke wæridt aff nødt att beswaaridt oss*, hvor *beswaaridt* vel skyldes det forudgaaende *wæridt* (II 232,13). Paa samme Maade: *thet haffde wærett . . . bestandigere att kommet . . . end att lagtt thenom platt øde* (III 274,13—16) — Konstruktionen minder for øvrigt meget om den svenske »Udeladelse af have«.

Dobbelt Nægtelse kan forekomme: *ey heller ingen stød* (IV 239,23), *aldrig ingen tiid* (IV 137,29), jf. I 79,19 (rettet V 173,10).

Endnu noterer jeg *ord fraa ord* (II 8,27); *nar alle werdtzins mwnde wore bode stoppede oc bwndett fore* (III 234,19) og *ther findis hoss bode om oc wilkaar*, med en mærkelig fri Brug af *om* som Substantiv.

Med Hensyn til Orddannelsen lægger man særlig Mærke til en Del Afledninger paa *-lig*, som synes at være tilfældigt dannede efter et Mønster, som ogsaa f. Eks. den middelalderlige Bibeloversættelse har benyttet. Saadanne tilfældige Dannelser er vist *angerlig*, *bedelig*, *grwndelig*, *hand(e)lig*, *krafftelig*, *leeglig*, *lowlig*, *magtelig*, *messelig*, *mwndelig*, *skifftelig*, *scrifftelig*, *slegtelig*, *textelig*, som i reglen kun forekommer en eller nogle faa Gange. Vi kan ogsaa mærke os *fæderlig* (I 225,19 o. fl.), *brøderlig* (I 226,16) og *beest(l)ig* (dyrisk).

Undertiden finder vi korte Stammeformer i Substantiver, hvor vi nu bruger Afledninger, som *affholdt*, *bagtal*, *forsiwn*, *hugsuale*, *indskud* (Indskydelse), *miskwndt*, *offuertred*, *omhygge*, *paa kall*, *taall*, *vtaal*, *tilskynde*.

I Brugen af *be-* er der nogen Afvigelse fra vor Tids; undertiden mangler *be-*, hvor vi har det, som i *driffue*, *breyde*, *handle*, oftere findes det, hvor vi ikke har det, som i *befangen*, *behielp*, *beræffue*, *bescriffue*, *besette*, *bestede*, *betro*.

En Sammenligning mellem Haandskriftet og Trykket af »Fyrsten« viser, at der er sket visse Ændringer i Ordbrugen. Saaledes er *maa vel ske* i en Række Tilfælde afløst af *maa komme* (V 124,8 osv.), *fæmtij* (I 132,23) af *halfftrysins tiwge* (V 228,12), den hallandske Form *æer* 'Aaer' (I 145,8) af *oor* (V 241,28), *helth* (I 64,30) af *halffdelin*, *løije*

af *løwe*, *wæd* (Indsats) af *forwæd*, *stwndwm* af *wnderstwndwm*, *baand* (Komplot) af *forbaand*, *lystig* af *leeffsalig*, *fænid* af *fææ*; ny Yndlingsord er *propper* (tydelig), *fæle* og *æsche* (kræve). I *fæle*, *iw for eens* og (i En chr. Forening) *alto* kunde man maaske se Paavirkning af Hans Tausens Sprog.

Ogsaa i en anden Henseende viser Trykket en Ændring. I mange Tilfælde finder vi her — ligesom hos Christiern Pedersen — en tautologisk Ordforbindelse, som ikke findes i Haandskriftet. Eksempler er — med det tilføjede Ord i Parentes — *wtaalig* (oc *wfordraffuelig* V 105,16), (*synd oc*) *wrædelighed* (107,28 f.), (*flodemaall oc*) *strandbrædde* (110,20), (*trwtzel eller*) *hødtzell* (143,23), *dygdeligt* (oc *drabeligt* 212,31), (*wildere oc*) *bædre* (217,1), *bulder* (oc *oprør* 219,23), (*beswaare oc*) *beskatte* (226,19), (*oprør oc*) *bulder* (236,32), *begynde* (oc *anheffue* 247,2), *mæglere* (och *woldsmend* 249,29). Det er aabenbart en Moderetning, der her gør sig gældende, og som her let kan paavises, da vi har den ældre Form til Sammenligning. Den samme Tendens til Tautologi findes ogsaa i tidligere Skrifter, hvor en saadan Sammenligning ikke har kunnet foretages.

I det hele og store maa vi sige, at P. H. følger den almindelige danske Sprogbrug i hans Tid, saa man baade i Skrivning, Bøjning og Ordforraad vil have vanskeligt ved at paavise Provincialismer, især i de senere Skrifter. Vi har nævnt enkelte saadanne, men ogsaa at de rettes senere. Vi skal nu gaa over til at omtale et Par Ord i hans *bibelske Sprogbrug*, som vist frembyder særlig Interesse.

Med Hensyn til *Bibelcitaterne* maa det siges, at de vel vidner om betydeligt Kendskab til Bibelen, men helt paalidelige Vidner er de ikke. Vi ser nemlig, at P. H. kan komme til at oversætte Trykfejl i sine Kilder, saaledes *rursus* (igen) for *ursus* (en Bjørn) i Proverb. 28,15 (I 48,29) eller *filiæ* (Døtre) for *filiæ* (Sønner) i Num. 6,27 (IV 38,25), hvad der viser, at P. H. ikke har Citatet i sin egen Hukommelse. Men paa den anden Side har P. H. netop i samme Skrift, »Om Canon i Messen«, hvor den sidste Fejl findes, ikke saa faa Gange rettet et urigtigt Citat (se IV 327). Der er Grund til at

spørge, om vi finder Spor af et traditionelt Bibelsprog hos Paulus Helie.

Det ser ud til, at der er saadanne Spor, og det mærkeligste er, at de til Dels viser bort fra Danmark. Hos samtidige danske Forfattere finder vi i Matth. 13,25 fig. altid den onde Sæd kaldt *Klinten*, og denne Fordanskning gaar langt tilbage i Middelalderen, helt til Harpestrængs Urtebøger. Vi finder *Klinten* hos Chr. Pedersen baade i Postillen (I 213) og i Det ny Test. (III 25) og hos Hans Tausen (Postil I 123*). Men P. H. har ligesom svenske Bibeloversættelser *Tidsler* (IV 141,1 ff.). I Luc. 6,41 ff. (Matth. 7,3 ff.) er *Skæv* el. *Skæve* det almindelige i Dansk. Chr. Pedersen har i Postillen dels *skeff*, dels *en liden skeff eller grand* (II 141), men i Det ny Test. kun *skeff*, *skeffuen* (III 11 og 119), ligesom Hans Tausen kun har *skieff* (Postil II 134*). P. H. har her ligesom svensk Bibelsprog *grandt* (II 194,30; IV 256,5), dog ogsaa *skieff* (IV 139,14).

Det er muligt, at der findes flere lignende traditionelle Forskelle mellem dansk og svensk Bibelsprog, selv om der ikke er opdaget saadanne hos Paulus Helie; men de to nævnte synes at vise, at P. H. har lært svensk Bibelsprog at kende før dansk, eller at der med andre Ord er Rimelighed for, at Mester Svend i Skara har været hans første Lærer i bibelsk Teologi.

For at lette en fremtidig Undersøgelse af denne Sag, om der har eksisteret et traditionelt nordisk (dansk eller svensk) Bibelsprog før Reformationen, er i Listen over Bibelcitater ikke blot medtaget, hvad P. H. selv har fundet frem af Bibelvers til Støtte for sin Mening, men ogsaa hvad han har oversat af andres Citater, da disse Oversættelser godt kan være traditionelle, selv om de bevislig ikke alle er det. Der er jo for øvrigt ingen Tvivl om, at P. H. ikke blot har læst Bibelen paa Latin, men ogsaa har *husket* de allerfleste af sine Bibelsteder paa Latin, og det er derfor sandsynligt, at Sporene af et traditionelt dansk Bibelsprog maa være faa, om de da i det hele findes, naturligvis udover saadanne forlængst fastslaaede Udtryk som Vorherre, den Helligaand o. lign.

Et andet Spørgsmaal vedrørende Ordforraadet er Fremmedordene. Da P. H. ofte oversætter fra et andet Sprog, især Latin, kunde man formode, at dette vilde medføre, at en Del latinske Ord blev uoversatte. En Undersøgelse af Sproget i hans allerførste Oversættelsesarbejde, »En kristen Fyrstes Opdragelse«, viser imidlertid, at hans Fremmedord ikke er overførte fra Originalen, men maa have været gængse i hans danske Sprog.

Vi finder *aduocatur* 131²¹ (iuris consulti), *best* 23²⁰ (bellua), *disputere* 116²⁴, *exempill* 17³, *fabell* 17², *figwr* 34²² (archetypus), *phiscam* 23²⁹, *juristher* 131²¹, *compakt* 135¹⁵ (foedus), *complex* 96¹⁵ (ratio), *conscientie* 30⁸, *controfæije* 40¹² (animo repræsentare), *creatur* 62³² (pecudes), 117⁴ (animantia), *chrisme* 26⁶ (unctio), *qwith* 149¹⁴ (orbis), *lackæier* 46⁷ (cursores), *logicam* 69²⁰ (dialecticen), *læyse* 89²⁸, *margarither* 92⁸ (gemmæ), *martijrum* 157¹⁰, *natur* 111⁶ (vitæ), *oratores* 75³² (rhetores), *pagt* 135¹⁶ (foedus), *pestelentze* 16¹⁴ (pestis), *planete* 33¹⁸ (cometæ), *prelater* 49²² (tilf. af P. H.), *profith* 65²² (foenus) 117³⁰ (lucrum), *profitelig* 35⁵, *pwngt* 137¹⁰, *regemente* 57²⁷ (œconomico) 77⁴ (politicis), *reegill* 16³¹ (decreta), *reuerentze* 14³², *sacramenth* 27²¹, *sophister* 75³², *titell* 23⁴, *tratthere* 106¹⁸, *tijran* 23²⁰. Og som det er i »Fyrsten«, er det i det hele ogsaa ellers. Det vilde utvivlsomt have været lettere i de skolastiske Udviklinger IV 156 og 167 at bevare de latinske Udtryk *infusum* og *acquisita* i St. f. *indsckwd* og *atspordt och besøgt*, men han har ikke gjort det. Og i det hele er hans Brug af latinsk-romanske Fremmedord snarest aftaget med Aarene, selv om det er vanskeligt at paavise dette i det enkelte.

En Forfatters Sprogbrug er jo imidlertid ikke blot karakteriseret ved Ordbrugen, men ogsaa ved Brugen af visse Ordforbindelser, og vi skal nu gaa over til disse.

Hos Paulus Helie har vi ikke, saavidt jeg kan se, noget af de Ordsprog, vi kender fra Peder Laale¹⁾, men der findes dog, hvad

¹⁾ Maaske »Fald i Vaane« (III 175,22, jf. P. Laale Nr. 127), men Udtryk-

man maa regne for Ordsprog, saaledes: »Et ondt Raad er sin Raad-giver værst« (IV 315,23); »Des mer Stakkarle hades, des fler blive de« (»man siger i gammel Tale«, III 30,23); »Den som værst kvæder, begynder gjerne først« (»Qui pessime canit, primus incipiet« Erasmus V 312,29); »De ere Skalke, som til Skole gaa« (III 34,4); (Vi siger i almindelig Tale om uretfærdigt Gods) at »den tiende Penning kommer næppelige til tredje Arving« (III 26,30); »Hvis Christus ikke fanger, det tager vel Fadeburet til sig« (»en gammel Tale«, II 193,13); »Naar jeg ser min Købmand, da ved jeg, hvad min Vare bør at gælde« (»en Kræmmerregel«, III 10,24); den enfoldige Bondesnak: »gør vi godt, saa faar vi god Løn« (I 271,2). Rigtig folkelige ser disse Ordsprog dog ikke ud, man kunde formodentlig finde dem i Erasmi Adagia; ialfald ser de lige saa boglige ud som: »Hver er Tyv i sin egen Kunst« (V 263,15 efter Erasmus); »Et skabbet Øg klaar et andet« (IV 306,22, let ændret V 55,23; Erasmus: *mutuum muli scabunt*); »Gud hjælper dem, som arbejde« (IV 185,8: *deus laborantes adjuvat*); »Udi Ring skal du ikke bære Guds Billede« (III 119,28; V 311,8) — som utvivlsomt alle er Oversættelser.

Anderledes er Forholdet, naar vi gaar over til Talemaaderne. Her kan vi vel ogsaa træffe indførte Sager som det ogsaa fra Erasmus kendte »*dignum patella operculum*«, som P. H. anvender i sin latinske Form i Skibykrøniken (VI 126,15), men ogsaa paa Dansk: »Denne Gryde og dette Laag maa vel følges« (IV 161,20, efter *Confutatio*; i ændret Form IV 307,11 uden tilsvarende i *Confut.*). Ligeledes fra Luther: »Tegn, hvormed Folk skal tegnes, som Faar med rødt Blege« (Kridt, III 150,17), eller fra Bibelen: »Da maa du kaste paa dem den første Sten« (II 53,1). Naar Norge kaldes »*desperatorum asylum*« (VI 123,27), skal det være Kong Frederik I, han citerer, og »den gamle Adam« (V 23,16; 83,12.13) er, om ikke bibelsk, saa dog kirkelig Talebrug. Et Sted oversætter han »*extra cautionem agitur*« ved »hører ikke til vor Vise« (som man plejer at sige, IV 181,3);

ket var vist almindeligt; derimod Eks. hos Dr. Vincents Lunge (Allen, Breve og Aktst. I 412): *hand myster iche, først for* (P. Laale Nr. 687).

man faar en Mistanke om, at han har læst *cantionem* for *cautionem*, men han gentager, uden latinsk Grundlag, Talemaaden (IV 277,9). Andre Talemaader, som man mere eller mindre kan mistænke for fremmed Herkomst, er »Du havde da en god Smed« (som vi plejer at sige paa vort Maal, naar nogen det udskriver, der han er ikke selv Mester fore, II 49,22); »De have tørret mangan fattig Mands Kaabe« (som man plejer at sige, III 274,23); »Alle Fogedskifter forarger sig« (V 88,2); »at hun raver men da ikke endelig falder« (? *fluctuat nec mergitur*, II 56,32).

Men tiest virker Talemaaden som ægte dansk som »i Nød og i Lyst« (I 199,2). Ikke sjældent finder vi Forrim, som naar Sager »handles under lukte Laase og Døre« (III 118,32); »for Gunst og Gave, for Vild og Venskab, for Frygt eller Fare« (II 92,29, jf. 293,12); »paa Kors og Kag« (III 139,22), »rund med (dannis mod) Gæst og gangende« (II 150,8; III 160,23; 206,7.21; 230,27 jf. *Hávamál* 132); »derom ties til een Skade og tales til to« (V 86,15); »som fede Faar, der forbie et Slagteri« (V 82,32), »som Svin i Søle« (III 179,5). Undertiden med danske Ordspil: »villige og vildige« (II 26,19) eller med Enderim: »med Armod og Trængsel, med Modgang og Fængsel« (II 130,14).

Billederne kan tages fra Husdyrene, som naar det siges, at Vorherre vil tilbedes »ikke som man driver Fæ og Svin til Marken eller fører Sommer i By« (II 248,13), men med alvorlig Anger, ellers kunde det ske, at »da slog Vorherre dem paa Halen, før Hjulet var omgaget« (II 192,21, jf. 77,8). En tyrannisk Herre behandler Menneskene »som Hors og Nød« (II 182,25). Hvis vi ikke vilde lyde Gud, »da havde vi Grime behov« (V 48,8). Hvis Prædikanterne ikke fik deres Indtægter, da skulde de snart »trænges til Krybbe igen«. Han taler ogsaa om »den Hund, der kan gø og ikke bide«.

Broder Povl kender ogsaa Sørejsen og ved, at man kan komme til at »sejle sin egen Rejse« (II 76,32; 326,8; jf. 17,23; III 161,20), et Sted tilføjer han: »mig faar han hverken til Skipper eller Styremand« (II 181,24), og saa »skal man sejle med det Vejr, som Gud lader

blæse« eller »med det Vejr som nu blæser, saalænge der kommer en anden Planet paa Himmelen« (II 112,1; 153,20). Det gælder om, »at man bliver ved Brødet og beholden Rejse« (II 217,2; III 4,5), at man ikke bliver »som et Vrag, der driver i Land med Storm og Vejr« (II 147,3).

At ham »fattes hverken Hænder eller Tænder« (II 239,23) viser sig, naar han begynder »at kvæde en anden Vise« (V 34,2), vist ikke uden Minder om Folkevisen. Han taler om »den Kæmpe, mig lyster vel at fægte med« (IV 20,22), som han nok tør »ride i Gaarde til« (IV 20,17). Han mener, at hans Modstandere »skulde næppe ride saa høje Heste« (IV 291,10), ja at det kan ske, »de ville heller fly end fægte« (II 216,7). Deres Vaaben vil »vorde ligesom Børnepile« (III 48,30).

Han har ikke den bedste Tro til sine Modstanderes Uegennytte: »De spinde ikke mer for Blaar, end andet Folk plejer at gøre« (III 117,9). Men idet de ikke vil benytte Helgeners Bistand, handler de uklogt; det er som »at fattes Brød og bedes et Æble« (II 279,11), at forsømme det nærmeste, ja som at »rive Hul paa den Sæk, I er mætte udaf« (IV 291,15). Men de vil have store Indtægter i Forhold til de gamle, »som tilforne trygledede Skæppe Korn og Stumpe Flæsk« (II 32,16). De vil »sætte Brillen (Glarøjne) paa den menige Mands Næse« (III 120,30, jf. I 187,17; IV 294,28; 314,6). De fremstiller altid sig selv som Arbejderne i Modsætning til de dovne Munke, men »de have ikke gravet meget Ler i deres Dage eller brudet Møg paa Vogne, og have fordi ikke mange Vridblegne i deres Hænder enten af Skovl eller Spade, Økse eller Greb« (III 230,20, jf. IV 303,30). Nej, »der har været saa mangan hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under« (II 58,21), du hører ikke mere til Kirken, »end det femte Hjul hører til en Vogn« (II 52,25). »Disse store Hanser« (II 298,21; III 19,11) »gribe Skriften med Staalhandske« (II 244,12). »Deres Hænder blive smurte med . . . falske og stjaalne Penninge« (III 26,2), og ingen ved, »hvor meget der har hængt ved deres Hænder« (III 25,23), og saa lokker de for de mægtige med Udsigten

til stor Vinding, for at de kan dem »med den Angel og søde Madkrog des listigere hægte og fange« (II 28,32), ja havde de Magt, vilde de ikke vige tilbage for at »gøre deres Hænder røde udi Klerkeriets Blod« (II 27,9). »De væve Skrifter sammen ligervis som Ryer og Sengklæde« (III 67,6), ja »hele Læs Skrifter« (IV 172,4); men »deres løse Ord annammer jeg hverken for Brev eller Segl« (III 189,28), kunde de klare det dermed, »da have I godt Køb paa Blæk og Papir og Voks udi Viborg« (IV 314,26). Men Paulus Helie kan selv »bruge Pen og Blæk« (II 155,12), ja han tilstaar, at han ikke har anden Gave at bringe end »føjje Blæk og Papir« (I 7,20; II 82,29; III 5,18).

Især haaner han Hans Mikkelsen, den nyslaaede Ridder (jf. Komm. II 49,28), for hans daarlige Sprog: »forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive vise« (II 49,10), ikke mindre end for hans Mod: »saa djærv en Mand, at han i Andorp eller Wittenberg turde paa Danske bande Paven i Rom« (II 6,25).

Til sidst blot nogle spredte Eksempler. »Her er nu nok kikket i den Sæk, som hænger fore til, seer ogsaa noget i den Sæk, som hænger bag til« (IV 140,26). Det er saa klart, »saa at en blind Mand maa der tage oppaa« (I 212,5). De »komme ikke nærmere sammen end en Ko og en Vejrmølle, som vi sige i et af vore danske Sprog« (II 16,22). Det er »tyngre end Bly« (II 195,31). Man skal give saa stor en Gave, »at hun værker udi Pungen« (III 19,30). Hvis Folk nu om Stunder saa nogen klædt efter gammel Mode, vilde de »se deres Øjne ud eller le deres Bug sønder« (III 221,19).

Det kendte Vers:

Vi ere her alle fremmede Gæste,
vi bygge Slot og store Fæste (VI, 165),

som ofte findes senere, bl. a. hos H. Chr. Sthen, kender jeg ikke fra ældre Kilde, men det lyder, som om det kunde være ældre.

Paulus Helie er, i Modsætning til adskillige af sine samtidige, ikke forfalden til at vise sin Lærdom ved stadige smaa klassiske

Sprogblomster. I den lille Danmarkshistorie er der en Mængde Citater af Saxo, men det er saa naturligt, da Saxo er hans Hovedkilde, saa langt han naar. Men i hele Skibykrøniken er der næsten ikke en eneste klassisk Floskel, og det maa paa den Tid regnes for en stor Mærkelighed. Et Sted i Skriftet mod Malmøbogen (III 152,6) viser han Kendskab til den æsopiske Fabel om Satyren og Bonden, som »blæste hedt og koldt af samme Mund«; og et andet Sted i Skriftet mod Hans Mikkelsen (II 45,23) hentyder han til en anden æsopisk Fabel, om Ulven og Lammet.

At han dog har kendt noget til den klassiske latinske Litteratur ser vi, naar han imod Malmøbogen henviser til Plinius den yngres Brev til Trajan (III 224,26), men Plinius hører jo halvvejs til Kirkehistorien. Dersom Brevet til Grev Christoffer er skrevet af Paulus Helie, viser det ved sine Henvisninger til Herodot, Valerius og Livius noget, men maaske andenhaands, Kendskab til disse (VI 295). Ligeledes, hvis Noterne til 2. Timoth. skyldes ham, citerer han (VI 226,23) Horats, Odernes 1. Bog 18,14: *cæcus amor sui* (den blinde Selvtilfredshed).

Engelstoft har gjort opmærksom paa, at Brugen af 600 i Betydningen »saare mange« (II 96,16; 280,25; III 9,15) er klassisk, og han har ogsaa paapeget, at der i Brevet til Peder Iversen (I 182,31) findes en Genklang af Vergils 7. Eclogie V. 25 f.:

Pastores, edera crescentem ornate poetam,
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro,

som P. H. omskriver til »etiamsi rumpantur ilia Codro« (om saa min Rival skal revne af Misundelse).

Ogsaa en anden klassisk Reminiscens fra Horats, *Ars poetica* V. 97:

Projicit ampullas et sesquipedalia verba

er tidligere (bl. a. hos Heise) paavist i samme Brev (I 179,15): »qui ampullas projiciunt« (som bruger højtravende Talemaader).

Der findes sikkert en tredje Reminiscens af samme Art i dette Brev, nl. »notantur atro calculo« (dømmes skyldig; I 189,19), som gaar tilbage til Ovids *Metamorphoses* XV, 43 f.:

et omnis
calculus immitem demittitur ater in urnam.

Et fjerde Eksempel i samme Brev er nok »ulla mica salis« (I 182,12), som vist stammer fra Catuls Vers om den smukke, men grundkedelige Pige, som har alle legemlige Fortrin, men »ulla mica salis« (ikke et Grand af Vid) (86,3).

Maaske kan der ved nøjere Undersøgelse findes enkelte flere, men foreløbig staar Brevet til Peder Iversen som et enestaaende Eksempel paa, at ogsaa P. H. kunde finde paa at lade sin klassiske Lærdom skinne igennem.

Gnatho i Skibykr. (VI 133,30) behøver ikke at gaa tilbage til Terens' *Eunuchus*, da Ordet ogsaa senere blev brugt i Betydningen: Snyltegæst, Spytlikker, uden Tanke paa dets Oprindelse.

Andenhaands Citater findes nu og da, saaledes Horats, Oder 3, 4, 65 efter Erasmus (V 294,6) og et foregivet Citat af Horats (IV 204,3) efter den latinske *Confutatio*.

En velkendt Ejendommelighed ved Pauli Helie Stil er de saakaldte *Chiasmer*, omvendte Gentagelser, ofte med Ordklaseskifte. Imidlertid findes denne Stilblomst ikke i hans ældste Skrifter, hvad dog kan komme af, at han i sine første Oversættelser har holdt sig nøje til den foreliggende Tekst.

I Svaret til Hans Mikkelsen (1527) er den derimod til Stede: Guds miskundelige Barmhertighed og barmhertige Miskund (II 4,30); Guds strenge Retfærdighed og retfærdige Strengthed (7,25); gør Synd til Dyd og Dyd til Synd, og der holder ondt at være godt og godt at være ondt, og agter Løgn for Sandhed og Sandhed for Løgn (21,17); du haver lært at kalde ondt godt og godt ondt, Nat Lys og Lys Nat (37,10—11); gøre af Nødder Æble og af Æble Nødder (37,29); af enfoldig Simpeltid og simpel Enfoldighed (73,15);

af sin milde Barmhertighed og barmhertige Mildhed (76,9); denne umilde Grumhed og grumme Umildhed (79,12).

I Svaret til Kong Gustav (1528) er de ogsaa talrige: Saa haard Stragthed og saa strag Haardhed (II 132,6); de Korintiers grove Gerrighed og gerrige Grovhed (151,9); den sømmelige Ærlighed og ærlige Sømmelighed (179,9; 268,26); Vorherre har da ikke udvalgt os for hellige Steders Skyld, men hellige Steder for vor Skyld (192,3); en besindig Kærlighed og en kærlig Besindighed (193,32); (Tyrannerne) forfulgte Christum udi dennem (Martyrerne) og dennem udi Christum (199,1); en dul Djærvhed og en djærv Dulhed (204,25); en besindig Understandelse og en understandig Besindelse (212,12); Verdens falske Listighed og listige Falskhed (216,14); Guds naadelige Miskund og miskundelige Naade (219,8); den vrang Simplethed og simple Vranghed (240,23); vor tugtige Ydmyghed og ydmyge Tugt (248,3); en ærlig Bekvemhed og en bekvem Ærlighed (248,14 og 274,12); Gud udi dennem og dennem udi Gud (277,6; 279,21); skille Hovedet fra Kroppen eller og Kroppen fra Hovedet (277,8; lidt ændret sst. L. 14); en plump Grovhed og en grov Plumphed (278,14); saa djærvelige blind og saa blindelige djærv (294,22); mænge ondt iblandt godt og godt iblandt ondt (295,30); udi skalkagtig Løgn og løgnagtig Skalkhed (301,23); Guds retfærdige Strengthed og strenge Retfærdighed (302,4); grove Simplethed og simple Grovhed (303,23); om vi vare udi deres Sted og de udi vor Sted (307,12); fortreden Stragthed eller strag Fortredenhed (313,20); en løgnagtig Skalk og en skalkagtig Løgner (332,11).

I disse to Skrifter har Maneren naaet sit Højdepunkt. I det samtidige Skrift om kranke og mislige Mennesker (1528) findes, trods det ringe Omfang, tre Eksempler: den haarde Umildhed og umilde Haardhed (III 5,30); en ærlig Bekvemhed og en bekvem Ærlighed (17,19); der gør heller af de vise galne Mænd end af de galne vise Mænd (33,31); den sidste hører dog ikke helt hjemme her.

Medens Oversættelsen af Bogen om Psalterens Brug ingen Chiasmer har, møder vi dem igen i Skriftet mod Malmøbogen (1530): hverken

sanddrø foruden Løgn eller Løgner foruden Sandhed (III 66,16, her vel motiveret); en trofast Kærlighed og en kærlig Trofasthed (70,21); miskundelige Naade og naadelige Miskund (71,18); denne hovmodige Djærvhed og dette djærve Hovmod (93,32); villig . . . Fromhed og from Villighed (81,25); da gjorde de eet med hennem og han eet med dennem (94,7); en villig Kærlighed og en kærlig Villighed (96,17; 228,7); den rene Uskyldighed og uskyldige Renhed (110,31); gudelige Retsindighed og retsindige Gudelighed (175,13); strenge Miskund og miskundelige Strengthed (199,32); en skadelig Fordærv og en fordærvelig Skade (209,28).

Der er en vis Sandsynlighed for, at P. H. har været Medarbejder ved den samtidige Confutatio (1530) og at Chiasmen *regale sacerdotium sive regnum sacerdotale* (S. 172) skyldes ham; jf. Komm. til IV 111.

I Brevet til Randers om Messen (1531) findes: Guds retfærdige Strengthed og strenge Retfærdighed (IV 23,17) og: de have af Helgen gjort Kættere og af Kættere Helgen (23,29); men i Oversættelsen af Stykket om Messens Canon ingen.

I Bispernes Svar (1533) er Chiasmen fra Confutatio gengivet ved: et kongeligt Præstedømme og et præsteligt Kongedømme (IV 227,21), og desuden findes uden tilsvarende i Latin: en kærlig Naade og en naadelig Kærlighed (151,1) og: foruden hvem Ydmyghed og ydmyg Kvemhed (*irreverentia et injuria*, 218,24).

I den samtidige Formaning om den lutherske Handel har vi: vrang Gudelighed og ugudelig Vranghed (V 9,25, mærk Variationen!); en from Villighed og villig Fromhed (48,11); at aarsage det som er straffeligt, og at straffe det som aarsageligt er (53,26); sin faste Styrke og stærke Fasthed (78,12).

Endelig har vi i Skibykrøniken: pia eruditio et erudita pietas (VI 82,16); pia devotio ac devota pietate (86,6); callide impudens et impudenter callidus (108,18).

En afvigende Figur med Leddene parallelle (og ofte med Rim)

finder vi i nogle af Skrifterne. Et Par af dem er allerede nævnte, men vi gentager dem her.

Fra Skriftet mod Kong Gustav nævner vi: med Armod og Trængsel, med Modgang og Fængsel (II 130,14); den Agt og Magt (136,17); os fattes hverken Hænder eller Tænder (239,23).

Fra Skriftet om kranke Mennesker: paa Humle og Salt, paa Mel og Malt (III 4,1); brygge og bage, fiske og rage (36,13); Tugt og Ærlighed, Fred og Kærlighed (36,17).

Fra Skriftet mod Malmøbogen: hverken dyb at lære eller tung at bære (III 71,26); Fromhed haver Løn, og Lærdom haver Bøn (130,11); ubørlige og uhørlige (137,31, jf. 141,1); Kvædskab, Glæds-
skab (i en Opramsning, 173,26).

Og fra Skibyrøniken: impudentissima impudentia ac stolidissima stoliditate (VI 113,28); ipso mendacio mendacior et ipsa calumnia calumniosior (116,8); ipsa impudentia impudentior et ipsa insania insanior (139,2).

I Almindelighed kan det siges, at P. H.s Sprog baade er fyndigt og klart. Mindst gælder dette hans Oversættelse af »Fyrsten«, hvad han ogsaa selv beklager. Erasmus' Sprog med Hentydninger til mange Ting, som han ikke kendte, har ogsaa været fuldt af Fælder. I Noterne er der gjort opmærksom paa disse, men selv hvor Meningen med Latinen burde være ham helt forstaaelig, som: »Omnia debet patria bono principi. At hunc ipsum debet ei qui rectis rationibus talem fecerit« (I 13,16), kan han her udtrykke sig saa uklart, at han ikke selv kan rette det i den ny Udgave (V 104,17). Paa den anden Side findes allerede her fortræffelige og fyndige Gengivelser af Erasmus, som følgende:

I 117²⁸—118⁸.

De, som ere af ærlige Sind, optændes til Dyd af Hæder og Ære, men andre, der ere ikke saa

Er. S. 95—96.

Qui generoso sunt animo, honore magis capiuntur, qui sordidiore, lucro quoque ducuntur.

fromme i Sind, de drages af Baade og Profit, og fordi skal en god Lov bruge baade det ene og det andet, Hæder og Vanhæder, Gavn og Skade. Men de, der ere saa meget Trælle af Natur, at de kunne ikke med List og Lempe læres, dem skal man tæmme med Stok og Jærn, Hug og Slag.

Gode Borgere skal af Barndom vænnes til at have saadanne Meninger om Hæder og Vanhæder, at de vide kunne, Løn ikke at være skikket efter Rigdoms Hæder eller Slægtes Storhed, men efter gode og dydelige Gerninger.

S. 120²²—121⁷.

Og maavelske det er en Gavn for Menigheden, at der er ikke for mange Klostre til, fordi at i Klostre findes meget orkeløst Folk, og besynderlig i de Klostre, som ikke skellige og rettelige leves, fordi deres Levned er meget orkeløst, og det, som om Klostre er sagt, det maa og understaas om andet orkeløst Folk, der hverken vil arbejde eller studere, hvad heller de findes i Domkirker eller andre Steder.

Til denne orkeløse Hob hører og det Folk, der køber sig til af

Omnibus igitur hisce rationibus lex sollicitabit, honore et ignominia, lucro ac damno.

Porro qui prorsus servili sunt ingenio, vel potius beluino, hi vinculis ac flagris domandi sunt.

Ad huiusmodi honoris et ignominia sensum jam inde a pueritia assuescant cives, ut intelligant non opibus aut stemmatis deberi præmium, sed recte factis.

Er. S. 98.

Et fortassis expediat reipublicæ, monasteriorum esse modum. Est enim et hoc otii genus quoddam, præsertim quorum vita parum probata fuerit, et otiosam ignavamque transigunt vitam. Quod de monasteriis dico, idem de collegiis sentiendum.

Ad hoc genus pertinent redemptores, institores, fœnerato-

Konger og Herrer Told og Sising og anden Rente, Kræmmere og-saa, dernæst Aagerkarle, Mæglere og de, som Horehus oppeholde og føde sig af saadan Slemhed, ydermere Fogeder, Lensmænd og mange Svende, som af somme ikke holdes til andet end Hovmod og Bram.

res, proxenetæ, lenones, custodes villarum ac vivariorum, grex ministrorum ac stipatorum, qui apud nonnullos tantum ambitionis aluntur gratia.

Morsom er ogsaa den jævne Maade, de store Kirkelærere behandles paa.

S. 150³¹—151¹⁰.

Men Christus, Sanctus Petrus og Sanctus Paulus, de lære der tvært imod; hvi agte vi ikke da deres Lærdom saa vel som Augustini eller Bernhardi? Augustinus maavelske paa et Sted ikke fordømmer Orlog, men Jesu Christi Lærdom raader fra Orlog, og alle Apostelbøger paa alle Steder det fordømme, og desligest *de gode Mænd Bernhardus og Augustinus*, enddog at de paa eet Sted give Orlog Magt, da forbyde de og foragte Orlog paa saa mange Steder i andre Bøger.

Er. S. 122—123.

At Christus ipse, at Petrus, at Paulus ubique diversa docent. Cur horum autoritas minus apud nos valet, quam Augustini aut Bernhardi? Augustinus uno aut altero in loco bellum non improbat. At tota Christi philosophia dedocet bellum. Apostoli nusquam non improbant. Atque *illi ipsi sancti doctores*, a quibus volunt uno aut altero loco probatum bellum, quot locis idem improbant ac detestantur.

Man synes at vejre en Tendens i Gengivelsen, hvor Apostlenes Navne forsynes med et *Sanctus*, der ikke findes hos Erasmus, medens Kirkefædrene, *illi sancti doctores* bliver til *de gode Mænd*.

Allerede i sin næste Oversættelse, Luthers Bedebog, vist det af hans Værker, der mindst er præget af Hastværk, er hans danske Sprog betydelig sikrere, og i de derpaa følgende, som han selv har forfattet, slipper han sig rigtig løs — en Undtagelse er »Om Psalterens Kraft«, hvor der ogsaa findes tunge Steder. Han lader sin Ironi spille, ikke blot mod Hans Mikkelsen, der tør skrive det »paa Danske, der du hverken kan eller turde paa Latine, og helst udi kejserlige Land og Stæder« (II 13,28). Det var under de Forhold ret ufarligt. Det var allerede dristigere, naar han angriber hans Udlægning af Tit. 3,1: »Det er, byder Kongen, at vi skal dømme en uskyldig Mand fra Liv og Gods, en fattig Vidue fra Arv og Eje, at dræbe og myrde, røve og stjæle, skænde og brænde, det skulle vi straks gøre, og der maa ingen sige imod, fordi Vorherre har sagt ved sine Apostle, at vi skulle være underdanige for al Overmagt. Saa har du lært i Wittenberg at udlægge Skriften i den ny Skole, der vil nu reformere den ganske Verden« (II 92,4). Der kunde nok være andre, der kunde tage den Slags Ord til sig. Heller ikke hans Ord (II 97,16) om Kong Christiern rammer alene denne, naar han taler om, hvad Kongen »af sit evangeliske Hjerte, med ædle Mand Skipper Clement, har plaget til en Tid fattige Købmænd til Søs« — Kaperiet var jo af alle krigsførende regnet for et lovligt Erhverv.

Dristigere endnu var hans Udtalelser til den danske Konges Forbundsfælle Kong Gøstav: »Jeg ser nu mange som have forløbet den kristne Kirkes Samfund, fordi de turde ikke omgaas med fattige Syndere, men ere de nu enten foruden Synd eller syndig Selskab, da maa de takke og love Gud. Dog se og høre vi daglig, at den som tilforn ikke turde æde og drikke af kristen Folks Almisse og derfor synge og læse, prædike og lære, bede og sige Messe, han har nu lært at røve Kirke og Kloster og bruge andet Falsk og Svig, og lader sig tykke at han synder nu intet« (II 130,18). Eller naar han efter Opregningen af mangfoldige Synder slutter med: »er det at være kristen, give det Gud at Kristendommen aldrig mer forøges, end han nu er« (II 132,17).

For det meste bruger han mindre personligt rettede Udtryk, men hans almindelige Hentydninger til Misbrug af betroede Stil-linger f. Eks. som Hospitalsforstander eller Klostersværge, til Tiggermunkes falske Mirakler, til Prælaternes Nepotisme, Pral og Magt-syge, eller til Adelsens Lyst til at faa sin Del i Kirkens Rigdomme — de blev godt nok forstaaet af dem, de var rettet imod, selv om de var unævnte.

Hans Sprog med de mange Fyndord og Talemaader — lad være at mange af disse er af udenlandsk Oprindelse —, med sin Ironi og Kamplyst er i høj Grad personligt præget. Han var i den Henseende Hans Tausen en jævnbyrdig Modstander.

Endnu blot en Tilføjelse. Modstandere lægger ogsaa i hine Tider hinanden til Last, at de beskylder dem for Udtalelser, de aldrig har brugt. Hvorledes staar det her til med Paulus Helie?

Med Hensyn til *Citaters Nøjagtighed* var man i hine Tider ikke saa streng som nu. Vi ser, at P. H. I 181,4 skriver: *Hec ad uerbum*, eller at han ordret har skrevet, som der staar lige foran. Nu har vi det samme i hans egen Afskrift i Skibykrøniken (VI 85,26), og at det er samme *latinske* Tekst, kan der ikke være Tvivl om. Men alligevel finder vi Varianter som *iniuria:summa iniuria | scandalo:offendiculo | fidem catholicam:orthodoxam fidem | ab ecclesia Rhomana:ab obedientia ecclesie Rhomanę | eramus:fueraus | christiane:Christiane religionis | ut par est tilføjet | ueluti:quemadmodum | bonos:pios | ecclesiasticorum:ecclesiasticos | seruandos tilf. | existimaret:putaret | foruden et Par Former, der kan skyldes Afskrivere.*

Her er det sig selv, han citerer; men han er ikke mere nøjagtig, hvor det gælder andre. I Citaterne efter Hans Mikkelsen (II) finder vi Christo Jesu:Christo | werdighed:hellighed | omkringstrughet:omstrugget | gimt:giffuet | oc:ath | breff:epistel | mere horde oc groffue:meer groffue | tridie (urigt.):trettinde | grusamlig:gruselig | foruden nogle Smaafejl (se Tekstkritik II, 335 ff.).

I Gengivelsen af Prædikanternes Svar (IV 115 ff.), som ganske vist er rigeligt forsynet med Trykfejl, kan noteres sker:holdis | leff-

uende udeladt | dog:tha | thet:i thet the | vorde:bliffue | kiende the:kender han | christen:christelige | Ther:The klagemol | theris wchristelige och wgudelige:wchristelige | som næppe kan være Trykfejl, medens en Del andre Afvigelser nok kan være det (se Tekstkritik IV, 330 ff.).

Vi ser altsaa, at P. H. ikke er nøjagtig i sine Citater — heller ikke naar han citerer sig selv — men paa den anden Side er der næppe noget Eksempel paa, at han vidende har forvansket *Meningen* i et Citat.

Allerede dette maa regnes ham til Ære, det kan nemlig næppe siges om alle hans Modstandere. At han paa den anden Side ikke er bange for at tillægge Modstandere smudsige Motiver eller at opfinde onde Smædeord imod dem (og værst naar han bander dem i Enrum, som i Skibykrøniken), er vist nok, og bør ikke undskyldes, selv om Modstanderne gav ham igen med samme Mønt. Til hans Lyrik hører ogsaa »Skældsordenes Lyrik«. Og selv om meget heraf er forstaaeligt, saa man dog helst, at han ikke havde nedladt sig til at bruge Slutningen af Fadervor som Forbandelse (IV 322,16) eller at parodiere Evangelierne (VI 173). Det ildevarslende Trykkermærke paa Svarene til Kong Gøstav (II 117) er han forhaabentlig uskyldig i.

ORDSAMLING

Ordsamlingen er noget rigelig, saa forhaabenlig alle blot lidt svære Ord er kommet med. Paa Grund af den usikre Skrivning kan en helt alfabetisk Orden ikke overholdes, især maa man undertiden søge Ord, som man ventede under *aa*, *e* og *i*, under *o(a)*, *æ* og *y*, og omvendt. Dobbeltvokal (undt. *aa*) regnes kun for enkelt i den alfabetiske Orden.

Citaterne gælder Bind, Side og Linie i Udgaven; I er udeladt, hvor ingen Misforstaaelse er mulig.

- Aarsdagh, *en* [åarsdagh 273,11] *Anniversarium*.
- aasywn, *s. Beskuelse* 189,21.
- abe seg, *v. være taabelig* 75,21.
156,1. *V* 169,9 [awer *V* 253,12].
- abelig, *adj. taabelig* 11,12.
- ackere, *et, Skibsanker* 36,7. 84,20.
III 50,19. *V* 128,23.
- acte, *v. dømme (æstimare)* 75,22.
- ad-, adt-, *se at-*.
- affbreck, *et, Tab, Skade* *V* 257,8.
- affgang, *en, Død, Dødsmaade* *III* 197,15.
- affgangen, *partic. død* *V* 272,29.
- affholde, *v. elske, ynde* 199,5. *II* 28,5. 211,16 *o.fl.*
- affhugge, *v. halshugge* 168,23. 169,5.
- affhylde, *v. afsætte (en Regent)* *II* 87,29.
- affkomme, *s. Herkomst* *IV* 132,5.
1. affladt, *s. Undladelse* *IV* 301,22.
2. afflad, *s. = pine løsen* *V* 77,9.
- afflade, *v. slippe, give fra sig* 188,12.
- affle, *v. erhverve* 210,14. *III* 92,13.
- afflegge, *s. Afskaffelse* *V* 49,7.
- afflegge, *v. afskaffe, ophæve* 127,12.
13. 141,20. *II* 99,14 *o.fl.*
- affløsning, *en, Syndsforladelse* *III* 264,31.
- affin, *et, Agn, Madding* *V* 83,29.30.
- affraade, *v. afstyre, hindre* 204,16.
- affsagd, *partic. fastslaaet* *II* 226,16.
229,22. 261,29 *o.fl.*
- affsaffin, *en, Afgørelse* *V* 7,7. 46,8.
73,11. 295,3.
- affsette, *v. udsætte (seponere)* *V* 283,5.
- affskære, *v. amputere* *II* 172,19.
V 289,25; *udstøde af Kirken* *II* 169,26, *især i partic. affskaaren, forstødt, Sekterer* *II* 169,3. 175,15.
300,11 *o.fl.*
- affskiørdt, *en, Sektvæsen, Kæteri* *II* 201,30. *III* 171,24. *IV* 316,3.
V 12,21. 260,5.
- affslette, *v. udslette* *II* 316,28.
III 187,25.
- affsnybbe, *v. afvise med Haan* 204,21.
- affstille, *v. hindre* *V* 231,26 (=formeene *I* 136,5).
- affstyre, *v. afværge* 201,22. *II* 166,6.
III 249,13. *V* 153,15.
- afftale, *v. bilægge, forlige* 43,26.
152,29. 201,28.
- afftrenge, *v. afnøde* *V* 204,5.
- afftregere, *en, Voldsmand* 54,5.
II 43,26. *V* 147,6 *o.fl.*
- affwell, *en, Erhvervsmaade* *III* 92,11.
- affwindis, *v. misunde* 201,17.
- affwundt, *en, Avind* *II* 18,30.
[affuing *V* 57,23].
- all, *adj. — met allæ aldeles* *IV* 175,23.
- almennelige, *adj. ens for alle* 36,19.
127,18. — *ogsaa: almyndelig* *V* 129,3.
- almyndig, *adj. almindelig* *V* 308,14.

almyndighed, *en*, *Fællesskab*, *Nadveruddeling* (*communio*) *V* 284, 21.25. 304,1.
 alto, *adv.* *altfor* *V* 283,31. 285,14. 293,9. 320,2 [*IV* 204,13].
 alwar, *alffware*, *en*, *Alvor* 18,29. 19,4 *o.fl.*
 amelere, *v.* *emaljere*, *udsmykke* *IV* 120,21. 135,17. 304,28.
 amijndelig, *adj.* — *a.* *begang* *Mindefest* *III* 115,8. 256,4. *V* 297,16 *o.fl.*
 amijndilse, *en*, *Minde*, *Ihukommelse* 91,21. 237,11. *IV* 95,14 *o.fl.* || *Eftermæle* *II* 297,20. 324,19. || *Mindesmærke* *II* 268,4.
 ancke, *v.* *trykke*, *plage* *II* 18,11.
 andt, *præs.* *af unde*.
 andendagsgaar, *adv.* *i Forgaars* *IV* 256,18.
 anfigt, *en*, *Anfægtelse* *V* 315,4.
 anfichte, *v.* *angribe*, *gendrive* *V* 3,9. 17,19. 42,30. 43,4. 44,3.
 angerlig, *adj.* *hvad man maa angre* *IV* 177,28.
 anheffue, *v.* *begvnde* 249,13. *II* 15,8. 107,9. 200,12 *o.fl.*
 anhengende, *partc.* *dertil hørende*, *angaaende* *II* 258,18. *V* 278,24.
 anhengere, *en*, *Følgesvend*, *Partifelle* *II* 216,7.
 ansee, *v.* *se* (*hen, ned, op*) *til* *II* 38,28. 75,9. 97,22. 136,19 *o.fl.* — *agte*, *ære* *III* 36,6. 82,28.
 ansigt, *et*, *II* 149,15; *for* *Gudtz a.* *II* 199,31. || *Ærbødighed* (*respectus*) 74,18. *II* 75,2. 214,24. *III* 165,29.
 anten, *adv.* *enten* 29,25. 32,25. 233,30 *o.fl.* *VI* 167,7. (*men ogsaa*

enten (*encten*) *forekommer*, *saal.* 42,25. 231,26 *o.fl.*).
 antworde, *v.* *overgive* 216,12. 217,27 *o.fl.*
 arge paa, *v.* *gøre Skade*, *ondt* 193,24. 195,2. *II* 161,28. 207,20 *o.fl.*
 arm, *adj.* *tarvelig*, *ussel* *III* 131,10. 176,18.
 arrigh, *adj.* *ond* *III* 107,2. 119,13.
 arrighed, *en*, *Ondskab* *III* 108,16.
 astadig, *adj.* *fast*, *holdbar* *III* 149,17.
 astadighed, *en*, *Udholdenhed* *IV* 145,16. 146,7.
 atbære, *v.*, *præt.* *atbaar* *V* 308,18 *sømmede sig*(?).
 attskyld, *adj.* *forskellig* *III* 179,10.
 atskillig, *adj.* *forskellig*, *afvekslende* 24,2. 84,13. *II* 207,32 *o.fl.*
 atskijllighed, *en*, *Forskel*, *Afveksling* *III* 185,4. *IV* 222,22. *V* 76,17.
 atspordt, *partc.* »*acquisita*« (*erhvervet*) *IV* 156,20. 167,27.
 atwogt, *s.* *Aarvaagenhed* 60,2. 73,28. 146,30.
 atwogtig, *adj.* *paapassende* (*perspicax*) 38,17. 53,2.

B

Baade, *en*, *Gavn*, *Fordel* 30,2.13. 135,7.14. *II* 283,10 *o.fl.*
 baade, *v.* *gavne*; *hertil* *Partc.* *baath* *VI* 166,7; *jf.* *Huitf. Chr.* *II* *S.* 8.
 baand, *et*, *Forbund*, *Sammenslutning* 137,23. 138,8. 140,18 — *Sammensværgelse* 54,29. 135,20. 147,8. *III* 42,27 *o.fl.*
 baadt, *et*, »*Bad*«, *Blodbad* 169,3.
 badsthumand, *en*, *Bademester* *II* 115,18.

- bagh, *en*, *Ryg* — haffue paa sin b.
vende *Ryggen til II 195,12.*
- bagraad, *et*, *Bagklogskab*, *senere*
Eftertanke V 7,32.
- bagse seg, *v. tumle II 216,9.*
- bagwæder, *et*, *Rygvind*, *Medbør*
126,26 (=V 222,9).
- barlige, *adv. ligefrem III 104,28.*
- bebunden, *partic. knyttet til, be-*
slægtet 89,4. 141,3.
- bede, *v.* || *tigge III 25,12 o.fl.*
- bedelig, *adj. »exorabilis«, god at bede*
til V 267,8.
- bedrage, *v. forlokke IV 26,31. ||*
drage V 253,8.
- bedreff, *s. Gerning II 318,2.*
- bedrægelig, *adj. underfundig 239,16.*
II 8,16. III 109,9.
- bedregere, *en*, *Bedrager IV 132,22.*
- bedregerij, *et*, *Bedrag III 279,20.*
- befale, *v. betro, overgive V 29,23.*
- befal(n)ing, *en*, *Embedsstilling (offi-*
cium) 132,1. 193,10.15. II 32,22.
- befange, *v. tage fangen (2. Cor.*
10,5) IV 183,23. 200,18. 203,32.
- befænghe, *v. smitte 33,4.*
- befesting, *en*, *Pant*, *Sikkerhed (ar-*
rhabo) IV 210,7.
- beføre, *v. forklage, angive 44,26.*
233,9.
- begaa, *v. mindes, fejre 51,9. 250,29.*
II 86,31. III 42,1 o.fl.
- begaffue, *v. skænke, forære II 156,16.*
V 37,9.
- begang, *en*, *Kirketjeneste III 138,12.*
187,7. IV 24,30. 59,28. V 272,20;
se: amindelig.
- begengelige, *adv. festligt.*
- begengilse, *en*, *Fest*, *Højtid II 308,27*
|| Sjælemesse IV, 273,2. 275,4.
- begæring, *en*, *Drift*, *Begær 89,30 ||*
løse b. Luner, Indfald 30,16.
36,25 o.fl.
- begærlig, *adj. ønskelig (expetendus)*
148,20.
- begrwnde, *v. undersøge, gennem-*
tænke II 161,1. 261,1. 288,29.
- begrwndelse, *en*, *Undersøgelse II*
161,10.
- begynnelse, *en*, *Oprindelse 22,4.*
- behaff, *et*, *Behag*, *Yndest III 78,14.*
281,21. IV 23,24. V 8,11 o.fl.
- behaffue, *v. behage, tækkes II 48,20.*
21. 87,4 o.fl. || ynde, finde Behag
i III 164,7. 259,27.
- behaffuelig, *adj. kær, tækkelig II*
126,25. 141,29. 266,31.
- behaffuelighed, *en*, *Yndighed III*
259,26.
- behendig, *adj. udspekuleret V 316,20.*
- behendighet, *en*, *Snedighed IV 289,*
32.
- behieplning, *en*, *Støtte V 308,23.*
- beholde, *v. — se rejise. bliffue*
beholden bevares 253,4. — præf.
behilølt »ejedes« II 238,8.
- behydde, *v. beskytte II 175,9. IV*
49,3.
- bejaffue, *v. bejaa, bekræfte II 315,28.*
V 5,15.28.
- beiwilse, *en*, *Bekræftelse IV 309,27.*
318,10.
- bekaaste, *v. give ud, spendere II*
155,8.
- bekiend, *partic. kendt III 181,25.*
- bekende, *v. kendes ved II 15,4. IV*
284,20. V 3,15. || erkende, tilstaa
II 99,4. III 72,14. V 33,13 o.fl. ||
b. seg, gaa i sig selv, angre II 5,16.
13,10. 15,1 VI 162,1 o.fl.

- bekiendilse, *en*, *Besindelse* IV 33,19 || (*Synds*)*erkendelse* IV 23,22. 96,7. 16. 242,10.
- bekending, *en*, *Synderkendelse* 247, 19,27. 250,30. II 260,12.
- bekicke, *v.* *belure* II 196,27.
- beklaffe, *v.* *bagvaske* III 70,2. 140,28. 283,5 o.fl.
- beklagere, *en*, *Anklager* IV 76,15.
- beklemme, *v.* *knuge* IV 141,24.
- beklicke, *v.* *tilsøle* IV 10,14.
- beknøtte, *v.* *tvinge* IV 15,53. 261,1.
- bekomme, *v.* *tilkomme*, *sømme* II 250,27,29 || *tjene til Gavn el. Skade* II 281,17. V 271,27 || *naa, udrette* IV 193,24. 261,24.
- bekrænke, *v.* *kranke* IV 141,24 || *smitte* I 88,12.
- bekwmre, *v.* *tynge*, *trykke* II 32,24. 165,8. 208,18. III 212,20 || *forhindre* V 64,1. 65,29.
- belacke, *v.* *bagvaske* 238,2. II 326,3. III 48,8 o.fl.
- belackere, *en*, *Bagvasker* IV 140,24.
- belasting, *en*, *Last* V 147,1.
- belegge, *v.* *belejre* IV 24,6.
- beleydet, *partic.* *forsynet med Lejdebrev* IV 18,20.
- beleylighed, *en*, *Stilling*, *Forhold* 94,14.
- beliffue, *v.* *belyve* 196,16.
- beløbe, *v.* *gennemlæse*, *gennemtænke* 187,12. 244,6,28. 245,3. II 131,10.
- beemer, *bemmer*, *en*, *Böhmer* (*Hus-sit*) V 292,1 o.fl.
- beemesk, 260,22. *se Komm.*
- bemæle, *v.* *udtale*, *omtale* II 259,9.
- benedide, *v.* *velsigne* II 64,25. IV 321,2.
- benedidilsæ, *en*, *Velsignelse* IV 313, 16.
- beneficia, *s.* *gejstlige Embeder* 16,6.
- beneget, *adj.* *nærstaaende* IV 29,15. 231,27.
- beqwem, *adj.* *anstændig*, *passende* 101,20,27 210,26. II 248,9.
- beqwemhedt, *en*, *Anstændighed* II 248,14 || *Skikkethed* I 90,25.
- beraabe, *v.* *bagtale*, *angive* II 86,27. 112,28 o.fl. [I 261,9].
- beraade, *v.* *overveje* III 66,9. — *partic.* *beraad* (*mod, hu*) *velovervejet* I 98,22 (=V 192,30).
- beramme, *v.* *bestemme* II 8,32. 97,13. 123,12 o.fl.
- beredning, *en*, *Forberedelse*, *Ud-rustning* 71,2. V 245,29. 295,17.
- berettilse, *en*, *Nadverens Uddeling* V 280,19. 284,5.
- berøcthet, *adj.* *kundgjort* II 141,3.
- berøffue, *v.* *plyndre* III 10,4.
- besettis, *v.* *bosætte sig* VI 159,21.
- besijde, *v.* *eje*, *bebo* II 217,16. — *partic.* *besijt »taget i Besiddelse«* II 83,22. 286,30. IV 24,1.
- besige, *v.* *bagtale* II 195,16.
- besinde, *v.* *fatte*, *forstaa* II 5,17. 268,13. 288,26 o.fl. || *tenke sig* II 247,27.
- besindig, *adj.* *bevidst*, *overlagt* III 60,17.
- beskatte, *v.* *udsuge* 29,30.
- beskatte, *en*, *Udsuger* II 205,27.
- beskat(n)ing, *en*, *Udplyndring* 39,29. V 302,18.
- beskede, *en*, *Grund*, *Forklaring* 269, 23. II 54,7. 60,2 o.fl.
- beskede, *v.* *udlægge*, *forklare* II 68, 13. III 126,23. IV 40,23 o.fl.

- beschedelig, *adj.* tydelig, ret for-
 staaet IV 231,25. V 66,26. || vidt-
 løftig II 141,7. || beskeden, uden
 Houmod III 214,12.17.
- beschelde, *v.* udskælde IV 143,6.
- beschemme, *v.* forarge IV 188,2 —
 b. seg skamme sig IV 63,25. 68,3.
- beskende, *v.* haane 227,18.
- beskerme, *v.* væbne, forsvare 42,2.17.
 232,2.
- beskooede, *v.* betragte 71,20. 254,5.
- beskrickis, *v.* forfærdes 236,20.
- beslaa, *v.* bekæmpe(?) II 161,32. ||
 belejre, indeslutte(?) III 43,30. ||
 lægge Beslag paa, tilegne sig
 II 141,14.
- beslutte, *v.* afslutte, ende 231,6.
 IV 25,2. 57,7 o.fl. || indeholde,
 rumme, omfatte 194,3. 213,24.
 II 51,24. 53,24 o.fl.
- beslutning, *en*, Fuldendelse (*consum-
 matio*) IV 233,30 || Indhold
 III 55,15.
- besmitte, *v.* tilsmudse (*fædare*) 88,12
 || smitte 119,8.
- besny(d)ilse, *en*, Omskærelse IV 277,
 17. || Forhud V 282,21.
- bespent, *partic.* betaget, hildet 81,5.
 82,3. II 59,25 o.fl.
- bestaa, *v.* vedstaa, vedkende sig IV
 206,13. 264,2. 290,18.
- bestand, *en*, Støtte, Understøttelse
 III 192,14. 272,6. V 321,3 o.fl.
- bestandig, *adj.* stærk, styrket, støttet
 II 58,28. 115,6. III 250,7. V 7,29
 o.fl.
- bested, *partic.* anbragt, hjemme-
 hørende II 258,26. V 13,31.
- bestercke, *v.* styrke, bekræfte III
 236,7. IV 104,26. 228,4. V 22,6.
- bestye, *s.* Udyr V 13,9.
- beest(l)ig, *adj.* dyrisk IV 135,22.
 V 52,24.
- bestolde, *v.* belejre (se ogsaa Tekst-
 kritik til I 240,12) IV 24,9.
- bestaaling, *en*, Belejring III 36,2.
- bestyrke, *v.* styrke II 5,8 — *præt.*
 bestørtte II 63,28.
- beswaaffret, *adj.* besvogret V 237,7
 (=I 141,3 bebunden).
- beswaare, *v.* tynge, trykke II 141,2.
 164,11. IV 19,16. V 226,19.
- beswaaring, *en*, Tynge, (Skatte)-
 tryk II 45,17. 73,22. 131,32.
 V 80,29. 278,2. [besuæring V
 48,29].
- besuerie, *v.* sammensværgelse V 7,24.
- beswæring, *en* Sværgen 227,28 ||
 Sammensværgelse III 142,10. 282,
 12. IV 312,5. V 10,32. 22,7. 35,3.
- besynderlig, *adj.* afvigende 24,11
 (=V 116,29) || særlig 142,10.
 215,25. 224,5.11. II 23,14.22 o.fl.
 || privat, personlig 138,27. 139,
 4.5 o.fl.
- besynderlige, *adv.* især II 169,17.
 198,18. IV 41,1 [besynderlig
 V 81,18] || særskilt, enkeltvis
 II 47,9. 307,30.
- besynderlighed, *en*, særlig Udmær-
 kelse II 179,16.
- besøge, *v.* lede efter, udsøge II 328,3.
 III 105,13. 276,17. IV 156,20.
- besøgilsæ, *en*, Undersøgelse IV 203,
 16.
- besørge, *v.* forsørge II 189,15.
- besøring, *en*, Omsorg, Bekymring
 231,13. V 314,27.
- betackt, *partic.* dulgt, skjult IV 57,31.
 58,3. V 9,5.

- betacktheydt, *en*, *Underfundighed* 239,21.
- betaghe, *v. borttage* IV 201,14.
- betece, *v. vise, fremvise* 101,26. 109,1. II 311,17. V 285,10 || *vise sig, optræde som (agere)* 53,22.
- betecke, *v. dølge, skjule* 228,9. 233,18. II 4,8. 9,5. 10,13 o.fl.; *se* betackt.
- betemme, *v. vente, bero* II 284,19. 298,10. III 87,15. V 89,10 o.fl.
- betro, *v. tro, have Lid til* III 70,9. 103,15. 135,2. IV 179,7. || *haffue betroett have Tiltro til* V 44,26.
- betyge (betyde), *v. vidne, bevidne* II 66,24. 283,28. 315,10 o.fl.
- bewa(a)nd, *adj. godt kendt* III 89,6. V 190,17 (forfarin I 96,9).
1. bewaare *seg met, v. give sig af med* IV 287,18.
 2. bevare, *v. konservere* IV 131,11 o.fl.
- bewæffue, *v. indvikle, indsvøbe* III 88,24. IV 46,6. 203,30(?).
- biidt, *et, Bid* IV 60,15.
- biide, *v. bie, vente* III 131,8. IV 299,31.
- biede, *v. græsse* IV 42,4.
- bier(n)ing, *en Indkomst, Livsophold* III 206,13. 227,18 o.fl. [I 266,19].
- bynaffn, *et, Titel, Tilnavn* V 180,30. 181,1.21.24.27.
- biistandig, *adj. hjælpende* III 77,28. V 24,10.
- blege, *et, Kridt, Kalk* III 150,17.
- blende, *v. blande* 5,21. 137,30. 187,16. II 28,30 o.fl.
- blenning, *en, Blanding* V 73,20.
1. blijck, *s. Flække, By* II 167,6.
 2. bliick, *s. Blæk* IV 24,21 (ellers bleck, blæck).
- bliffue, *v. blive til noget (feri)* 94,24 o.fl. || *forblive (manere)* II 229,7. III 207,27 o.fl. || *falde, dø* II 95,8. V 236,15.
- blodløb, *s. Blodets Udtømmelse* IV 90,20.
- blodpølse, *en* V 25,19.
- blott, *adj. tydelig, utilsløret* II 313,13. || *ikke andet end* III 189,29. IV 148,31.
- blotte, *v. aabenbare* IV 60,29.
- blottelige, *adv. uden Omstændigheder* II 251,17. || *tydeligt* IV 49,20.
- bl(i)ug, *adj. kysk, anstændig* 209,19. III 184,9. V 284,19.
- blwghedt, *en, Kyskhed* 209,27.
- blwgsill, blygsill, *en, Blusel, Skamfølelse* 80,18.22. 94,31. III 23,8. 165,29.
- blygis, *v. blues, skamme sig* 200,8.
- blød, *adj. kælen, blødagtig* 81,30.
- blødelige, *adv. venligt, mildt* 103,8.
- blødsindig, *adj. føjelig* V 102,13.
- bodh, *en, Bod, Bedring; pl. bøder* 253,1. II 105,27. 317,29.
1. bodhe, *pron. begge* II 103,17.
 2. bodhe, *adv. baade* 133,31 o.fl.
- bodelige, *adv. helbredelig, med Haab om Bedring* II 117,7.
- boffuerij, *s. Ondskab, Udsvævelse* II 271,21.
- bole, *en, Kæreste, Elskede* [277,8].
- boomand, *en, Husbonde* 52,11. 144,14.
- bradhastig, *adj. fremfusende* V 293,28.
- bradødt, *en, voldsom Død* II 274,20.

brandwold, *s. voldelig Opbrændelse*
IV 251,25.

breck, *s. Skade, Fejl* III 224,3.
V 59,15. 85,16.

breff, *et* || *Sværdbrev* 242,20.

breyde, *v. dadle, bebrejde* 61,1.
78,21. 88,7. III 7,17 o.fl.

brwghe, *v. || udøve, anvende* II 67,3.
156,10.

brwgilse, *en, Brug* IV 131,29.

bryde, *v. forbyrde* 201,9. IV 313,11.

12 || *bryde aff seg udspy* II 13,8

|| *bryde møg læsse Gødning* III
230,22. IV 310,31.

bryndt, *en, Brønd* II 284,11.

brynde, *en, Ildebrand* V 266,27.

brøde penninge, *s. Mulkter* 123,2.

brødig, *adj. anklaget, strafskyldig*
210,23. II 87,10. 94,14. 154,13.

V 79,32.

brødisk, *en, Brødskive* III 20,10.

brøllups skatth, *s. Medgift* 139,31.

brøst, *en, Fejl* IV 276,2. V 85,16.

bwck, *en, Gedebuk* II 294,15. IV
136,21.

bwdett, *partic. paabudt* IV 107,21.

bwgeskiwill, *s. »ventrum latibula»*
IV 303,25.

bwlder, *et, Larm, Ufred, Oprør*
22,7. 66,31. II 24,2 o.fl.

bwldre, *v. larme, gøre Oprør* 36,3.
98,1. II 120,7. 125,26 o.fl.

bytte, *v. udplyndre* II 192,3.

bytte penning, *en, røvede Penge*
III 17,29.

bøde for, *v. hjælpe paa* II 278,27.

bøøn, *en, Bønne (faba)* VI 166,27.
170,28.

bønriig, *adj. villig til at bønføre*
IV 37,21. V 267,8.

børlig, *adj. passende* 133,3. III 108,
10. 180,25 o.fl. || *retmassig* III
81,12. 83,23. || *velskabt* III 79,32.

C

Chrijsme, *en, Salve* 26,6. II 151,30.

III 144,1. — *om den sidste Olie*

III 149,6.

christne inde, *v. hjemmedøbe* IV
243,26.

cynobijr, *s. Cinnoberrødt* IV 24,21.

compakt, *s. Forbund* 135,15.

complex, *s. Befindende, legemlig Til-*
stand 96,15. 99,28.

conscientze, *en, Samvittighed* 228,23.

II 27,27. 222,13 o.fl.

consecrere, *v. indvie* III 112,24.

119,15 o.fl.

contract, *en, Overenskomst* V 247,25
o.fl.

creatur, *s. Skabning, hvad der er*

skabt 57,31. 62,32. II 247,9 o.fl.

|| *legemligt Stof* III 264,15.

cymble, *en, Bækken (Musikinstru-*
ment) IV 133,19.

D

Dha, tha, *adv., ofte med samme*

Betydning som dog, alligevel 69,11.

II 20,4. 24,11 o.fl.

daabill, *s. Terningspil* 109,9.

daable, *v. spille Terning* 24,5.

daablere, *en, Spiller (aleator)* 33,10.

da(a)lig, *adj. ussel, slet* 83,26.

daarlig, *dorlig, adj. taabelig, dum*

32,11. 36,8. 143,27 o.fl.

daarsk, *adj. taabelig* 246,19. II 278,

24. IV 117,14.

daarswen, *en*, *Dørvogter* II 247,22.
 dag, *en* || *Udsættelse*, *Respit* III 32,19.
 dage, *s.* *Fredsslutning*, *Forbund* 8,29. 136,19 *flg.* o. *fl.*
 dagstider, *s.* *Tidelæsning* (*horæ*) V 27,27.
 dagtingen, *s.* *Forlig*, *Overenskomst* 115,22. 229,23.
 dalige, *se* *daalig* || *dalige* 126,8 *Fejl for* *daglige*.
 dannis, *adj.* *gavmild* II 20,24, 150,8. 321,32. III 142,19.
 deden, *adv.* *derfra* (*tæden* IV 23, 32).
 deelis till staffns, *v.* *tvangshjemsendes* 127,28.
 detthingen, *s.* *Forligelse* 225,11.
 deylig, *adj.* *smuk* 14,23. 62,6.
 deylighed, *s.* *Skønhed* (*forma*) 11,4.19. 75,29.
 digd, *en*, *Dyd* 16,27. 25,22.
 digt, *s.* *Paafund* II 138,17. 168,32. 285,30.
 dicte, *v.* *opfinde* II 289,6. III 127,14.
 diigtere, *en*, *Forfatter* III 202,13.
 discant, *s.* *flerstemmig Sang* V 282,1.
 diwb, dyb, *adj.* *dyb*, *dybsindig* II 14,13. 296,31. III 113,24. V 259,14.
 drabelig, *adj.* *betydelig*, *fremragende* III 112,31. 157,30. 211,3 o. *fl.*
 draffwils, *adj.* *skarns* 149,5. III 143,13. V 107,14.
 draghe, *v.* *forvende* 125,15. 198,28.
 dræck, *s.* *Skarn*, *Møg* 92,8. II 100,28.
 drætt, *s.* *Dragelse* IV 186,13.
 driffue, *v.* *bedrive* II 185,15.
 drwg, *adj.* *sikker*, *paalidelig* III 138, 31.

drwuilse, *en*, *Styrke* III 267,31.
 dwbill, *adj.* *dobbelt* 112,25.
 dwuelig, *adj.* *tjenlig* III 85,5.
 dwll, *adj.* *taabelig*, *dum* II 124,9. 204,25. 304,8 o. *fl.*
 dwlhedt, *en*, *Daarskab* II 139,1. 204,26. 222,23 o. *fl.*
 dwm, *adj.* *stum*, *umælende* 45,6. II 271,8 o. *fl.*
 dømme, *v.* *kritisere* (*censere*) 116,27.

E

Echtestat, *en*, *Ægtestand* III 149,2.
 edeling, *en*, *Adelsmand* II 9,19 *Marg.*
 eedher (*edyr*), *et*, *Gift* 76,31. 81,23 o. *fl.*
 efterkomme, *en*, *Eftertid* IV 20,6 [*Følge* IV 263,3].
 efterlighingh, *en*, *Lignelse*, *Billede* 248,2. II 60,23.
 eftersiwn, -syn, *en*, *Forbillede*, *Eksempel* 19,27. 61,29. 69,5. V 219,10 o. *fl.*
 element, *et*, *Grundstof* (*i Nadveren*) III 264,15.
 elende, *adj.* *landflygtig* 248,15. II 46,30. 329,18. III 11,14.
 elendig, *adj.* *landflygtig* II 209,4.
 elendighed, *en*, *Landflygtighed* II 86,2.
 eller, *konj.*, *staar undertiden for hel-ler* (*s. d.*), *Eks.* III 45,16.
 ælst, *partic.* *af elske* 254,23.
 embede, *et*, *Haandværk* 121,17. 122,1. II 115,26. 151,1 o. *fl.* || *Embedsstilling* 82,20. II 167,3. III 277,4 o. *fl.*
 embitzmand, *en*, *Haandværker*, *Næ-*

ringsdrivende 71,18. 269,12. IV 79,12. || Øvrighedsperson 70,6. II 178,6.18.

een, num. — wnder eens samtidig II 290,2. Se iw for eens.

encke, adj. egentlig, særlig III 170,24. IV 11,14. 158,6. 216,3 o.fl.

encke, adv. aldeles, blot III 102,17. IV 156,8. 197,31 o.fl.

encket, adj. = encke IV 43,1. 54,10. 77,9 o.fl.

endelig, adj. afgørende, uigenkaldelig II 202,12. 235,18. 275,9 o.fl.

endelicht, s. Afslutning, Ende V 12,14.

end sige, se siden.

eenfoldig, adj. simpel, usammensat 123,25. V 219,3.

eensindig, adj. enig 223,14. II 127,23. IV 250,31.

eensindighedt, en, Enighed II 147,24. 197,19. IV 41,24.

erffue, v. arve 210,14. Se wderffue.

erre, v. opirre 54,10. 106,23. III 61,25. V 267,5 o.fl.

esche, v. kræve V 31,22.23. 128,28. 136,2 o.fl.

exciss, s. Skattepaalæg, Accise 93,13. 107,7. V 187,19.

eyedom, en || Ejendommelighed 34,26. II 120,25 o.fl.

F

Faa, v. || give 16,15 o.fl.

faa, adj.; — kompar. fier(r)e II 206,27 flg. 278,12.

faakwndig, adj. lidet kyndig II 125,14. III 5,26.

faakwndighedt, en, Uvidenhed II 234,31. 313,12. III 101,24.

faas, adj. strid, glubsk II 132,9.

faashed, en, Hidsighed III 143,30.

fadebwr, en, Skattekammer 43,12. 52,14. 123,3 o.fl.

fall, adj. tilfals II 231,31. V 122,16; pl. falæ IV 177,30.

falde, v. || f. indt met slutte sig til II 199,10 = f. wdi II 6,32. || f. fra svigte II 194,16 || præt. pl. fiælde III 12,23. opt. fælde I 152,9.

faldtzmaal, et, Forseelse III 24,31 || Bøde III 241,24.

fantzwn, et, Form, Skikkelse, Maade III 90,7. 107,6.10. 108,22 o.fl. [fatzun V 38,21].

fare, en, Fare, Risiko 119,18.21 o.fl. || Trusel II 68,21 || er til f. er at frygte II 37,28.

fastebrøde, en, Brud paa Fasten V 50,26.

fastelaghen, s. Fastelavnsløjer 18,16. 26,22.

fasthed, en, Ubestikkelighed (integritas) 132,16. 146,31.

feelig dag, en, Lejde V 232,12.15.

fencke, en, Frænke (neptis) 108,30 = V 203,26.

fendhen, s. Fanden V 307,20.

fennickedreghere, en, Faneberer, Fører IV 32,27. 119,19. 143,26 o.fl.

færdig, adj. i Orden, vedligeholdt V 241,24.

fermilse, en, Konfirmation III 138,6. 148,32. 264,17. V 286,1.

fieri, se faa.

fiig, en, Higen, Begær II 57,11. V 79,12. 319,10.

- fiige, *v. hige, stræbe* III 135,12. V 79,4.
- fiighen, *adj. higen, ivrig* III 160,24. 161,5.
- figende, *en, Fjende* IV 136,31.
- fiigt, *en, Kamp* 68,1 = V 161,14.
- fiigte, *v. kæmpe* III 176,1. IV 170,30. 284,27.
- fiigtere, *en, Stridsmand* IV 227,13. || *Slagsbroder* III 163,24.
- figwr, *en, Forbillede (archetypus)* 34,22. 48,2. 156,29 o.fl.
- figureridt, *partic. forbilledlig fremstillet* II 325,12. III 68,13. IV 213,32.
- figurlig, *adj. billedlig, forbilledlig* V 169,9. 302,21.
- finger, *en* || — see igiennem fingre III 144,8. 176,16. V 262,13 o.fl.
1. fijre, *v. føje, give efter for* 30,20. 87,31. II 205,3,6 o.fl.
2. fijre, *v. fejre, helligholde* II 228,12. 234,18. 273,23. V 287,20. || *holde i Ære* II 145,18. 225,20 o.fl.
- fjiring, *en Helligholdelse* II 276,1.
- fische grwm, *s. Fiskeaffald* II 174,27.
- fiælde, *se falde*.
- fleschebenck, *en, Slagtebænk* V 16,1.
- flyttelige, *adv. flittigt* II 61,24. V 300,10.
- flyttig, *adj. flittig; — være f. lægge* Vind paa V 245,7.
- flwg, *s. Flyvning* IV 186,24.
- flux, *adj. rask, hidsig* III 93,27.
- fly, flij, *v. skikke, ordne* 21,14. 101,18. II 109,29. 330,24 o.fl.
- foid, *se faa*.
- for, *konj.* || *før (end)* 15,4. 17,25. 89,15. II 145,24 o.fl.
1. foract, *en Agt, Hensigt* 213,17. III 60,17. IV 172,32.
2. foract, *s. Overmod* III 275,17.
- forantworde, *v. forsvare* II 157,24. 165,17. 295,8.
- forarbeyde, *v. arbejde (ivrigt) paa* 40,31. 41,4. 62,11 o.fl.
- forarghe, *v. forværre, fordærve* 58,23. 62,18. II 18,28 o.fl.
- forargilse, *en, Skade, Fordærv* III 94,20.
- forbaand, *et, Pagt* IV 57,11.23. V 159,2 o.fl. || *Komplot* III 137,24. 142,10. IV 31,14. V 22,6 o.fl.
- forbiide, *v. oppebie, afvente* III 62,1. 102,13. IV 126,6. V 78,6 o.fl. — *forbies* V 314,10.
- forbijstre, *v. forvirre* 246,19. II 120,5. 130,1 o.fl.
- forbijstring, *en, Forvirring* III 85,26.
- forblende, *v. blande* V 149,14. 263,18.
- forblenning, *en, Blanding, Blandingsgods* III 142,13. V 47,1. 73,24.
- forblomme, *v. udpynte, omskrive* III 120,4. 133,30. IV 135,16. 304,27; *forblomme* V 18,6. 86,1.
- forbløming, *en, Floskel, Udpyntning* IV 219,7.
- forborg, *en, Udenværk til Slot* IV 85,4.
- forborghet, *partic. gældbunden* IV 138,32. V 32,3.
- forbrende, *v. opbrænde* IV 316,15.
- forbygge, *v. opbygge* III 146,14. IV 131,19.
- forbygning, *en, Opbygning, Konstruktion* III 73,17. IV 242,7.
- forde, *v. fremme, befordre* 200,23. 201,31. II 47,32 o.fl.

- fordettinge, *v. forsvare, undskylde* 194,24. II 18,15. 40,9 o.fl.
- fordrage, *v. taale, finde sig i* 30,9. 41,31. II 69,21 o.fl. || *tilgive* IV 252,28 || *f. seg enes* II 16,31. 66,4 o.fl.
- fordraffuelig, *adj. taalelig, udholdelig* V 36,16.
- foreffning, *en, Evne* III 240,31.
- forekomme, *v. gaa forud* IV 185,6. 186,9.
- foreldre, *s. Forældre* 14,19 o.fl. || *Forfædre* 11,3. II 255,22. 330,7. IV 252,21.
- forfang, *et, Hindring* V 13,21.
1. forfare, *v. undersøge, erfare* II 198,7. V 48,13.
2. forfare, *v. gaa til Grunde* III 9, 22.
- forfarilse, *en, Undersøgelse, Erfaring* 96,4.
- forfarin, *adj. kyndig* 96,9. V 234,2.
- forfaring, *en, Erfaring, Kundskab* 70,10 = V 163,24.
- forfejre, *v. forskønne, dempe* III 270,23. IV 23,12. 177,4 o.fl.
- forforde, *v. fremme* II 27,18.
- forfwle, *v. tilsøle* 88,11.
- forfylling, *en, Forfølgelse* IV 313,18; forfølling. V 83,5,10.
- forfylt, *partic. opfyldt (refertus)* IV 139,4. V 264,29.
- forfæng, *adj. indholdsløs* 150,16. 228,18.
- forfengelig, *adj. unyttig* 192,18. 199,15.
- forfære, *v. forfærde, skræmme* IV 200,28.
- forfærlig, *adj. forfærdelig* 124,4. V 275,5.
- forfølge, *v. fortsætte* II 324,25. IV 25,1.
- forførdere, *en, Fremskynder, Støtte* III 141,23.
1. forføre, *v. føre bort, omkring* 221,18. II 7,18. 121,4. IV 67, 22.
2. forføre, *v. bagvaske, angive* II 49, 21. 122,24. III 138,13 o.fl.
1. forgangen, *partic. fortidig* II 286, 22.
2. forgangen, *partic. tabt, gaaet til Grunde* 91,16.
- forgeffuis, *adv. gratis, uden videre* 36,14. 62,8. II 179,30 o.fl. || *uden Modstand* III 244,27 || *til ingen Nytte* II 150,21. 309,5. IV 199,21. V 72,31 o.fl.
- forgette, *v. glemme* 174,16. II 8,26. 95,4.
1. forgiffue, *v. tilgive* 129,3. II 262, 12 o.fl.
2. forgiffue, *v. forgifte, skade ved Gift* 18,22. 80,27. 96,14.
- forgøre, *v. ødelægge* 224,19. II 89,14.
- forhaaijne, forhoijne, *v. haane* 78,18. 87,11. 227,18. II 279,31.
- forhaaijnere, *en, Spotter* 54,16.
- forhaanhed, *en, Forsmødelse* V 196, 11.
- forhoijnilse, *en, Spot, Haan* 78,16. 87,11.
- forhale, *v. sinke* 218,18. II 258,6. III 267,8.
- forhaste, *v. forivre* V 275,2.
- forheffue, *v. ophøje, lovprise* II 23, 28. IV 164,13. V 83,26 || *især: hovmode, bryste (sig)* 25,26. 28,32. II 7,1. IV 288,32 o.fl.

- forholde, *v. holde fast ved, beholde* III 189,31. 190,4.
 forhverff, *s. Erhvervelse* IV 28,1.
 forhverffue, *v. erhverve, faa* 136,1. 241,6. II 153,17 *o.fl.*
 forhverffuing, *en, Fortjeneste, Indtægt* II 150,30. V 79,14.
 forhøge, forhøije, *v. ophøje, forfremme* 138,26.
 forhøynilse, *se under forhaan-*.
 foriett, *s. Løfte* III 121,8.
 forkering, *en, Omdannelse* II 114,18.
 forklare, *v. herliggøre* III 128,16.
 forkrencke, *v. fordærve, ødelægge* 31,30. 63,8. II 6,2. 17,32 *o.fl.* || *bestikke* I 135,10 *o.fl.*, *se wfor-*
krenckt.
 forkølis, *v. blive lunken* III 110,31. 225,26. IV 136,29. V 283,31.
 forlaa . . ., *se forlo . . .*
 1. forlade, *v. gaa bort fra* II 201,32. 202,2 *o.fl.* || *svigte* I 218,5. 321,3 *o.fl.* || *undlade* I 87,7. IV 268,30.
 2. forlade, *v. tilgive* 201,9. 208,18. 236,2 *o.fl.*
 3. forlade seg, *v. stole* 216,12. 236,30. II 200,7 *o.fl.*
 forlange, *adv. forlængst* 174,28.
 forleden, *partc. fortidig* II 114,13. 297,8.
 forlegge, *v. ødelægge* 173,22.
 forloffue, *v. give Afkald paa* II 330,5.
 forlaaret, *partc. fortabt* IV 139,5.
 forlaasse, *v. befri, løse* III 3,13.
 forlæ, *v. betro, forlene* II 121,18.
 forlæning, *en, betroet Gods* II 245,31.
 forlæsche, *v. læske, lindre* III 199,27.
 forløbe, *v. svigte* II 130,19. III 180,17.
 forløbere, *en, Rønningsmand* IV 160,29.
 forløsen, *s. Fritagelse* V 77,18,19.
 forløsning, *en, Udfrielse* V 272,24.
 formale, *v. afbilde* IV 24,19. V 276,14 *o.fl.*
 formaledidilse, *en, Forbandelse* III 124,13.
 formal(n)ing, *en, Maleri* II 270,19. 271,3. V 275,10 *o.fl.*
 formane, *v. anraabe, bønfalde* III 124,4. IV 272,7. V 283,18.
 formanilse, *en, Manen* 227,29.
 formaning, *en, Bønfaldelse* IV 314,12.
 formene, *v. hindre* 199,30. II 225,18 *o.fl.*
 formeening, *en, Hindring* III 226,20.
 formeere, *v. øge* III 164,31. IV 296,18.
 formeering, *en, Forøgelse* III 226,19. 260,8.
 formenge, *v. forfalske* V 263,18.
 formwge, *v. formode* II 120,21. 123,1. 186,22 *o.fl.*; *formwe* IV 109,10; *formode* IV 128,28 *o.fl.*
 formuge, *s. Evne* V 5,23.
 fornit, *adj. frønnet, raadden* 246,30; *jf. til fornett.*
 fornompst III 53,8 2. *pers. præt. fornam til v. fornemme.*
 fornwmstig, *adj. fornufstig.*
 fornwmstighed, *en, Klogskab* 31,10. 32,2 *o.fl.*
 fornyghet, *partc. fornyet* IV 141,22.
 forord, *et, Aftale* III 181,3.
 forpucked, *partc. overfuset* IV 17,17.
 forramme, *v. bestemme, lægge til rette* III 66,8. 102,29. 136,12 *o.fl.*
 forrasche, *v. overrumple* III 42,19.

- forraskilse, *en*, *Overrumpling*, *Baghold* II 211,32. III 45,28.
- forrhømme, *v. rose* III 171,25. V 267,29.
- forsaffin, *s. Forudsigelse*, *Spaadom* V 41,2.22. || *Bagtalelse*(?) V 4, 15.
- forsage, *v. skille sig af med* III 110, 18. 189,11. IV 145,7.
- forsee, *v. bestemme*, *tilskikke* 219,2. 254,15. II 153,1 *o.fl.* || *forsørge*, *forsyne* I 73,11. III 4,10. 15,6 *o.fl.* || *f. seg synde* IV 42,1 *o.fl.*
- forsencke, *v. drukne* V 6,32.
1. forsette, *v. stille for* Øje II 270,10.
2. forsette, *v. bringe i Vanskelighed* II 40,26. 317,28. III 3,11. 51,2.
- forsij(gh)e, *v. afsige*, *forsage* 239,23.
- forsiwn, *en*, *Forsyning*, *Underhold* II 151,19. III 15,8. 34,32 *o.fl.* || *Forsyn* III 51,31. IV 200,21.
- forsywnne, *v. være Forsyn for*, *vejlede* IV 203,26. — *forsiwnnende* IV 142,3 *maa betyde: forudbestemte* (*Fejl for forsiwnede?*).
- forschalis, *v. blive doven* (*om Drik*), *fordærvet* IV 216,29. V 263,21.
- forskede, *v. give Besked* II 228,9.
- forskell, *s. Skelnen* II 15,10.
- forschicke, *v. udskille*, *udvælge* IV 245,2.
- forschiwde, *v. forandre* IV 234,12 *ff.*
- forskricke, *v. forskrække* 245,9. 246,14 *o.fl.*
- forskrickilse, *en*, *Forskrikkelse* 246,4.
- forskrylde, *v. fortjene* 29,6.10. 51,1. II 196,3 *o.fl.*
- forschylling, *en*, *Fortjeneste* II 19,19. III 32,32. 33,1 *o.fl.* [I 275,26].
- forslagen, *adj. slagen*, *besejret* III 70,20.
- forsmaa, *v. vrage*, *foragte* 94,1. 119, 23. 128,22 *o.fl.*
- forsmade wijBer, *s. Smædeviser* 241, 22.
- forsmecktet, *partic. kuert*, *ydmyget* IV 61,18.
- forsmæ(de)lig, *adj. foragtelig* (*schändlich*) 84,5. 130,24. 256,5.
- forsmæilse, *en*, *Foragt* (*contemptus*) 26,19. 101,7. 31.
- forsnijmen, *adv. nylig* II 30,27. 72,27. V 23,25 *o.fl.*
- forsoorin, *partic. mensvoren* II 186, 25. III 69,5. IV 22,24.
- forspring, *s. Fortrop* V 41,18.
- forstandt, *s. Forstaaelse* IV 145,15.
- forstandelig, *adj. forstaaelig* II 48,6.
- forstandere, *en* || *overordnet*, *Ørighed* 235,3.14. II 226,2. V 88,13.
- forstøre, *v. ødelægge* III 200,9. 205, 31 *o.fl.* [forstørre V 3,15 *o.fl.*].
- forstørle, *v. kuldkaste*, *ødelægge* 244,8. II 113,23. 147,24 *o.fl.*
- forswffe, *v. blende*, *forvirre* III 47, 24. V 26,17.
- forswffett, *partic. forvirret*, *taabelig* II 27,29. 120,5. 167,22 *o.fl.*
- forsuar, *et*, *Beskyttelse*, *Værgemaal* III 236,23. 277,19. || *Beskytter*, *Værg* V 85,26.
- forsyn (III 206,18), *se forsiwn*.
- forsynlig, *adj. forudseende*, *varsom* 52,29. 73,10.
- forsøge, *v. erfare* II 45,10.
- forsøgilse, *en*, *Erfaring*, *Prøve* 32,8. V 190,10. 309,1.
- forsørge, *v. sørge for*, *besørge* V 157, 14.

- fortackt, *adj.* *dulgt, dunkel* III 73,5.
133,28. 154,1 o.fl.
- fortage, *v.* *hindre* 118,16. 140,11. ||
borttage, berøve IV 172,32. 177,19.
V 7,26.
- fortal, *et, Fortale* 225,3. II 113,17.21.
136,9.
1. fortald, *partic.* *førnævnt* II 162,21.
2. fortald, *partic.* *berettet, sagt* II 217,
19.
- fortellie, *v.* || *gøre Rede for* IV 63,23.
- fortencke, *v.* *mindes, betænke* III 3,5.
- fortien, *præs. af fortjene, v. fortjene*
V 288,12.
- fortoo, *s.* *Gadejord* IV 282,29.
- fortraaden, *adj.* *genstridig* IV 237,2.
- fortraadhenhett, *en, Genstridighed*
IV 266,31. 312,5.
- fortredelig, *adj.* *trodsig* 189,20.
II 172,8. 241,10 o.fl.
- fortredhen, *adj.* *genstridig* 233,4.
II 201,14. 313,20. V 212,11. =
fortrøden I 117,8.
- fortredenhedt, *en Genstridighed* 200,
25. II 306,29. 313,21.
- fortrøcke, *v.* *underkue* II 182,19. ||
f. seg forhærde sig V 46,9.
- fortære, *v.* *forbruge* 151,29 = V 248,
29.
- fortøcke, *v.* *harmes over* V 86,19.
- forwndre, *v.* *beundre* II 269,22.
IV 203,19.
- forwan(d)le, *v.* *forvanske* II 4,1.24.
5,32. 8,27 o.fl. || *omsætte, sælge*
III 8,21.
- forvandling, *en, Omlavning, For-*
vanskning II 16,6. 275,2. III 59,9.
|| *Ændring, Omskiftelse* II 137,31.
- foruare, *v.* *tage sig i Agt for* 237,25.
- forwaring, *en, Sikkerhed* II 286,2.
IV 18,10. V 34,3.
- forwar(d)sill, *en, Beskyttelse* 241,4.
II 211,8. 213,2 o.fl. || *Advarsel*
III 210,22.
- forwæd, *s.* *Indsats i Spil* V 79,20.
123,7.
- forwende, *v.* *forvandle, fordærve*
II 11,6.17. III 279,12.
- forvending, *en, Forvanskning* V 55,1.
1. forwiide, *v.* *vide forud* IV 188,21.
22 || *f. seg bestemme sig i Tide*
IV 18,14.
2. forwiide, *v.* *hindre* III 116,29.
- forwirke, *v.* *forbryde, sætte til* II 276,
31. || *sætte paa Spil* IV 286,18.
- forwiise, *v.* *se Komm. til* IV 137,8.
- forøgghen, *se øge.*
- fooster, *et, (nyfødt) Barn* III 79,32.
205,10.
- fo(r)ster qwinne, *en, Amme* 83,26 =
V 177,24.
- fostermoder, *en, Amme* 80,12.
81,26.
- frambeder, *adv.* *længere frem* II 17,
28. 45,25.
- frambringe, *v.* *fuldende* 249,16.
- framdelis, *adv.* *videre* 134,19.
- framdrage, *v.* *opdrage* IV 161,4.
- framdirect, *s.* *Fremme, Støtte* III
72,15. V 12,14. 45,12. 89,30. —
ogsaa framdret IV 31,31.
- framfaren, *adj.* *fortidig, henfaren*
IV 82,8. 173,19. V 170,1 o.fl.
- framflwg, *s.* *Førstegrøde* IV 140,10.
- framfws, *adj.* *hidsig* 11,7. 25,18.
90,1 o.fl.
- framsett, *s.* *Udtalelser* II 168,15.
293,6. 295,25.

framtwinde, *adj.* varig, holdbar
21,30. 55,4. 231,4 o.fl.

fremmet, *adv.* »translaticie«, i over-
ført Betydning IV 225,22.

freeste, *v.* friste, prøve III 213,26.

frij, *adj.* ledig V 264,10.

from, *adj.* — eeth frompt sind
»magnus animus« 128,28.

frucktbodydig, *adj.* frugtbart III 79,
31. IV 88,23.

frucktsommelig, *adj.* frugtbart III
123,24.

frucktsommelighed, *en*, Frugtbart-
hed III 263,31.

fwl, *adj.* væmmelig (*turpis*) 13,22.
227,22 V 104,22 o.fl.

fwld, *adj.* — gøre fwlt gøre Fyldest
30,26. 72,1. 115,28 (= giøre
fyldist V 123,12. 210,32).

ful(d)komme, *v.* opfylde 28,19.
II 300,29.

fwl(d)som, *adj.* fuldkommen (*per-
fectus*) IV 159,8. 160,6. V 31,23
o.fl.

fwldsomhedt, *en*, Fylde (*plenitudo*)
IV 267,15.

fwlheed, *en*, Skændsel (*turpitude*)
28,13. 80,17. II 30,21 o.fl.

fwnd, *et*, Idé, Paafund 83,1. 144,11.
II 33,21 o.fl. || Kneb, List I 42,
13. IV 82,26 o.fl. || Paaskud
I 52,1. 173,14 o.fl. || Metode
I 20,17. 55,29. 108,2 o.fl. || Ind-
stiftelse, Indretning I 211,21.
II 221,20. III 59,11.

fwndig, *adj.* kunstig, indviklet V 275,
15. 278,7.

fæderlig, *adj.* faderlig 26,27. 96,26.
28 o.fl.

fælde, *se* falde.

fæle, *s.* Omgang, nær Forbindelse
V 113,28. 115,17. 153,5 o.fl.

fæmtij, *num.* halvtredsindstyve 132,23.
fæncke, *se* fencke.

fænid, *s.* Kvæg 46,19 (= fæx
V 139,8).

føderinde, *en*, »genitrix«, Moder
IV 48,7. 51,20.

føffue, føghe *se* føije.

1. føge, føye, *v.* || f. tilsammen
forbinde IV 200,17.

2. føije, *v.* give efter for 100,15;
føge V 262,13.

3. føije, *adj.* ringe, liden 7,16,20.
8,1. II 99,12 o.fl. (ogsaa føffue
189,29; føue 242,13; føghe II
136,9; føge V 262,7).

følie, *v.* || inddrive Tilgodehavende
152,10 (= forfølge V 249,11.) —
præs. føyl 21,24. 80,9. — føll
23,32. 29,28.

G

Gaa, *v.* || g. efter eftertrage,
intrigere imod II 323,18.

gad, *en*, Brod 20,11. 45,18 (= V 112,
25. 138,10).

gadt, *præt.* af gide (*formaa*, kunne)
II 273,4.

galie, *en*, Galge 128,8.

gangdage, *se* Komm., 240,20.

ganginde, *en*, Vandringsmand III
206,7.21. 230,27.

geckelig, *adj.* taabelig IV 297,14.

geckerij, *et*, Narrestreger, Taabelig-
hed 77,21. 79,27. II 169,2 o.fl.

geeff, *adj.* gæv, brav — g. oc gjild
III 95,23.

gæffmildt, *adj.* gavmild IV 75,13.

- gielde, *v. betale; part. guldet* IV 74,31.
 gieldere, *en, Skyldner* III 32,19. 142,29.
 gældersk, *adj.* 100,32 = V 195,10, *se Komm.*
 gemme, *en, Beskyttelse, Forvaring,* 59,7. V 64,20.
 gemmere, *en, Beskytter* 48,17 (= V 142,4). II 252,13. III 74,31.
 geen, *adj. lige; kompar. geenere* V 125,24.
 genge, *s. Fremgang, frit Løb* II 159, 19. IV 158,2.
 giengiuft, *s. Vederlag* V 279,24.
 genkall, *s. Afskaffelse* 124,32. V 49,7.
 gensielse, *en, Indsigelse, Indvending* 208,30. 256,28. III 117,32.
 gerig —, *se gijrig* —.
 gesterij, *et, Gæstfrihed* II 219,21.
 gestgiffuere, *en, Vært* IV 285,15.
 giffwe, *v. || g. faare foredrage, frem-sætte* 90,9. 261,14.
 gjjld, *se geeff.*
 gylding, *en, Eunuk* IV 292,17.
 gjjrhgedt, *en, Griskhed, Begær* II 10,22. 17,32. 79,19 o.fl.
 gjjsse, *v. formode* III 97,25.
 gyssing, *en, Formodning (conjectura)* V 291,3.
 glemmen, *adj. forsømmelig* 30,7 (= V 122,25). IV 43,25.
 glindre, *v. pudse, polere* IV 120,21. 304,28.
 glijse, *v. glinse* IV 56,20.
 glose, *en, Fortolkning, »Illustratione»* III 125,26. 186,10 IV 5,3. V 42,14 f.
 glwbinde, *adj. rougrisk (ferox)* 89,32 = V 184,10.
 gnidder, *s. Luseæg* V 4,7.
 gnædig, *adj. naadig (tysk Citat)* V 4,7.
 godemendt, *s. Adelsmænd* II 205, 16.
 grandt, *et, lille Genstand, Støvkorn* II 194,31. IV 256,5. Jf. skieff.
 grantsche, *en, Kritik* 91,19. II 237,6. 313,3. || *Forstand, Dømmekraft* IV 200,17. V 290,17 || *Omhu* I 251,19. IV 313,7. || *Afgørelse* V 321,14.
 grantscke, *v. kritisere* II 41,2. 139, 19. 190,31 o.fl. || *udforske* II 23,20.
 gremmilse, *en, Harme* V 266,24. || *Guds g. Harme paa Guds Vegne* V 56,27. 88,26 o.fl.
 groff, *adj. raa, barbarisk* 100,14. 117,26. 154,23 o.fl. || *»normis»* V 278,14.
 groffhed, *en, Mangel paa Forstand* V 39,22. 40,1 o.fl.
 1. grwndt, *en, Grundvold* 167,2. II 241,2.
 2. grwndt, *s. Sindelag* 173,31.
 grunde, *v. tænke grundigt* V 17,30. 73,32.
 grwndelige, *adv. som Grund(sten)* IV 131,21.
 grundelse, *en, Grunden, Grublen* V 49,20.
 grwndere, *v. grundfæste* IV 127,18. 128,23.
 grædelig, *adj. sorgfuld, ynkelig* V 5,10.
 gudz redzle, *en, Guds frygt* II 106,14.
 guldet, *se gielde.*
 gunstig, *adj. som skyldes Gunst* V 722,11.

H

Haanhedt, *en*, *Skam*, *Skændsel*
189,15. II 193,3. 196,11.

haanlig, *adj.* *ussel (faul)* 256,4.
IV 138,20.

hadelig, *adj.* *forhad*t 46,26. III
214,23 o.fl.

hadsch, *adj.* *hadefuld* IV 289,3.

hall, *adj.* *glat*, *upaalidelig* III 152,5.

hals, *en* || *paa sin h. med Livsfare*
II 28,23 || *haffwe om halsin*
berøve Livet II 11,2.

hand, *en*, *Haand* || *falde till hande*
slutte sig til en IV 120,32. || *for*
hender paa Færde II 119,21.

hande, *v. tage sig af* 102,31. 126,
28. 136,6. (*handle* V 222,11.
231,27).

handell, *en*, *noget man giver sig af*
med V 1,3. 64,19 o.fl. || *Handels-*
samkvem I 137,16.21. || *Forbin-*
delse i Alm. 35,21. 124,31. V 51,6
o.fl. || *Funktion*, *Bestilling* I 142,
22. V 96,18. 239,25 || *Ordning*
III 178,19. 271,29.31. IV 254,12.
|| *Brug* IV 131,29. || *Sagen selv*
IV 236,20.

handelig, *adj.* *haandgribelig* V 35,
13. 298,8.

handewerck, *et*, *Henders Værk*
IV 235,19.

handfang, *s.* *Overlevering*, *Tradition*
IV 73,6.

handfangen, *partic.* (*mundtilig*)
overleveret III 193,3. IV 131,29.
245,23. 246,8.

handle, *v. behandle*, *udøve* III 202,
22. V 22,32. 299,19. || *omgaas*
I 35,24.

handlere, *en*, *Udøver* V 29,5.

hanser, *store* H. II 298,21. III
19,11.

hardnacket, *adj.* *haardnakked* [IV,
315,25, *vist efter Hans Tausen*],
jf. IV 311,13: *hardnackede*.

hartt, *neutr.* *af haard*, *adj.* V 198,13.

hastighed, *en*, *Hidsighed* 37,22.
V 315,2 o.fl.

hegte, *v.* *fængsle* 188,24. II 29,1.
IV 47,23.

heel, *adj.* *fuldstændig* V 304,22. ||
heele offiir »holocausta«, Brænd-
ofre IV 100,24.

held, *et*, *Lykke* IV 158,26.

helde, *v.* *pryde* III 277,4.

1. heller, *adv.* *hellere*, *snarere* 128,
20. II 264,16 o.fl. || *huat h.*
200,21 o.fl. (*jf.* eller).

2. heller, *konj.* = *eller* 6,12. 8,18.
II 264,18 o.fl.

hellig, *adj.* || *»beatus«, lykkelig*
114,19.

helligdom, *en*, *Relikvie* 120,21.

helth, *en*, *Halvdel* 64,30 (= *halff-*
delin V 158,6).

hemble, *v. dølge*, *hemmeligholde*
201,6. 233,17. III 133,27. 164,9.

hembling, *en*, *Hjemmel*, *Kaution*
228,7.

hemel, *s.* *Hjemmel* IV 20,3.

hemmelig, *adj.* *dulgt*, *privat* 20,23.
II 223,22. || *ordlas*, *taus* V 275,11.

1. hende, *v. ske* 19,14 = V 111,28.
V 112,3 o.fl. || *h. seg* 19,21.
V 152,21 o.fl.

2. hende, *v. faa*, *modtage*, *lide*
III 62,2. 102,6. V 34,26 o.fl.

henge, *v.* || *h. paa true*, *efterstræbe*
41,27. II 6,5. V 79,4 o.fl.

- herdig, *adj.* *djærv, kraftig* 167,7.
II 89,11. 326,10.
- herensk(h)ee(dt), *en, Skurkestreger*
 113,31. 127,27 (= *V* 209,2.
 223,12). *IV* 321,15.
- herre, *en, Stormand (proceres)* *IV*
 300,21 o.fl.
- herre skioldt, *s. Hærskjold* *II* 157,5.
- hielperæde, *s. Skingrund* *IV* 247,11.
- hiærteg, *adj. mandig (cordatus)*
 82,17. 86,26 = *V* 176,13. 180,28.
- hiertekorn, *s. Kælenavn til den*
elskede 277,8. *II* 245,2.
- hincke, *v. halte* *V* 88,17.
- hion, *s.* || *stedde h. lejet Tyende*
II 27,19.
- hiælde, hiølt, *se holle.*
- hob, *en, Skare* 85,3. *IV* 124,27 o. fl.
 (*I* 85,3 er det første hob = haab
V 178,32, som ogsaa ellers skrives
 med aa).
- hoffmendt, *s. Livvagt, Krigsmænd*
 121,11. 150,31. 154,13.
- hoffmod, *se homod.*
- hoffolck, *s. Krigsmænd* *II* 112,4.
 154,32.
- hoffue, *v. rutte, leve højt* *III* 18,15.
- hoffwedt, *et* || *slaa for hoffwedet*
gendrive, bebrejde *II* 89,22. 105,17.
III 27,10. 48,17. 85,16.
- hoffuering, *en, Festlighed* *V* 242,14.
- hoffwerck, *s. Vaabenøvelse* *V* 285,11.
- holle, *v. holde (præt. hiølt* *II* 166,8;
pl. hølle *I* 99,19. *V* 301,5;
 hiølle *II* 185,5. *III* 4,7. 64,23) ||
 h. hæn overholde *I* 28,2. || h. wdt
 aff *elske* 200,18.
- homodt, *s. Foragt, Krænkelser* *IV* 25,
 11. 33,21. 287,30. (ogsaa hoff-
 mod, *saal.* *I* 255,20. *III* 284,33.
IV 116,21) || *Overmod* *II* 205,22.
 216,12 o.fl.
- homodig, *adj. hovmodig* *IV* 3,6.
- hwg, *en, Hu, Sind* 26,27. 102,21.
- hugge, *v.* 170,23, *se Komm.*
- hwl, *adj. dybsindig, uudgrundelig*
II 14,13. 15,25. 47,23. *III* 113,24.
IV 5,2 o.fl.
- huar, huor, *adv. hvor (ubi)* 222,6 ||
dersom *II* 314,12. *III* 76,3. 85,30
 o.fl.
- hwartt, hwort, *adv. hvorhen* 16,16.
 79,6. *IV* 28,11. 164,8. *V* 172,28.
- huaserij, *s.* (= snack *I* 70,18)
V 163,32.
- hweden, *adv. hvorfra* *IV* 61,31.
V 292,16.
- huege, *v. vakle* *V* 292,13.
- huerckin, *pron. ingen af to* *IV* 93,30.
 160,16. 211,23. 226,12. — huer-
 ckedt *IV* 262,13.
- huerffwe, *v. besørge, behandle* *IV*
 230,30. 236,4. 237,24. 281,19.
1. huess, *pron. hvad* 216,17. 219,3.
 247,1 o.fl. || *gen. hvis (til som og*
hvem) 69,26. *II* 305,30. *V* 82,5
 o. fl.
2. huess, *konj. dersom* *II* 281,30.
III 253,15. *V* 35,9 o.fl.
- hui, *adv. hvorfor* *V* 37,7.
- huore, *adv. hvorledes* *V* 286,31 o.fl.
Se ij.
- huoredan, *adj.* || *ofte (ligesom lat.*
qualis) *i Betydn. saadan som*
III 247,31. *IV* 27,22. *V* 39,6
 [huorthane]. 53,8 o.fl.
- hyllist, *et, Gunst* 171,5. 215,6. 229,24
 o.fl.
- høde, *v. true (præt. høtte* 49,4) *119,1.*
II 203,3. 298,25.

hødtzill, *s. Trusel* 50,32 (= *V* 143, 23). *II* 298,29.
 høfferdig, *adj. hoffærdig* *III* 231,8.
 høghed, *se* højheed.
 høgtidt, *en, Fest* *II* 287,8. || *Ære* *II* 254,5.
 hørilse, *en, Høren, mundtlig Meddelelse* *IV* 156,19.
 hørsom, *adj. lydig* *II* 3,1. 67,10.
 hørsomme, *s. Lydighed, Loyalitet* *II* 34,14. 66,29. *V* 3,18 o.fl.
 hørsommelig, *adv. lovlydig* *II* 31,28. 72,11.
 høss, *s. || fra heden høss fra Arilds Tid* *IV* 29,14.
 høyheed, *en, Højde* *II*,4. 77,7 = *V* 102,7. 170,27.

I

Ij, *adv. i, jo* || ij bæder, *bedre og bedre* *II* 18,10 || ij dess meer *stadig mere* *III* 224,5. || ij huore *hvordan end* *II* 148,4. *III* 199,11. *V* 70,24 o.fl. || ij huore *endskønt (sv. ehuru)* *II* 72,15. *III* 213,14. *IV* 46,11. *V* 32,32 o.fl. || ij nar *naaromhelst* *IV* 273,22. *V* 23,10 o.fl. *Jf. iw.*
 ieffnchristen, *en, Næste* 194,2.4. *II* 39,23. 265,7 o.fl.
 iett, *en, Løfte* *II* 40,12. 120,30. *III* 78,4. *V* 270,23 o.fl.
 iette, *v. love* *III* 78,2. *IV* 279,2.
 igenkreffue, *v. kræve tilbage* *V* 250, 13.
 igen robe, *v. tilbagekalde, afskaffe* *II* 19,5. 23,3.7.11. 33,19 o.fl. || *raabe tilbage* *V* 58,9.
 i mæden, *konj. saalenge* *III* 10,3.

indbwnden, *adj. indviklet (perplexus)* *V* 279,23.
 inde, *adv. se christne.*
 indelfue, *s. Indvolde* *IV* 303,22.
 indfalde, *v. || i. met el. til slutte sig til (et Parti)* *II* 27,29. 72,2. 319, 18. — *vende sig til* *I* 253,26. || *i. i angribe* [*I* 264,12. 272,17].
 indfød, *partic. medfødt* *II* 38,3.
 indgaa, *v. gaa ind paa, indrømme* *II* 52,27.
 indgielt, *s. Indbetaling* *III* 16,1.
 indholde, *v. inddrage, konfiskere* *V* 51,9.
 indlede, *v. optage i sin Husstand* *III* 163,10.
 indskicke, *v. indstifte* *IV* 5,14.
 indskiwde, *v. indgyde* 40,4, *partic. indskwden oc indsætt »infusum« (se Bem. 208)* *IV* 168,8.
 indschud, *et, Indskydelse, Indfald* 228,20. *II* 6,1. 33,31 o.fl.
 indsætt, *s. Indstiftelse, Indretning* *III* 98,4. *Jf. indskiwde.*
 indtendt, *adj. fuldkommen, arg* *II* 48,28.
 Johannes, *i: Sancti Johannis plage, s. Kræft(?)* *III* 13,2.
 iw for eens, *adv. absolut, afgjort* *V* 235,10.

K

Kaad, *adj. letfærdig* *II* 214,19.
 kaagil, *et, Gøglespil* *IV* 135,27. 294, 30.
 kaaghle, *v. forhekse* 130,31. *V* 290, 21. [kagle *V* 73,9].
 kaar, *et, Valg* *V* 165,26 (= *wilkor* *I* 72,9).

- kaare riige, *et*, Valgrige V 97,14.
 kag, *en*, Skampæl III 139,22.
 kase baald, *en*, *et* Slags Boldspil
 76,20 = kasebwld V 170,9.
 keed, *adj.* sløv (*faul*) 231,1.
 keedis, *v.* blive ked af, sløves II 219,
 31.
 kelde (kælle, kille), *s.* Kilde 18,20.
 99,3. 105,10.
 kieldere, *en*, Forraadskammer III
 274,27.
 kemmener, *en*, Kæmner V 34,13.
 ketterij, *et* || Blodskam 202,6. III
 10,15.
 klaffe, *v.* bagvaske IV 42,23.
 klaffere, *en*, Bagvasker III 160,32.
 193,24. 203,3 o.fl.
 klafferij, *et*, Bagvaskelse III 111,32.
 137,32. 239,15 o.fl.
 klaffersche, *en*, Sladderkælling III
 161,10.
 klaffue, *en*, Klage 208,30.
 klage, *v.* || anklage 237,22. IV 306,
 18.
 klar giord, *adj.* forherliget 157,12.
 klerkerij, *et*, Gejstlighed II 9,20. 18,
 13.21 o.fl.
 kleyn, *adj.* spød 23,3. 255,23. III
 16,23.
 klynge, *v.* lyde højt V 311,21.
 klinger kaast, *s.* Lækkerier II 232,
 23.
 klo, *en* || leffue paa kloen leve af
 Rov IV 31,14.
 klærlike, *adv.* klarlig 250,28 (*men*:
 klarlige II 17,7).
 kløgis, *v.* væmmes, kaste op IV 216,28.
 knabestob, *en*, Drikkekrus III 108,
 13. IV 9,22.
 knage, *v.* bryde, knække II 293,23.
 knarcke, *v.* knurre imod V 273,16.
 kneije, *v.* knæle III 222,10.12.
 knwb, *en* Træblok II 13,21. 45,27.
 III 219,25. V 57,8 o.fl.
 knur, *s.* Knurren, Klage 237,29.
 knyste, *v.* rømme sig, kny 51,8.
 knøtte, *v.* sammensnøre, binde til
 IV 285,1.
 komme, *v.* || bringe, faa III 204,30.
 koone, *en*, gift Kvinde V 115,30
 (= qwinne I 23,10).
 kongelig, *adj.* || k. bøger »libri
 Regum« (*Samuels og Kongernes*
Bøger i Gl. Test.) II 267,19. Jf.
 kunge —.
 kontoor, *et*, Pengekiste II 188,26.
 III 277,14.
 kontrofeije, *v.* afbilde IV 121,8.
 kontrofeyt, *s.* Afbildning V 133,1.
 134,1.
 kort, *adj.* || met thet kortiste kort
 sagt II 158,17. III 136,9. 140,10.
 korthe, *v.* formindske III 31,18.
 kortijne, *en*, Forhæng IV 57,29.
 koslig, *adj.* kostelig 22,25. 24,19.25,
 32.
 kostning, *en*, Udgift 110,29.
 kraffelige, *adv.* som virkende Kraft
 III 113,10.
 krap, *adj.* snæver, stram IV 130,31.
 krappelige, *adv.* nøje, lige efter Bog-
 staven III 120,24. 149,8. 246,18.
 V 233,5 o.fl.
 kreffit, *en*, Krebs, Krabbe V 83,24 ||
 Kræft III 207,9.
 krencke, *v.* fordærve, bestikke 29,31.
 36,5. 60,13 o.fl. || kranke 136,17.
 krenckelig, *adj.* svagelig II 233,9.
 krone, krwne, *en* || Tonsur III
 73,22. 87,9. 210,10. V 67,21.26.

- krwdt, *s. Krydderi II 232,22. V 263, 21.*
- krwrendere, *en, Krogæst, Svirebroder II 245,1.*
- kræselig, *adj. forfinet, yppig 18,12.*
- kwll, *en, Munkekappe 29,19.*
- kwle, *en, Hule III 47,30.*
- kwndskaff, *en, Bekendtskab II 287, 26.*
- kwngæ aarijn, *s. Hovedsagen II 302, 13.*
- kwntoor, *et, se kontor.*
- kwske, *v. kue V 172,16.*
- kv— *se q.*
- kynde, *v. kundgøre II 44,6. 47,27. IV 311,28.*
- kyndermøsse, *s. Kyndelmisse (2. Febr.) III 269,11.*
- kæde, *s. Løtfærdighed, Lystenhed II 94,18. 233,19. III 167,29. IV 146,9 o.fl.*
- kiæge, *en, Kæbeben III 268,6.*
- kæremooll, *et, Klage, Angivelse (delatio) 43,15.*
- kødmaangere, *en, Slagter 106,19 = V 201,5; se Komm.*
- køn, *adj. tapper II 89,10.14.*
- L**
- Laad, *en, Lod, Del IV 193,20.*
- laagh, *se logh.*
- laan, *et || Gudtz 1. Guds gode Gaver IV 40,8.*
- lack, *s. Fejl, Skamplet 214,10. II 111,1. 246,22. III 221,21 o.fl. || 1. oc meen Brøst og Fejl III 103,20. 213,17 o.fl. || søge 1. med finde Fejl hos V 79,30.*
- lackere, *en, Bagvasker 204,11. 237, 21. III 193,24 o.fl.*
- lackerij, *et, Angiveri V 224,3.*
1. lade, *v. || efterlade 83,29. 104, 24. 146,8.17 o.fl. || overlade, lade beholde 126,24 || slippe 224,3 || undlade 35,4. 212,4 o.fl. II 25,19. V 64,24 o.fl.*
2. lade, *v. udtale som sin Mening 143,23. 207,28. II 101,32.*
- lader, *s. Gestus, Opførsel V 23,4. 73,30. 312,14.*
- ladinde, *s. Undladelse 193,6.*
- laffwe alder, *en, Myndighedsalder IV 164,10.*
- landemærcke, *et, Grænse 125,28.*
- langsom, *adj. langvarig III 273,16.*
- lasswr, *s. Farve IV 24,21.*
- lawheffdt, *en, Hjemmel, lovlig Ret II 237,10. 267,14. IV 119,15 o.fl.*
- lækker, *adj. forfinet, yppig (delicatus) 27,21. III 177,27.*
- leckerhedt, *en, Fraadseri II 161,6. III 61,24. V 82,14 o.fl.*
- leed, *adj. modbydelig II 20,6.*
- leede, *v. føre 47,15.*
- ledelig, *adj. ubesværet II 233,17.*
- ledig, *adj. fri, uden Arbejde 142,8.9. II 236,13. V 256,11 o.fl.*
- ledighed, *en, Frihed, Ubundenhed III 156,15. 215,28.*
- leedsagere, *en, se Komm. til 53,22 || Vejviser II 180,14.*
- leeff, *adj. kær 196,13. II 46,29. 192,26. 235,7.*
- leeffsalig, *adj. god, lystelig V 24,24. 86,13. 106,5. 113,6. 195,32. 197, 23 o.fl. [lifffsalig V 14,21].*
- leeege, *v., præf. lækte 15,17 = leegte V 107,29 || spille 70,20. V 286,16.*

- leeglig, *adj.* læg, verdslig III 140,3. IV 287,16.
- leijse, *en, Læsning, Lærdom* 89,28. II 271,7. III 249,19. V 280,11 o.fl.
- leem, *en, et Lem; pl. leem(m)ijr* IV 23,3. V 135,26 o.fl.
- lempe, *s. god Lejlighed, Anledning* II 21,9. 62,9. 89,4 o.fl.
- len, læn, *et, (overladt) Gods* V 36,1. 108,16.
- lenge, *adv.* || saa l. indtil 125,14. 167,20. 248,6 o.fl. || swo l. att i samme Betydning IV 236,8.
- lerdom, *en, Lære (dogmata)* V 266,3.
- leseræ, *en, Lector (som kirkelig Stil-ling)* IV 308,29.
- lesth, *en, Læsestykke, Evangelieperi-kope* III 116,24. IV 178,27.
- let, *adj. letfattelig* II 296,22. 297,4 || billig V 88,21.
- librij, *et, Bibliotek* III 91,10.
- lidhe, *v. taale* 37,13.
- lidhen, *adj.* || lidet omfattende 131,11.
- liiff, *et, Liv* || liiffwet lystig livs-lysten IV 148,21.
- liiffactelig, *adj. levende, livfuld* 90,26. III 74,22. 261,18. IV 234,29.
- liiffactig, *adj. levende* IV 234,29.
- liiffactighed, *en, Livskraft* 80,28.
- liig, *adj. læg (Mand)* 167,13 (*alm.: leeg*).
- lick, *se lycke.*
- lime, *s. Ris* VI 160,13.
- lise dage, *s. Lediggang og Nydelse* IV 205,16. 207,12. 19.25.27.
- liske, *v. lokke* 106,22.
- lijskilsæ, *en, Kærtæg, Lokkemiddel* 117,5.
- lywngne ild, *en, Lynild* 85,28.
- liwss, *et, Lys* || wdi liwssedt for Lyset II 304,10.
- liwe, *v. lyve* 213,10 (*ogsaa liiffue, lywe, liwge*).
- lock, *adj. tillidsfuld* V 106,22.
1. loff, *s. Lovprisning* IV 45,1 o.fl.
2. loff, *en, se logh.*
- lofflig, *adj. lovprisende* IV 43,16. 44,32.
- loffwe, *en, Tiltro, Lid* 44,14. 237,4. II 94,8 o.fl. || Troskab, Paalide-ghed V 232,17. 268,5 o.fl.
- loffwe, *v. prise* 72,25 = V 166,9 o.fl.
- logh, *en, Lov, Retsbog; logen* II 63,5.10; *ogsaa loff* I 114,26; *low alm.* || laaghen II 325,12 (*Mose Lov 3: Det gl. Testamente*).
- lowkøn, *en, Skriftklog* II 17,10. 42,30. 61,19 o.fl.
- lowlig, *adj. stemmende med (Jøder-nes) Lov* IV 169,3.
- lycke, lick, *en, Skæbne* 167,3. II 3,10 || met lyckins løb hvis Lykken er med en II 19,12.
- lycke, *v. lukke* III 7,9 o.fl.
1. lydilse, *en, Ordlyd* V 296,11.
2. lydelse, *en, Lydighed* IV 292,31. V 29,8. 273,1 o.fl.
- lædie, *s. Dovenskab, Driveri* 121,8. 202,19 [265,22]. II 43,19 o.fl.
- lægge, *v.* || l. offwer een sijdhe gemme hen 113,1 || l. i gen af-skaffe 109,16.
- læg(e)re, *s. Sygeseng* III 12,23. 32,5. || Samleje I 202,4.
- lægges, *v. ligge syg* III 13,5.
- lækte, *se leege.*
- læse, *v.* || opsamle V 186,15.
1. læsche, *en, Trast* III 206,26.
2. læsche, *v. dulme* III 266,9.

løss, *adj.* || *ugrundet, ubetænkt* 36,25.
52,31. *V* 261,9. 264,9 o.fl.
løjse, *en, Løve* 19,7. 41,20. *II* 7,32 o.fl.
(ogsaa: løwe *V* 111,20. 134,4).

M

Maa, *v.* (2. *pers. mot* *II* 56,9,
pl. mwæ *IV* 157,29, *motthu*
maa du *V* 267,13 o.fl.) || *formaa*
II 251,2 || *maa well kee*
(*mowelsche* *IV* 144,22; *mowil-*
sche *IV* 188,4) *maaske* *I* 89,17.
138,24. *II* 46,22 o.fl. = *maa kom-*
me *V* 57,13. 124,8. 183,26. 203,
20 o. fl.

1. *maade, s. Maal* 203,12.
2. *maade, v. tilmaale, afgrænse*
(*cohibere*) 89,23 (= *V* 183,32).
122,18 (formynsche *V* 217,27).
maadelige, adv. i beskedent Omfang
150,10.
- maall, s.* || *Gange* *II* 103,7. 125,28.
318,23. *V* 14,1.
- madkrog, en, Fiskekrog med Mading*
paa *II* 28,32.
- mage, en, Ægtefælle* 214,13.
- magtelig, adj. kraftfyldt* *III* 258,10.
261,30 o.fl.
- maledide, v. forbande* 231,29. 242,
2 o.fl.
- maledidilse, en, Forbandelse* *IV* 313,
15.
- mandath, et, Forordning* *II* 5,8.
- man(d)elig, adj. menneskelig* *IV*
270,14.
- man(d)skap, s. undersaatlig Tro-*
skab 28,23. *V* 98,12.
- mandslett, s. Drab, Blodbad* *IV* 240,
20.

margarither, s. Perler 92,8.
mastig, adj. vældig *II* 216,17.
matke, s. Maddiker *II* 273,9.15.
Mayæ *IV* 289,23, *se Komm.*
meglere, en, Mellemand (mediator)
IV 231,7. 236,5.
1. *meen, et, Møde* *IV* 96,24.
2. *meen, s. Brøst, Fejl* *III* 103,20.
170,14 o.fl.
men, konj. medens 251,10.12. *II* 21,
10.
mene, v. mene (præs. meen 100,29.
141,10; *myn* 89,8).
menge, en, Sammenblanding *III* 142,
13. *IV* 304,21. *V* 47,1. 73,23.
menigh, adj. fælles 139,21. 223,21.
II 77,24 o.fl. || *menig, jævn,*
tarvelig *II* 17,15.
menighed, en, Folk, Almue, Stat
13,10.14. 14,18. 73,15 o.fl.
meening, en || *Formening* 115,10. ||
Sindelag 96,12. 104,19.21. || *Be-*
tydning *V* 284,11.
meenlig, adj. fælles *IV* 248,16.
meenløs, adj. uskyldig, uskadelig
229,28. *II* 45,22. 79,2 o.fl.
mercke, v. betyde *IV* 39,16 o.fl.
mærkelig, adj. fremragende, herlig
62,29. 113,20. 115,11 o.fl. || *værd*
at lægge Mærke til *V* 319,2.
merckilse, en, Betydning *II* 142,13.
266,7. *V* 49,19 o.fl.
messedræbere, en, Fjende af Messen
III 260,25. *IV* 3,4 o.fl.
messelig, adj. hørende til Messen
III 260,28. *IV* 33,18.
mesterling, en, lille Magister, Skole-
fuks *IV* 303,2.
metfeldig, adj. følगतig, lydig *II*
160,15. 203,29. *III* 64,5.

- metfølgere, *en*, *Følgesvend* II 232,8.
 metgerning, *en*, *Medarbejde* IV 184,2.
 metholdere, *en*, *Partifælle* II 326,8.
 metstandig, *adj. enig* II 16,30.
 middele, *en*, *Mellemmand* IV 2.8,19
 middell ting, *s. Adiafora* V 49,17.
 58,30.
 mijnde, *kompar. mindre* || meer
 eller mijnde II 278,13. || met
 mijnne I 22,32. 67,30. 116,31.
 V 123,6. || *ellers gennemgaaende*:
 mijndre (I 80,8. 94,31 o.fl.).
 mijnde, *s. Minde, Samtykke* 214,19.
 215,10. II 87,3 o.fl.
 misacht, *s. ondt Rygte* V 10,18.
 mijsacte, *v. ringeagte* II 52,17. ||
nedslaa, svække(?) III 51,3.
 mijsbreck, *s. Brøst, Men* III 114,14.
 146,5.
 mijshaffue, *v. afsky, lide under* II
 98,6. 206,10.
 mijshaffuelig, *adj. lidende, utilpas*
 II 102,27. || *pinefuld, ubehagelig*
 II 162,10.
 mijshandell, *en, ond Gerning, For-*
brydelse III 63,25. 64,10 o.fl. ||
Misbrug III 90,25. 118,19. V 70,
 27.
 mijshandlere, *en, Forbryder* III 100,
 28.
 mijslig, *adj. skrøbelig, svag* II 195,
 22. 233,27. III 1,1 o.fl.
 misloffue, *en, Mistillid* 198,10.13.
 229,30. II 55,5 o.fl.
 misraad, *et, daarligt Raad* V 16,29.
 mijste, *adv.* — løbe m. *undgaa* II
 131,26.
 mistancke, *s. Mistro til* 113,20 =
 V 208,21.
 mysteckis, *v. være utilfreds med*
 250,23.
 mijsteckelig, *adj. ukær* IV 51,30.
 62,6.
 mystro, *s. Mistro til* 152,32 (mys-
 tenct V 150,4).
 mistryg, *adj. utryg* II 76,14.
 mystycke, *s. Uvilje, Vrede* 78,14 =
 V 172,2.
 modsaffn, *et, Modsigelse* III 148,26.
 IV 129,26. V 33,21.
 modstandig, *adj. uoverensstemmende*
 II 293,9.
 modstandighed, *en, Selvomodsigelse*
 II 243,29. 265,30.
 moess, *v. modnes* V 103,30 (moijner
 I 12,25).
 mordenære, *en, Morder* II 26,17.
 mot, motthw, mowelsche, *se maa*.
 moijne, *v. modnes* 12,25; *jf. moess*.
 mude, *v. bestikke* V 79,20.
 mwæ, *se maa*.
 mundelige, *adv. med Munden* III
 213,5.
 mwr, *s. Knurren* IV 185,29.
 myn, *se mene*.
 møde, *s. Møje* 127,3.
 møde, *v. ulejlige* 126,7. 127,1. III
 69,6.
 møgen, *adj. megen (ogsaa megen*
o. s. v.) — thet møgre gode
 III 212,30.
 møgwogn, *en* III 118,29.

N

- Naadelig, *adj. som der er Naade for*
 V 67,24.
 nagen, *adj. nøgen* 27,7. III 20,11.

nagenhedt, *en*, *Nøgenhed* III 22,15.
 nagge, *v. nage*, *pine* [276,24]
 II 18,11. 292,26. III 97,5 o.fl. ||
bære Nag til, klage over II 232,19.
 nandist, *s. Nannest* [Note til III
 207,18].
 nar, *konj. naar* || *eftersom, fordi*
 II 113,6. 172,22. III 44,25 o.fl.
 natwr, *s.* || *medfødt Ejendommeligh-*
hed IV 199,20 || *Sæd, Sperma*
 220,14 || *modt natwrin unatur-*
lig Utugt 202,9. 206,5. II 293,32.
 natwrlig, *adj.* || *n. mæster Filosof*
 23,12. 55,30. || *n. skell naturlige*
Grunde II 177,5.
 natte rey, *en*, *Nattesjov* III 120,9.
 natte wægtt, *en*, *Nattevaagen, Lig-*
vagt III 188,2.17.21.
 nedersteyet, *partc. nedsteget* IV
 215,4.
 needfald, *et*, *Fald, Fornedrelse* 72,
 12.
 neffst, *s. Revselse* II 43,29.
 neemme, *s. Sind, Sindelag* 69,6.7.
 nest, *adj. nærmest* 191,8. II 301,28.
 nydschab, *s. Gnieri* 210,10.
 nysindum, *adv. ni Gange (novies)*
 IV 269,23.
 nyde, *v. faa Lov til* 170,32. II 315,12
 || *have Gavn af* II 80,32. 250,3 o.fl.
 || *have Skade af* II 129,18. 302,4.
 V 61,6.
 nymære, *et*, *Fænomen* 246,14.
 nynne, *en*, *Nonne* III 182,18.
 næd, *et*, *Net* 127,20. 131,16. [265,
 21]. II 215,27. III 241,12. V 211,9.
 VI 167,16.
 nød, *en*, *Nødvendighed* || *aff n. nød-*
vendig [269,7. 271,12]. II 15,21.
 18,23. 38,19.22. V 313,2 o.fl.

nødtzwmn, *en*, *Vanskelighed* III 228,
 27.
 nødtz penning, *en*, *Nødskilling*
 V 75,28. 79,10. 91,17.
 nøffue, *adv. nøjagtig* II 60,16 ||
næppe II 13,16.
 nøije, *adj.* || *thet nøjeste saa bil-*
ligt som muligt III 130,22.

O

Obenbar, *adj. offentlig* II 65,25.
 III 12,26. V 239,24 o.fl.
 obenbare, *v. aabenbare* II 65,24 o.fl.
 obne, *v. blotte* V 286,2.
 offuerbuldre, *v. overfuse* V 274,17.
 277,15.
 offuerbødig, *adj. villig*.
 offuerflødig, *adj. rigelig* II 53,13.
 offuergaa, *v. overstige* 218,10. || *for-*
lade, gaa over til noget andet 194,2.
 || *ramme* III 75,23. V 33,6.
 offuergang, *en*, *Overtrædelse* 206,23.
 offuergiffue, *v. forlade, svipte* 197,
 25. II 43,11.
 offuerhænge, *v. være skæv, hælde til*
en Side 123,11 = V 218,20.
 offuermagt, *en*, *Øvrighed* 208,27.
 II 154,19. III 283,3 o.fl.
 offuerordt, *s. Praleri* III 90,27. ||
Haan, Spot IV 205,18.
 offuersee, *v. se fremover, forudse* 40,
 27. 76,13 || *gennemse, gennemlæse*
 107,8. II 131,10. || *ikke ænse*
 III 158,31. V 266,1.
 offwersckende, *v. udskælde, forbande*
 IV 134,31. 304,5.11.
 offuerskrige, *v. udskælde* V 276,25.
 offwersøge, *v. gennemsøge* 33,15.

- offuertred, *et*, *Overtrædelse* II 99, 31.
- offuerweije, *v. gennemtænke; partc.* offuerwegdt II 261,21.
- offwerwold, *s. Magtbud* 29,29. V 34,28 *o.fl.*
- offwerwunden, *partc. overbevist (convictus)* 134,8. 248,7. III 233, 17.
- ombære, *v. savne, undvære* 214,13. 235,21. III 6,3.
- omgaa, *v. gaa til Ende(?)* II 19,29.
- omhygge [omhugge], *et, Omhu* II 14,12. 138,6. 171,2. [V 91,16] *o.fl.*
- omkring døbe, *v. gendøbe* II 46,23.
- omslag, *et, smild Plan, Forholdsregel* 131,19. 245,30. II 71,2. III 67,3 *o.fl.* || (*udspekuleret*) *Udtryk, Omsvøb* 73,19. 243,12. II 314,15 *o.fl.* || *retorisk Figur* IV 302,21. V 259,14 || *List, Snedighed* 66,25. 71,28. II 131,14 *o.fl.*
- omstandendis, *partc. omkringstaaende* IV 240,8.
- omstrwget, *partc. strejft om* [II 36, 11].
- opheffweræ, *en, Ophavsmand* IV 311, 6.
- ophold, *et, Levebrød* III 159,15.22.
- oplegge, *s. Plan* 142,11. II 48,26.
- opnæffne, *v. opregne* 88,16.
- oprette, *v. rette, bøde paa* 12,17. 134,20.
- oprobe, *v. proklamere, forkynde* [278,5]. II 28,29. 44,29. 66,28 *o.fl.*
- opsette, *v. sætte, anbringe* IV 72,24. || *udsætte* V 260,25.
- opscriffue, *v. sende Opsigelsesbrev* II 88,1.
- opstandinde messer *en særlig Slags Messer* III 121,21.
- opstød, *et, Oprør, Mytteri* 36,3. 60,12. 105,8.
- optage, *v. iværksætte* 75,7.
- optemme, *v. opdrage* III 34,32.
- opwocte, *præt. af opwecke, v. opvække* V 20,3.
- orden, *et, Stand* II 184,5.
- ordgyding, *en, Ordgyder* II 49,14.
- ordinantz, *en, Ordning* II 237,24.
- orgesang, *en, Orgelspil* V 282,1.
- orkeløs, *adj. uden eller udelig til Arbejde* 31,7. 86,8. II 233,17 *o.fl.* || *o. embede* *Sinecure* I 108,5.
- orkeløshed, *en, Lediggang* 41,8. 105,12. II 150,22 *o.fl.*
1. orloff, *s. Fritagelse, Frihed* IV 321,12.
- orlog, 2. orloff, *s. Krig, Kamp* 53,19. 95,28. 195,17 *o.fl.* || *om aandelig Kamp* 50,5.
- orsage, *en, Aarsag, Grund* II 139,24 (*jf.* 103,12). 166,22. 208,10 *o.fl.* || *Anledning, Lejlighed* 63,17. II 217,32. III 156,15. V 92,7 *o.fl.* || *Paaskud* 157,26. II 21,8. 46,7 *o.fl.* || *Undskyldning* 189,30. II 30,20. 69,3 *o.fl.* || *For svar* II 85,3. 129,8; *rette o. Bevis for Uskyld* II 78,27. 88,6 || *falsk Mistanke* I 128,30.
- orsage, *adj. uskyldig* II 77,12. 94,16. 110,31.
- orsage, *v. undskyldte, forsvare* II 25, 11 *Marg.* 72,7. 74,30 *o.fl.*
- orsage bogh, *en, Forsvarsskrift* II 6,13. 86,13.
- orsagelig, *adj. undskyldelig* II 29,19. V 53,27 || *vel begrundet* V 51,12.

P

Paafwndhen, *partc. opdaget II 288, 4.*
 paa kall, *s. Paakaldelse 207,13 o.fl.*
 paamaning, *en, indtrængende Bøn III 112,21.*
 paasaffn, *en, Bestemmelse V 321,16.*
 paa tage, *v. gribe, anholde II 272, 24.*
 paffwiment, *s. Metalblanding 111, 22 (jf. Komm.).*
 parig, *adj. listig III 231,23.*
 parighed, *en, Snedighed III 278,30.*
 partiisck, *adj. sekterisk IV 119,4. 312,15 o.fl.*
 passy, *en, Lidelseshistorie 243,10. 256,13 o.fl.*
 paulwn, *s. Telt II 151,1.*
 penitentze, *en, Anger og Bod 205,4. II 219,2 o.fl.*
 pærseer, *s. Vinpenser III 43,3.*
 pijlere, *s. Støttepille III 274,11. IV 250,19.*
 pijne, *en, Straf (ogsaa Dødsstraf) 18,19. 119,1 ff. 131,4 o.fl.*
 pijne, *v. straffe 25,5. 111,17 o.fl.*
 plaggere, *en, Undertrykker V 303,7.*
 platt, *adv. aldeles, absolut III 267,2 o.fl.*
 platz, *s. Plage, Gêne 127,3.*
 platze, *v. plage, genere 126,7. 127,1. II 96,3 o.fl.*
 platzere, *v. haane, udskælde III 71,9. 140,28. 193,28 o.fl.*
 platzerij, *et, Plageri III 231,23.*
 pleijemestere, *en, kærlig Opdrager III 63,27. 212,2. V 69,26 o.fl.*
 plict, *en, Bod, Straf II 14,32. 76,29. 86,9 o.fl.*

plumphedt, *en, Raahed, Mangel paa Dannelse III 17,19. 33,12 o.fl.*
 pocker, *s. »den slemme Syge« (franzosen) 240,30. III 11,15. 207,9.*
 prampere, *v. prale, bramme IV 120, 29. 298,17.*
 prampering, *en, Bram og Brask II 303,13.*
 prebende, *s. gejstligt Len II 240,7.*
 prege, *v. kildre III 175,32. 185,15. V 290,24.*
 priapist, *se Komm. til IV 256,7.*
 prijlle madt, *s. Lækkerier II 232,22.*
 process, *en, Procession III 228,31.*
 profith, *en, Fordel 12,7. 13,14. 203,8.10 o.fl.*
 profitelig, *adj. fordelagtig 57,16 = V 150,15.*
 prop(p)ert, *adv. nøjagtig V 145,19. 232,7. 272,7.*
 prose, *s. rytmisk Kirkesang, Sekvens V 280,29.*
 prytsing, *s. præjsisk Øl II 91,17.*
 pwcken, *s. Trods V 290,9.*
 pwnd, *s. Vægtighed II 106,9.*
 pwnchtelige, *adv. Punkt for Punkt IV 132,11.*
 purgere, *v. rense III 164,31. V 19,24.*
 pwtt, *en, Pøl, Afgrund III 195,5-9.*
 pynthe, *en, (god) Stand, Orden 8,7. 60,20. II 106,27 o.fl.*
 pyntelig, *adj. veltalende II 206,19.*

Q

Qwald, *partc. kvalt (modsat: slagtet) IV 90,20. V 25,11.*
 qwandtzwiiis, *adv. (paa) Skrømt IV 178,2.*

quaterne, *en*, *Ark Papir* 5,14. II 9,1.

IV 11,13.

qwæg, *adj.* *levende* VI 165,12.

qwem, *adj.* *passende*, *passelig* IV 192,5. 218,24.

qwemhed, *en*, *det som sømmer sig* III 139,32.

qwemmelige, *adv.* *sømmeligt* (*decenter*) V 275,29.

qwertawse, *adj.* *tiende bomstille* V 311,18.

qwinne, *en*, *Kone* (*Hustru el. Enke*) 92,19. 98,7. III 169,13 o.fl.

qwim(d)sk, *adj.* *kvindagtig* 121,27 = V 217,3.

qwytt, *adj.* *kvit og fri*, *berøvet* V 242,29. 246,13.

R

Raad, *et* || *ij raads wiss til Raadslagning* II 81,8. III 3,7. 176,30 o.fl.

raffue, *v.* *vakle* II 117,7. 125,17. V 292,13 o.fl.

rake, *en*, *Hundehvalp* 247,4.

ram(m)e, *v.* *sørge for*, *fremme* (*consulere*) 22,19. 39,5 = V 131,23. II 178,20 o.fl.

reeb, *et* || *Strikke* (*laqueus*), *Hængning* 70,23. 108,26 = V 164,5. 203,22.

recess, *en*, *Haandfæstning* II 88,16. V 10,30. 90,17 o.fl.

1. recke, *v.* *strække*, *forlænge* II 224,1. 284,18 || *stramme* V 266,18. || *r.* *sin halss blive halshugget* II 103,8.

2. recke, *v.* *slaa til*, *være nok* III 27,10.

redelig, *adj.* *gennemtænkt*, *klar* 36,27. 77,24. II 303,24 o.fl.

redelighet, *en*, *sund Fornuft* II 212,11 IV 225,30 o.fl.

reffuegrime, *en*, *Rævemaske?* (*snarere Fejl for rædegrime Skræmmebillede*) III 139,28.

regill, *en*, *Rettesnor*, *Lineal* 115,18. 21. III 168,25.

reenhedt, *en*, *Kyskhed* II 216,25. V 82,5 o.fl.

reenlegh, *adj.* *ren* 20,31 o.fl.

render, *s.*, *se Komm.* II 27,16.

renthe, *en*, *fast Indkomst* 110,32. 122,32. II 149,2 o.fl.

reppe, *v.* *gentage*, *oprippe* II 301,19. III 253,18. V 320,22 o.fl.

ret, *s.* *Domstol* || *sige retten udaff afsige Dommen* V 56,18 || *sætthe i rætthe overlade til Rettens Afgørelse* I 150,22.

rette, *v.* *damme* II 196,17. || *r.* *seg bedre sig* III 62,16.32.

rettere, *en*, *Straffedommer* [267,1]. II 33,28.

rettere ting, *et*, *Domstol* II 7,14.

reyse, *en* || [*Gang* 266,24, *sv. resa*] || *wedt beholden r. i god Behold* II 217,3 || *segle sin egen r. sejle sin egen Sø* III 162,20.

reysenær, *s.* *Rytteri* 46,7. 47,16. II 106,6. V 138,29.

ribalde, *en*, *Bandit* [279,1].

ribbæ, *v.* *rage*, *rive* IV 290,1.

righe, *et*, *Land*, *Rige* 14,1 o.fl. || *Regeringsmagt* 11,21. 34,31 o.fl.

rindhe, *v.* *rinde*, *strømme* (*om Vand o.l.*) 35,30 = V 128,15 o.fl.

ringere, *adv.* *til lavere Pris* IV 195,11.

robe, *v.* *raabe*, *brøle* 48,29 o.fl. ||

r. imod *opponere* 129,7. || r. till bage *tilbagekalde* 188,7.

rod, en || *pl.* røder *Ophav, Begyndelse* II 200,13. 302,26.

rooff, *et, Rov (præda)* || roff oc tag *Røveri* III 209,11. 282,28.

rocke, *v.* rokke, *ryste* V 265,20. 266,21.

rompe, *en, Hale, Krusedulle paa Melodi* V 282,13.

rwffere, *en, Ruffer* V 216,10.

rumoor, *en, Larm, Bulder* III 205,30.

rwmore, *v.* buldre, *larme* V 192,8.

rwn(d), *adj.* villig, *gamild* 110,8. 210,6. II 31,14 o.fl. || *aabenlys, klar* IV 310,12. V 17,29.

rwndelige, *adv.* frit, *gamildt* 84,23. 95,1 o.fl. || *rent ud* II 121,31. 122,2. III 60,1. 242,14.

rwn(d)hedt, *en, Gamildhed* 16,28. 95,14. III 11,27 o.fl.

ry, *s.* *Uldtæppe* III 67,6.

ryg, *en* || til rygge *tilbage* II 216,16.

rygge, *v.* gøre *ugjort* 188,10. III 153,27.

rytter, *en, Lejesoldat* 121,11. II 26,17. 65,15. III 226,25 o.fl.

rædhe, *v.* *forskrække* 67,23. || *rædis frygtes* 35,13. 43,17 || *frygte* 35,14. 55,12. 206,28. 218,1. V 99,10.

ræd(d)elig, *adj.* *frygtelig* 22,10. 35,15.

rædsle, *en, Frygt* 35,14. 116,20 o.fl.

røne god, *adj.* *prøvet som god* III 23,29.

røre, *v.* *bevæge* III 135,11 o.fl.

rørende gotz, *s.* *Lesære* II 188,29.

røst, *en, Stemme, Røst* II 325,4 o.fl. || *Udtalelse, Ytring* I 31,18. 67,6.7. 77,29 o.fl. || *Afstemning* 11,2.

S

Saar, *adv.* *saare, meget* 227,6.

saar, *adj.* *saarfuld* III 1,1.

sacrament, *et* || *med Biklang af den opr. Betydning »Faneed«* I 27,22. V 120,5. 264,13, *jf.* *Komm.*

saffin, *se* *sagn*.

saffne, *v.* *samle, forene* II 82,8. V 171,10. *Jf.* *samble, samne*.

sag, *en* [sack 273,17] || *Aarsag, Grund* 79,14. 146,7. V 289,4 o.fl.

sagefald, *s.* *Retsbøde* III 18,26. 239,21. V 227,3.

sagis, *v.* *anklages* II 5,30.

sagn, sauffin, *s.* *Udsagn* 170,28. III 73,6.

sagte, *v.* *dæmpe, mildne* 104,4. 108,7. IV 50,27. 107,26 o.fl.

sagvolder, *en, Anklager* V 56,20.

salig, *adj.* *lykkebringende* 73,6 o.fl.

salige, *adv.* *til Gavn (salubriter)* 124,19 f. 126,12.

salighed, *en, Lykke* 47,4 o.fl.

samble, *v.* *forene* V 225,19. *Jf.* *saffne*.

samburdt, sambyrd, *s.* *Enighed* II 160,3. 251,31. 260,29. || *Samtykke* IV 222,5.

samburdt, *adj.* *enig* II 202,28. 226,28. III 70,3.

sambyrde, samburde, *v.* *enes, samtykke* II 75,23. 77,29. 125,32. IV 307,30 o.fl.

samfwnedt, *s.* *Sammenslutning, Munkeorden* II 128,11. 208,11.

samlaw, *s.* *Samsfund* II 208,11.

samlegge, *en, Sammenføjelse* III 200,16. 264,32. IV 120,19. || *Indsamling, Kollekt* III 230,16. IV 281,25.

- 285,25 o.fl. || *Symbol, Trosbekendelse II 263,4. IV 50,4. 157,2.*
 sammeledis, *adv. ligeledes IV 240,9. 261,15 o.fl.*
- samne, *v. forene II 16,25. Jf. saffine.*
 sand-, *jf. send-*.
- sandelig, *adj. sandsynlig II 15,12.*
 sand mend, *s. Sandhedsvidner 7,4. II 122,2.*
- sandtze, *v. forstaa III 155,1. IV 11,22. 156,22.*
- see, *v. || s. offwer, overse, ikke agte 151,10 || s. seg om staa til Ansvar for II 67,13. 195,13.*
- seedt (*ogsaa siidt, sæd*) *en, Sæd, Skik 170,31. II 41,29. 135,27 o.fl.*
 sædelige, *adv. lempeligt, stilfærdigt (paulatim) V 265,27,28.*
- sædelighed, *en, Lempe, Sagtmodighed III 144,13.*
- seekjir, *adj. sikker III 152,4.*
- selskaff, *et, Sammenslutning II 319, 16. IV 125,1.*
- selsswold [*sielfswold IV 177,26; sel(ff)uoldt IV 296,20. V 11,20. 70,4 o.fl.*] *s. Selvrædighed, Trods 15,5. 97,27. III 212,13. V 320, 11 o.fl.*
- semie, *s. Enighed [262,6].*
- sencke, *v. drukne 169,25,31.*
- sencklede, *s. Sengeklæder III 67,7.*
- sendelige, *adv. i Sandhed 12,6. 208,2. 227,10. II 175,21 o.fl.*
- sændsaffue, sandtsaffue, *en, Historie, Fortælling III 117,15. IV 190,30.*
- sententze, *s. Mening, Hang V 46, 29.*
- sætt, *s. Ordning IV 144,30. V 24, 21 o.fl.*
1. setthe, *v. sætte || anbringe, anvende 112,13 || ?sætte paa Spil, ?drikke III 226,32.*
2. sette, *v. sæde, betyde V 271,4. siidt, se seedt.*
- siden, *adv. || end s. (oc sien 52, 17; end si(g)e III 244,22. IV 20,21. 96,16. V 98,29 o.fl.; [huad sigen IV 154,8. 160,26]) end mindre II 80,21. 109,8 o.fl. || langt mere II 267,29.*
- siidendis embede, *s. stillesiddende Haandværk V 217,14.*
- sije, *v. sige 194,27. 198,24 o.fl. || s. aff vrage 140,1.*
- sielegemme, *et, Værn for Sjælen V 54,6.*
- sijelse, *en, Udsagn 115,10. 197,16. || Afgørelse III 25,3.*
- syelig, *adj. som kan siges 192,13.*
- si(g)nelse, *en, Signen, Signeri 196, 27. 227,29.*
- sict, *s. Anklage (?) 172,28 (eller = følg?).*
- siigte, *et, Blik (oculus) III 279, 16.*
- simpell, *adj. enfoldig, indskrænket II 8,11. 12,26. V 274,22 o.fl.*
- simpelhedt, *en, Enfold, Uforstand II 143,10. 240,23. V 67,20 o.fl.*
- sindt, *et, Sans, Sanser 205,14. III 95,3. 258,28. V 298,12. || Mening, Forstand II 15,32. 245,30. 278,23. || Sind, Sindelag I 167,8. II 276, 11. IV 21,10.*
- sindig, *adj. sanset, forstandig II 282, 17,31. IV 202,26.*
- sijss(s)e, *en, Accise, Told 170,16. V 205,16 o.fl.*
- sijssse, *v. betale Told 171,3. II 14,4.*

sisingh, *en*, *Accise* 110,19. 121,2.
 siwglig, *adj.* *sygelig* || »menstruata«
IV 65,14.
 siwnsk, *adj.* *skarpsynet* *IV* 140,25.
 skabning, *en*, *Skikkelse*, *Ydre* 239,30.
 schaffe, *v.* || *skabe* *V* 26,23.
 schaffere, *en*, *Skaber* *III* 126,27 ||
Tilvebringer *V* 43,10.
 skalkhed, *en*, *Ondskab* 136,31. *IV*
 295,30. *V* 11,21 *o.fl.*
 skamfute, *v.* *forhaane* *IV* 17,17.
 skamfæring, *en*, *Ødelæggelse* *II* 277,
 15.
 skarffue, *v.* *udbedre* *III* 177,18.
 178,8. *V* 51,17 *o.fl.*
 skarffwning, *en*, *Udbedring* *III* 226,4.
 skattere, *en*, *Udsuger* *III* 141,17.
 skee, *v.* || *lide* *III* 176,31.
 sk(i)eff, *en*, *Skæve*, *Ubetydelighed*
IV 139,14.17.21.
 schieffning, *en*, *Skebne* *IV* 182,3.17.
 1. skell, *et*, *Forskel* 148,18. *II* 62,13.
 112,4.
 2. skell, *et*, *Forstand*, *fornuftig Grund*,
Rimelighed 53,1. 59,29. *II* 7,19.
V 58,13 *o.fl.*
 skielde, *v.* *klinge* *IV* 133,19.
 skiel(l)ig, *adj.* *velbetænkt*, *velbegrun-*
det 30,5. 105,16. *II* 253,12 *o.fl.* ||
tænkende, *fornuftig* *II* 209,32. *V* 52,
 25. || *kompar.* *skelligere bedre*
begrundet *V* 318,19 || *skelig sag*
god Grund *V* 4,26.
 sckiels, *adj.* *fornuftig* *IV* 203,27.
 [skelueng, *s.* *Forskel* 262,4].
 skemptelige, *adv.* *uden Alvor* *III*
 264,1. *Jf.* *skimpt*.
 skenck, *en*, *Foræring* *III* 77,20.22.
 schiendere, *en*, *Skændegæst* *V* 72,
 11.

skends, *adj.* *skammelig* *II* 58,16.
III 86,25. *IV* 219,8 *o.fl.*
 scherff, *et*, *lille Skilling* *V* 77,13.
 skerm, *en*, *Befæstning* *III* 36,2.
 skick, *et*, *Skik* || *Indstiftelse*, *Anord-*
ning *V* 65,8 *o.fl.*
 skicke, *et*, *Ordning*, *Tilstand* 8,7.
II 106,30 *o.fl.* || *Indstiftelse*, *For-*
ordning *II* 47,29. 104,31 *o.fl.*
 skicke, *v.* *ordne*, *indrette* 149,32. 243,
 24.26. *II* 189,11 *o.fl.* || *ansætte*
 6,22. 14,9. *II* 160,2 *o.fl.*
 schickelige *fwnd*, *s.* *praktiske Ind-*
retninger *V* 68,32.
 skickilse, *et*, *Tilstand* 7322, 114,20 ||
Ordning, *Indstiftelse* 35,27. 79,20.
 skiiff, *s.* *Ombytning*, *Forandring* *III*
 222,1. *V* 88,2.
 skiffte, *v.* *skifte*, *fordele* *II* 3,5.
 244,2. *IV* 37,4 *o.fl.*
 skifftelige, *adv.* *ved Uddeling* *III*
 81,7.
 skilsmesse, *en*, *Forskel* 85,14. 89,25.
 148,15.
 skympt, *s.* *Skæmt*, *Lystighed* 244,21.
 skijn, *et*, *Udseende* *II* 295,20. *III* 73,8
 || (*falsk*) *Skin* *III* 210,6. 255,26.
 280,5.6.
 skijnbarlig, *adj.* *øjensynlig* *II* 97,15.
 250,20. *IV* 294,32 *o.fl.* || *haand-*
gribelig (materialis) *IV* 265,32.
 266,9.
 skiude, *v.* *skyde* || *s.* *seg till skyde*
sig ind under, *appellere til* *II* 48,18
 || *s.* *sith skell d. s.* *II* 105,24.
 skiwill, *et*, *Skjulested* *IV* 209,11.
 skiwle, *v.* *dølge* 49,2 [skyla 265,22].
Jf. *skule*.
 skiws, *v.* *skys*, *undgaas* *II* 174,17.
 skode, *v.* *beskue* *III* 23,25. 261,6.

- skoffue, *v. udpynte* III 221,7.
 scole, *en, Skole*, V 74,10 || *Univer-*
sitet V 21,8. 33,11 || *Skolastikken,*
den skolastiske Lærdom IV 156,
 9.19. 165,3 o.fl.
 skone, *v. skaane, undskyldte* II 122,7.
 313,15.
 skrabe, *v. strigle* III 131,1.
 screff, *s. s. oc had »odium«* 99,5 =
 V 193,15. VI 168,1.
 schrægelig, *adj. svag(?)* V 87,3.
 skreppe, *v. raabe op* II 125,26.
 skreppere, *en, Pralhans* II 65,29.
 skrepperi, *et, Skryden* II 300,1.
 skricker latther, *en, Skoggerlatter* II
 125,3.
 skriftelig, *adj. hjemlet ved Skriften*
 III 233,27.
 skrokke, *v. kagle(?)* III 154,28. *Se*
Komm.
 skræder, *s. Skrællinger, Affald* III
 20,10.
 skrømpet, *et, Hykleri* III 191,1. 229,
 31. IV 279,16 o.fl.
 skrømpete, *v. hykle* III 283,24.
 skrømpetelig, *adj. hyklet* IV 146,23.
 147,7. 289,14.
 skrømptere, [skremptere IV 4,23],
en, Hykler, Bedrager III 99,5. IV
 256,3. V 70,18 o.fl.
 skrømpterij, *et, Hykleri* III 121,28.
 133,6. IV 147,3.
 skudtzmaall, *et, Vidnesbyrd* II 105,
 23. III 252,25. || *Henskyden, Ap-*
pel III 26,15. 133,29. V 56,9 o.fl.
 skuffelig, *adj. unyttig (ineptus)*
 V 276,13.
 skwæge, *en, Spejlbillede* IV 93,20.
 169,9. || *Skygge (umbra)* IV 233,
 28.32.
 sckuggelig, *adj. — s. ting Spejlbil-*
leder IV 56,29.
 skule, *v. skjule* 201,6.
 squalder, *s. Sladder* V 20,25. 163,32.
 squaldre, *v. føre løs Snak* 23,10.
 V 284,17 o.fl.
 skwitzer, *en, Svejtsjer* 155,26 = Swyt-
 zer V 253,6.
 sckygge, *s. Skjul* IV 148,22 || *Paa-*
skud IV 151,15.
 skynde, *v. tilskynde, drive* II 7,12.
 skære, *v. rense* II 311,13.32. 316,26.
 III 196,18.26.
 skærilse, *en, Renselse* II 311,29.
 skiøde, *s. Opmærksomhed, Agt* V
 277,12.
 1. skøde, *v. agte, tage Hensyn til*
 89,24. 240,1.
 2. sckiøde, *v. tilskøde* IV 287,5.
 skødning (skønning IV 285,28;
 skiøding IV 210,30), *en, Tilskud,*
Sammenskud II 189,3. III 224,11.
 IV 285,26 o.fl.
 skiøling, *en, Konfiskation, Exekution*
 IV 302,1 V 10,26. 21,29. 22,14.
 skiør(d)e, *v. opløse* IV 57,29. V 257,
 5. 279,32.
 sckiøtt, *adv. snart* IV 24,4.
 slaa, *v. || s. oppaa foretage sig*
 39,18. II 199,19. || *s. wndher*
fortie II 87,22.
 slabskeg, *et, Overskæg* III 108,11.
 slagh, *et || biwdhe till slags ud-*
fordre 19,20.
 slagbrandt, slawbrandt *en, Fælde,*
Anstødssten, Forargelse (offendicu-
lum) IV 53,4. 136,12. 148,12.
 196,3. 255,32.
 sleg, *s. Sleskhed* 204,10.
 slegtelige, *adv. i Stamtafle* IV 132,5.

slem, *adj.* skammelig, væmmelig 24,23. 34,25. 69,12.14 o.fl.
 sleemhed, *en*, Usselhed, Skarnagtighed 21,11. 121,4.
 slett, *adj.* glat, sleben II 35,17.22. 45,7.
 sliide seg, *v.* lade sig nøje III 176,3.
 slotzlogh, *en*, Kommandantskab II 95,6.
 slwgh, *en*, Sturk IV 12,6. || Svælg (Charybdis) IV 198,23. Se vijnslwgh.
 smaahed, *en*, Forsmædelse III 88, 17.
 smijtte, *en*, Plet, Smuds 205,11. II 316,27. IV 137,5.
 smwgensæt, *s.* Bestikkelse 29,32. 67,24. 74,14. V 80,11 o.fl.
 smycke, *s.* pyntelig Talemaade, Floskel IV 219,7. 258,8. 273,21. 298,16.
 smyckerij, *et*, Pragt, Pynt 102,9.22. 143,2. 202,25 o.fl.
 smærre, *kompar.* mindre 20,10 = V 112,24: smærre.
 smørie, *en*, Salve, Olie 74,22. 119,11. III 8,27. 22,12.
 smørie, *v.* salve III 22,16. 265,30. || *partic.* smwrđ salvet II 89,6.30; *konfirmeret* I 28,4.
 smørilse, *en* || then siiste *s.* Døds-sakramentet III 265,23.
 snaphane, *en*, Maroder, Ransmand II 65,16. III 10,7. IV 139,1.
 sned, sniidt, *s.* List (dolus, astus) IV 222,2. 291,22. 298,14.
 snybbe, *en* Irettesettelse, »Næse« V 182,22. 208,3 Marg.
 snibbedrug, *adj.* skarptunget III 177,27.

snijmen, *se* forsnijmen.
 snyg, *adj.* pyntelig II 296,30.
 soin 158,27, *se* Komm.
 sold, sool, *en*, Sold, Løn IV 284,27. V 33,28.
 som, *adj.* nogen, somme III 217,20. [sommelig, *adj.* — Fejl for sømmelig? V 53,20 o.fl.].
 sorth, soortt, *adj.* sort, skrækind-jagende 41,19 = V 134,3. || The soorte bønder *d. v. s.* Bønderne fra Schwarzwald III 240,16 (VI 106,1).
 sotthe, *adj.* enige, forligte 172,6.
 spag, *adj.* tam; *n.* spakt 11,7.
 spandt, *en*, Spænde II 145,4.
 sparlige, *adv.* sparsommeligt 113,4 = V 208,6.
 sparsom, *adj.* sparsommelig 111,12 = V 206,9.
 spel, *s.* Spil || brwge speelid spille *en* Hovedrolle 81,17.
 spilde, *v.* forspilde, gøre forgæves 231,26. III 20,2.
 spyse, *v.* bespise, nære 234,4. II 165, 20. IV 107,17.
 sprecke, *v.* revne III 71,13.
 sprock, *et*, Ordsprog V 312,28.
 sprockelige, *adv.* som Ordsprog III 119,27. IV 136,23. V 55,22.
 staa, *v.* || koste 148,27. 149,17. V 245,24. || anstaa, passe sig for I 49,28. 128,24. 130,18. || *s.* for ordt *se* Komm. til II 168, 27.
 staadere, *en*, Stodder 171,24 [275,27. 279,1]. II 289,7.
 staallspegle, *s.* Spejle (af slebet Staal, specula) V 262,18.
 stackarl, *en*, Tigger II 186,28.

- stadt, *en*, *Stad* II 7,8 o.fl.; *pl.* steder
V 276,11; *stæder* *V* 105,25.
 [stadhga, *v.* *bestemme* 275,1].
 stadthold, *s.* *Repræsentation*, *Em-*
bedspost IV 149,23. *V* 3,13.19.
1. stath, *en*, *Stand*, *Stilling* 6,22.
189,3. II 114,23 o.fl.
2. stat, *en*, *Stads*, *Pragt* 16,19.
II 147,5. 148,1 o.fl.
- statgjirighed, *en*, *Pragthlyst* (*ambi-*
tio) III 147,10. *V* 261,1.
- steckere, *kompar.* *kortere* 33,6. III
 163,31.
- stømme, *en*, *Stamme*, *Slægt* II 294,6.
V 102,7. 265,4.
- stømme, *et*, *Røst* III 116,1.20.
IV 80,26. *V* 311,21.
- stemple effter, *v.* *trakte efter*, *søge at*
faa III 209,27. 281,5. IV 289,15.
V 50,9.
- stenckesteen, *en*, *Vievandskar* III
 138,6.
- sterth, *en*, *Hale* II 13,27.
- stijckin, *adj.* *irritabel* II 322,3.
- stijff, *adj.* *i fast Tilstand* II 321,24.
- stigt, *et*, *Stift*, *Bispedømme* II 167,28.
 III 146,9.
- stiigte, *v.* *indstifte*, *oprette* III 3,7.
IV 4,10. *V* 301,9 o.fl.
- stindt, *adj.* *stiv*, *stivsindet* II 248,17.
- stinge, *v.* *stikke* 255,23. II 13,27.
 III 168,18.
- stiørte, *se* *størte*.
- stock, *en*, *Træstok* || *Fangeblok* 118,3.
 1. stoppe, *v.* *lukke* II 125,13. 228,
 29. 308,16. || *skjule*(?) II 135,23.
2. stoppe efter, *v.* *sigte paa*, *holde*
sig nøje til III 120,24. 248,7.
IV 8,3. *V* 12,22.
- straatrøffuere, *en*, *Stimand* III 10,6.
- straff, *en*, *Dadel* 14,10 o.fl.
- straffe, *v.* *dadle*, *gendrive* 84,8. 199,
 12. II 10,5. 78,10 o.fl.
- straffelig, *adj.* *dadelværdig* II 58,10.
 109,6.
- strag, *adj.* *stiv*, *trodsig* II 27,3. 231,9.
V 46,10 o.fl.
- straghedt, *en*, *Stivsind*, *Trods* II
 16,2. 313,21. III 134,32 o.fl.
- strand, *en*, *Hav* 126,21 ff., 138,11.
 145,10.
- stranbredth, *en*, *Strand* 145,5.
- streng, *en*, *Reb* *V* 261,10; *jf.* *rette*
streng || *Violinstreng* *V* 320,2.
- streng, *v.* *fare haardt frem*, *twinge*
II 38,28. 155,20. III 11,26 o.fl. ||
gaa haardt i Rette IV 74,23.
- stwbe, *v.* *kagstryge* II 78,15. IV 23,
 19.
- stwim, *adj.* *mut*, *tvær* 54,10. 233,4
 o.fl. || *stum*, *umælende* *V* 137,31
 (= *dwimme* I 45,6) || *stumme*
synder 202,10. 206,5, *se* *Komm.*
- stwimhed, *en*, *Tværhed* 101,11. III
 219,25. 254,24.
- stwimpe, *s.* *lille Stykke* II 32,16.
- styld, *s.* *Tyveri* 123,25 (= *V* 219,3).
 205,21.
- stytthe, *en*, *Billedstøtte* 14,21.
- stæckere, *se* *steckere*.
- støckelige, *adv.* *stykkevis* *V* 299,12.
- støde, *v.* || *s.* *paa stemme med*, *passé*
til II 292,26. 313,7. III 229,12.
- størte, *stiørte*, *v.* *udgyde* II 5,26.
 81,29. 225,1. *Jf.* *wdstørte*.
- swbe, *v.* *drikke* IV 284,29.
- subtilig, *adj.* *underfundig* II 82,10.
 317,22 o.fl.
- subtilighed, *en*, *Dybsindighed* II 70,
 24.27.

- sue, *v. die* IV 5,8.
 sammelige, *adv. kort og godt* III 81, 28. 132,10. IV 31,19 o.fl.
 summere, *v. opsummere* 215,21. II 206,28. 207,2.
 swrfittighed, *en, Gerrighed* II 148,6. 218,16. III 142,29 o.fl.
 swrnis, *v. blive sur* IV 216,29.
 swaager, *swoer adj. tung, frygtelig* 154,21. 158,5. II 178,1 o.fl.
 swalder, *s. = sqwalder* 70,18.
 swaldre, *v. = sqwaldre* 122,2.
 sware, *v. || s. till svare paa* 113,25.
 swede, *s. Sve* III 22,1. 266,10.
 sweem, *s. Svømmen* IV 186,24.
 swene, *s. Soldater* 53,18. 101,16 = V 195,27.
 swencke, *s. Omsvøb, Kneb* III 66,15. 117,16. 151,6 o.fl. || *kunstige Talemaader, »Figurer«* IV 225,16. 302,21. 314,18.
 swickte, *v. baje sig, give efter* 106,27.
 suoffuerskab, *et, Svogerskab* V 249,19.
 swowisk, *adj. schwabisk* 155,26.
 swoijer, *s. besvogret* 141,2.
 synderlig, *adj. særskilt, privat* V 281,32.
 syndewæren, *en, Beskyttelse mod Synd* III 229,27. 244,24.
 synie, *se sønie*.
 synt, *adj. synligt* 171,26.
 sætt, *se sett*.
 sødme, *v. blive sød* 254,9.
 sønie, *synie, v. nægte, afslaa* 86,22. III 6,3. IV 294,10. V 180,24.
- T**
- Taager, *et, Fiskegarn* II 111,20.
 taal, *et, Taalmod* 231,25. 236,12. 252,21. V 7,14 o.fl. || *Taalsomhed* II 191,14.
 taar, *adj. tør* III 268,6 o.fl.
 taare, *v. turde* 89,15. IV 135,27. V 137,1 o.fl. *Andre Former: tor* V 25,18; *tøre* I 44,12.15; *præt. torde, taarde* V 25,14.16.
 tacknemmelig, *adj. || kær, elsket* 8,21. II 40,15 o.fl.
 tacknemmelighedt, *en, Kærlighed* 207,20 o.fl.
 taghe, *v. || t. seg offuer paatage sig* 44,30.
 1. tall, *et, Tale, Omtale* 194,8; *jf. fortal*.
 2. tall, *et, Flok, Antal* IV 142,2. 224,27 o.fl.
 tee seg, *v. vise sig* IV 243,2.
 teckis, *v. finde Bifald hos* 24,17.
 terff, *s. Tarv, Fornødenhed* II 260,14. 277,32 o.fl.
 terffue god, *adj. gavnlig* III 17,17.
 terffuelig, *adj. nyttig, tjenlig* II 269, 11. IV 75,26.
 textelig, *adj. bogstavelig* IV 167,30. 234,28.
 tha, *ther osv., se under da, der osv.*
 tiider, *s. Tidelæsning, horæ* III 210, 19; *jf. dagstider*.
 tidsel, *se Sprogl. Bem.* 207.
 tijds fordrefft, *s. Tidsfordriv* 211, 26.
 tiene, *v.; præ. ind. tien* IV 283, 14.
 tienere, *en || Diakon* IV 308,28.
 tiffuerij, *et, Tyveri* 203,5.
 tillbwnden, *part. forbunden, hengen* 52,16 = V 145,9.
 tilfald, *s. Tilslutning* V 32,20. 60,5.
 tillfeldig, *adj. hengiven* III 243,20.

- til fornætt, *adv. forhen* II 287,24. IV 170,25 o.fl. — ogsaa till forne.
 || *forud, som sin Forret* II 238,18.
- tillføje, *v. tilføje* IV 227,24.
- tillhang, *s. Tilslutning* V 12,4.
- tilkræffue, *v. opfordre* II 206,20.
- tilladilse, *en, Tilskikkelse* II 5,29.
- tillsaffn, *en, Løfte* III 136,29. 265,14 o.fl.
- tillsætt, *s. Tilføjelse* III 129,11. || *Ordning* IV 308,32 o.fl.
- tilstaa, *v. stunde til* II 190,23. 309,22. IV 31,28.
- tillstand, *s. Godkendelse* III 148,26.
- til velde, *v. tage med Magt* [II 13,19]. III 202,25.
- timelig, *adj. betimelig, gunstig* 95,4. 235,26. II 281,28 o.fl. || *jordisk* II 317,5.32 o.fl. || *?midlertidig* II 304,19.
- titell, *en, Navn, Benævnelse* 23,4. 52,20. 107,27 o.fl.
- tobringere, *en, Anstifter* IV 201,31.
- toijll, *en, Told* 121,1.
- torngæmere, *en, Fangevogter* V 291,6.
- totte, *se tycke*.
- traa, *adj. udholdende* II 257,21.24.
- trachtere, *v. behandle* IV 237,24. 272,27 o.fl.
- trade, *v. (?Fejl for) træde* III 275,30.
- tratz, *en, Trods* IV 120,22. 262,5. V 16,5 o.fl. — ogsaa traatz V 23,6.
- tradtze, *v. trodse* III 61,25. IV 96,27.
- trengte, *v. tugte, ave* III 214,22 || *tinge, nøde* I 91,5. 119,12. III 219,11. V 308,4 o.fl. || t. til behøve I 95,29.
- trengsill, *en, Tvang, Nød* 250,20. II 149,12. IV 94,9 o.fl.
- tretachtelige, *adv. kivagtig* IV 209,26.
- trætte, *en, Tvist* III 172,2.
- trætte strengh, *en, Dragreb mellem kæmpende* V 266,17.
- tribulatz, *en, Nød, Plage* III 197,16. 199,2. 270,33 o.fl.
- tro, *v. || tro till betro* 16,8.11. 141,30 o.fl.
- trofast, *adj. troende, kristen* IV 40,5. 49,15. 252,3 (*se Komm.*) o.fl.
- troldt, *et, Trold, Djævel* II 141,13. 193,26.
- troldoms ring, *en, Tryllering* 97,14 = V 191,25.
- troløs, *adj. uden Tro* IV 176,20.
- trw, trwff, *s. Trusel* 78,27. II 161,18. IV 120,22. 314,12.
- trwffsill, *en, Trusel* 82,18 = trusill V 176,15 — trwtzel V 143,22.
- trwffwe, *v. true* IV 52,19. 96,27.
- trwsere, *v. true, knuge* III 87,30. 270,32 o.fl.
- trwtzel, *se trwffsill*.
- tryde, *v. slippe op* II 220,30.
- træffwe, *v. famle* IV 163,31.
- treffwere, *en, Famler, vaklende* IV 164,7.
- træleri, *s. Slavearbejde* V 137,6.
- trække, *v. »presse», bruge søgt Fortolkning* III 134,31. 151,6. 246,21. || t. seg hage sig fast ved V 61,12.
- trøg, *adj. tryg* II 180,6.
- trøgle, *v. tigge* II 32,16.
- trøglere, *en, Tigger* [275,27]. II 289,7. III 25,21.
- trøglერი, *et, Tiggeri* III 131,7.
- trøst, *en, Støtte, Hjælp* 56,25. II 163,6. V 51,6 o.fl. || paa en godt t. med god Samvittighed II 223,10—11.

trøstig, *adj.* støttende, *paalidelig* V 29,11. 30,5 o.fl.
 tuctelig, *adj.* tilbørlig, *passende* III 84,10. IV 203,18.
 twctemestere, *en*, *Skolemester*, *Opdrager* III 210,22. 215,20.
 tuctig, *adj.* tilbørlig, *anstændig* III 84,26. 141,29.
 twngferdig, *adj.* *besværet*, *frugtsommelig* V 282,23.
 twrfftig, *se* tørrfftig.
 twyffell, *s.* *Tvivil* 224,28.
 twijll, *et*, *Tvivil* 224,24.
 twijle, *v.* *tvivle* V 287,26.
 twillagtig, *adj.* *twivlsom*, *tvetydig* 63,31.
 twinge, *v.* *plage* 111,21.
 twære, *v.* *staa imod* II 163,7.
 tycke, *tøcke* *v.* *synes*; *præt.* *totte* II 166,11. III 177,8. V 240,6. ||
 lade seg t. *prale med noget* II 89,25. III 212,21. 216,9. V 65,30.
 tyngte, *en*, *Byrde*, *Besvær* 38,2.15. 70,13. 238,4 o.fl.
 tyngte, *v.* *betyngte* 42,26.
 tyswer, *tøswer*, *adv.* *to Gange*, *dobbelt* 126,31 = V 222,14. II 89,4. III 168,14.
 tyst, *s.*? *Twist?* (*if.* *lack* IV 168,9). VI 167,6.
 tytte, *tøtte*, *v.* *puffe*, *skubbe* 255,18. II 154,6.
 tæden, *adv.*, *se* deden.
 thære, *v.* *ødsle*, *øde* 52,4.
 thæringdis, *partic.* *ødsel* 145,23.
 tæring, *en*, *Bekostning*, *Ødselhed* 122, 15. II 270,16 o.fl.
 tøcke, *se* tycke.
 tøre, *se* taare.

tørrff, *s.* *Torv* || *till tørrffue til Torus* 170,24.
 tørrffue, *v.* *behøve* 211,26; *if.* *terff*, *s.* *og flg.*
 tørrfftig, *adj.* *trængende* 218,8. II 245, 32. III 228,13 — *ogsaa* *twrrfftig* III 228,9; *taartig* III 18,25.
 twrrfflighed, *en*, *Behov* III 228,13. [*tørteløs*, *adj.* *unyttig* IV 9,26.]
 tøswer, *tøtte*, *se* ty.

U

Ubegrwndelig, *adj.* *urandsagelig* II 42,27.
 wbehaffuelig, *adj.* (= *misteckelig*) IV 64,17.
 wbelefflige, *adv.* *umenneskelig* V 237, 20; *if.* *umannelige*.
 wbeqwemmelige, *adv.* *paa daarlig Maade* (*nequiter*) 52,4.
 wbeseedt, *adj.* *uventet* 240,24. II 273, 29.
 wbeschedelige, *adv.* *uden ordentlig Begrundelse* III 243,4. IV 179,4.
 wbeskemmidt, *adj.* *skamløs* II 1,4. 320,1.
 wbesmittelig, *adj.* *fejlfri*, *lydeløs* IV 39,9.18.25.
 wbesmittet, *adj.* *pletfri* IV 39,26.
 wbetackt 217,26, *se* *Komm.*
 vbetencht, *adj.* *uden ens Vidende* IV 103,5.
 wbewa(a)rid, *adj.* *uden Forbindelse (med)*, *udelagtig* (i) 92,18. 138, 18. II 71,6. 74,1 o.fl.
 ublug, *adj.* *skamløs* V 22,20.
 wbluelige, *adv.* *skamløst* 203,2. IV 320,6.

- wbrødig, *adj.* uskyldig II 87,10.
 vberlig, *adj.* uudholdelig IV 150,18.
 wberlighed, *en, upassende Ting* III 265,28.
 wdbryde, *v. bære (Frukt), lade spire frem* IV 153,22. 158,28. 159,10.
 wdbudt, *et, Udskrivning til Krig* III 15,4.
 wdelte, *v. uddrive* 17,27. 80,31. 228,3 o.fl.
 wderffwe, *v. gøre arveløs* V 211,15.
 wdinden, *adv. i* IV 289,28.
 wdkaaring, *en, Udvælgelse* IV 46,24.
 wdlade, *v. lade komme ud* III 195,4.
 vdleggeræ, *en, Pengeuddeler (dispensator)* IV 227,14. 284,10.
 wdlæse, *v. udsøge, udvælge* V 187,32.
 vdmæne, *v. afæske* IV 84,3.
 wdmøstre, *v. udskille* IV 137,1.
 wdrug, *adj. uholdbar* III 95,21.
 wdsette, *v. oversætte* II 16,15. 45,26. 48,6 o.fl. || *udarbejde?, udsende?* II 16,20.
 wdskiørd, *s. Udskæring, Skulptur* V 275,10.
 wdtspiw, *v. udspy* II 14,15.
 wdst(i)ørte, *v. udgyde* 141,6. 156,26. II 57,27. 59,30. 130,10. III 8,26. V 237,11.
 wdswælte, *v. udhungre* 66,9.
 wdtappe, *v. aflappe* V 283,16.
 wdtrøcke, *v. omtolke* III 118,2.
 wdwuelig, *adj. utjenlig, unyttig* III 85,2.
 wdwendig, *adj. udadvendt* IV 158,31.
 wdeederæ, *en, Forbryder* IV 311,32.
 wdeders folck, *s. Forbrydere* III 42,19; wdedis mænd I 103,26.
 wendelig, *adj. uendelig* IV 267,10.
 weschet, *adj. ukrævet, ikke valgt* IV 244,5.
 wforagten, *adj. ukrænket* IV 268,14. — wforagthet V 274,18.
 wforbrott, wforbrutt, *adj. ufor-skyldt* IV 105,20. V 29,24. 59,28. || *ukrænket* V 4,24.
 wfordraffuelig, *adj. uudholdelig* II 206,3.
 wforkrænkt, *adj. ufordervet* 14,30. 33,8. 42,14 o.fl. || *ubestikkelig* 82,17. 84,25 o.fl.
 wforrette, *v. forurette* 113,10. 126,10. II 18,17. III 8,2 o.fl.
 wforspildt, *adj. ikke ødelagt* V 63,22.
 wforsynlig, *adj. letsindig, ubetænksom* 11,5. 54,11.
 wforsøgt, *adj. uprøvet, uerfaren* 117,26.
 wfructsommelig, *adj. frugtesløs* II 249,23. 251,2. 256,16.
 wgiild, *adj. ugyldig* III 95,21.
 whørlig, *adj. urimelig, utilladelig* III 137,32. IV 201,29. V 292,15.
 whørsommelig, *adj. udydig* II 75,29.
 wkloffet, *adj. dadelfri* IV 116,13.
 wknwrrret, *adj. ubestridt* III 136,1. IV 116,13. V 10,4. 90,29.
 wkrænkelig, *adj. ubestikkelig* 36,7. 53,10 o.fl.
 wkrænkt, *adj.* = wforkrænkt 102,4. 114,25 o.fl. || *jomfruelig* 86,16. 220,21.
 wledig, *adj. optaget, forhindret* III 87,12. 167,18. 212,11 o.fl.
 wledighed, *en, Optagethed, Travlhed* III 174,32. IV 261,28.

- wlempe, *en*, *Vanskelighed* II 242,7. 268,13. 305,11.
- wlidelse, *en*, *Ulydighed* 200,12.
- wliffactig, *adj.* *livløs* IV 39,32.
- wligning, *en*, *Forskel* 139,24 (= wliighed V 235,25).
- umage, *v.* *ulejlige*, *hindre* V 49,23.
- wmageslict, *adj.* *besværligt* 254,8.
- wmagsom, *adj.* *besværlig* V 165,8.9.
- wmannelige, *adv.* *umenneskeligt* (*inhumaniter*) 141,12.
- wmild, *adj.* *haard*, *grusom* 54,15. 92,14. [270,5. 272,8].
- wmøielig, *adj.* *umulig* II 206,2.
- wnaturlig, *adj.* *naturstridig* III 181, 12.
- wnaturlighedt, *en*, *Sodomiteri* II 192,8. III 181,8.
- wnde, *s.* *Saar* II 59,21.
- wndher, *s.* *Undren* || *haffwe w. paa se op til* 21,19. V 114,4.
- wnderdess, *adv.* *imidlertid* II 314,9. IV 19,28. 33,31. V 48,27.
- wndergaa, *v.* *forlokke*, *overliste* II 3,11. 4,11. 8,17. 35,21.
- wndergang, *en*, *Snedighed* IV 120, 24.
- wndergiøre, *v.* *feje til Side* V 4,15.
- wnderlige, *adv.* *i høj Grad* 91,5 = V 185,13.
- wndermagt, *en*, *Underøvrighed* V 265,2.
- wnderschede, *en*, *Forstaaelse* II 37, 24. 209,26. 214,29 *o.fl.* || *Fortolkning*, *Forklaring* II 59,29. 64,28. 136,10 *o.fl.*
- wnderschede, *v.* *fortolke*, *forklare* III 254,5. IV 21,24. 160,19 *o.fl.*
- wnderslaa, *v.* *dølge*, *fortie* 204,5. 24.
- wnderstaa, *v.* *forstaa* 234,9. II 93,7 *o.fl.*
- [wnderstånd, *s.* *Forstaaelse* 267,22].
- wnderstandilse, *en*, *Forstaaelse*, *Begreb* II 209,31. 210,16 *o.fl.*
- wnderstijnge, *v.* *fordølge* III 66,18.
- wnderstwndwm, *adv.* *undertiden* V 227,30. 274,22.
- wnder tagen, *adj.* *undtagen* II 327, 12.
- wndertræde, *v.* *nedtrampe* IV 41,18.
- wndfalde, *v.* *svigte* II 115,11. 251, 29. IV 32,21. || *knele for*, *tilbede* II 133,5.
- wndfange, *v.* *modtage*, *faa* II 51,4. III 230,26.
- wndfengsill, *en*, *Undfangelse* 220,16.
- wn(d)leedhe, *v.* *unddrage* 127,27. II 89,1.
- wndwijcke, *v.* *undgaa* III 102,4.
- wnød, *adj.* *unødet* V 174,4.
- wpijnacktelig, *adj.* *ude af Stand til at pines* III 247,9.
- wpynth, *adj.* *ustraffet* 113,31.
- wplatzeritt, *adj.* *ukrænket* IV 137,6.
- wrdhe, *en*, *wrdning*, *se* *wurd-*.
- wraad, *et*, *daarligt Raad* III 88,8. 131,12.
- wredelig, *adj.* *ugrundet*, *ubevist* 23,23. 31,23. 228,4 *o.fl.*
- wre(de)lighed, *en*, *grundløs Dom* 12,11. 15,16. II 253,24 *o.fl.*
- wsamdrægtighed, *en*, *Splid* 43,20. 25.
- uschamfære, *v.* *skaane*, *lade uskadt* V 39,13. 49,10.
- wskell, *s.* *Uret*; II 66,9 *maaske: Uforstand*.
- wskellig, *adj.* *uretfærdig*, *ugrundet* V 32,22 *o.fl.* || *uden Menneskefor-*

stand 51,19. 57,31. II 209,32. V 52,24.
 wskickelig, *adj.* meningsløs 35,32 o.fl.
 wstraffelig, *adj.* uforbederlig 54,16.
 wsynlig, *adj.* forhad(!) 23,22. 35,22. 54,22 o.fl. (*jf.* Mandeville 107,12).
 vtaal, *s.* Utaalmodighed 232,28. 239,18 (*se* Komm.). III 3,16 o.fl.
 wtacknemmelig, *adj.* utaknemmelig 68,14 o.fl. || ukær, wyndet II 202,6 o.fl.
 wtacknemmelighed, *en* (228,30) || manglende Yndest II 266,24.
 wtrængd, *adj.* utvungen V 174,4.
 wtuctig, *adj.* uopdragen, usømmelig II 248,28. III 41,7.
 wwendelig, *adj.* uforanderlig 244,10. IV 182,2.
 wwildig, *adj.* upartisk II 19,7.
 uviislig, *adv.* uforstandig V 61,8.
 wwærd, *adj.* uwærdig 24,15.
 wædil, *adj.* uadelig 102,19. II 3,10. 75,6 o.fl.
 werlig, *adj.* vanærende 194,7. || uhæderlig II 89,9. IV 32,9.

W

Waben, *s.* Vaabenskjold (*insignia*) 74,30.
 wabnhwss, *et*, Vaabenhus V 276,5.
 wa(a)ll, *et*, Valg || Kaar, Mulighed III 238,23. V 96,32.
 wanarte seg, *v.* vanslægte 120,6. 121,8.
 waane, *s.*; i w. o: i Vente III 175,22.
 wanegte, *adj.* vanslægtet IV 129,10.

wanegte seg, *v.* vanslægte, udarte 13,6. 14,25. 15,5 o.fl.
 wanmegtig, *adj.* magtesløs 19,13.
 wanstærck, *adj.* svag 19,19. 72,31 o.fl.
 vanteckelig, *adj.* forhad V 116,8.
 wantrøst, *en*, Trøstsløshed II 79,16.
 wanwittig, *adj.* uvidende 115,3. 121,28. 218,7 o.fl. || dum, uforstandig 38,14. 192,3. 251,26 o.fl.
 wanwittighed, *en*, Uvidenhed 15,24. 57,19. II 48,28 o.fl. || Dumhed, Uforstand 31,3. 73,1. III 144,19 o.fl.
 wa(a)ractig, warafftig, *adj.* varig, stadig, holdbar 55,4. 97,30. II 170,10. III 44,23. 50,6 o.fl.
 warafftighed, *en*, Varighed, Stadighed III 268,10. IV 175,7. 184,29 o.fl.
 wartaffuell, *s.* Brætspil med Terninger 70,17 = V 163,30.
 wedbwrde, *v.* i præ. sømmede sig, burde være IV 68,8. V 266,25. 319,29.
 weder, *se* wæder.
 vederdøbere, *en*, Gendøber V 21,29. 36,32. 290,21 o.fl.
 [wedergiöra, *v.* forandre 262,26].
 wederhefttig, *adj.* betalingsdygtig III 30,4. 32,20. 206,19.
 wederkiende, *v.* erkende, bekende III 61,28.
 wederkiendilse, *en*, Synderkendelse, Anger III 62,17.20.31. 69,27 o.fl.
 wederkiending, *en*, (bedre) Erkendelse II 302,2. 332,16.
 wederknwr, *s.* Opposition 98,12. IV 185,29. V 288,30.

wederlaw, *et*, Løn III 83,28. || *Erstatning* IV 278,1.

wederlaws mand, *en*, Forsoner III 81,11.

wederlegge, *v.* lønne, betale III 82, 13,18,19. 83,13. IV 178,17.

wedermod, *et*, Modgang V 207,2.

wedersi(g)e, *v.* afsige, forsage 217, 18. II 308,19.

wederteckt, *en*, Vedtægt V 317,15.

weedtaghen, *partic.* godkendt, gængs 17,26.

wedtzlere, *en*, Vekselerer, Pengeudlaaner III 98,28 o.fl. || *især om Handel med Kirkens Embeder, saaledes* III 163,25.

wedtzleri, *et*, Pengehandel (*omtr.* = Aager) III 164,27. 232,5.

weeg, *adj.* flydende, blød 254,9. III 107,18.

wege, *v.* blødgøre (*erweichen*) 249,5. III 6,16. 26,18.

1. wegt, *en*, Vægt (*pondus*) III 111,23 = V 206,20.

2. wegt, *s.* Vaagen, Aarvaagenhed 30,7. 102,5. II 61,11. III 87,10 o.fl.

weibreff, *et*, Rejsepas II 36,25.

weldhe, *v.* || *w.* seg till tiltvinge sig 38,24. 51,30. II 47,13 o.fl.

wælle, *s.* Magt, Vælde 16,19 o.fl.

weldelige, *adv.* med Vold og Magt II 159,31.

weldenær, *en*, Voldsmand III 101, 31.

weldig, *adj.* mægtig, raadig II 84,18.

weldig, *adv.* med Vold III 106,1.

wellfærd, *en*, Velstand III 131,10.

wællyste, *v.* forlyste 91,25.

[ween, *en*, Ven 277,4.]

wænding, *en*, Forandring 140,25.

wænелøs, *adj.* venneløs (*orbis*)

V 251,14 = wænлөss I 154,6.

venetsk, *adj.* giftig II 6,1. 50,18. 100,14.

wercke(re), *se* wircke(re).

werden, *en* og *et*, Verden 248,26 og

28; — *gen.* wersins IV 286,3,7.

werdis, *v.* værdiges, *vis* Naade 237,16. IV 51,5. 59,18 o.fl.

[werdschaff, *et*, Fest, Gæstebud II 98,17.]

werdskyld, *en*, Fortjeneste, Værdighed 84,30. II 44,8. V 284,31 o.fl.

werdsmend, *s.* verdslige Personer II 180,11.

werdug, *adj.* højerværdig II 109,21 o.fl.

werlig, *se* wærlig.

wærriemaall, *et*, Bestyrelse III 160, 30.

1. weije, *v.* veje, vurdere 170,8.

2. veye, *v.* give efter V 79,20.

weijskaall, *en*, Vægtskaal 53,13 = V 146,12.

wijdt, *et*, Forstand II 8,20. 142,29.

wyd, *adj.* omfattende 237,7,26.

1. wiide, *v.* vide; *imper. pl.* wiider

»I skal vide« III 129,30.

2. wijde, *v.* yde, give, tilstaa 216,30. 232,19. II 67,28 o.fl.

wijde, *s.* Straf II 212,25. III 13,28.

|| *w.* oc wilkaar Byvedtægt, »Lovparagrafer« III 87,11.

wijdelige, *adv.* vidtløftigt, omfangsrigt II 82,25. 127,14. 137,16 o.fl.

wijdtskaff, *s.* Viden II 143,11. 264,6. IV 160,1. || Alvidenhed

IV 181,27.

vidtørfue, *v.* behøve 174,12.

- widue, *en*, Enke 149,13. 154,4. 174,11. II 92,6.
- wijelse, *en*, Præstevielse III 284,6. || *Signen, Manen* I 197,4. 227,29.
- wige, *v. afstaa fra* V 25,9.
- wildt, *adj.* || fare w. tage fejl II 168,20. 283,3.
- wild, *et*, Partiskhed 223,27. II 17,32. 18,20 *o. fl.* || *Gunst, Begunstigelse* I 82,9 = V 176,4. || *Fordel* II 178,28. 200,1. 317,5 *o. fl.* || *Egennytte* II 193,18. 195,16. 289,8 *o. fl.* || *Fordom* II 29,18. 65,20. 88,28. V 88,6 || til wilde til Behag IV 116,23 *o. fl.*
- wildig, *adj. partisk* II 5,2. 16,30. 26,20 *o. fl.* || *egennyttig* II 275,22. 281,6. III 183,32 *o. fl.* || *ensidig, fordomsfuld* II 18,18. 22,31. 164,30 *o. fl.*
- wilkaar, *s. Maade, Forhold* V 50,31. 215,11. 245,21 *o. fl.* || *Egenskaber, Forudsætninger* V 96,8.10.14 *o. fl.* || *baand oc w. »symbola«, ydre Tegn(?)* I 156,9 = V 253,21.
- [willa, *v. forvilde* 263,2.]
- [willa, *en, Vildfarelse* 279,30].
- wijnskiffueligh, *adj. stræbsom, flittig* II 165,4. III 279,24.
- wijnskiffuelighed, *en, Flid, Omhu* II 66,12. 147,21. III 9,30.
- wijnsllwg, *en, Vinslurk* IV 42,20.
- wercke, *v. udføre, bewirke* IV 306,26.
- wirckere, werckere, *en, Ophavsmand* III 126,26. 139,17. IV 201,31. 306,28.
- wiise, *en, Bidronning* 20,8. 45,8. 101,1 *o. fl.*
- wijszmand, *en, Forfatteren af Visdomsbøgerne i Gl. Test.* II 41,14. 58,18. III 36,10 *o. fl.*
- wittig, *adj. forstandig* III 6,10. 129,32. 161,17 *o. fl.*
- wittighed, *en, Forstand* III 201,22.
- woge, *v. vaage* II 225,21.
- woghen, *adj. aarvaagen* 41,27. V 244,1 = waaghen I 147,6.
- wogt, *en, Omhu, Paapassenhed* II 111,21. 268,16.
- wold, *en, Magt* || *Undertrykkelse* 123,15. w. giort voldtaget 113,15.
- wragh, *et, Skibsvrag* 126,14. II 147,3. || *noget fortabt* II 27,22. || *komme til v. tilfalde som herreløst Gods(?)* I 168,4.
- wrang, *adj. forkert, falsk* IV 295,29.
- wrangellighe, *adv. med urette* II 11,26.
- wranghedt, *en, Forvrængning* II 222,12.
- wrecke, *v. hævne* II 214,6.
- wrijdt, *s. Fordrejelse* II 222,12.
- wridbleijne, *en, Vable* III 230,23.
- wrij(g)e, *v. fordreje* II 11,29. 150,28. 266,7. IV 266,9. V 271,11. || w. seg sno sig fra noget IV 242,13.
- wundhet, *partic. af vidne, v. bevidnet* II 21,32.
- wurdhe, wrdhe, *v. sætte højt, ære* 165,15. 171,18. II 47,22.
- wurdhning, wr(d)ning, *en, Ærefrygt, Ærbødighed* 101,7. 129,9. II 18,22 *o. fl.* || *Anseelse* IV 153,1.
- wæd, *s. Indsats* || sætthe till w. sætte paa Spil 30,22; *jf. forwæd.*
- wæder, *et, Vind, Vindpust* IV 44,2. 261,24. V 6,15.
- wæderkwill, *s. Hvirvelstorm (turbo)* V 266,22.
- wæmmilse, *en, Kvalme* III 107,25.

wær, *se* wærre.

wærlsse, *s. Væsen* 192,12. *IV* 40,11.

werlig, *s. Vejrlig* *II* 281,28.

wærre, wær, *kompar. ringere* 49,31.

128,24. *III* 210,19. || *vanskeligere*

I 12,9. 147,28.

wæsinde, *s. Færden, Tilhold* *III* 13,7.

Y

Ynde, *et, Yndest, Gunst* *V* 261,3.

310,26.

ijncke, *v. ynke* 174,18.

yppere, *kompar. ypperligere* *II* 11,3.

Æ

Ædhe, *v. || fortære* 39,30.

ædil, *adj. adelig* 102,18. *II* 3,9 *o.fl.*

ædelehed, *en, Adelskab* 11,4; ædelighed 21,32.

æær, *s. pl. af Aa* 145,8.

ærlig, *adj. fornem, prægtig* 62,23.

68,22. 145,23 *o.fl.*

ærre, *se* erre.

æslig, *adj. æselsagtig* *II* 14,6.

Ø

Ødle, *en, Øgle, Hugorm (vipera)*

41,21. *IV* 291,5.

øge, *et, Øje; pl. øghen (øhen* 253,6)

|| holde for ø. *se hen til* *III* 130,6

|| wære for ø. *være nærværende*

III 69,4. 87,30 *o.fl.* || wnder ø.

imod, saal. gaa w. ø. gaa imod

II 285,2; wære w. ø. *være Mod-*

stander af *II* 21,14. 316,18. *III* 228,

17 *o.fl.* || bære w. ø. *anklage, be-*

brejde *IV* 182,21; *i samme Betyd-*

ning føre w. ø. III 192,18. *IV* 89,

2 *o.fl.*; komme w. ø. *III* 203,19.

254,3; tale w. ø. *III* 256,24. ||

løbe w. ø. *være paagaende, plage*

IV 5,24. || sætte seg w. ø. *stille*

sig bebrejdende for ens Ansigt

IV 52,23.

øglere, *en, Hykler* *II* 125,2. 195,27.

øglერი, *et, Hykleri* *II* 20,32. 34,8.

78,10 *o.fl.*

øre twdhere, *en, Angiver* 112,15

(*delator*). 204,11 (*oren bleser*).

LISTE OVER BIBELSTEDER

Listen omfatter dels Citater og Hentydninger, der skyldes Paulus Helie selv, dels saadanne Bibelsteder i Oversættelserne, der i det mindste giver noget af Bibeltekstens Ordlyd.

Alle Citater er efter Vulgata, man maa derfor hnske, at I—IV *L. Regum* svarer til 1—2 Samuels Bog og 1—2 Kongernes Bog i den danske Bibel, og at Numrene i Psalmernes Bog fra Ps. 10 til 147 er et Nummer lavere end hos os. Endvidere afviger Verstallet undertiden et Nummer til en af Siderne.

Udeladte er Henvisninger til Psalmerne III 42—55 og til de VI 179—184 citerede Vers af Pauli Breve.

Genesis.

1,31: IV 78,24.
3,12—13: V 267,4.
4,4—7: III 81,32; IV 39,3.
4,5: III 82,2.
4,7: III 82,3; IV 196,9.
4,10: VI 236,15.
15,6: VI 188,29.
18—19: (VI 236,26).
18,11—15: (VI 234,15).
22,13: IV 103,3.
49,26: II 249,31.

Exodus.

4,10—17: II 110,8.
12,3—11: IV 102,4.
14,31: VI 188,30.
17,5—6: II 144,4; III 268,4.
18,21 = Deut. 1,13: II 328,3.
19,5—6: IV 224,24.
20,4—5 (= Deut. 5,8—9): II 268,
23.
20,19—20: VI 236,9.
24,8: IV 57,11.
25,9: IV 93,22.
25,10—22: II 145,4.
28,2 (urigt. Citat): IV 40,5.
28,15—30: II 145,4.
31,18: II 145,3.
32,13: IV 6,20; 50,11.
34,1: II 145,3.
39,1 ff.: IV 48,18.

Leviticus.

7,30.34: IV 101,10.
17,1—9: IV 49,13.
19,2: II 243,31.
19,9—10: III 8,3.
21,6: IV 39,28.
21,7: III 272,14.
21,13—15: (V 317,29).
21,14: III 184,18.

Numeri.

6,27 (fra Nausea med Trykfejl):
IV 38,25.
17,8: II 145,2.
20,8—11: II 144,4.
20,28: VI 230,39.
35,2—3: IV 282,27.

Deuteronomium.

1,13 (= Exod. 18,21): II 328,3.
4,2: IV 58,19.
(5,8—9 = Exod. 20,4—5 ikke
nævnt): II 268,23.
6,4—5. 13—15 (Matth. 22,37):
II 209,30.
(8,3) (efter Matth. 4,4): III 145,
32.
8,15: III 268,4.
15,7—8 og 11: III 6,18; VI
285,24.
17,12: II 68,16.

17,14—20: I 47,10; II 106,1; 326,23; V 140,3.
 25,4 (efter 1. Cor. 9,9): III 205,15; IV 284,32.
 31,29: II 259,30.
 32,7: IV 89,23.
 32,13(?): III 268,4.
 32,17: IV 92,13.

Josue.

21,39: IV 283,1.

Judices.

15,18—19: II 144,5; III 268,4.
 16,19: IV 289,26.

Ruth.

2,12: III 82,19.

Libri Regum I—IV.

II 183,14.

L. Regum I.

7,3: IV 174,26.
 8,7: II 68,22; 105,15; 283,18.
 8,11—18: (I 46); II 327,17.
 12,3: II 105,23.
 13: II 183,31.
 16,7: IV 148,3.
 20,41: (II 241,21).
 21,4: IV 39,22.
 25,24 og 41: (II 241,21).
 24 og 26: (II 88—89).

L. Regum II.

6,6—7: II 145,6.
 9,6: (II 241,21; 267,18).

11: II 85,22; 271,25.
 12—13: (III 190,1).
 15: (II 85,15).
 (15,31?): (VI 195,5).

L. Regum III.

1: II 241,21?; 267,18.
 4—5: II 184,8.
 8,30—40: III 123,1.
 17—18: (I 277,21).
 17,19—24: VI 235,7.
 19,18 (Rom. 11,4): IV 131,11.
 21—22: (II 83,7); IV 301,25.
 21,13: (VI 235,13).
 22,22: II 90,5.
 22,24.27: (VI 235,12).

L. Regum IV.

2,23—24: (VI 235,11).
 4,31—37: (VI 235,7).
 9: (II 83,7).
 13,21: II 140,9.
 17—25: (II 181).

L. Paralipomenon I.

5,20: VI 188,32.
 24,31: (II 184,3).
 29,14: IV 102,23.

L. Paralipomenon II.

16,8: VI 188,33.
 16,9: VI 189,1.
 20,12: IV 81,6.
 20,20: VI 189,3.

Tobia.

3,8: III 173,16; 186,24.
4,7—11: III 6,27.
4,20: IV 81,8.
5 (? , 12?): VI 236,29.
12,12: II 259,19.

Judith.

(III 68,14).
7,19: VI 196,1—2.

Esther.

9,22: III 8,12.
13,9—11: VI 195,6.

Job.

7,7: IV 44,1.
29,15—16: III 8,14.
38,33: VI 190,19.
38,37: VI 190,20.

Psalmi.

2,10: V 94.
4,6: IV 88,10.
6,6: III 196,12.
9B,15: (?VI 195,5).
12,4—5: I 230,31.
13,1: IV 209,10.
17,12: IV 209,10.
17,24—25: III 82,16.
18,9: II 62,29.
22,1—2: IV 42,3.
22,5: IV 57,1.
23,1: IV 102,21.
39,12—14(?): II 276,5.

49,10: IV 102,19.
49, 16: IV 52,20.
49,18: II 92,32.
49,23: IV 45,2.
50,17: IV 53,8.
50,19: IV 61,17.
52,6: IV 177,8.
52,16.21: IV 52,20.22.
(66, omdigtet af Luther): VI 157,
17.
69,2.5: IV 53,10.
72,3: IV 85,12.
72,9: IV 77,28.
82,12—19: VI 194—195.
83,2. V 259,5; 294,15 Er.
83,11: V 258.
85,13: III 196,28; IV 71,12.
96,2: VI 236,23 ikke Vulg.
100,4—7: III 279,12.
102,8—9: IV 75,16.
102,10: IV 74,29.
103,4 (efter Hebr. 1,7): IV 66,
12.
103,14—15: IV 56,16.
105,4: IV 44,2.
108,28: IV 313,17.
(109,4: IV 90,24).
110,5—6 og 9: IV 107,17.
113B,1: IV 193,6.
113B,17: III 196,13.
115,16—17: IV 88,12.
118,73: II 282,24.
123,7: VI 278,23.
126,1: IV 41,19.
129,3: IV 74,24.
129,7: II 53,11.
129,8: IV 46,8.
131,1: II 250,4.
131,11: VI 231,3.
135,5: IV 79,15.

142,2: II 221,14; III 75,18; IV 6,4—5: VI 255,12.
 74,26. 10,17: III 82,12.
 148: II 209,30.

Proverbia.

2,21: VI 279,27.
 3,9: III 8,16; IV 301,6.
 5,22: IV 46,5.
 6,27: II 215,4.
 8?: IV 76,13.
 10,1: III 35,28.
 11,18: III 82,6.
 15,8: IV 301,7.
 16,1: IV 174,29.
 17,5: III 7,6.
 21,13: III 7,8.
 22,9: III 7,11.
 22,28: IV 145,32.
 24,11—12: VI 177,3.
 25,27: IV 204,6.
 26,4—5: II 58,17.
 28,15 (fra Erasmus med Trykfejl): I 48,29 = V 141,17.
 28,28: I 49,2.
 29,2: I 48,31.

Ecclesiastes.

5,3: IV 298,3.
 9,13—16 og 18: III 35,29.

Canticum Canticorum.

6,9: (IV 71,30).

Sapientia.

3,15: III 82,10.
 5,16: III 82,11.

Ecclesiasticus.

2,6 og 8: VI 189,5,6.
 4,1—2: III 7,13.
 7,36: III 7,18.
 [14,5: I 7,9; 134,14; III 279,9;
 V 230,2].
 15,9: IV 52,27.
 16,15: III 82,14.
 29,12.14—15: III 7,20.
 34,21.23—24: IV 301,9.
 34,24: II 149,12; III 7,27; 21,11.
 38,1(—4): II 245,21.

Isaias.

1,11: (IV 38,12).
 1,23: II 329,4.
 3,4: I 49,5; V 141,27.
 3,14: III 7,29.
 5,8: II 217,12.
 5,20: II 37,11.
 8,14: (IV 53,3).
 11,1: VI 231,1.
 25,4: III 78,24.
 25,8: VI 278,20.
 32,18: V 294,12.
 36—37: (III 68,15).
 38,18: III 196,16.
 42,3: (III 155,5).
 46,8: IV 196,23.
 47,13—14: VI 189,8.
 52,11: IV 39,27.
 53,9: IV 61,24.
 53,6: I 252,18.
 53,8: I 244,17; IV 63,22.
 55,3: IV 57,22.

56,7 (Trykfejl 65): III 100,2.
 58,3—6: II 232,9.
 61,6: IV 60,1.
 64,3: III 78,21.
 64,6: IV 65,13.
 66,2: II 248,6.

Jeremias.

2,35: VI 285,1.
 6,20: (IV 38,12).
 7,4: II 53,26.
 7,11: III 100,3.
 8,19(?): (II 105,21).
 10,2—3: VI 189,20; 190,22.
 11,15: IV 52,10.
 14,14: II 90,8.
 20,1—2: (VI 235,10).
 31,16: III 82,8.
 35: II 330,8.

Threni.

3,20: I 247,12.

Ezechiel.

14,9: II 90,8.
 18,21—23: II 99,21.
 18,30: IV 196,25.
 22,27: I 48,12; V 141,2.
 33,11: I 270,22.
 44,22: III 184,18; 272,14; (V 317,
 29).

Daniel.

3,31: (VI 284,33).
 3,35: IV 6,20; 50,14.
 3,52—90: (II 209,30).

4—6: (II 181; V 19,32).
 4,22(?): VI 255,18.
 5,2—5: II 273,31; IV 301,27;
 VI 295,17.
 9,8—9: VI 284,36.

Osee.

4,8: VI 283,12.
 8,4: II 76,21; 94,31; 157,13; 328,
 14.
 13,14: IV 60,14.

Joël.

2,12: IV 196,29.
 2,13: IV 75,12.

Amos.

2,1 f.: II 79,22.
 3,7: II 137,26.

Michaea.

2,13: IV 60,28.
 3,11: II 329,5.

Habacuc.

2,4 (citeret efter Rom. 1,17): IV
 58,16; (efter Gal. 3,7) VI 187,
 12.

Aggaeus.

(citeret som Naum).
 1,12: II 184,17.

Zacharias.

1,3: III 275,10; IV 175,1.
7,10: III 7,32.
9,11: III 195,3.
12,10: I 247,5.

Malachias.

1,10: IV (38,12); 91,28.
1,11: IV 94,16.
2,7 (citeret Zacharias): II 63,9.
2,10: II 321,1.

Libri Machabaeorum I—II.

VI 295,18 ff.

I.

9,54—56: VI 295,19.

II.

3,7—40: II 274,6.
12,42—46: II 314,13.
12,46: II 314,17; IV 70,30.
15,12—16: II 250,5; IV 6,16.

Ev. sec. Matthaeum.

1,1—16 (Parodi): VI 173,6.
2,4: II 63,6.
3,2: IV 196,30.
3,17: IV 52,2; 62,7.
4,4: III 145,32.
5,4—11: III 180,9.
5,9: II 321,10.
5,10—12: II 67,15; IV 313,17.
5,11—12 (= Luc. 6,22—23): IV 320,24.

5,12: III 82,25.
5,14: II 243,7.
5,20: IV 133,7; 147,10.
5,22: II 68,11.
5,23—24: II 322,29.
5,29—30: II 218,2.
5,39—42: II 67,15.
5,42—45: III 232,26.
5,45: I 236,14; II 292,10.
(cit. Luc. 6[36]: II 244,6).
5,45—46: III 20,31.
5,48: II 242,31.
6,1: III 82,26.
6,10: IV 44,23.
6,16: IV 135,9.
6,16—18: II 219,26 (cit. Marc.);
233,25.
7,3—5: II 194,30; IV 139,14;
256,3.
7,5: (IV 256,3).
7,6: III 119,4.
7,7: II 56,17; 258,1.
7,13: V 81,30.
7,21: II 220,19; III 82,29.
7,21—23: IV 159,21.
7,26—27 (el. Luc. 6,49): III 189,
21.
8,4: IV 283,26.
8,8: II 246,11; IV 76,18.
8,10: (II 246,10).
9,12: II 25,22.
9,15: II 234,6.
9,18: IV 44,13.
9,21: II 246,14.
10,12: IV 283,17.
10,29: I 269,24.
10,34: IV 85,16.
10,37: II 218,19.
10,42: III 82,32.
11,6: IV 317,16.

11,27: IV 54,20.
 12,20: (III 155,5).
 12,24: VI 252,5.
 12,26: II 193,26.
 12,32: II 315,31.
 12,36: III 41,24; VI 217,1.
 12,39—41: (VI 260,28).
 13,11: II 60,17.
 13,25: III 262,29.
 13,29: IV 141,1.
 16,16: III 79,23.
 16,18: IV 252,9.
 16,19: I 224,12; IV 145,26.
 16,24 = Luc. 9,23: IV 293,1.
 17,5: IV 52,2.
 17,20: IV 158,11.
 17,27: VI 255,26.
 18,6: IV 187,30.
 18,7: IV 136,11 (255,32).
 18,10: II 258,22.
 18,15—17: II 173,4.
 18,16—17: IV 311,27; 319,27.
 18,17: IV 142,7; 145,22.
 18,18: I 224,8.
 18,19—20: II 210,30; 321,12.
 18,20: III 126,11.
 18,33: III 20,14.
 19,17: I 263,11; III 83,3; IV 162,5.
 19,21: II 148,9; III 8,20; IV 292, 21.
 20,8: II 219,23; III 83,2.
 20,20—21 (PH): IV 44,17.
 20,25—26 I 49,13; V 142,4.
 21,12—13: III 99,22.
 22,14: IV 45,32.
 22,17—21: I 63,22; V 156,30.
 22,21: III 202,18; IV 283,23.
 22,37: II 209,30.
 22,37—40: II 207,10; IV 162,12.

23,23: IV 284,1.
 23,37: I 247,7; VI 251,4.
 24,7: VI 236,21 (Luc. 21,11 og 25).
 24,12: II 29,27.
 24,13: IV 318,2.
 24,6—12?: IV 136,27; V 41,22.
 24,29: VI 236,20 (Luc. 21,25).
 25,35—3,6: III 20,11; 83,4.
 25,37—39: III 75,25.
 25,41: IV 141,10.
 26,11: III 8,27.
 26,26: IV 45,12; 54,5.
 (Math. 26,26—28
 Marc. 14,22
 Luc. 22,19
 I. Cor. 11,23
 } Nadverens
 } Indstiftelse
 citeres oftere sammen, under-
 tiden dog kun Luc. og I. Cor.).
 26,28: IV 47,19.
 26,39: II 281,26; IV 293,16.
 26,69—75: II 103,15.

Marcum.

2,26: (II 184,3).
 5,28: II 246,14.
 6,13: III 265,29.
 9,7: IV 62,7.
 9,24: III 77,11.
 9,40: II 219,24.
 10,42: II 95,30.
 10,42—43: II 177,21.
 10,42—44: (I 49,13 = V 142,4);
 II 327,5.
 11,15—17: III 99,22.
 12,43—44: IV 275,8.
 14,24: IV 105,31.
 16,16: III 264,20.
 16,17—18: II 286,15.
 16,19: II 262,31.

Lucam.

- 1,32: VI 231,7.
 2,34: IV 53,2.
 4,8: II 265,24.
 6,24: II 149,21.
 6,30: III 232,22; VI 285,26.
 6,35: I 203,6.
 6,38: IV 288,11.
 6,45: II 243,24.
 6,49 se Matth. 7,26.
 7,9: VI 188,2. (Er. = Vulg.).
 7,50: VI 188,4. Er.
 8,25: VI 188,5. (Er. = Vulg.).
 8,44: II 246,14.
 8,48: VI 188,7. Er.
 8,50: VI 188,9. (Er. = Vulg.).
 10,5,7: IV 283,19.
 10,16: II 68,25; 225,23.
 10,26—28: II 30,31.
 10,30—36: IV 190,30.
 10,34: III 22,15.
 11,2: IV 44,23.
 11,21: IV 85,3.
 11,41: VI 107,10; (285,26).
 12,1: IV 133,12.
 12,13—15: III 203,22; 238,14.
 12,57: I 273,29; II 212,9.
 14,12—14: III 8,30.
 14,26: II 148,27; 218,23.
 15,7,10: II 259,23.
 15,21: IV 197,9.
 16,9: IV 276,1.
 16,14(?) : V 33,29.
 16,25: III 195,25.
 16,25: III 198,9; IV 71,7.
 16,27—28: II 264,9.
 17,5(—6): III 77,10; VI 188,10.
 Er.
 17,10: II 67,23; 219,13; IV 75,6.

- 17,19: VI 188,13. Er.
 18,1: IV 81,12.
 18,1—8: II 257,18.
 18,8: VI 188,15. (Er.).
 18,11—12: IV 5,24.
 18,13: II 248,17; IV 76,21; 197,
 14; (V 285,19).
 18,18—19: II 243,18.
 18,41—43: VI 188,17. Er.
 19,45—46: III 99,22.
 21,3: III 19,23.
 21,25 (cit. Matth. 24,29): VI 236,
 20.
 21,36: III 194,12.
 22,19(—20): IV 38,19; 93,8;
 95,17; 104,11; 242,30; 270,22
 (jf. Matth. 26,26 osv.).
 22,25—26: I 49,13; V 142,4.
 23,28: I 243,7.
 23,31: I 246,27.
 23,42: IV 44,5.
 24,27: II 63,26.
 24,30: III 108,24.

Joannem.

- 1,1—3: IV 79,16.
 1,1—14 (Parodi): VI 174,1.
 1,8: II 243,5.
 1,9: II 243,10; IV 191,13.
 1,29: IV 86,16.
 2,7—9: III 268,6.
 2,14—16: III 99,22.
 3,13: IV 74,15.
 3,16: I 254,23; III 78,15.
 3,18: IV 157,8.
 3,36: III 79,10.
 5,29: III 83,9.
 6,29: VI 188,1. (Er. = V).
 6,32—33: IV 61,26; 215,3.

6,44: III 77,13.
 6,48—51: IV 215,3.
 6,54: IV 219,20.
 6,56: IV 49,32.
 6,63: IV 58,12.
 6,70 Vulg.: III 79,18.
 8,7: II 194,23; IV 153,11.
 8,36: IV 150,3.
 8,44: II 18,5.
 8,46: V 56,7.
 8,48: VI 252,4.
 9,2—3: II 290,5.
 10,16: IV 41,27.
 10,34—35: II 21,29.
 10,38 (blandet med 14,11—12):
 II 285,6.
 (11,21: IV 44,15).
 11,27: III 79,20.
 11,41: IV 54,14.
 12,26: II 264,21.
 12,42—43: VI 251,20.
 14,12: II 255,16.
 14,26: II 136,31; VI 231,35.
 14,27: II 321,4; IV 41,14; 86,11;
 107,15.
 15,1: IV 56,23.
 15,5: I 269,28; IV 56,24.
 15,14: III 83,11.
 15,13—14: II 321,6.
 15,15: IV 208,6.
 16,1—4?: II 100,4.
 16,2: IV 320,19.
 16,12—13: IV 208,14.
 16,23: II 44,16.
 17,24: II 263,25.
 18,22—23: II 68,29.
 19,30: IV 266,1.
 19,34: IV 57,27.
 20,22—23: IV 243,3.
 20,30: IV 54,12.

Acta Apostolorum.

1,18: IV 303,21.
 1,23 ff.: II 280,9.
 2,24: III 195,14; IV 71,1.
 2,36—37: I 245,6; 247,11.
 4,32: II 322,23; IV 41,25.
 4,34—35: II 155,24; IV 285,19.
 5,15: II 144,27.
 5,29: IV 145,1.
 6,1—6: II 155,28.
 7,56: II 263,6.
 7,59: II 280,11.
 8,9—10: VI 173,9.
 9,15: IV 40,4.
 9,11 ff.: II 61,17.
 9,39: IV 44,15.
 10,3—4: VI 192,14. Er.
 10,4: IV 192,13.
 11,18: VI 257,30.
 13,2—3: IV 244,28; 245,26.
 15,11: III 78,6.
 15,22—29: II 23,9.
 18,2: (VI 258,30).
 18,3: II 150,32.
 19,12: II 144,21.
 19,22(?): II 164,1.
 20,29: II 11,12; 260,1; V 41,5.
 22,3: II 61,20.
 23,4—5: II 69,10.

Ep. Pauli ad Romanos.

1(?) : IV 71,31.
 1,7: [II 9,8],28.
 1,17: IV 58,16.
 1,29—32: VI 193,3. Er.
 2,6: III 83,13.
 2,6—9: VI 192,4. Er.
 2,10: III 83,14; VI 192,25. Vulg.

- 2,13: III 83,16; 86,6; VI 192,
10. Er.
2,14: III 89,25; IV 191,21.
2,25: VI 192,12. Er.; 243,22. Er.
3,20: IV 169,17.
3,27: VI 188,22. Er.
3,28 (Luther!): III 85,31; IV
157,12; 169,19; VI 188,20.
4,3—6: III 79,10; VI 187,7. Vulg.
4,4: IV 168,23.
4,25: I 253,17.
5,1: VI 188,24. Er.
6,4—8: IV 95,11.
6,9: IV 266,24.
7: (II 23,4).
8,5: IV 85,6.
8,19: II 254,22.
8,24: IV 157,31.
8,26: IV 81,13.
8,28: II 40,22; 236,3.
9,10—13: VI 187,22.
9,22—23: IV 138,22.
9,30—32: VI 187,28. Er.
10,3—4: VI 187,34. Er.
10,6: VI 187, 37. Er.
10,10: IV 155,29.
10,14: VI 187,33. Vulg.
11,4: IV 131,11.
11,6: IV 168,26.
11,33: IV 203,21.
11,34: IV 209,12.
12,1: IV 98,17; 226,9.
12,4—8: ? IV 71,31.
12,19: VI 166,1.
13,1—7: II 31,31; 92,17; III 202,
18.
13,1 og 5: IV 149,21.
13,2: I 268,18; II 94,23.
13,7: I 63,11.
13,8: I 63,19; V 156,26.
13,8—10: II 207,14.
13,10: IV 162,21.
13,13: III 179,32; 218,18.
14,4: IV 153,12.
14,10: II 220,9.
14,15: II 235,12.
15,1—2: II 231,10.
15,4: II 37,5.
15,26: II 151,7.
15,30: II 249,2.
- Ad Corinthios I.*
- 1,3: II 9,28.
1,14—16: V 291,3.
1,23: IV 317,17.
1,24: IV 79,14; 317,17.
1,26: IV 286,2.
1,30—31: IV 79,30.
1,31: IV 193,9.
2,6—16: II 62,14; 64,14.
2,9: III 78,21.
3,1—3: II 62,19; 321,19.
3,2—9: II 166,17.
3,8: II 220,3.
3,9: IV 199,15 Er.
3,12—15: II 316,9.
3,14: III 83,18.
4,5: III 97,27.
4,7: IV 102,17.
5,1—5: II 173,13; 213,27.
5,7: IV 91,19; 95,25.
5,11: II 68,9; III 181,11; VI 93,1
15. Vulg.
6,9—10: III 164,3; 181,11; VI
193,10. Er.
7: II 32,20; III 270,9.
7,1: III 179,15.
7,5: II 234,18.
7,23: IV 294,19.

7,29-31: III 178,11.
 7,30: VI 285,12. Er.
 7,32—34: III 167,18.
 7,40: V 55,31.
 9,1—18: II 151,8.
 9,7—11: IV 284,26.
 9,9: III 205,15.
 9,20—22: II 231,2.
 10,1—12: III 67,26.
 10,11: IV 233,26.
 10,18—21: IV 92,8.
 11,1: II 142,1; 266,20; 276,25.
 11,16: IV 217,18.
 11,24: IV 95,18 (97,19).
 11,24—25: IV 38,19 jf. Luc. 22.
 11,26: IV 68,28; 96,10.
 11,34: I 274,17.
 12,7—11: II 64,17.
 12,12: IV 49,7.
 12,12—13: IV 71,32.
 13,1: IV 133,16.
 13,2: IV 166,6.
 13,2—8: II 321,28.
 13,4—7: IV 163,5.
 13,5: II 41,5.
 13,13: IV 49,18; 166,9.
 14,16: III 115,22.
 14,16—17: V 309,10; 310,1.
 14,27: III 116,17; 263,22.
 14,30: II 138,21.
 14,33: (II 17,26).
 14,34(—35): II 62,2; III 116,16;
 (V 311,17).
 14,40: V 312,30.
 15,10: III 77,25; 85,19; IV 199,
 19; (V 269,18).
 15,20—22: IV 60,24.
 15,29: IV 71,20.
 15,35 ff.: II 261,27.
 15,45: V 83,12.

Ad Corinthios II.

2,16: III 261,18.
 3,4—5: III 89,28; IV 278,25.
 3,5: III 77,1; 85,7; IV 184,18;
 (185,16).
 3,6: IV 58,14.
 3,17: IV 151,2.
 5,10: II 220,9; III 83,19; VI
 192,18.
 5,17: IV 101,17.
 5,18—19: III 81,10.
 5,21: I 252,23.
 6,4—6: VI 192,21. Vulg.
 8,12: IV 275,11.
 9: II 151,8.
 10,5: IV 183,23; (203,32).
 11,1—15: III 262,25.
 11,8—9: IV 33,6; (V 302,10).
 11,14: II 295,13.
 11,27: II 234,12.
 12,2—4: II 259,6.
 12,14—18: II 151,8.
 12,15: IV 47,6.

Ad Galatas.

1—6: VI 179—181.
 1,10: IV 177,10.
 2,2: VI 185,31.
 2,16: IV 169,21.
 2,21: IV 168,31; 169,24; 277,21.
 3,1: II 11,23.
 3,7—11: VI 187,12. Vulg.
 3,28: II 10,10; 330,13; (VI 219,
 11).
 5,1: IV 294,20.
 5,4: IV 277,12; VI 186,10.
 5,5—6: VI 187,19. Er.

5,9: VI 186,16.
 5,13: IV 151,23.
 5,14: II 322,9; IV 162,17.
 5,15: II 322,10; IV 141,3; V
 322,6.
 5,19—21: III 181,11; V 80,8;
 VI 193,19. Vulg.
 5,24: I 256,21.
 6,1—2: III 164,9.
 6,5: I 179,4. (Erasmus).
 6,6: IV 284,16.
 6,9: II 219,31.
 6,10: IV 44,18.

Ad Ephesios.

1—6: VI 181—183.
 1,14: VI 186,2.
 2,8: III 76,29; 77,3.
 2,8—10; IV 170,2; VI 187,3.
 Vulg.
 4,11—12: IV 242,2.
 4,13: IV 242,9.
 4,23: (II 253,18).
 4,28: II 150,20; VI 285,17.
 Vulg.
 5,5: VI 193,25. Vulg.
 5,19—20: II 210,3.
 5,27: IV 137,4.
 5,30: IV 49,7.
 6,19: IV 6,5.

Ad Philippenses.

1,6: IV 294,12.
 1,17: II 237,2; III 262,22.
 1,23: II 253,29; III 174,29.
 1,23—24: II 262,1.
 2,8: IV 293,19.
 2,10: II 315,13.

2,12: III 83,28; IV 185,27.
 2,13: III 76,27; 85,7; 89,28; IV
 184,16.
 2,14: IV 185,29.
 3,1—3: II 11,21.
 3,17: II 142,3.
 3,20: II 142,27.
 4,1: I 276,26.
 4,10—19: (V 302,5).
 4,13: IV 193,24.

Ad Colossenses.

1,10: III 83,23.
 1,18: IV 49,7.
 1,24: IV 46,31.
 2,6—15: II 23,4.
 2,16: I 279,30.
 3,5.8—9: VI 193,28,32. Er.
 3,16: II 210,3.
 3,23—24: II 220,13; III 83,25.
 4,2: III 179,30; 218,16.
 4,3: IV 6,5.

Ad Thessalonicenses I.

2,19—20: I 276,27.
 4,3: IV 44,27.
 4,11—12: II 150,20.
 5,12—13: IV 284,19.
 5,17: III 194,12.
 5,21: III 95,5.

Ad Thessalonicenses II.

1,11: IV 46,26.
 2,3—12: II 23,27.
 2,14: III 104,31.
 3,1: IV 6,5.
 3,8—12: II 150,20.
 [3,10 Malmøbogen: III 231,27].

Ad Timotheum I.

1,8—11: VI 194,1. Er.
 1,19—20: IV 312,9.
 1,20: II 173,15.
 2,1—3: IV 41,3.
 2,4: IV 46,14.
 2,5: I 277,11; II 44,19; 251,15;
 IV 65,17; 74,14.
 2,12: V 311,17 jf. I Cor. 14,34.
 3,2: III 184,31.
 3,2—4: II 150,2.
 3,2—12: III 154,8; 160,19.
 3,15: IV 72,17; 88,18.
 4,3: I 279,30; III 167,3.
 4,4—5: IV 29,3; 40,1.
 4,5: 171,13; III 267,27; 283,31.
 4,14 Erasm.: IV 241,23.
 5,9: III 171,13.
 5,17: IV 257,26.
 5,17—18: III 207,19.
 5,22: IV 239,8.
 6,7: II 149,25.
 6,8: II 149,23; VI 285,30; (II
 156,6?).
 6,17: VI 285, 14. Vulg.

Ad Timotheum II.

1,6: IV 241,25.
 2,19—20: II 74,15.
 2,20: IV 138,16.
 3,14—15: II 61,25.
 4,17: I 48,26; V 141,15.

Ad Titum.

1—3: VI 183—184.
 1,5: IV 239,11.
 1,6—9: III 161,11.
 1,8: II 150,8; IV 285,11; VI 186,
 20.

2,14: VI 185,9.
 3,1: II 92,16.
 3,4—5: IV 170,7.
 3,5: IV 86,20.
 3,10—11: II 125,9; IV 312,14.

Ad Philemonem.

16: I 61,15.
 1. 6. 8: VI 184,25.

Ad Hebraeos.

1,6—7: IV 66,10.
 2,14—15: IV 60,16.
 4,16: IV 75,24.
 5,1: IV 230,27.
 5,7: IV 65,20.
 6,10: III 83,29; VI 192,27. Er.
 7,1: (IV 5,6).
 7,12: IV 234,11.
 9,16—17: IV 57,13.
 9,17: IV 105,1.
 9,28: III 120,10; IV 58,26; 97,7.
 10,1: IV 233,27.
 10,10: IV 95,2.
 10,14: IV 266,2.
 10,36: II 220,16.
 11,6: IV 163,15.
 12,3: I 256,26.
 13,2: II 219,20.
 13,10: IV 16; 93,3 Er?
 13,15: IV 61,12.
 13,16: III 83,32.
 13,17: II 225,19.
 13,20: IV 57,23.

Epistola Jacobi.

1,5: II 282,19.
 1,17: III 76,30; IV 38,28; 61,31.

2,5—6: III 9,7.
 2,10: III 31,29; IV 161,28.
 2,13: III 201,10.
 2,22: IV 171,15.
 2,26: III 86,8.
 3,15: VI 279,24.
 4,3: IV 81,15.
 4,8: IV 175,4.
 5,14—15: III 266,18.
 5,16: IV 43,3; 44,9.

Epistola Petri I.

2,4—5: IV 226,25.
 2,5: IV 61,15; 98,14.
 2,9: IV 224,2 (226,12).
 2,13: I 208,26.
 2,15—16: IV 151,20.
 2,18—20: II 93,4; IV 149,17.
 2,22: IV 61,22.
 2,24: I 252,20; (V 271,21).
 4,1: I 256,30.
 4,8: II 236,12.
 4,9: I 210,11.
 5,10(?): II 220,23.

Epistola Petri II.

1,5—9: IV 163,21.
 1,9: IV 46,19.
 2,1: V 45,3.
 2,22 (ikke I Petr. 4): VI 241,19.
 [3,3: II 10,23. Malmøb.].
 3,15—16: VI 216,15.

Epistola Joannis I.

1,8—9: IV 76,5.
 2,1—2: IV 75,27.

2,9: II 323,7.
 2,17: II 220,21.
 2,18—19: V 44,9.
 3,2: IV 184,11 (?IV 49,26).
 3,7: III 84,2.
 3,10 og 15: II 322,12.
 3,17: VI 177,7.
 4,1: III 95,6; V 44,25.
 4,16: II 323,4.
 4,20: II 322,18.
 5,13: III 78,18.
 5,16—17: IV 71,14.

Epistola Joannis II.

1,8: III 84,5.
 1,10—11: IV 312,23.

Apocalypsis Joannis.

1,5: IV 47,16.
 1,5—6: IV 224,5.
 1,10: I 274,2.
 2,20—22 urigt. citeret: IV 290,9.
 5,3: II 315,22.
 5,9: IV 47,17.
 5,9—10: IV 224,10.
 5,13: III 196,2.
 6,10: I 277,26; II 254,29.
 7,16: III 78,24.
 8,4: IV 66,23.
 13: (III 247,5).
 13,8: IV 62,20; 98,26.
 21,4: III 78,24.
 21,27: II 316,6.
 22,18: IV 155,10.

SAMMENLIGNINGSLISTER MED
ÆLDRE UDGAVER

Til Lettelse for dem, som vil opsøge Citater efter andre Udgaver, gives her en Række Lister over disses Forhold til vor Udgave. Citater efter Originaludgaverne kan altid let findes, da disses Bladsignaturer eller Foliering overalt er angivet, ligesom Jævnførelse mellem Haandskriftet og Udgaven af 1534 af »Fyrsten« er lettet ved, at Sidetallet i i Bind I er sat i Margen i Bind V.

For de tre første Bind gælder Sammenstillingen *Povel Eliesens Danske Skrifter. Første Bind*, udg. af C. E. Secher. 1885. Ved Bind IV er det *Danmarks Riges Biskoppers og Prælaters christelige og reitsindige Gensvar til de Lutheranske Artikler* (ved F. J. West). 1917. For Skibykrøniken er der jævnført, dog mindre omstændeligt, de ældre Udgaver i *Scriptores Rerum Danicarum II* og i H. F. Rørdams *Historiske Kildeskrifter I*, og desuden A. Heises Oversættelse.

I	Secher	I	Secher	II	Secher	II	Secher
185	0	230,11	33	13,15	65	57,19	98
187,1	1	231,15	34	14,29	66	58,28	99
188,4	2	232,25	35	16,8	67	60,8	100
189,14	3	234,1	36	17,19	68	61,18	101
191,1	4	235,8	37	18,30	69	62,29	102
192,10	5	236,16	38	20,9	70	64,6	103
193,24	6	237,28	39	21,21	71	65,16	104
195,4	7	239,5	40	22,32	72	66,27	105
196,19	8	240,13	41	24,11	73	68,6	106
198,3	9	241,14	42	25,22	74	69,17	107
199,12	10	242,27	43	27,1	75	70,29	108
200,20	11	244,5	44	28,12	76	72,9	109
201,30	12	245,17	45	29,23	77	73,19	110
203,4	13	246,28	46	31,2	78	74,30	111
204,13	14	248,9	47	32,13	79	76,9	112
205,26	15	249,20	48	33,24	80	77,20	113
207,10	16	251,1	49	35,4	81	78,30	114
208,24	17	252,11	50	36,13	82	80,8	115
210,7	18	253,21	51	37,23	83	81,19	116
211,21	19	255,1	52	39,2	84	82,29	117
213,1	20	256,13	53	40,12	85	84,7	118
214,8	21			41,22	86	85,17	119
215,15	22			43,1	87	86,27	120
216,29	23	II	Secher	44,11	88	88,5	121
218,9	24	I	55	45,22	89	89,15	122
219,18	25	3,1	57	46,30	90	90,24	123
220,32	26	4,6	58	48,11	91	92,6	124
222,7	27	5,17	59	49,21	92	93,16	125
223,21	28	6,27	60	51,1	93	94,26	126
225,1	29	8,6	61	52,12	94	96,3	127
226,10	30	9,14	62	53,21	95	97,13	128
227,19	31	10,25	63	54,32	96	98,23	129
228,32	32	12,6	64	56,10	97	100,4	130

Sammenligningslister

II	Secher	III Ny Khist. Saml. II	II	Secher	II	Secher
101,15	131		163,2	202	216,1	241
102,25	132	32,5 791	164,13	203	217,12	242
104,3	133		165,24	204	218,23	243
105,14	134		167,3	205	220,3	244
106,25	135	II Secher	168,14	206	221,14	245
108,3	136	117 167	169,21	207	222,23	246
109,13	137	119,1 169	171,3	208	224,5	247
110,24	138	120,7 170	172,15	209	225,16	248
112,2	139	121,18 171	173,27	210	226,26	249
113,13	140	122,30 172	175,4	211	228,4	250
114,24	141	124,8 173	176,14	212	229,15	251
116,3	142	125,18 174	177,28	213	230,25	252
		126,28 175	179,8	214	232,4	253
		128,7 176	180,18	215	233,16	254
		129,18 177	181,28	216	234,29	255
		130,29 178	183,7	217	236,9	256
III Secher		132,7 179	184,18	218	237,18	257
I 143		133,8 180	185,29	219	238,29	258
3,1 145		135,1 181	187,8	220	240,10	259
4,5 146		136,13 182	188,19	221	241,21	260
5,17 147		137,24 183	189,30	222	242,31	261
6,28 148		139,1 184	191,8	223	244,11	262
8,7 149		140,12 185	192,19	224	245,23	263
9,18 150		141,23 186	193,29	225	247,4	264
10,28 151		143,2 187	195,9	226	248,14	265
12,6 152		144,12 188	196,19	227	249,26	266
13,16 153		145,24 189	197,31	228	251,4	267
14,25 154		147,2 190	199,11	229	252,15	268
16,4 155		148,13 191	200,23	230	253,26	269
17,15 156		149,25 192	202,5	231	255,7	270
18,25 157		151,5 193	203,18	232	256,19	271
20,5 158		152,15 194	204,30	233	257,31	272
21,15 159		153,25 195	206,7	234	259,13	273
22,26 160		155,3 196	207,21	235	260,23	274
24,5 161		156,13 197	209,2	236	262,3	275
25,15 162		157,24 198	210,16	237	263,14	276
26,26 163		159,3 199	211,28	238	264,28	277
28,5 164		160,14 200	213,9	239	266,7	278
29,18 165		161,24 201	214,21	240	267,20	279
30,29 166						

Sammenligningslister

289

II	Secher	II	Secher	III	Secher	III	Secher
268,32	280	322,9	319	77,18	357	130,20	396
270,11	281	323,21	320	78,28	358	131,31	397
271,24	282	325,2	321	80,7	359	133,8	398
273,3	283	326,12	322	81,19	360	134,22	399
274,16	284	327,20	323	82,30	361	136,4	400
275,28	285	329,4	324	84,8	362	137,15	401
277,6	286	330,12	325	85,19	363	138,29	402
278,18	287	331,24	326	86,31	364	140,7	403
279,32	288			88,9	365	141,19	404
281,11	289			89,16	366	142,30	405
282,23	290	III	Secher	90,29	367	144,8	406
284,3	291	39	327	92,7	368	145,20	407
285,16	292	41	329	93,17	369	146,32	408
286,31	293	42,9	330	94,27	370	148,9	409
288,10	294	43,14	331	96,6	371	149,19	410
289,20	295	44,21	332	97,18	372	150,30	411
291,1	296	45,29	333	98,29	373	152,10	412
292,13	297	47,7	334	100,12	374	153,21	413
293,22	298	48,16	335	101,25	375	155,2	414
295,1	299	49,22	336	103,5	376	156,12	415
296,12	300	50,31	337	104,18	377	157,25	416
297,23	301	52,9	338	105,29	378	159,6	417
299,5	302	53,18	339	107,9	379	160,18	418
300,16	303	54,29	340	108,22	380	161,27	419
301,26	304	57	341	110,1	381	163,7	420
303,6	305	59	343	111,14	382	164,19	421
304,19	306	60,9	344	112,26	383	166,1	422
305,30	307	61,20	345	114,4	384	167,10	423
307,8	308	62,32	346	115,15	385	168,22	424
308,20	309	64,11	347	116,26	386	170,1	425
310,1	310	65,22	348	118,8	387	171,11	426
311,13	311	66,32	349	119,21	388	172,22	427
312,25	312	68,9	350	121,1	389	174,3	428
314,6	313	69,20	351	122,13	390	175,15	429
315,18	314	70,30	352	123,26	391	176,26	430
316,30	315	72,8	353	125,7	392	178, 6	431
318,9	316	73,16	354	126,18	393	179,16	432
319,20	317	74,30	355	127,29	394	180,29	433
320,31	318	76,8	356	129,9	395	182,9	434

Sammenligningslister

III	Secher	III	Secher	IV	West	IV	West
183,20	435	235,6	473	115	3	166,19	41
184,31	436	236,19	474	116,10	4	168,3	42
186,12	437	237,28	475	117,22	5	169,14	43
187,21	438	239,9	476	119,2	6	170,22	44
189,2	439	240,21	477	120,15	7	171,30	45
190,12	440	242,1	478	121,28	8	173,7	46
191,24	441	243,12	479	123,7	9	174,17	47
193,1	442	244,23	480	124,16	10	175,28	48
194,10	443	246,2	481	125,26	11	177,7	49
195,20	444	247,14	482	127,1	12	178,16	50
197,1	445	248,28	483	128,8	13	180,1	51
198,12	446	250,6	484	129,24	14	181,20	52
199,24	447	251,18	485	131,3	15	182,32	53
201,2	448	252,30	486	132,14	16	184,12	54
202,10	449	254,8	487	133,26	17	185,24	55
203,20	450	255,20	488	135,8	18	187,1	56
204,32	451	257,2	489	136,20	19	188,15	57
206,11	452	258,13	490	137,30	20	189,21	58
207,24	453	259,25	491	139,10	21	191,9	59
209,4	454	261,5	492	140,27	22	192,18	60
210,12	455	262,17	493	142,8	23	193,27	61
211,26	456	263,29	494	143,18	24	195,4	62
213,6	457	265,8	495	144,28	25	196,17	63
214,17	458	266,20	496	146,7	26	197,28	64
215,29	459	267,30	497	147,19	27	199,12	65
217,8	460	269,10	498	148,30	28	200,21	66
218,20	461	270,22	499	150,5	29	202,1	67
220,1	462	272,1	500	151,16	30	203,12	68
221,13	463	273,14	501	152,27	31	204,20	69
222,24	464	274,26	502	154,10	32	206,9	70
224,7	465	276,5	503	155,22	33	207,26	71
225,19	466	277,16	504	157,1	34	209,13	72
226,31	467	278,28	505	158,10	35	210,27	73
228,11	468	280,7	506	159,22	36	212,12	74
229,23	469	281,18	507	161,6	37	213,22	75
231,2	470	282,29	508	162,15	38	214,32	76
232,16	471	284,8	509	163,26	39	216,10	77
233,29	472			165,13	40	217,24	78

Sammenligningslister

291

IV	West	IV	West	IV	West	IV	West
219,9	79	245,31	98	271,15	116	297,9	134
220,22	80	247,11	99	272,29	117	298,27	135
222,2	81	248,24	100	274,11	118	300,9	136
223,12	82	250,7	101	275,25	119	301,21	137
224,27	83	251,19	102	277,10	120	302,30	138
226,5	84	253,2	103	278,24	121	304,11	139
227,16	85	254,17	104	280,7	122	305,22	140
228,26	86	255,28	105	281,21	123	307,6	141
230,11	87	257,6	106	283,2	124	308,20	142
231,25	88	258,17	107	284,16	125	309,27	143
233,5	89	260,4	108	285,28	126	311,13	144
234,21	90	261,19	109	287,10	127	312,25	145
236,1	91	263,2	110	288,21	128	314,4	146
237,15	92	264,15	111	290,6	129	315,19	147
238,25	93	265,30	112	291,22	130	317,1	148
240,5	94	267,10	113	293,1	131	318,15	149
241,19	95	268,21	114	294,17	132	319,28	150
243,1	96	270,1	115	295,30	133	321,8	151
244,15	97						

VI	SRD II	Rørdam	Heise
53	556	11	19
54	556—57	12	20—21
55	557	12—13	21—22
56	557	14	23
57	557—58	14—15	24
58	558	16	25—26
59	558—59	17	26—27
60	559	18	28—29
61	559—60	19—20	29—31
62	560	20—21	31—32
63	560—61	21—22	33—34
64	561	22—23	34—35
65	561	23—24	36—37
66	562	24—25	37—38
67	562	25—26	39—40
68	562—63	26—27	40—41
69	563	27—28	42—44

Sammenligningslister

VI	SRD II	Rørdam	Heise
70	563—64	28	45—47
71	564	29	47—48
72	564—65	30	49—50
73	565	31—32	50—52
74	565—66	32—33	53—54
75	566	33—34	54—55
76	566	34—35	56—57
77	567	35	58—59
78	567	36	59—61
79	567—68	37—38	61—62
80	568	38—39	62—63
81	568—69	39—40	64—66
82	569	40—41	66—67
83	569—70	41—42	68—69
84	570	42—43	69—71
85	570	43—44	71—73
86	570—71	44—45	73—75
87	571	45—46	75—77
88	571—72	46—47	77—78
89	572	47—48	79—81
90	572—73	48—49	81—83
91	573	49—50	83—85
92	573—74	50—51	85—86
93	574	51—52	87—88
94	574—75	52—53	88—89
95	575	53—54	89—91
96	575	54—55	91—93
97	575—76	55—56	93—95
98	576	56—57	95—96
99	576—77	57—58	97
100	577	58—59	98—99
101	577—78	59—60	100—101
102	578	60	101—103
103	578—79	61	103—104
104	579	62	105—106
105	579	63	106—108
106	580	64	108—110
107	580	65	110—111
108	580—81	65—66	111—114
109	581	66—67	114—116

Sammenligningslister

293

VI	SRD II	Rørdam	Heise
110	581—82	67—68	116—117
111	582	68—69	117—119
112	582—83	69—70	119—121
113	583	70—71	121—123
114	583—84	71—72	123—124
115	584	72—73	125—126
116	584—85	73—74	127—128
117	585	74—75	129—130
118	585—86	75—76	131—132
119	586	76—77	132—134
120	586	77—78	135—136
121	587	78—79	136—138
122	587	79—80	138—140
123	587—88	80—81	140—143
124	588	81—82	143—144
125	588—89	82—83	145—146
126	589	83—84	146—148
127	589—90	84—85	148—150
128	590	85	150—152
129	590	86—87	152—153
130	590—91	87	154—155
131	591	88	156—157
132	591—92	89	157—159
133	592	90	159—161
134	592	90—91	161—163
135	593	91—92	163—165
136	593	92—93	165—166
137	594	93—94	167—168
138	594	94—95	168—169
139	594—95	96	170—172
140	595	97	172—173
141	595—96	98—99	174—175
142	596	99—100	175—177
143	596—97	100—101	177—179
144	597	101—102	179—180
145	597	102—103	181—182
146	598	103—104	182—184
147	598	104—105	184—185
148	598—99	105—106	186—188
149	599	106—107	188—189

NAVNE- OG SAGREGISTER

- Aabo, VI, 90.
- Aager, Aagerkarle, I, 121. III, 141. V, 216.
- Aahus (Skaane), VI, 88. 89. 102.
- Aalborg, VI, 71. 107. VII, 23.
- Aarhus, IV, 18. VI, 24. 81. 96. 127. VII, 97. 171. Biskop, VI, 61. 62. Gejstlighed, VI, 60. Torv, VI, 91. VII, 163. Dateringssted III, 73. IV, 21. 34. Trykkested, III, 285. IV, 1. 13. 109. 113. VII, 15.
- Abel, dansk Konge, VI, 14. 34. 35. 55.
- Abrahamstrup (Jægerspris), II, 81. VII, 45.
- Absalon, dansk Ærkebiskop, VI, 24. 32.
- Achilleus, I, 90. 91. V, 184. 186.
- Adolf, Greve af Holsten, Hertug af Slesvig, VI, 45. 56.
- Adolf, Søn af Frederik I, VI, 123. VII, 170.
- Aerios, Aerianere, IV, 152. VII, 120.
- Aflad, I, 252. II, 39. 222. III, 226. 233. V, 77. 319. Afladshandel, VI, 69. VII, 159.
- Afrika, I, 158. II, 12. 140. 163. 182. V, 255. VII, 50.
- Agapitus, Pave, VI, 22.
- Agatha, St., Martyr, II, 140. IV, 73.
- Agnes, St., II 140 f. IV, 73. VII, 56.
- Agrippa I, jødisk Konge, II, 185.
- Agrippina, Neros Moder, II, 185. VII, 60.
- Akershus (Oslo), VI, 123. VII, 177.
- Alarik, gotisk Konge, VI, 15. VII, 149.
- Albertsen, Peder, Professor, Universitetets Vicekansler, VI, 59. VII, 73. 160.
- Albertus Magnus, Skolastiker, I, 242.
- Albingsere, IV, 206. 211. VII, 126.
- Albrecht af Brandenburg, Hertug af Preussen, VI, 109.
- Albrecht af Mecklenburg, svensk Konge, VI, 41. 55. 56.
- Alcibiades, I, 100. V, 194.
- Alcuin, franskisk Teolog, IV, 207. VII, 126.
- Alexander, Biskop af Alexandria, II, 55. VII, 42.
- Alexander Severus, romersk Kejser, I, 87. V, 181.
- Alexander d. Store, I, 27. 90. 92. 100. 143. V, 99. 184. 186. 188. 189. 194. 240. VII, 141.
- Alexandria, III, 225. VII, 54.
- Alexius, St., II, 43. VII, 40.

- Alf, Kong Sygars Søn (Sagnhist.), VI, 14.
- Alfsen, Knud, norsk Rigsraad (tre Roser), VI, 67. 71.
- Algotsson, Brynolf, Biskop, Skara. II, 126. VII, 54.
- Almissee, II, 222. III, 19 ff. 24. 232. IV, 273. 277.
- Als, VI, 126.
- Alterkar, II, 272. III, 139. VI, 131. Jf. Disk. Kalk. Pixis.
- Alterklæder, VI, 131.
- Alvina (Alviva), Knud d. Stores Frille, VI, 25. VII, 148. 152.
- Amager, I, 174.
- Amalongi, Amalongus, Professor, Kbh., VI, 76.
- Ambrosius, II, 52. 55. 152. 168. III, 170. IV, 89. V, 40. 46. VI, 177. VII, 42, 88. III. Messen, III, 126 f. V, 301. Lægmandskalk. IV, 220. Helgendyrkelse, V, 39. Skærsild, IV, 207. Paven, IV, 252. Kejser Theodosius d. Store, II, 106. III, 62. 236 f. VII, 49. 83. St. Agnes Legende, II, 140. VII, 56. *In ep. ad Rom.*, VI, 176. 207. 208. 209. 241. VII, 184. 189. 194. *In ep. I ad Cor.*, VI, 267. 289. VII, 195. 196. *Exposit. ep. ad Coloss.*, Astrologi, VI, 190. 207. VII, 186. *Sermones*, Helgeners Jertegn, II, 286 f. VII, 67. *Super ps. 118*, Skærsild, II, 309. VII, 69. *De fide resurrectionis*, VI, 178. VII, 184. *De lapsu virginis consecratæ*, II, 30. III, 182. VII, 39. 89. *De officiis*, VI, 204. retfærdig Krig, VI, 204. Almissee, III, 24. 277. VI, 204. VII, 74. 96. *De Cain et Abel*, VI, 178. 204. 205. *De Jacob et vita beata*, VI, 205. *De sacramentis*, VI, 205. *De bono mortis*, VI, 178. VII, 184. *Ad Marcellinam*, III, 236 f. VII, 67. 94. *Opera Ambrosii*. 1516, VI, 204 ff. VII, 187 f.
- Amlethus, dansk Kongesøn (Sagnhist.), VI, 7 f. VII, 148 f.
- Anabaptister, se Gendøbere.
- Anacletus, Presbyter i Rom, II, 227. VII, 63.
- Anastasia, St., IV, 73.
- Anders, Skriver, Rentemester hos Kong Hans, VI, 62.
- Andersen, Herman, Korsbroder, Afladshandler, VI, 69.
- Andersen, Jens, se Beldenak.
- Andersen, Lambert, Kannik i Ribe, Kaper, VI, 70.
- Andreas, St., Legende, IV, 5. VII, 99.
- Andreæ, Laurentius, svensk Reformatør, II, 121. 295. VII, 54. 68.
- Angelus Politianus, italiensk Filolog, se Athanasius.
- Ankyra, se Koncilier.
- Anne, Enke efter N. Stemp, VII, 72.
- Anne, gift m. Tyge Krabbe, VII, 26.
- Ansgar, II, 119. VI, 21. VII, 53.
- Antiocus Epifanes, syrisk Konge, I, 268. II, 181. 274. III, 68. VI, 295.
- Antikrist, Antikrister, I, 189. II, 19 ff. 120. 125. 162. 168. 204. 238. 304. VI, 86. 103. Stam-

- tavle, VI, 173. Paven, IV, 249 ff. 253 ff. A.'s Drabanter, Lutheranerne, II, 294. 304.
- Antonius Pius, romersk Kejser, I, 93. 107. 116. V, 187. 202. 212.
- Antropomorfiler (Antropomorfitter), V, 84. VII, 140.
- Antvorskov, VI, 65.
- Antwerpen, II, 6. 47.
- Apollinaris af Laodikæa, Apollinarister, III, 252. VII, 95.
- Apollonius fra Tyana, II, 289. VII, 67.
- Apostolicum, se Symboler.
- Apuleius, Det gyldne Æsel, se Beroaldus.
- Aquino, se Thomas.
- Arbejdsløshed, VII, 72.
- Arcadius, østromersk Kejser, V, 84. VII, 140.
- Arciboldus, Johs. Angelus, pavelig Legat, VI, 75. 76. 77. 78. 83. 84.
- Arciboldus, Antonellus, Borger i Milano, VI, 78.
- Aristides, I, 93. V, 187.
- Aristip, IV, 209. VII, 126.
- Aristoteles, I, 12. 45. 51. 57. 65. 66. 101. 104. 132. 135. III, 89. IV, 182. 201. V, 103. 131 f. 137. 143. 144. 149 f. 159. 195. 197. 199. 227. 230. VI, 81. 262. VII, 123. Skrifter, I, 39. 77. 91. V, 136. 170. 185.
- Arius, Arianere, II, 129. 199. 287. IV, 279. V, 21. 22. 26. 33. 84. 85. 173. 320. VII, 42. 55. 137.
- Arles, se Koncilier.
- Artotyriter, IV, 279. VII, 131.
- Asien, II, 12. 182.
- Asmund, norsk Konge (Sagnhist.), VI, 11. 13.
- Assens, Karmeliterklostret, VI, 74. 112. Prior, VI, 203. Peder Laurensen, VII, 87.
- Asser, dansk Ærkebiskop, VI, 28.
- Asserbo (Nordsjælland), VI, 68.
- Astrologi, se Spaadom.
- Athanasius, II, 168. VII, 42. 55. 61. Romerkirken, II, 55. Forbøn for døde, II, 308. Skærsild, IV, 207. *De purgandis animabus*, II, 308. VII, 69. *St. Athanasii Bog om Psalteren* (ved Angelus Politianus). 1528, III, 39-55. 290. VII, 74 f. Det athanasianske Symbol, se Symboler.
- Athen, I, 130. V, 225. VII, 63.
- Augsburg, VII, 43. Rigsdagen 1530, VII, 81. Confessio Augustana, VII, 171.
- Augustin, I, 206. IV, 165. VI, 177. 209. VII, 42. 95. Ret Skriftfortolkning, II, 52. 54. 64. IV, 46. 321. Uenighed mellem Apostlene, V, 45. Bærer af apostolsk Tradition, IV, 89. VII, 111. Romerkirken, II, 55. Kilde til det gode hos Luther, I, 188 f. En god Biskop, II, 152. 168. Sakramentbegreb, III, 264. Messen, III, 126. Sjælemesser, III, 190. 273. Nadverlære, IV, 272. VII, 130. Adoration, V, 23. Barnedaab, V, 290. Gudstjeneste, V, 40. Cølibat, III, 183. 270. IV, 261. Løfter, III, 270. Helgendyr-

- kelse, I, 276. II, 265. V, 39. Skærsild, II, 316. IV, 207. Vaagenætter, III, 188. VII, 90. Monica, III, 122. Biskop Valerius, II, 110. 163. VII, 50. Krig, I, 150 f. V, 247 f. *Super Johannem*, Nadver, III, 111. 126. VII, 82. Romerretten. Kirkens Gods, III, 238. VII, 94. *In Johannis evangelium tractatus 124*, Astrologi, VI, 191. VII, 186. *Super Deuteronomium*, II, 152. Band, II, 173. VII, 58. *Enarrationes in Psalmos*, Astrologi, VI, 191. VII, 186. *Enarratio in Ps. 83*, Cølibat, III, 183. VII, 90. *De definitione orthodoxæ fidei*, Relikviedyrkelse, II, 139. VII, 56. *De fide et operibus*, IV, 179. VI, 154. VII, 123. 181. *De utilitate credendi*, VI, 179. VII, 184. *De genesi ad litteram*, I, 206. VII, 28. *De cura gerenda pro mortuis*, II, 307. III, 188. VII, 69. 90. *Confessiones*, Guds Dom, II, 221. III, 75. VII, 62. 78. Messe for Monica, III, 122. VII, 84. Astrologi, VI, 190. VII, 186. *De civitate Dei*, Makkabæerbøgerne, II, 250. III, 192. VII, 65. 66. 90. Helgendyrkelse, Jertegn, II, 140. 288. VII, 56. 67. *De spiritu et littera ad Marcellum*, VI, 153 f. VII, 181. *Contra ep. Manichei*, II, 226. VII, 62. *Collatio cum Maximino Arianorum episcopo*, V, 22. VII, 137. *Contra Maximinum hæreticum Arianorum episcopum libri duo*, VII, 137. *De natura demonum* (uægte), Astrologi, VI, 191. VII, 186. *Possidius: Vita Augustini*, VII, 50. A. gjorde ikke Testamente, III, 277. VII, 96. Augustus, romersk Kejser, V, 99. VII, 141. Aurelian, romersk Kejser, II, 181. VII, 59. Ave Maria, se Maria, Jomfru. Averrøes, spansk-arabisk Filosof, VI, 173. VII, 183. Avignon, VI, 55. Axelsen, Ivar, se Thott.
- Baad, Knud Knudsen, norsk Rigsraad, II, 82. VI, 91. Badstue, III, 12. Bager, Rasmus, Raadmand, Kbhvn., VI, 121. Balder, dansk Kongesøn (Sagnhist.), VI, 6 f. Band, Bandlysning, II, 169-71. 172-75. 213. IV, 309 ff. VI, 265. 266. VII, 195. Banner, Erik Eriksen, dansk Rigsraad, VI, 133. VII, 26. Barth, Hans, Bogtrykker, se Bogtrykkere. Bartholomæussen, Hans, Lensmand paa Aalborghus, I, 170. VII, 23. 24. Barton, Anders, skotsk Kaper, VI, 70. Basel. Universitet, VII, 54. Trykkested, VI, 204. 206. 209. Konciliet, se Koncilier. Basilides, Gnostiker, IV, 205. VI, 173. VII, 126. 183. Basilius d. Store, Biskop af Kæsa-

- rea, II, 52. 168. IV, 89. VII, 42. 111. Messen, V, 301. Astrologi, VI, 190.
- Bayern, VI, 44. 56.
- Beatus Rhenanus, se Rhenanus.
- Beckett, Thomas, Ærkebiskop af Canterbury, II, 158. 190. III, 237. 238. VII, 57 f. 94.
- Begarder, IV, 152. VII, 120.
- Beginer, IV, 152. VII, 120.
- Beldenak, Jens Andersen, Biskop, VI, 64. 69. 76-78. 88. 126. VII, 24. 35. 162. 171.
- Belgien, VII, 171.
- Benedikt af Nursia, Benediktinere, I, 29. III, 220. IV, 220. V, 112. 264. VI, 59.
- Benedikt (Bengt), Søn af Folke Jarl, svensk Stormand, VI, 54.
- Bengtsson (Oxenstierna), Jens, svensk Ærkebiskop, VI, 46. 57.
- Bergen, I, 170. VI, 90. VII, 47.
- Bern, VII, 118.
- Bernhard af Clairvaux. Ret Skriftforstaaelse, II, 52. VII, 42. Kilde til det gode hos Luther, I, 188 f. Helgen, II, 168. Messen, III, 127. Skærsild, II, 316. IV, 207. Helgendyrkelse, II, 238. V, 39. Krig, I, 150 f. V, 247 f. *Sermones in Cantica, Cantic.*, I, 7. 134. VII, 6. Kættere, IV, 322. VII, 135. *In Cantic. Hom. 66*, II, 310. VII, 69. *Prædik. t. 1. Juledag*, I, 246. VII, 31. *Vita S. Bernhardi*, II, 310. VII, 69. *Liber de considerat. ad Eugenium papam*, Kritik af Gejstligheden, II, 22. 225. VII, 38.
- Beroaldus, Philippus, italiensk Filolog, III, 170. VII, 88.
- Bethlehem, II, 43. VI, 10. VII, 41.
- Bibelen. Gammel Testamente, II, 250. 267. 286. Profeterne, II, 296. Makkabærbøgerne, II, 250. 314. III, 192. IV, 6. VII, 65. Ny Testamente, II, 286. 293. Forholdet mellem Gammel og Ny Testamente, II, 325. III, 67. 205. IV, 233 ff. VI, 237. VII, 193. Kanondannelsen, II, 226 f. 250. Fortolkning, II, 209. 228 f. III, 124. IV, 225. 233. V, 29 f. VI, 154. 179. 209. Jf. Helligaanden. Evangelium Nicodemi, II, 226. VII, 63. Kættere paaberaaber sig altid Bibelen, II, 11. 13. III, 93. 133 f. 252. 280. IV, 116. Lutheranernes falske Skriftfortolkning, jf. Luther. Farer ved Lægfolks Bibellæsning, II, 58 ff. III, 117. VI, 135. Bibelen er »dyb« og uklar mange Steder, II, 102. 228. 261. III, 126. IV, 124. VI, 216. Skrift og Aabenbaring, II, 136 ff. 224. 284. 313. Skrift og Tradition. Kristus og Apostlene lærte meget, der ikke findes i B., I, 272 ff. II, 54 f. 227 ff. 251. 304. 314. III, 103. 104 f. 134. 191 f. IV, 12. 73. 206 ff. VI, 222. VII, 82. 100. Jf. Koncilier. Kirken. Gejstligheden. Reformationskampen drejer sig ikke om Skriften, men om Skriftens rette Forstaaelse, II, 53 ff.

102. 139. 168. III, 124 f. 280. IV, 116 f. V, 320. Skriftens Forsømmelse, II, 87 ff. 251 f. Alle bør kende Guds Ord, II, 48. 57. P. Helies Skrifttroskab, II, 325. III, 60. Bibeloversættelser, se Hieronymus (Vulgata), Erasmus, Luther, Christiern II.
- Bicco (Sagnhist.), VI, 17.
- Bier, I, 20. 45. 100. V, 112. 138. 195.
- Bille, Claus, dansk Rigsraad, VI, 102. 124. VII, 165. 170.
- Bille, Mogens, dansk Rigsraad, VII, 174.
- Bille, Ove, Biskop, IV, 17 f. VII, 17. 97. 101. 102. 155.
- Bille, Sten Basse, Rigsraad, Landsdommer i Skaane, I, 262. VII, 33.
- Billeder, Billeddyrkelse, II, 267-72. IV, 24. 204. 206 V, 275 ff. VI, 131.
- Birger, svensk Konge, VI, 55.
- Birger, svensk Jarl, VI, 36. 54.
- Birger Gunnensen, se Gunnensen.
- Birgitta. Sand Profetinde, II, 137. 175. 293 f. 296. 312 f. Kritik af B. (Gerson, Olavus Petri, Tausen), II, 300. III, 87. 213. IV, 8. VII, 68. Klager over Forsømmelse af Bibelens Brug, II, 65. III, 87. Hendes Død, II, 42. VII, 40. Svensk Helgen, II, 126. Aabenbaringernes Nedskrivning. Udgaver, II, 120. VII, 26. 53 f. *Revelationes*, Tro og Gerninger, III, 213 f. V, 66. Skærsild, II, 310 ff.
- Band, II, 171. 174. Cølibat, II, 33. Kritik af Gejstligheden, I, 188. II, 22. 30. 65. 120. 129. 225. 299. Frafald, Kætteri, Antikrist, I, 189. II, 41. 120, 204. Profetier om Tyrkerne, Christiern II m. m., II, 41. 200. 229. 297 f. III, 166. VII, 40. 63. Relikviedyrkelse, II, 145. 284. Kirkens Indtægter, II, 112. 156. Kongens Embede, II, 131. B.'s Pilgrimsrejse, II, 41. *Revelationes extravagantes*, Relikviedyrkelse, II, 145. VII, 56. Frafald, II, 42. VII, 40. *Regula Salvatoris*, Helgener, III, 214. V, 67. VII, 92.
- Bistrup (ved Roskilde), VI, 146. VII, 177. 196.
- Bjørn, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 18. 19.
- Bjørn, Søn af Regner Lodbrog, VI, 21.
- Bjørn, norsk Kæmpe (Sagnhist.), VI, 11.
- Bjørn, Andersen, jysk Herremand, VI, 68.
- Bjørnsen, Johan, dansk Rigsraad, VI, 140. VII, 175.
- Blacco, Forræder (1086), VI, 27.
- Black, Niels, Skolemand, Roskilde, VII, 192.
- Blancicampianus, se Nausea.
- Blekinge, VI, 100.
- Blondus, Flavius, italiensk Historieskriver, *Italia illustrata*, III, 118. VII, 83.
- Bod (Omvendelse, Anger, Pønitense), I, 247-50. II, 19. 85. 95 f. 161 f. 170. 172. 180. 191.

- 194 ff. 219. 297. 298 f. III, 81.
101. 138. 164. 229. 242-49. 261.
267. 268. IV, 196. 247. 278.
320 ff. V, 19. 48. 80 f. 84. 260.
VI, 69. 134. 141. 230. VII,
193. Jf. Skriftemaal.
- Bogbinder, Ambrosius, Borgme-**
ster, Kbhvn., VI, 120. VII, 170.
- Bogesund (Vestergötland), VI,**
83.
- Boghandlere, I, 281. VII, 34.**
- Bogtrykkere, danske. Peder Bran-**
dis, II, 332. III, 37. VII, 50.
52. 71. Hans Barth, V, 256.
322. VI, 316. VII, 5. 140. 143.
189. Poul Ræff, III, 300 f. IV,
13. 109. 322. VII, 100. 115.
Oluf Ulriksen, VII, 97.
- Bogtrykkerkunsten, dens Betyd-**
ning for Studiet af Kirkefæd-
rene, III, 90 f.
- Bonaventura, VII, 30.**
- Bondekrigen, III, 240. VI, 106.**
VII, 94. 166.
- Borcar (Sagnhist.), VI, 14.**
- Bornholm, VI, 78. 88.**
- Brabant (Nederlandene), II, 71.**
III, 33. Dateringssted, II, 98.
- Brandenburg, VI, 45. 47. 64.**
- Brandis, Peder, Bogtrykker, se**
Bogtrykkere.
- Brask, Hans, svensk Biskop, VII,**
32. 51.
- Bremen, Ærkebiskop, VI, 21. 29.**
61.
- Briller, I, 187.**
- Broder, Jarmers Søn, dansk**
Konge (Sagnhist.), VI, 18.
- Brostrup, Jens, Ærkebiskop, VI,**
58. 63.
- Brunfels, Otto, tysk Reformator**
og Læge, IV, 118. VI, 173.
VII, 118.
- Brynnolf Algotsson, se Algotsson.**
- Bucer, Martin, tysk Reformator,**
IV, 118. VI, 173. VII, 81. 118.
- Bud, de ti, II, 206 f. IV, 162. 172.**
Med Luthers Udlægning, I,
185. 191-212. Udsat paa Vers,
I, 212-15. IV, 162 ff. VII, 181.
182. Karrikatur af Luthers
Lære, VI, 171.
- Bugenhagen, Johs., tysk Refor-**
mator, IV, 118. VI, 173. VII,
118. 183.
- Bunketofte (Skaane), VI, 105.**
VII, 166.
- Burgund, II, 71. 73.**
- Busiris, Sagnkonge, I, 42. II, 327.**
V, 134. VII, 8.
- Buthlus, dansk Konge (Sagnhist.)**
VI, 17.
- Böhmen. Hussitisk, I, 262. II,**
114. 182. 201. 238. IV, 203.
206. V, 11. 12 ff. 16. 292. VI,
65. 92. VII, 33. 59. 61. Ferdi-
nand, VII, 146. Dronning
Dagmar, VI, 33.
- Bølle, Ejler Madsen, Biskop, Aar-**
hus, VI, 61. 62.
- Bøn, II, 222-36. 278-84. V, 63.**
VI, 220. 223. 258. Bøn for af-
døde, III, 194. IV, 70 ff. 273 ff.
V, 272. VII, 109. Om Bøn
kan ændre Guds Vilje, II,
256 ff. Jf. Fadervor.
- Bønner (Grøntsager), I, 174.**
- Børglum. Biskop, VI, 140. Klo-**
ster, VI, 140.
- Børringe, Kloster, VII, 37.**

- Børup, Morten, Skolemand, Aarhus, I, 180. VII, 17. 21.
- C, jf. K.
- Cajetan, Kardinal, VII, 54.
- Calchedon, se Koncilier.
- Caligula, romersk Kejser, I, 31. 41. 42. II, 180. 327. V, 127. 132. 134.
- Cambyses, persisk Konge, VI, 295.
- Canon, se Messen.
- Canones Apostolorum, se Kirkeret.
- Canterbury. Thomas Beckett, II, 158. 190. III, 236. VII, 57 f.
- Capito, Wolfgang, tysk Reformator, II, 16. IV, 118. VI, 173. VII, 81. 118.
- Caracalla, romersk Kejser, II, 181. VII, 59.
- Carneades, græsk Filosof, I, 83. V, 177. VII, 10.
- Cassiodor, *Historia ecclesiastica tripartita*, II, 196. 272. III, 112. 131. 156. 269. IV, 8. VII, 61. 66. 82 f. 85. 87. 96.
- Cecilia, Datter af Knud d. Helige, VI, 54.
- Cecilia, Erik af Pommerns Frille, VI, 44.
- Celestin I, Pave, II, 152.
- Chlodevig, frankisk Konge, VI, 295.
- Christiern I, dansk Konge, VI, 45. 47. 56-60. 62. 71. 81. 129. VII, 73. 149 f. 177.
- Christiern II, I, 5. 163. 178. 180. 181. II, 6. 44 f. 48. 74-97. 112 f. 115. VI, 47. 49. 50. 61. 63. 64. 68. 70. 71. 72. 74 ff. 82-99. 100 ff. 108. 110. 112. 119. 123 ff. 127 ff. 132. 142. 144. 145. 146. 147. 148. 203. 293. VII, 4 f. 6. 17. 19. 21. 32. 35. 141. 150. 196 f. Rimkrøniken, I, 165-74. 296-303. VII, 22-24. Love, II, 21. 78. VI, 73. VII, 24. 38. 44. 74. 159. Oversættelse af Ny Testamente, II, 1 ff. VII, 35 ff. Klagepunkterne, I, 180 f. VI, 85-96. VII, 161-64. Opsigelsesbrevet, II, 87. 88. VII, 46. 164. Luther, II, 21. VI, 72. Birgittas Profetier, II, 42. 89. 298. Karmeliterordenen, VI, 96. VII, 160. Skatte, VI, 130. 132. VII, 171. *Diploma Christiani II ad Joannem Wendland*. 1526, II, 49. VII, 41. *Christierni secundi ad Lubicensium articulos responsio*. 1524, II, 85. VII, 46. *Christiani II ad duas epistolas Frederici I responsio*, II, 6. 82. VII, 37. 45.
- Christian III, VI, 142. 144. 149. VII, 20. 44. 175. 178.
- Christiernsen, Anders, Karmeliterprovincial, VI, 64. 80. VII, 16. 21. 160.
- Christine, Kong Hans' Dronning, VI, 47. 48. 59. 66. 71. 77. 128.
- Christine, gift med Biskop Johan Jepsen Ravensberg, VI, 70.
- Christoffer I, dansk Konge, VI, 35.
- Christoffer II, VI, 37.
- Christoffer af Bayern, VI, 40. 42. 44. 45. 46. 49. 56. 67. VII, 153. 157.

- Christoffer, Greve af Oldenborg, VI, 142. 144. 146. 147. 148. 149. 291-96. VII, 18. 19. 48. 141. 177. 178. 196 f.
- Chrysogonus, Martyr, IV, 48. VII, 105.
- Chrysostomus, Johs., II, 168. IV, 89. VII, 42. 111. Ret Skriftforstaaelse, II, 51. Trods afvigende Meninger, V, 46. Helgendyrkelse, V, 39. Skærsild, IV, 207. Sjaelemesser, Bøn for døde, III, 122. 190. 199. 272. V, 273. Faste, III, 212. VII, 92. Astrologi, VI, 190. *Homilier*, Sjaelemesser, Bøn for døde, II, 55. 309. *Hom. in Math.*, Sjælen efter Døden, VI, 178. Kristus som Midler, VI, 175 f. *Hom. in ep. ad Hebr.*, Klosterlevned, III, 179. 218. V, 68. VII, 89. Messen, III, 115. VI, 233. VII, 83. 193. *In ep. ad Galat.*, Kættereri, III, 281. VII, 96.
- Chrysostomus, Oluf, Reformator, Malmø. Hans latinske Oversættelse af Prædikanternes Svar, VII, 116. »Eders Poet«, IV, 155. 160. 212. 228. 256. 274. 276. 291. 298. 303. 310. 313. 314. 318. 320. VII, 120. *Lamentatio ecclesiae*, VII, 22. 96. 121.
- Cicero, *De officiis*, I, 91. IV, 166. V, 99. 185. VII, 122. 141. *Om Gudernes Natur*, VII, 132.
- Circumcellionister (Donatister), V, 84.
- Cistercienserordenen, II, 293. VI, 80. 84. 87.
- Claudius, romersk Kejser, I, 42. II, 327. V, 134.
- Clausen, Niels, Biskop, Aarhus, VI, 61. 62.
- Clemens, romersk Biskop, IV, 48. VII, 57. 105. 111. Bærer af apostolsk Tradition, II, 152. 227. III, 104. IV, 89. 202. Sjaelemesser, Bøn for døde, III, 122. 190. 199. 272. V, 273. *Compendiolum de fide et ordine Christianorum*, II, 166. 173. 203. 307. III, 134. VII, 58. 69. *Recognitiones*, II, 291, 305. VII, 67. 68.
- Clemens VII, Pave, II, 6. 25. V, 292. VII, 146.
- Clement, Skipper, II, 97. VII, 48.
- Clementsens, Rasmus, Lensmand, VII, 24.
- Cletus (Anaclet), romersk Biskop, II, 227. IV, 48. VII, 105.
- Compostella, S. Jago di Compostella (spansk Valfartssted), II, 36. 38 f. VII, 40.
- Constantia, Kejser Konstantins Datter, II, 140.
- Constantin d. Store, I, 267 f. II, 106. 140. 153. 188. 196. 198 f. VI, 296. VII, 49. 59. 60. 105.
- Consvetudines feudorum, III, 137. V, 98. VII, 85. 141.
- Cornelius, romersk Biskop, IV, 48. V, 250. VII, 105.
- Cosmas, Martyr, IV, 48. VII, 106.
- Crösus, I, 66. 75. V, 160. 169. VII, 10.
- Cypern, VI, 29. 41. 53.

- Cyprian, Biskop af Karthago, II, 168. 265. IV, 48. 89. VII, 42. 63. 105. 111. Ret Skriftforstaelse, II, 52. 54. 55. Skønt enkelte afvigende Meninger, V, 46. 321. Kilde til det gode hos Luther, I, 188. 189. Ulydighed mod Kirken er alt Kætteris Ophav, II, 68. 198. IV, 250. Pavven, IV, 252. 256. Adoration, V, 23. Vigilier, III, 188. Skærild, IV, 207. Gejstlig Dragt, III, 220. *De habitu virginum*, III, 220. VII, 93. *Brevsamling*, II, 198. VII, 60.
- Cyril, Ærkebiskop af Alexandria, II, 22. *Super Leviticum*, III, 225. VII, 93.
- Cyril, Karmelitergeneral, VII, 93.
- Cyrils Profeti, III, 229. VII, 93.
- Cyrus, I, 66. 75. 91. V, 99. 160. 169. 186. VII, 10. 141.
- Cølibat (Præsteægteskab), II, 32 f. 330. III, 152-87. 161. 179 f. 269-72. 285. IV, 258. 289. V, 43 f. 82. 313 ff. VI, 112. 116. 223. 224. 267. VII, 87. 167. 168. 192. 195.
- Daab, I, 28 ff. 239. 273. 274. II, 46. 308. III, 242. 268. IV, 209. 216. 243 ff. V, 120 ff. 264. 286. VI, 219. 230. 243. 260. 271. VII, 271. Barnedaab, III, 139. V, 290 f. VII, 85. Kætterdaab, II, 229. VII, 63. Luther, III, 150. Malmøbogen, IV, 247. Nøddaab, IV, 247. Hjemmedaab, IV, 243. VII, 128.
- Dagmar, Valdemar Sejrs Dronning, VI, 33. 34.
- Dagobert, frankisk Konge, VI, 295.
- Dalby (Skaane), Kloster, VI, 71.
- Damascenus, Johs., se Johannes.
- Damasus, Pave, IV, 253.
- Damianus, Martyr, IV, 48. VII, 106.
- Dan I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 3.
- Dan II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 9.
- Dan III, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 9.
- Danevirke, VI, 32.
- Dans, I, 24. V, 116.
- Dansk Sprog, »vor groffue oc brede danske«, IV, 302.
- Danzig, II, 49. 85. 91. VI, 45. 57. VII, 41. 46. 47. 49.
- Darius, I, 86. V, 180. 186.
- Decius, romersk Kejser, II, 180. 181. 188. VII, 59. 60.
- Delmenhorst (Oldenburg), VI, 61.
- Demetrius Phalereus, græsk Filosof og Statsmand, I, 89. V, 100. 183. VII, 141.
- Didrik d. Lykkelige (urigtigt: Frederik), Greve af Oldenburg, VI, 45. 56. VII, 153. 157.
- Diocletian, romersk Kejser, II, 181. 187. 191. VII, 50. 56. 59. 105. 106.
- Diogenes, I, 81. V, 175.
- Dionysius Areopagita, østerlandsk Teolog, I, 35. IV, 89. V, 128. VI, 248. 275. VII, 111. Bærer af apostolsk Tradition, II, 104.

227. 308. III, 104. VII, 63.
 Messeoffer, III, 128. Sjølemesser, III, 122. 190. *De ecclesiastica hierarchia*, II, 308. IV, 71. 246. VII, 48. 69. 109. 129. *Ad Demophilum*, II, 104. VII, 48.
- Dionysius, Tyran, I, 39. 40. 79. 115. V, 131. 132. 172. 211.
- Disk (Alterkar), I, 171. II, 135. III, 139.
- Ditmarsken, VI, 33. 49. 65.
- Djævelen, II, 295. 310. VI, 134. Lutheranernes Herre, II, 319. Luther, VI, 112, 320.
- Domitian, romersk Kejser, I, 40. 41. II, 180. 181. 185. 187. 191. V, 132. VII, 8. 59. 60.
- Donatus, Donatister, III, 252. IV, 141. 258. V, 26. 84. VI, 173. VII, 95. 130.
- Dorothea, Christoffer af Bayerns og Christiern I's Dronning, VI, 45. 48. 56. 62. 63. 79. 130.
- Dorothea, Frederik I's Datter, VI, 109.
- Dorothea, gift med Hans Tausen, VI, 108. VII, 166.
- Dragør, VII, 178. 196.
- Drota, norsk Kongedatter (Sagnhist.), VI, 14.
- Drukkenskab, II, 214. III, 244.
- Dyveke, Christiern II's Frille, VI, 93. VII, 159. 160. 164. »Columba«, VI, 73. 74. 75.
- Døbefont, VI, 107.
- Dødssynder, se Kateketik.
- Ebbesen, Knud, se Ulfeld.
- Ebbesen, Niels, jysk Herremand, VI, 38.
- Ebjoniter, VI, 173. VII, 183.
- Eck, Johs., katolsk Teolog, Luthers Modstander, VII, 43. 54.
- Edmund, engelsk Konge, VI, 21.
- Efesus, VII, 134. Konciliet 431, se Koncilier.
- Einhard, *Vita et gesta Caroli Magni*, VII, 149. 152.
- Ejler, Biskop, Aarhus, se Bølle.
- Elben, VI, 34.
- Elisabeth (Isabella), Christiern II's Dronning, VI, 72 f. 76. 97. 203. VII, 6. 11. 37.
- Elisabeth, Kong Hans' Datter, Kurfyrstinde af Brandenburg, VI, 47. 64.
- Elisabeth af Schönau, tysk Mystiker, II, 22. VII, 38.
- Elisabeth, Datter af Hertug Otto af Brunsvig, gift med Grev Gerhard af Holsten, VI, 56.
- Embede, det kirkelige, se Gejstligheden.
- Emma, gift med Ethelred II og Knud d. Store, VI, 25.
- Encratiter, III, 166. VI, 224. VII, 88.
- Engelbert, Borger i Vejle, VI, 103.
- Engelbriktsen, Olav, norsk Ærkebiskop, VII, 165.
- England, I, 140. II, 71. 86. III, 33. 144. V, 236. VI, 21. 22. 23. 25. 26. 27. 42. 56. 70. 71. 139. Thomas Beckett, II, 190. III, 236. Wiclif, IV, 203. Henrik VIII, V, 292. VI, 99. VII, 14. 146.
- Engle, II, 258. 284. 288. 296. Skytsengle, II, 252 f.

- Epaminondas, græsk Feltherre, I, 93. 146. V, 187. 243.
- Epicur, Epicuræer, IV, 200. 209. VI, 262. VII, 126.
- Epitadeus, Lovgiver i Sparta, I, 116. V, 211. VII, 13.
- Erasmus af Rotterdam, II, 271. 324. V, 259. 260. 294 f. Messe paa Folkesproget, V, 308. Kirkesang, III, 116. VII, 83. Cølibat, V, 313 f. Klosterlevned, III, 223. VII, 93. *Latinsk Oversættelse af Ny Testamente*, I, 179. IV, 199. VI, 179-86. 208. VII, 21. 36. 111. 114. 125. 128. 184. *Latinsk Oversættelse af Pauli Breve*. Roskilde 1534, VI, 213-90. VII, 189-96. *Paraphrases in ep. I ad Tim.*, VI, 155 ff. *De modo orandi*, Engle, II, 252. VII, 65. Fadervor, IV, 82. VII, 110. *Institutio principis christiani*, P. Helies Oversættelse 1520. I, 3-159. II, 106. 204. VII, 3-16. 59. 61. Oversættelsen 1534, V, 93-256. VII, 140-43. *Dilectis in Christo fratribus Germaniæ inferioris*, oversat af P. Helie 1532, V, 1-92. VII, 136-47. *Liber de sacienda ecclesiæ concordia*, oversat af P. Helie 1534, V, 257-322. VII, 143-47. *Adversus servum arbitrium*, II, 306. 320. VII, 68 f. 70. *Christiani matrimonii institutio*, III, 162. VII, 87. *Lingua*, II, 204. VII, 61. *Ad Vulturium Neocomum VII*, 136. *Colloquia familiaria*, VII, 74. Erasmus' Ud-gave af *Cyprians Brevsamling*, II, 198. VII, 60. *Ambrosius-Udga-ven*, VII, 67.
- Erik (Haarek), dansk Konge, VI, 21.
- Erik Barn, dansk Konge, VI, 21. 22.
- Erik Ejegod, II, 153. VI, 28. 31. 53. 54.
- Erik Emune, VI, 28. 29. 31.
- Erik Lam, VI, 30.
- Erik Plovpenning, VI, 34. 54.
- Erik Klipping, I, 171. VI, 36. 37.
- Erik Mened, VI, 36.
- Erik af Pommern, VI, 40. 42. 43. 46. 49. 56. 67. VII, 157.
- Erik, Søn af Kong Christoffer II, VI, 37.
- Erik, Søn af Regner Lodbrog, VI, 21.
- Erik, svensk Konge (Sagnhist.), VI, 13.
- Erik d. Hellige, svensk Konge, II, 126. 153. 199. VI, 35. 54. VII, 54.
- Erik Knudsen, svensk Konge, VI, 33. 54.
- Erik Læspe, svensk Konge, VI, 54.
- Erik, Søn af Magnus Ladelaas, svensk Hertug, VI, 55.
- Erik Knudsen (Tre Roser), svensk Kriger, VI, 67.
- Erlandsen, Jacob, Ærkebiskop, VI, 35.
- Erling, norsk Konge, VI, 33.
- Ernst, Kurfyrste af Sachsen (Meissen), VI, 47. 59.
- Esbern, Kannik i Viborg, VI, 107. 108.

- Esbern Snare, dansk Stormand, VI, 31. VII, 152.
- Esbernsen, Hans, VI, 107 f. VII, 166.
- Eskil, dansk Ærkebiskop, VI, 30. 31.
- Estland, VI, 25.
- Estrid, Svend Estridsens Moder, VI, 26. 53.
- Ethelred (I), engelsk Konge, VI, 23.
- Ethelred (II), engelsk Konge, VI, 25.
- Eufemia, Kong Magnus Smeks Søster, VI, 55.
- Eukiter, VII, 120.
- Eunomius, ariansk Biskop, II, 129. 136. 140. IV, 118. 205. VI, 173. VII, 55. 126.
- Euseb, *Historia ecclesiastica*, V, 301. VII, 147. Messe, Prædiken, IV, 258. VII, 130. Lægmandskalk, IV, 220. Klosterlevned, III, 225. VII, 93. Johannes og Kerinthos, IV, 312. VII, 134.
- Eustochium, Datter af Paula, II, 43. VII, 41.
- Eutykes, Eutykianere (Monofysiter), III, 252. VII, 95.
- Evangelium Nicodemi, se Nicodemus.
- Faaborg, Hans, Slotsskriver, VI, 74. VII, 159.
- Faber Stapulensis, se Stapulensis.
- Fabius Maximus, romersk Felt-herre. I, 107. V, 202.
- Faddere, III, 21 f.
- Fadervor, II, 278 ff. 282. IV, 80 ff. 172. 322. V, 280. 282. Med Luthers Udlægning, I, 185. 225-41. Rimet Parafrese, VI, 154 f.
- Falaris, Tyran, I, 41. 79. 92. 174. II, 327. V, 131. 132. 172. 186. VI, 50. VII, 24.
- Faste, I, 238. 243. 249. 252. 272 f. 279 ff. II, 55. 212. 222-36. III, 167. 212 f. IV, 134 f. 142. 146 f. 277. V, 63. 76. 288 ff. VI, 108. VII, 34. 192. 195. 224. 256.
- Fastelavn, I, 18. 26. V, 110. 119.
- Fattigdom, Fattigforsorg, II, 156. III, 9-11. Omsorg for fattige og syge, III, 1-37. 232. 274. 276. 277. Skriftens Befaling angaaende fattige, III, 5-9.
- Fegge, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 7. VII, 148. 151.
- Feggesund, VI, 7. VII, 148. 151.
- Felicitas, Martyr, IV, 73.
- Felix, spansk Biskop, Felicianere, IV, 206. VII, 126.
- Ferdinand I, tysk Kejser, V, 292 f. VI, 99. VII, 6. 11. 146.
- Ficinus, Marsilius, italiensk Filosofof, III, 173. VII, 89.
- Filip af Spanien, Dronning Elisabeths Fader, I, 100. V, 195. VI, 73. 203. VII, 6. 11.
- Filip, Konge af Makedonien, I, 95. 143. V, 189. 240.
- Filip, norsk Jarl, VI, 33.
- Filippa, Erik af Pommerns Dronning, VI, 42. 43.
- Filon, III, 225. VII, 93.

- Filostratus, Flavius, græsk Retor og Sofist, Bogen om *Apollonios af Tyana*, II, 289. VII, 67. 145. *Imagines*, V, 276. VII, 145.
- Finderup (ved Viborg), VI, 36.
- Finland, VII, 54.
- Fiskeriredskaber, II, 111.
- Flaccus, se Quintus Fulvius.
- Flandern, II, 71. VI, 28. 54.
- Flensborg, Franciskanerklostret, VII, 92. 172.
- Flyinge (Skaane), VI, 78.
- Folke, svensk Jarl, VI, 33. 54.
- Fotinus, kættersk Biskop, VI, 207. 209. VII, 188.
- Frankfurt a. M., Konciliet 794, se Koncilier.
- Frankrig, I, 138. 146. II, 71. 86. III, 144. IV, 131. V, 234. 244. 292. VII, 50. 146. 172.
- Frans af Assisi, Franciskanere, I, 29. V, 112. 264. VII, 110.
- Frans I, fransk Konge, VII, 14.
- Frans, Søn af Kong Hans, VI, 47.
- Frederik I, dansk Konge, II, 48. 86. III, 138. V, 3. VI, 48. 56. 64. 68. 96-99. 100. 106. 107. 108. 109. 111. 117. 118. 125. 129 ff. 136. 148. 293. VII, 71. 136. 146. 160. 169. 173. 197. *Responsio ad calumnias Christiærni patrulis*, VI, 73. VII, 159. *Christiani II ad duas epistolas Frederici I responsio*, II, 6. 82. VII, 37. 45.
- Frederik Barbarossa, tysk Kejser, VI, 32. VII, 153.
- Frederik II, tysk Kejser, VI, 295.
- Frederik III, tysk Kejser, VI, 65.
- Frederik, Greve af Oldenburg, se Didrik.
- Fridlev I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 9.
- Fridlev II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 10 f.
- Frihed, den kristne, II, 31. 150. 230. 248. 295 f. V, 16. VI, 215.
- Fris, Anders, Kantor, VI, 106 f. VII, 166.
- Friserne, VI, 35. VII, 136. 144.
- Frisiske Knægte i Christiærn II's Tjeneste, VII, 45.
- Frode I Gavmild, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 5. VII, 148.
- Frode II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 9. VII, 148.
- Frode III Fredegod, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 10.
- Frode IV, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 11.
- Frode V, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 12.
- Frode VI, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 22.
- Froger, norsk Konge (Sagnhist.), VI, 9.
- Frogertha, Fridlev II's Dronning, VI, 11.
- Fyn, VI, 14. 27. 96. 111. 140. 141. 149.
- Fæton, I, 19. V, 112.
- Gad, Hemming, Biskop, Linkøping, VI, 87.
- Galle, Peder, Kannik, Upsala, II, 127. 332. VII, 51 f. 55.
- Galt, Peder Ebbesen, dansk Rigsraad, VI, 149. VII, 178.

- Gangdage, I, 240. VII, 30.
 Gangra, se Koncilier.
 Gansfort, Wessel, se Wessel.
 Gartner, I, 71. V, 165.
 Gejstligheden. Det kirkelige Embede, III, 156. 207. IV, 152. 229 ff. Bispeembedet, II, 166 f. 197. Det alm. Præstedømme, IV, 223 ff. 243 ff. VI, 216. VII, 192. G.'s Autoritet og Magt, II, 132. 159. 162-69. 172-75. 176-206. 224 f. 226. III, 143. 278. V, 29. Skal adlydes, I, 266 ff. 272 ff. II, 103. 107. 156. 183 f. 201. 203. Moralsk Forbillede, II, 180. Kætterier skyldes Ulydighed, Had og Oprør mod G., II, 67 ff. 101 ff. 158 f. 182. 185. 198 f. 319. III, 137. 141. 281. IV, 250. V, 17. Reformer skal udgaa fra G., III, 143. G.'s Indtægt og Ret til Ejendomsbesiddelse, I, 266. II, 146 ff. 150. 192. 193. 329. 330. III, 230. IV, 279 ff. V, 89 ff. VI, 100. Præstevalg, III, 159 ff. IV, 238 ff. 244. 248. 253 ff. VI, 227. VII, 193. Gejstlig Dragt, III, 91. 139. 219 ff. V, 25. VI, 131. G. skal gøre Bod, II, 180. 192. 203. III, 275. Jf. Bod. Kritik af G. (især Havesyge, Hovmod, Hykleri, Usædelighed, Uvidenhed), I, 143. 156. 179 f. 189. 266. 268. II, 70. 111 f. 147. 159 f. 180. 192. 203. 213. 225. 323. III, 65 f. 88. 98. 101. 121 f. 130. 139. 160. 163 f. 174. 251. 275. 276 f. IV, 135 f. 255. 276. 279 ff. 288. V, 18 f. 74 f. 82. 177. 239. 253. 262. 264. VI, 99. 177. 228.
 Geldern (Nederlandene), VI, 59.
 Gellius, *Attiske Nætter*, VII, 132.
 Gendøbere, III, 94. V, 21 f. 36 f. 290 f. 320. VI, 142.
 Gerhard, holstensk Greve, VI, 38. VII, 149.
 Gerhard (VI), Greve af Holsten, Hertug af Slesvig, VI, 56.
 Gerhard (VII), Greve af Holsten, VI, 56.
 Gerhard, Greve af Oldenburg, Christiern I's Broder, VI, 61. VII, 177.
 Gerson, Jean, hans Angreb paa Birgitta, II, 300 f., VII, 68.
 Gertrud, St. IV, 7.
 Gervasius, Martyr, II, 287. VII, 67.
 Gilder, V, 288. VII, 146.
 Giseler, Tile, Admiral, VI, 70.
 Gjøre, Birgitte, VII, 174.
 Gjøre, Henrik, Rigsraad, VI, 98.
 Gjøre. Mogens, Rigshofmester, VI, 108. 110. 133. 136. VII, 103. 174.
 Gjøre, Sofie, Datter af Mogens Gjøre, VI, 136. VII, 174.
 Glimminge (Skaane), VI, 105. VII, 166.
 Glob, Anders, Rentemester, Provst i Odense, VI, 64.
 Glob, Niels, Biskop, Viborg, VI, 63 f.
 Goch, Johann (Pupper), nederlandsk Bibelhumanist, VI, 173. VII, 183.
 Godfred, Søn af Regner Lodbrog, VI, 21.

- Gorm I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 19.
- Gorm II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 23.
- Gorm III, dansk Konge, VI, 23, 24.
- Gotland (Gulland), VI, 4, 39, 43, 46, 61 f. 100, 102, VII, 151.
- Gottorp, VI, 126, 131, 132, VII, 178.
- Gram, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 4.
- Grathe Hede, VI, 31.
- Gratian, se Kirkeret.
- Gregor I d. Store, Pave, II, 33, 52, 152, 168, III, 156 f. 190, IV, 51, 207, VI, 177, VII, 40, 42, 87, 106, Messen, III, 126, Billeder, V, 40, Helgendyrkelse, V, 39, Skærsild, II, 310, 316, *Moralium libri sive Expositio in librum Iob*, IV, 321, VII, 135, *Dialoger*, II, 310, VII, 69.
- Gregors Decretaler, se Kirkeret.
- Gregor af Nazianz, I, 264, II, 168, VII, 33.
- Gregor af Nyssa, IV, 207, VII, 126.
- Gritha, Dan I's Dronning, VI, 3.
- Grundtvig, VII, 143.
- Grækenland, I, 68, 139, 150, V, 162, 235, Den græske Kirke undertrykkes af Tyrkerne p. Gr. af Frafald fra Romerkirken, II, 41, 200, 229, 297, III, 166, V, 13, Præsteægteskab, III, 156, 164, 184, Ordsprog, V, 243, Hellespont, VI, 17.
- Gud. G.'s Væsen, I, 274, Fader, I, 225-27, 1. Trosartikel m. Luthers Udlægn., I, 217-19, G.'s Vrede (jf. Bod), III, 62 ff. 65, 69, 222 f. 249, 279.
- Gudstjeneste, Liturgi. G.'s Væsen, II, 206-21, III, 96, 250 f. VI, 131, Ceremoniernes Betydning, II, 206-21, III, 90 ff. 96 f. 211 f. IV, 142 ff. V, 320, G.'s Sprog, Latin, VI, 276, VII, 195, Folkesproget, II, 46, III, 118, Liturgi, V, 280 f. 282, VII, 124, 145, Agnus Dei, IV, 84, Antifon. Versiculus, VI, 175, Benedictus. Sanctus, IV, 37, VII, 104, Gratias agamus. Sursum corda, V, 284, Introitus, VI, 195, VII, 187, Kollekter, II, 242, III, 86, IV, 183, 185, VII, 63, 124, Breviarium Romanum, VII, 187, Malmø-Messen, VII, 181, Jf. Canon (Messen).
- Guldsmed, Anders, Raadmand, Kbhvn., VI, 121.
- Guldsmed, Peder, Borger, Kbhv., VI, 121.
- Gunner, svensk Konge (Sagnhist.), VI, 14.
- Gunner, Degn, Ærkebiskop Birgers Fader, VI, 78.
- Gunnensen, Birger, Ærkebiskop, VI, 63, 77 f. 89, VII, 3, 21, 172.
- Gurre (Nordsjælland), VI, 40.
- Gustav Vasa, II, 117-332, III, 192, VI, 100, 149, VII, 32, 33, 50-70, 178.
- Guttorm, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 4.
- Guttorm, dansk Kongeætling (Sagnhist.), VI, 21.

- Gyldenstjerne, Elisabeth, VII, 176.
- Gyldenstjerne, Erik, Dekan i Roskilde, VII, 18.
- Gyldenstjerne, Knud Henriksen, Biskop, Odense, VI, 124. 126. 148. VII, 171. 177. 178. 196.
- Gyldenstjerne, Knud Pedersen, Rigsraad, VI, 76.
- Gyldenstjerne, Mogens Henriksen, Rigsraad, Lensmand, VI, 143. VII, 177.
- Gøtrik, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 19. 20.
- Haandværkere, I, 71. III, 29. V, 164. VII, 74.
- Haderslev, VI, 38. Haderslev-Ordinansen, IV, 327.
- Hading, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 4.
- Hadrian, romersk Kejser, I, 128. V, 223.
- Hagbart, Signes Bejler (Sagnhist.), VI, 14.
- Hagenskov (Fyn), VI, 35.
- Hakon V, norsk Konge, VI, 55.
- Hakon VI, norsk Konge, VI, 40. 41. 55.
- Hakon, Hagbarts Broder (Sagnhist.), VI, 14. VII, 148.
- Haldan I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 5.
- Haldan II Bierggram, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 12. VII, 152.
- Haldan III d. Stærke, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 14.
- Halland, I, 177. VI, 37. 66. 78.
- Hallandsfar, Niels, dansk Stormand, VI, 37.
- Halmstad, VI, 66. 149. VII, 178.
- Halvard, svensk Konge (Sagnhist.), VI, 5.
- Hamar (Norge), Biskop, VI, 87. 90.
- Hamborg, VI, 34. 70. 141.
- Hammer, Niels, Borgmester i Randers, IV, 18 ff. 27. 31. VII, 101. 102.
- Hano, Præfekt paa Fyn (Sagnhist.), VI, 14.
- Hans, dansk Konge, I, 167. II, 75. III, 221. VI, 45. 47 ff. 56. 59 ff. 63 ff. 69 ff. 140. VII, 149 f. 159.
- Hans, Søn af Frederik I, VII, 26.
- Hans (Johan), Junker, II, 82. VI, 91. VII, 46. 163.
- Hansen, Jens, Kannik, Viborg, VI, 108. VII, 167.
- Hansen (Skriver), Jørgen, Lensmand, II, 95. VI, 90. VII, 24. 47 f. 163.
- Hansestæderne, VI, 44. 94. 98 f. VII, 153. 165.
- Haquinus, se Hakon.
- Haquinus Ring, se Ringo.
- Harald I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 12.
- Harald II (Huletand), dansk Konge (Sagnhist.), VI, 15.
- Harald III, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 19.
- Harald Klag, dansk Konge, VI, 20.
- Harald Gormsen, dansk Konge, VI, 23.

- Harald Blaatand, dansk Konge, VI, 23. 24. 32.
- Harald Hein, dansk Konge, VI, 26. 54.
- Harald, Kong Haldan Biergrams Broder (Sagnhist.), VI, 13.
- Harald, Knud d. Stores Frillesøn, VI, 25.
- Harald Kesia, dansk Kongesøn, VI, 28. 30.
- Harald, Erik Emunes Broder, VI, 29.
- Haraldsborg (ved Roskilde), VI, 146. VII, 177.
- Hardeknud, dansk Konge, VI, 25. 26. 53. VII, 157.
- Harderwijk (Holland), VII, 37.
- Hater, Starkads Banemand (Sagnhist.), VI, 17.
- Hatter, Præfekt i Sønderjylland (Sagnhist.), VI, 14.
- Havre, VI, 138.
- Heidenstorf, Reinhold von, fransk Adelsmand i Christiern II's Tjeneste, VII, 45.
- Helena, gift med Kong Mene-laos af Sparta, I, 139. IV, 273. V, 235.
- Helene, svensk Helgeninde, II, 126. VII, 54.
- Helge, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 5.
- Helgendyrkelse, I, 275 ff., II, 141 f. 275 f. 278. 283 f. III, 124. 139. IV, 5 f. 23. 73 ff. 82. 204 ff. V, 27. 39 f. 273. (Kattolsk) Kritik af Helgendyrkelsen, VI, 176. 210. VII, 184. 189. Helgenbilleder, se Billeder.
- Helie, Paulus. Fra Varberg i Hal-land, I, 177. VI, 80. VII, 3. Hans mødrende Slægt svensk, II, 121. VII, 52. 54. Poul Ven-dekaabe, V, 325. 330 f. VII, 4. 5. Omtaler sig selv i Skiby-kroniken, V, 80. 81. 109. VII, 167. Forstaar Græsk? IV, 280. V, 268. 271. 290. VII, 14. 111. 131. 138. 144. 146. 188. Hans Sekretærer, III, 291. VI, 171. VII, 4. 16. 19. 181. Epitafium, se Christiern Umbra. *De Simo-niaca pravitare*. 1517, I, 1. VII, 3. 159. *En christen førstis lære* (Oversættelse af Erasmus' In-stitutio principis christiani). 1520, I, 3-159. VII, 3-16. 139. 140-43. 175. *Breve*, VII, 16-22. *Epistola ad Johannem Laurentii*. 1523, I, 161-64. 180. VII, 18. 19-20. *Christiern den Andens Rim-kronike*. 1523, I, 165-74. 296-03. VII, 22-24. *Epistola ad Pe-trum Ivari*. 1524, I, 175-83. VII, 17. 18. 19. 20-22. 32. 161. *Een cristelig vnderuysznig* (Oversæt-telse af Luthers Bedebog). 1526, I, 185-257. VII, 21. 24-32. *Sendebrev til Hr. Tyge Krabbe om Luthers Handel*. 1526, I, 259-81. II, 301. 331. VII, 32-34. 51. 52. *Svar til Hans Mickelssen*. 1527, II, 1-116. VII, 35-50. 51. 55. 114. 162. 163. *Svar til Kong Gøstaf*. 1528, II, 117-332. III, 192. VII, 32. 33. 50-70. 98. 99. *Om kranke og fattige Mennesker*. 1528, III, 1-37. 208 f. VII, 71-74. *St. Athanasii*

Bog om Psalteren. 1528, III, 39-55. VII, 74-75. *Svar paa Malmø-bogen.* 1530, III, 57-284. V, 66 f. 68 f. 89. VII, 51. 76-96. 98. 130. 139. 168. *Brev imod Præsters Ægteskab.* 1530 (tabt), III, 285. 300 f. *Om den hellige Messe imod Messedrøbere.* 1531, IV, 1-13. 17. 20. VII, 97-100. 102. 103. 113. *Om det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon.* 1531, IV, 15-109. VII, 98. 99. 100-13. *Biskoppernes og Prælaternes Forklaring paa den kristne Tros Bekendelse* (tabt), IV, 13. 29. 111. 205. 207. 210. 246. 259. 263. 269. 272. 287. 314. 316. VII, 99. 103. 113-15. 125. 126. 128. 130. 132. 134. *Biskoppernes og Prælaternes Svar til de lutherske Artikler.* 1533, IV, 12. 113-322. VII, 99. 113. 115-35. *En kort og kristelig Formaning med en føje Undervisning om den lutherske Handels vrang og uretsindige Vilkaar.* 1532, V, 1-92. VII, 136-47. *En kristen Fyrstes Undervisning og Lære.* 1534 (2. Oversættelse af Erasmus' Institutio principis christiani), V, 93-256. 330. VII, 4. 139. 140-43. 175. 178. *En kort Undervisning til en kristelig Forening og Fortligelse.* 1534, V, 257-322. VII, 143-47. 176. *Compendiosa regum Daniæ historia,* VI, 1-50. VII, 148-53. 155. 156. *Chronicon Skibyense,* VI, 51-149. VII, 18. 19. 75. 136, 141. 149. 153. 154-79. 181. 184. 187. *Hans Hen-*

riksens Aarbog, VII, 155 ff. *Blandede Optegnelser,* VI, 151-99. VII, 179-87. 192. *Tilskrifter i trykte Bøger,* VI, 201-11. VII, 181. 187-89. *Scholia marginalia in epistolas Pauli,* VI, 213-90. VII, 189-96. *Epistola ad Christophorum comitem,* VI, 291-96. VII, 18. 19. 177. 179. 196-97. *Heliogabalus, romersk Kejser,* I, 31. II, 181. 327. V, 127. VII, 59. *Helligaanden,* II, 310. 320. V, 23. *Taler gennem Bibelen; nødvendig for ret Fortolkning,* II, 15 ff. 57. 61. 64 f. 210. 276. 296. III, 105. 279. *Styrer Kirken; vejleder ved Læredannelsen,* II, 54. 55. 227. 228. 292. III, 60 f. IV, 72. 99 f. 115. 127 ff. 137. 235. 236. *Ordination,* IV, 245 f. *Relikvierne Helligaandens Bolig og Tempel,* II, 131. 145. *Tredie Trosartikel med Luthers Udlægning,* I, 222-24. *Helligdage, Kritik af de mange Helligdage,* V, 74. 287 f. *Helsingborg,* VI, 45. 78. 103. VII, 166. *Helsingør,* VI, 74. *Karmeliterne,* VII, 75. 169. *Niels Stemp,* VII, 71. *Øresundstolden,* VII, 159. *Dateringssted,* I, 164. *Helvede,* II, 263. 305 f. 309. IV, 24. *Helvig, Valdemar Atterdags Dronning,* VI, 40. *Helvig, Datter af Grev Gerhard I af Holsten,* VI, 56.

- Hemming, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 20.
- Hemmingsen, Christiern, Biskop, Ribe, VII, 157.
- Henrik IV, tysk Kejser, VI, 295.
- Henrik VIII, engelsk Konge, IV, 143. VI, 99. VII, 14. 119. *Assertio septem sacramentorum*, V, 292. VII, 146.
- Henrik, Hertug af Mecklenburg, VI, 55. 56.
- Henrik, Greve af Mecklenburg, VI, 34.
- Henrik (II), Greve af Holsten, VI, 56.
- Henrik, svensk Biskop, Missionær i Finland, Finlands Skytshelgen, II, 126. VII, 54.
- Henriksen, Hans. Aarbog, VII, 155 ff.
- Heraklios, østromersk Kejser, IV, 211. VII, 127.
- Herborn, Nicolaus, Forfatter til *Confutatio Lutheranismi Danici?*, VII, 114. 129.
- Herman Andersen, Afladshandler, se Andersen.
- Herodes I, jødisk Konge, I, 267. 268. VI, 110.
- Herodias, gift med Herodes Antipas, III, 165. VI, 110.
- Herodot, I, 91. V, 185. VI, 295.
- Herreklostre, III, 234-41.
- Hetha, Skjoldmø (Sagnhist.), VI, 16.
- Hieronymus, IV, 89. 179. 203. 206. 207. V, 45. 177. 321. VI, 209. VII, 41. 42. 111. 118. Ret Skriftfortolkning, II, 52. 54. 168. Trods afvigende Meninger i uafgjorte Spørgsmaal, V, 46. Forhold til Paven, II, 55. IV, 252. 256. Kilde til meget af det gode hos Luther, I, 188. Messe paa Folkesproget, III, 118. V, 308. Cølibat, Løfter, III, 170. 171. 182. 270. IV, 261. V, 82. Helgendyrkelse, I, 276. 278. II, 249. V, 39. Pilgrimsrejser, II, 43. Lægmandskalk, IV, 220. Bodens Sakramente, VI, 230. Billeder, V, 40. Skærsild, II, 309. Astrologi, VI, 189. 191. *Vulgata*, VI, 179-86. VII, 21. 42. 60. 65. 184 f. *Super Isaiam*, II, 309. VII, 69. *Comm. in Isaiam*, VI, 189. VII, 186. *Comm. in Jeremiam*, VI, 189. VII, 186. *Comm. in ep. ad Tit.*, II, 166. III, 171. VII, 58. 88. *Contra Vigilantium*, II, 249. IV, 6. VII, 65. 99. *Ad Salvinam*, III, 170. VII, 88. *Ad Geruntiam*, III, 171. VII, 88. *Ad Sabianum lapsum*, III, 182. VII, 89. *Ad Rusticum Monacum*, IV, 303. VII, 133. *Ad Fabiolam*, IV, 283. *Andre Breve*, III, 100. V, 82. VII, 81. 139. *Uægte Breve*, III, 217. VII, 92. *Vitaspatrum*, III, 217. VII, 92.
- Hieronymus Busidius, III, 33. VII, 74.
- Hieronymus af Prag, VI, 173. VII, 183.
- Hilarius, Biskop af Poitiers, II, 51. 152. 168. III, 127. VII, 41.
- Hildegard, tysk Mystiker, II, 22. 293. VII, 38. 67.

- Hildiger, svensk Kongesøn (Sagnhist.), VI, 14.
- Himmelen, II, 263. 305 f. 309 f.
- Historia tripartita, se Cassiodor.
- Hjallse (ved Odense), VII, 178.
- Hjarne, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 10. 11.
- Hjartvar, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 6.
- Hjortholm (Slot ved Furesøen), VI, 137.
- Hjælm (Ø), VI, 37.
- Hofmod, Jørgen, Christiern II's Profos, VI, 83.
- Hogrim, svensk Tyran (Sagnhist.), VI, 9.
- Holgersen, Jens, se Ulfstand.
- Holland (Nederlandene), I, 170. 174. VI, 80. 90. 97 (Provins). 123. 125. 141. VII, 6. 11. 37. 47. 75. 176. Flaade, VI, 137. VII, 175. Zeeland, II, 71. VII, 44. 97. Vesterlændinge, VI, 141.
- Holsten, VI, 33. 34. 37. 38. 41. 45. 46. 55. 56. 64. 77. 96. 108. 110. 111. 129. 131 f. 141. 144. 149. VII, 18. P. Helies Had til Holstenerne, VI, 126. 132. VII, 171. 173.
- Homer, I, 51. 70. 76. 142. 144. IV, 280. V, 99. 144. 163. 169 f. 238. 240. 275. VII, 131. 141.
- Homoth, svensk Tyran (Sagnhist.), VI, 9.
- Hopfensteiner, Stephan, tysk Sekretær i Christiern II's Tjeneste, VII, 46.
- Horats, *Ars poetica*, Ordsprog, I, 179. VII, 21. *Epistler*, IV, 254. VII, 116. 125. 129. *Oder*, V, 294. VI, 226. VII, 146. 193. *Satirer*, IV, 198. 204. VII, 125.
- Horsens, VII, 19.
- Horvendil, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 7. 8.
- Hospitaler, Hospitalsvæsen, III, 1 ff. 208-10. 273. IV, 297. 300 ff. VII, 71-74. Historie og Brug, III, 3 ff. 11. Indtægter, III, 17 ff. Forstander, III, 23-28. Forlening, III, 15 f. Om-sorg for Hospitalslemmer, III, 21 f. St. Jørgens Gaarde, Hel-ligaandshuse, III, 13. VII, 73.
- Hotter, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 6.
- Hubmaier, Balthasar, tysk Reformator, Gendøber, IV, 118. VII, 118.
- Huglet, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 9.
- Hugvin, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 13. VII, 148. 152.
- Humble, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 3.
- Hunding, Præfekt paa Sjælland (Sagnhist.), VI, 14.
- Hunding, svensk Konge (Sagnhist.), VI, 5.
- Huss, Johs., Hussiter, IV, 118. 141. 152. VI, 65. 92. 173. 174. VII, 118. Gejstligheden, IV, 254. 289. Klosterlevned, IV, 300. 304. Helgendyrkelse, IV, 206. VII, 126. Lægmandskalk, IV, 211. 223. Prædestination, IV, 203 ff. Jf. Bøhmen.
- Hvede, I, 87.

- Hvid, Lars, Sigbrits Sekretær, VI, 108. VII, 166.
- Hvid, Peder, Kannik, Viborg, VI, 108.
- Hvidøre (Nordsjælland), VII, 177.
- Høg, Niels, Ridder, VI, 99.
- Høgekøbing (Sagnhist.), VI, 5.
- Ignatius, Biskop af Antiochia, I, 272. 275. II, 168. 185. IV, 73. VII, 60. Ret Skriftfortolkning, Bærer af apostolsk Tradition, II, 51. 227. IV, 89. VII, 63. 111. Lydighed mod Biskoppen, II, 107. 196 ff. III, 104. Messeoffer, III, 114. 128. Faste, I, 279 f. II, 54. *Ep. ad Smyrnenses*, II, 196. III, 114. VII, 61. 83. *Ep. ad Magnesianos*, II, 107. VII, 49. *Ep. ad Philadephienses*, II, 107. 196. VII, 49. 61. *Ep. ad Trallianos*, II, 107. VII, 49.
- Ingeborg, Datter af Valdemar Atterdag, VI, 56.
- Ingeborg, svensk Kongedatter, VI, 54.
- Ingrid, Datter af Knud d. Helige, dansk Kongedatter, VI, 54.
- Ingrid Ulve, Birger Jarls Moder, VI, 54.
- Ingvar, Regner Lodbrogs Søn (Sagnhist.), VI, 21.
- Innocens III, Pave, IV, 70. 90. VII, 111.
- Innocens VIII, Pave, VI, 62.
- Interdikt, VI, 35. 37.
- Irenæus, Biskop af Lyon, II, 168.
- Aposteldiscipel. Ret Skriftfortolkning, II, 51. 227. IV, 89. Messeoffer, III, 114. 128. *Adversus hæreses*, III, 114. VII, 83.
- Irland, VI, 20. 21.
- Isabella, Christiern II's Dronning, se Elisabeth.
- Isabella af Kastilien, VII, 11.
- Italien, II, 7. 71. 86. 138. IV, 131. V, 13. 234. VI, 15. 18. 257. 258. VII, 14.
- Ivar, Regner Lodbrogs Søn, VI, 21.
- Ivarsen, Peder, Kannik, Lund, I, 175-83. VII, 17. 18. 20-22.
- Jacob III, skotsk Konge, VI, 56.
- Jacob IV, skotsk Konge, I, 140. V, 236. VI, 56. VII, 14.
- Jacob Erlandsen, se Erlandsen.
- Jacob, Greve af Halland, VI, 37.
- Jacob, Pottemager, Borger i Kbhvn., VI, 121.
- Jacob, Mogens Gjões Nar, VI, 110.
- Jacobi, Sven, Domprovst i Skara, II, 295. VII, 68.
- Jan van Leyden, Sværmer, VII, 176.
- Jarmerik, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 17.
- Jens (Johannes) Hansen, Kannik, se Hansen.
- Jepsen, Jens, se Ravensberg.
- Jepsen, Kønike, Provst i Roskilde, VI, 128. VII, 171 f.
- Jepsen (Sparre), Maurids, Rigsraad, VI, 140. VII, 175.
- Jertegn, I, 275. II, 140. 202. 284-

302. III, 25 f. 276. VI, 260.
 Kritik af den folkelige Under-
 tro. Falske Jertegn, II, 289.
 III, 25 f.
 Jerusalem, II, 41. III, 224. VI,
 53. 62.
 Joakim I, Markgreve af Branden-
 burg, VI, 47. 64.
 Joducus, Helgen, II, 43. VII, 41.
 Johan d. Standhaftige, Kurfyrste
 af Sachsen, III, 204. VII, 91.
 Johan, Greve af Holsten, VI, 38.
 VII, 149. 153.
 Johan, Junker, se Hans.
 Johannes Damascenus, græsk Te-
 olog, IV, 89. 207. VII, 111.
 126.
 Johannes Esbernsen, se Esberns-
 en, Hans.
 Johanniterordenen, VI, 69. 118.
 Jonsen, Rane, Kammermester,
 VI, 37.
 Josefus, Flavius, VI, 295. *Opera
 latine interpretata*, Ruffino inter-
 prete. Basel 1524, VI, 211. VII,
 189.
 Jovian, romersk Kejser, II, 199.
 VII, 61.
 Jovinian, »Protestanten i Oldkir-
 ken«, Askese, IV, 118. 304.
 VII, 118. Cølibat, IV, 261 f.
 Helgendyrkelse, IV, 205. Præ-
 destination, IV, 194.
 Judit, se Jutta.
 Judæa, VI, 10. 29.
 Julian Apostata, romersk Kejser,
 II, 25. 180. 186. 187. 272. VI,
 295. VII, 3. 9. 60. 106.
 Julian, Kejser Julian Apostatas
 Morbroder, II, 272.
 Julius II, Pave, I, 147. V, 244.
 Julius Cæsar, I, 27. 90. 91. 93.
 129. V, 120. 184. 186. 187.
 188. 225. VI, 9. 295. VII, 148.
 152.
 Juno, II, 271.
 Jupiter, I, 114. V, 209.
 Jurister. Et umætteligt Folk, I,
 131. V, 227.
 Juritha, Datter af Alf (Sagnhist.),
 VI, 14.
 Justin, romersk Historieskriver,
 VI, 295.
 Jutta, Erik Plovpenning's Dron-
 ning, VI, 34.
 Jutta (Judit) Erik Plovpenning's
 Datter, VI, 55. VII, 157.
 Juvenal, *Satirer*, I, 77. VII, 10.
 Ordsprog, V, 171.
 Jylland, Jyder, I, 179. II, 78.
 III, 240. 241. VI, 7. 8. 14. 16.
 20. 24. 27. 29. 30. 31. 32. 34.
 38. 45. 71. 96. 101. 107. 118.
 149.
 Jyske Lov, VII. 6. 159.
 Jørgen, Skriver, II, 82. VII, 46.
- K, jf. C.
 Kaas, Mogens Thomsen, jysk
 Herremand, VI, 91. VII, 24.
 45. 163.
 Kalke (Alterkar), I, 171. II, 135.
 III, 139. VI, 294. VII, 197.
 Kalmar, VI, 42. 59. VII, 157.
 Kalundborg, VI, 60. 79. 96.
 Kalø, VII, 173.
 Kanniker, III, 234 ff.
 Kanoner, VII, 172.
 Kanonisk Ret, se Kirkeret.

- Karl d. Store, franskisk Konge, II, 153. 199. III, 12. VI, 19. 301. VII, 57. 73. 126.
- Karl V, tysk Kejsler, I, 6. II, 47. V, 95. 195. 292 f. VI, 72. 99. 128. 137. 139. 141.
- Karl Knudsen, svensk Konge, VI, 42. 45. 57 f. 62. 83.
- Karl d. Danske, Greve af Flantern, VI, 54.
- Karl d. Dristige (af Burgund), I, 111. V, 206. VII, 12.
- Karl Sverkersson, svensk Konge, VI, 35.
- Karl (Jonsen), Biskop, Hamar, VI, 87. VII, 23. 44.
- Karlsborg (ved Götaelven), VI, 123. VII, 170.
- Karlstadt, tysk Reformator, Karlstadtianere, II, 16. III, 94. IV, 118. 129. VI, 173. VII, 16. 80. 118. *Skriftet om Præsteægteskab*, III, 161. VII, 87.
- Karmeliterordenen, I, 261. VI, 74. 79 f. 108. 111. 112. 115. VII, 93. Provincialmestre, se Anders Christiensen. Thomas Netter. Klostre, se Assens. Helsingør. København. Landskrona. Skelskør. Ørebro.
- Karthago, II, 229. VII, 63. Konciliet 419, se Koncilier.
- Kateketik, I, 202. 205 f. V, 171. 282. Jf. Ave Maria. Buddene. Fadervor.
- Katharer, se Albingensere.
- Katharina, Birgittas Datter, II, 126. VII, 54.
- Katharina af Siena, italiensk Mystiker, II, 22.
- Kejserretten, I, 98. 153. II, 113. 213. III, 105. 137. 169. 238. IV, 316. V, 17. 21. 98. 250. VI, 87. 89. 111. 191. VII, 85. 88. 141. Jf. *Consuetudines feudorum*.
- Kempe, Peder, Borgmester i Kbhvn., VI, 121.
- Kempe, Poul, Christiern II's Kansler, VI, 128. VII, 171. *Diploma Christiani II ad J. Wendland*. 1526, VII, 41.
- Kerinthos, Gnostiker, IV, 312 f. VI, 173. VII, 134. 183.
- Kirkefædrene. Kommer Skriften nærmere end Skolastikerne, III, 89. Deres indbyrdes Uenighed angaar mindre væsentlige Spørgsmaal, II, 15. VII, 37. Jf. Kirken.
- Kirkegaard, III, 139.
- Kirkeklokker, VI, 131. VII, 172.
- Kirken. K.'s Tro og Lære stadfæstet ved Apostle, Martyrer, Confessorer, Helgener, Kirkefædre, Concilier, Paver og Bisper, Tegn og Undere, II, 14. 52. 102 f. 121. 128. 130. 139. 224. 276. III, 190 ff. 253. IV, 72. 121 ff. V, 13. 24. Tredie Trosartikel med Luthers Udlægning, I, 223. K.'s Betydning for Kanondannelsen, se Bibelen. Jf. den græske Kirke (Grækenland). Romerkirken.
- Kirkeret, I, 150. 180. II, 13. 14. 15. 18. 22. 113. 213. III, 105. IV, 249. 250. V, 21. 247. 303. 316. VI, 89. 111. VII, 37. 195. Brændes af Luther, IV, 251.

316. VII, 38. 129. 134. Prædikanterne, III, 110. *Decretum Gratiani*, III, 156. 163. 237. 277. VII, 82. 84. 87. 94. 96. 109. *Decretales Gregorii IX*, III, 145. 238. VI, 190. VII, 86. 111. 186. *Canones Apostolorum*, III, 110. 114. 128. 154 f. VII, 82. 83. 87. *Codex canonum ecclesiæ Africanæ*, III, 192. VII, 90. *De pseudo-isidorske Decretaler*, VII, 58.
- Klosterliv, I, 120. 264. II, 216. III, 179 f. 210-22. 223 ff. 274. IV, 290. 297 ff. V, 64 f. 75 f. 215 f.
- Klostre, jf. Retsforhold. Hospitaller.
- Klæder, III, 91 f. Jf. gejstlig Dragt (Gejstligheden).
- Kniphoff, Claus, dansk Kaper, VI, 70.
- Knud (Lodneknud), dansk Konge (Sagnhist.), VI, 22. VII, 148. 152.
- Knud d. Store, dansk Konge, VI, 25. VII, 157.
- Knud d. Hellige, dansk Konge, II, 153. 158. 159. 190. 199. VI, 27. 29. 53. 54. VII, 149.
- Knud, Magnus' Søn, dansk Konge, VI, 31.
- Knud VI, dansk Konge, VI, 32.
- Knud, Søn af Erik d. Hellige, svensk Konge, VI, 33.
- Knud Lavard, VI, 28. 29. 30. 31. 32. 53. 54.
- Knud, Søn af Gorm, dansk Kongesøn, VI, 23.
- Knudsen, Karl (Tre Roser), norsk-dansk Kriger, VI, 67. 83.
- Knudsen, Knud, se Baad.
- Kock, Hans, Borger i Kbhvn., VI, 70.
- Kock, Jørgen, Møntmester, Borgmester i Malmø, VI, 114. 143. VII, 177.
- Kock, Jørgen, Borger i Kbhvn., VI, 70.
- Koncilier. Deres Betydning for Skriftfortolkningen, II, 23. 55. 261. III, 105. Ønsket om et alm. Koncil, III, 102 f. 105. VI, 119. Enkelte Koncilier: Ankyra 314, III, 158. VII, 87. Arles 314, VII, 63. Basel 1431-49, III, 107. IV, 217. VI, 60. VII, 82. 127. 158. Calchedon 451, VII, 82. 95. Chalon-sur-Saône 813, IV, 70. VII, 109. Efesus 431, VII, 82. 95. Frankfurt a. M. 794, IV, 206. VII, 126. Gangra 340, III, 124. IV, 6. VII, 84. 99. Karthago 419, III, 192. V, 275. VII, 90. 145. Konstantinopel 360, VII, 95. — 381, VII, 82. Konstanz 1414-18, III, 107. IV, 217. VII, 54. 82. 118. 127. 158. Laterankonciliet 1179, VII, 118. — 1215, IV, 90. VII, 111. 126. Nicæa 325, I, 267. III, 105. 156. 158. 163. IV, 89. VII, 55. 82. 87. 111. Toledo 633, VI, 190. VII, 186.
- Konfirmation, V, 286.
- Konrad II, tysk Kejser, VI, 25.
- Konstantinopel, se Koncilier.
- Konstanz, se Koncilier.

- Koranen, II, 24.
 Korn, I, 174.
 Korstogsprædiken, VI, 69.
 Kortsen, Niels, Ærkedegn, Lund, VI, 144.
 Krabbe, Tyge, dansk Rigsmarsk, I, 261. II, 331. VI, 102-05. 110. 139. VII, 26. 93. 166 ff. 172. Jf. P. Helie, *Sendebrev til Hr. Tyge Krabbe*.
 Krig, II, 147. V, 244 ff.
 Kristus. Forsonergerning, I, 241 ff. II, 40 f. 43. 74. 84. 130. 263. III, 70. 72 ff. 79. 81 f. 150. 242 ff. IV, 28. 74 f. 80. 83 f. V, 271 f. VI, 261. Anden Trosart. med Luthers Udlægning, I, 219-22. Kristi Lov, Lære, Eksempel, Kristi Efterfølgelse, I, 20. 27. 28. 141. 151. 156. 189. 234. 255. II, 142. 148. 266. 289 f. III, 197 f. 243. 246 f. 260. IV, 275. 278. V, 52. 112. 120. 121. 140. 154. 163. 238. 248. 252. 253. 272.
 Krummedige, Henrik, Rigsraad, VI, 67.
 Krumpen, Otto, Rigsmarsk, VI, 83. VII, 45.
 Krumpen, Stygge, Biskop, Børglum, VII, 174. 175 f.
 Krydderier, I, 111. V, 206.
 Kulturhistorie. Nogle kulturhistoriske Oplysninger. Bogtrykkerkunsten, III, 91. VII, 80. Bryllupsfester, Gilder, III, 23. VII, 74. V, 288. VII, 146.
 Gangdage, I, 240. VII, 30. Jurerister, et umætteligt Folk, I, 131. V, 227. Haandværkere er uærlige, III, 29. VII, 74. Kommedier, V, 286. VII, 146. Hulspejl, V, 262. Prædikanternes Koner, IV, 289. VII, 132. Førø Sommer i By, II, 248. Vaagenætter, III, 188 f. VII, 90.
 Kunghälle (ved Göteborg), VI, 124. VII, 170.
 Kvinder. Skal tie i Kirken (Salmesang), V, 25. 311 f. VI, 223. 276. VII, 192. 195.
 Kyndelmisse, III, 269.
 Kynghorn, Alexander, Professor, Kbhvn., I, 5. VII, 5.
 Kættene, se Bibelen. Gejstligheden.
 København, I, 170. II, 95. IV, 127. 314. VI, 59. 73. 76. 81. 85. 96. 98. 106. 108. 118. 119. 122. 124. 133. 136. 142. 145. 146. VII, 6. 16. 20. 24. 45. 47. 95. 134. 159. Slot, VI, 74. 78. 105. 109. 137. 139. 147. Universitet, VI, 5. 21. 59. 63. 174. VII, 160. Frue Kirke, VI, 60. 106. VII, 166. Helligaandskirken, VI, 99. Klostre. Helligaandsklostret. III, 13. VII, 73. St. Jørgens Hospital, III, 13. VI, 111. VII, 73. St. Anna Hospital, VII, 71. Karmeliterkollegiet, VI, 79. Franciskanerklostret, VII, 92. Graabrødre-klostret, IV, 10. VII, 99 f. Borgmester og Magistrat, III, 3. IV, 3. 17. VII, 7. 97. 171. By. Borgere, IV, 3. VI, 84. 134. 145 f. 147. VII, 97. Prædikanter, IV, 3. 11. VII, 97. Billedstormen 1530, VI, 107. 117.

118. 120. VII, 97. 166. 169.
 170. Havn, VI, 125. Højbro,
 VI, 68. Gammeltoiv, VI, 84.
 Dateringssted, I, 190. II, 132.
 III, 37. Trykkested, I, 1. II,
 332. III, 37.
 Køge, VI, 146.
 Køkkenfedt, Konrad, Borger,
 Kbhvn., VI, 121.
 Køl, VI, 70 f. 81.
 Kønigsberg, II, 91.
 Kønike, se Jepsen.
- Laale, Peder, VII, 8. 12. 21. 31.
 64. 89.
 Lactant, IV, 207.
 Lambertus, Franc. Hessens Re-
 formator, IV, 118. VI, 173.
 VII, 118.
 Lampetius, Lampetianere, IV,
 152. 304. VII, 120.
 Landskrona, VI, 103. 104 f. 149.
 VII, 177. Karmeliterklostret,
 VI, 74. 79. VII, 18.
 Lang, Mads, Prædikant, Ran-
 ders, IV, 30. (32 f.). VII, 103.
 Lange, Jens Iversen, Biskop, Aar-
 hus, VI, 60. VII, 158.
 Laterankoncilier, se Koncilier.
 Laurentius, Diakon i Rom, Mar-
 tyr, II, 110. 163. 188. IV, 48.
 VI, 295. VII, 60. 105. Lunds
 Domkirke, VI, 31. VII, 50.
 Laurensen, Hans, Kannik, Ros-
 kilde, I, 161-64. 180. VII, 18.
 19-20.
 Laurensen, Peder, Reformator,
 Malmø, I, 163 (?). VI, 80. 112.
 115. 173. VII, 20. 87. Skrifter,
 III, 300 f. VII, 168. *Malmø-*
bogen, III, 59-284. VI, 142.
 VII, 76-96. *Undervisning om*
Præsteembedet. 1532, III, 300 f.
Malmø-Beretningen om Herredagen
1530. 1530, IV, 330 ff. VII,
 103. 116. *Oversættelse af P. Kem-*
pes Diploma Christiani II ad J.
Wendland. 1534, VI, 173. VII,
 41. 184.
 Laxmand, Poul, Rigshofmester,
 VI, 48. 68. 71. 72.
 Legender. Agatha. Stefanus, Ag-
 nes, II, 140. Lucius, II, 14. VI,
 56. Julian Apostatas Død, II,
 272 f. Gervasius og Prothasius,
 II, 287. VII, 67. Peders og
 Paulus' Legemer, II, 284.
 Lensret, se Consuetudines feudo-
 rum.
 Leo I d. Store, Pave, II, 152. III,
 127. IV, 51. VII, 106.
 Leo X, Pave, I, 178. IV, 311.
 VI, 75. VII, 146. 178.
 Libers Høj (ved Lund), VII, 178.
 Lindebjerg (Halland), VI, 78.
 Lindkøbing. Biskop, VI, 42. 87.
 Linus, romersk Biskop, II, 227.
 IV, 48. VII, 63. 105.
 Liturgi, se Gudstjeneste.
 Livius, I, 91. V, 186. VI, 295.
 Ljung, Anders, Reformator,
 Malmø, VI, 80.
 Lodbrog, Regner, dansk Konge
 (Sagnhist.), VI, 20. 21. 302.
 VII, 152.
 Lodneknud, se Knud.
 London, VI, 25.
 Longobardiet, VII, 18.
 Lother, dansk Konge (Sagnhist.),
 VI, 3.

- Louvain. Universitet, III, 33.
VII, 54. 74.
- Love, se Retsforhold.
- Lucia, St., II, 140. IV, 73.
- Lucifer, Biskop paa Sardinien,
VI, 173.
- Lucius, Pave, II, 141. VI, 294.
VII, 56. Roskilde Domkirke,
VI, 47. 60.
- Lucretius, romersk Forfatter, IV,
209. VII, 126.
- Ludvig d. Fromme, tysk Kejser,
VI, 20.
- Ludvig XII, fransk Konge, I,
147. V, 244. VII, 14.
- Lund, I, 42. Stift, VI, 89. 104.
VII, 172. Ærkebiskop, VI, 29.
31. 32. 42. 58. 63. 78. 79. 84.
89. 103. VII, 3. 6. 173. Super-
intendent, VII, 75. Domkir-
ken, VI, 31. VII, 50. Gejstlig-
hed, I, 177. VI, 88. 104. 144.
VII, 20.
- Luther (Lutheranere), I, 172.
177 ff. II, 4 f. 8. 117. 121. 126.
162. 169 f. 236. 301. 319. III,
252. V, 23. 42. VI, 128. Refor-
mationskampen, II, 11 ff. 15.
23 f. 66. 71 f. 123. IV, 144. 251.
311. 316. V, 1 ff. VII, 3. 43.
54. 129. 134. (P. Helies Sendebrev til Tyge Krabbe om Luthers Handel, I, 259-81. VII, 32-34). Lærer Oprør mod Øvrigheden, I, 261 ff. II, 72. 114. 128. III, 59. 282. V, 4. 28 ff. VI, 106. VII, 33. 166. Falsk Bibelfortolkning, II, 15 ff. 55 f. 60 f. 63 f. 125. 143. 154. 266. 320. III, 66 ff. 95. 134. 143. 266. 281. L.'s Lære, V, 8. 54 ff. 71. VII, 80. Bibelkritik, I, 264 f. II, 24. 136. VII, 33. 39. 55. Karrikatur af L.'s Lære, VI, 171 ff. Prædestination, I, 269 ff. IV, 190. 195 f. 197. 203. VII, 123. Nadverlære, III, 113. 126 f. 148 f. 272. V, 22 f. 71. VII, 130. Skriftemaal, II, 99. Skærsild, II, 302 f. III, 198 f. VII, 91. Bøn for døde, III, 72. VII, 109. Luthers Ægteskab, II, 29. 319. IV, 261 f. VII, 39. Salmer, Salmedigtning, V, 26. 31. VI, 157 f. VII, 181 f. Guds-
tjeneste, III, 119. Præsternes Løn, I, 266. V, 33 f. Fornyer gammelt Kætteri, II, 310. IV, 118. VI, 173. »det Ny Evangelium«, II, 275. L. ønsker Bispemagten begrænset og en Biskop i hver By, II, 165 f. L.'s Forsamling ingen Kirke, II, 128. III, 280. Ønsker om en Reformation før L., V, 11 f. L.'s Opfattelse af sig selv, V, 55 f. Sammenligner sig med Kristus, II, 38. V, 20. 41. L.'s Navn vil blive hadet, II, 324. »Den sachsiske Baal, Antikrists Forløber«, IV, 109. Liturgisk Forbandelse af L., VI, 173 ff. VII, 184. Karakteristik af L.'s Tilhængere, II, 27 f. 128. 132. 195. III, 254. V, 32. Indbyrdes uenige, II, 15. 16. 167. III, 94. 135. 282. 303 f. IV, 72. 129. V, 7. 21 ff. 45 f. VII, 37. 38. 85. L.'s Forhold til Karlstadt og Sværmerne,

- III, 208. 243. IV, 118. VII, 80 f. — *Skrifter*, II, 100 f. 128.
- IV, 19. *Sermo de virtute excommunicationis*. 1518, II, 170. VII, 58. *Sermon von der Bereitung zum Sterben* (De præparatione ad mortem). 1519, III, 150. VII, 86. *Sermon von der Betrachtung des heiligen Leidens Christi*. 1519, oversat af P. Helie, I, 241-45. VII, 25. 30. 185. Af Christiern Pedersen, VII, 26. *De potestate papæ*. 1519, III, 148. VII, 86. *De captivitate Babylonica*. 1520, II, 30. 35. III, 149. 182. IV, 143. VII, 17. 39. 86. 90. 119. 146. *De abroganda missa privata*. 1521, III, 151. VII, 86. *Oversettelsen af Ny Testamente*. 1522, II, 24. 45. 48. 113. VII, 35 f. 39. 50. 80. 83. Bibeloversættelser før L., III, 117. VII, 83. *Das Taufbüchlein verdeutscht*. 1523, III, 150. VII, 86. *Der Psalter deutsch*. 1524, II, 63 f. VII, 43. *Wider die himmlischen Propheten von den Bildern und Sakrament*. 1524-25, III, 151. VII, 81. 86. *De servo arbitrio*. 1525, II, 38. 60. IV, 181. VII, 40. 42. 123. *Ob Kriegsleute auch im seligen Stande sein können*. 1526, II, 72 f. VII, 44. *Betbüchlein*, oversat af P. Helie. 1526, I, 185-257. VII, 21. 24-32. Af Christiern Pedersen, VII, 25. *Auf des Königs zu Englands Lästerschrift*. 1527, III, 150. IV, 143. VII, 86. 119. *Von der Widertaufe an zwei Pfarrherrn*. 1528, III, 145. VII, 86. (*Unterricht der Visitatoren*. 1528, III, 150. VII, 86). *Postillen*, VII, 109. — L.'s Forhold til Danmark, II, 72 f. V, 4. VII, 44. Lutherdom i Danmark, VI, 65. 75. 80. 107. 118. 128. 131. 133. 134. 135. 145. De danske Lutheranere, se Prædikanterne.
- Lybæk, I, 171. II, 86. VI, 44. 49. 69. 76. 78. 98. 100. 136. 140. 141. 144. 148. VII, 46. 54. 177. 178.
- Lykke, Iver, dansk Hærfører, VI, 41.
- Lykke, Peder, Biskop, Ribe, VII, 158.
- Lyon (Lugdunum), se Irenæus.
- Læger, Lægekunst, I, 76. 84. 96. 115. 118. 119. 120. 124. 133. 145. II, 245. 283. III, 21. 173. V, 59. 77. 84. 170. 178. 190. 210. 213. 214. 215. 219. 229. 241. 265. 290. 293. VI, 156. VII, 146.
- Lødøse (ved Gøteborg), VI, 124. VII, 170.
- Løfter, II, 329 f. III, 153. 180 ff. IV, 290. 297 ff. V, 77. Jf. Klosterliv. Cølibat.
- Lørdag. Som Helligdag, V, 292.
- Machiavelli, VII, 6.
- Magdeburg, VI, 61.
- Magi, se Spaadom.
- Magnus, norsk og dansk Konge, VI, 25. 26.
- Magnus, Kong Niels' Søn, VI, 29. 31.

- Magnus, St., VI, 294. VII, 197.
 Magnus Birgersen, svensk Kongesøn, VI, 55.
 Magnus Ladelaas, svensk Konge, II, 153. VI, 36. 54. 55.
 Magnus Manneskjold, svensk Stormand, VI, 54.
 Magnus Smek, svensk Konge, VI, 38. 39. 41. 55.
 Makedonien, I, 95. IV, 33. V, 189. 240. VI, 258.
 Makedonios, Biskop af Konstantinopel, III, 252. VI, 173. VII, 95.
 Makkabærbøgerne, se Bibelen.
 Malerier, I, 17. 73. 85. V, 109. 167. 179. 275 f.
 Malmø, II, 6. III, 39. 59. 193. 202. 233. VI, 80. 98. 100. 103. 104. 112. 118. 143. 147. VII, 37. 71. 168. Malmø-Messen, VII, 181. Malmøbogen, se Peder Laurentsen.
 Malt, III, 4.
 Mani, Manikæer, II, 129. III, 153. IV, 118. 192. 194. 197. V, 22. 26. 84. 85. VI, 173. VII, 55. 83. 87.
 Manuel, Nicolaus, *Den syge Messe*, VII, 100.
 Marcellina, Ambrosius' Søster, III, 236 f. VII, 67. 94.
 Marcellinus, Pave, II, 103. VII, 48.
 Marcion, III, 153. 166. V, 84. VI, 173. 207. VII, 86. 88.
 Margrethe, Kong Niels' Dronning, VI, 29.
 Margrethe, Christiern I's Datter, gift m. Jacob III af Skotland, VI, 45. 56.
 Margrethe, Dronning, Regent, VI, 40. 43. 49. 55. 56. 67. 100.
 Maria, Jomfru, I, 11. 220. 243. 276 ff. II, 224 f. 271. 278. 311. 312. III, 249. IV, 48. 82. V, 287. VI, 107. 218. VII, 192.
 Maria-Vise, VI, 159 ff. VII, 182. Ave Maria, II, 278. VI, 155. VII, 30.
 Maria, Karl V's Søster, VI, 141.
 Maria, Erik af Pommerns Moder, VI, 56.
 Mars, I, 154. V, 251.
 Marseille (Marsilia), I, 120. V, 215. VII, 13.
 Marsilius af Padova, VI, 173. VII, 183.
 Marstrand, VI, 124. VII, 170.
 Martin af Tours, II, 108. 152. III, 127. V, 301. VII, 49. 84.
 Mathias, svensk Biskop, VI, 83.
 Maurus, Anders, Kaper, VI, 70.
 Maxentius, romersk Kejser, II, 181. VII, 59.
 Maximian, romersk Kejser, II, 181. 187. VII, 59.
 Maximinus, romersk Kejser, I, 77. V, 170. VII, 10.
 Maximinus, ariansk Biskop, V, 22. VII, 137.
 Maximos Bekender, græsk Teolog, III, 127 (?), VII, 84.
 Maximus, Biskop af Torino, III, 127 (?). VII, 84.
 Mechthild af Magdeburg, tysk Mystiker, II, 22. VII, 38.
 Meissen (= Sachsen), VI, 47. 59. VII, 157.

- Mel, III, 4.
- Melancthon, *Unterricht der Visitatoren*. 1528, III, 150. VII, 86. *Epist. ad J. Oecolampadium de Coena Domini*. 1529, III, 113. VII, 83. *Sententiae veterum aliquot scriptorum de Coena Domini*. 1530, III, 124. VII, 84.
- Messe, I, 265 f. III, 102-09. 255 f. IV, 1-13. 272. 316 f. V, 49 f. 280 ff. 295 ff. VII, 97 ff. Offer, III, 113 ff. 120. IV, 4 ff. 45 ff. 87-109. 213 f. 262 ff. 270 ff. V, 283. VI, 233. Ihukommelse, I, 243 f. 256. III, 256 ff. IV, 262 f. Forskellige Former for M., III, 121 ff. Sjølemesser, III, 109 ff. 187 ff. 272. IV, 270 ff. 273 ff. Dansk Messe, V, 35. 308 ff. Konsekration, IV, 8 f. 243 ff. Reservation, Adoration, IV, 8 f. V, 23. 285. Processioner med Hostien, V, 285. VII, 145. Messerente, III, 98. IV, 32. Messens Historie, III, 109 ff. 126 ff. IV, 51. VI, 205. VII, 106. 188. Udlægning af Canon, IV, 35-87. VII, 100 ff. Aarsagen til at Messen er kommet i Foragt, III, 130. Fattige Messepræster, V, 302. VII, 85. Nadver, I, 273. III, 126. 259 f. IV, 209. V, 25. 46. 383. VI, 273. VII, 195. Ikke paa Fastedage, V, 30. Lægmandskalk, III, 105 ff. IV, 211 ff. 217 ff. V, 35. 304 ff. VI, 109. VII, 82. Sygekommunion, IV, 9. Nadverlære, se Luther. Tausen.
- Methodios af Olympos, Biskop, II, 22. VII, 38.
- Mezentius, Tyran, I, 40. V, 32. VII, 8.
- Midas, I, 42. 72. V, 134. 166. VII, 8.
- Mikkelsen, Hans, Borgmester, Malmø, I, 170. VII, 24. 35 f. P. Helies Skrift mod H. M., II, 1-116. VII, 35-50. Christiern II's Raadgiver, II, 3. 5. 7. 45. VII, 36. Baccalaureus, II, 91. VII, 36. 47. Kaldes Dominus, II, 49. VII, 41. Slaet til Ridder, II, 9. 49. 72. 115. VII, 41. Slotsherre i Kbhvn., II, 95. VII, 47. Alder, II, 7. 14. VII, 37. Udgiver af P. Kempes *Diploma Christiani II ad J. Wendland*, II, 49. VII, 41.
- Milano, III, 62. VI, 78. 204. 206. VII, 49.
- Milon, I, 77. V, 170. VII, 10.
- »Misbrug ophæver ikke Brug«, II, 43. 65. 112 f. 129 f. 269. 317. III, 96 f. V, 28. 38 f. 61. 96 f.
- Mithridates, persisk Fyrste, I, 100. 143. V, 194. 240.
- Monica, Augustins Moder, III, 122.
- Montanos, Montanister, III, 171. IV, 211. 258. VI, 224. VII, 88 f. 130.
- Mortensen, Mourids, Kannik, Aarhus, IV, 17 f. VII, 102.
- Mortensen, Oluf, Biskop, Roskilde, VI, 61.
- Muhammed, II, 23 f. 25. 33. V, 11. 53. VI, 173. VII, 39.
- Mule, Hans, Biskop, Oslo, II,

95. VI, 100. VII, 47. 163. 165 f.
- Munk, Ivar, Biskop, Roskilde, VI, 71. VII, 173.
- Munk, Mogens, Landsdommer, VII, 26.
- Munk, Oluf, Biskop, Ribe, VII, 173.
- Munkeløfter, se Løfter.
- Mus, Anders, Biskop, Oslo, VI, 101. VII, 165.
- Münster. Sværmeropstanden, VI, 142. VII, 176.
- Myrer, I, 20. V, 112.
- Mønt, I, 111. 171. V, 206. VI, 95. Klippinge, I, 171. VI, 95. VII, 23. 164. Møntfalskneri, I, 18. 81. Møntmester, VI, 114. 143.
- Nadver, se Messe.
- Nausea, Fridericus (Blancicampianus), *Pro sacrosancta missa*. 1527, IV, 26. VII, 103. Dansk Oversættelse, IV, 35-109. VII, 103-113.
- Nederlandene, se Holland.
- Nereus, Havgud, I, 77. V, 170. VII, 10.
- Nero, I, 31. 41. 48. 49. 93. 128. 174. II, 23. 180. 181. 185. 187. 191. 196. 198. 327. V, 126. 132. 141. 162. 187. 224. VI, 50. 87. VII, 24. 59.
- Nestor, Nestorianere, III, 252. VII, 95.
- Netter, Thomas (Waldensis), engelsk Karmeliterprovincial, *Doctrinale antiquitatum fidei ecclesie catholice*, IV, 247. 300. VII, 129.
- Nicodemus. Evangelium Nicodemi, II, 226.
- Nicolaus, St., IV, 7.
- Nicæa, se Koncilier. Det nicæenske Symbol, se Symboler.
- Nidaros (Trondhjem). Ærkebisshop, II, 95. VI, 90. 101.
- Niels, dansk Konge, VI, 28. 29. 31.
- Niels, Søn af Valdemar Sej, Greve af Halland, VI, 34.
- Niels, Graabroder, Randers, IV, 30. VII, 103.
- Nielsen, Jep, Borgmester, Malmø, VI, 114.
- Nielsen, Svante, se Sture.
- Noder, VI, 157. 158. 165. 194 ff. 199.
- Norge, I, 167. 170. II, 44. 72. 75. 95. 298. VI, 4. 9. 11. 13. 21. 23. 25. 26. 33. 37. 40. 41. 55. 56. 67. 88. 89. 90. 91. 97. 123. 124.
- Normandiet, VI, 25.
- Novatian, Novatianere, III, 171. 252. VII, 89.
- Nyborg, VI, 149. VII, 18. 178.
- Nydala. Kloster (Smaaland), I, 169. II, 80. VI, 84. 87. VII, 45. 161. 162.
- Næstved, VI, 74. 80. 112. 115. 173. VII, 20. 184.
- Nørby, Søren, VI, 69. 77. 102-05. VII, 166.
- Octavian, romersk Kejser, I, 54. 85. 93. V, 147. 153. 179. 187.
- Odense, VI, 7. 30. 53. 111. 149. VII, 167. 178. Kirker, VI, 27. Klostre, VI, 59. 69. Biskop, VI, 64. 69. 76. 88. 90. 124. 125.

126. 139. 148. VII, 173. 196.
 Dateringssted, II, 116. VII, 35.
 Olai, Ericus, *Chronicon regni Gothorum*, VII, 149. 153.
 Olai, Petrus (Peder Olsen), Historiskriver, VI, 311. VII, 154. 159.
 Olav d. Hellige, norsk Konge, VI, 16. 25.
 Olav Skotkonning, svensk Konge, II, 153. VII, 53.
 Oldenburg, VI, 45. 49. 56. 61. 142. 144. 149.
 Ole, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 16.
 Olie, den sidste, III, 265 ff.
 Olsen, Lars, Kannik, Roskildebispens Kansler, VI, 129. VII, 171.
 Oluf I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 12.
 Oluf II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 19.
 Oluf, svensk og dansk Konge (Sagnhist.), VI, 22.
 Oluf Hunger, dansk Konge, VI, 27.
 Oluf, dansk og norsk Konge, VI, 41. 42. 55.
 Oluf, Søn af Harald Kesia, VI, 30.
 Omund, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 16.
 Omvendelse, se Bod.
 Ordination, IV, 237 ff. 253 ff. 305 ff. V, 226. VII, 128. 133. 192.
 Ordsprog, Talemaader, se VII, 208 ff.
 Origenes, Origenister, I, 272. IV, 207. V, 84. VI, 258. VII, 126. Skærsild, II, 316. Tradition. Faste, V, 40. Viljens Frihed, IV, 203. Urigtige Meninger om uafgjorte Spørgsmaal, V, 46. Aposteldiscipel. Messeoffer, IV, 89. VII, 111. *Super librum judicum*, Band, II, 174. VII, 59.
 Orvik, Regner Lodbrogs Søn, VI, 21.
 Oslo, VI, 90. 100. 124.
 Ostmar, Præfekt i Skaane (Sagnhist.), VI, 14.
 Othar, Sigvalds Svigersøn (Sagnhist.), VI, 13.
 Othin, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 7.
 Otto II, tysk Kejser, VI, 24.
 Otto IV, tysk Kejser, VI, 34.
 Otto, Greve af Oldenburg, VI, 56.
 Otto, Hertug af Brunsvig, VI, 56.
 Otto, Christoffer II's Søn, VI, 37.
 Ovid, *Metamorfoser*, VII, 22.
 Oxe, Torbern, II, 82. VI, 74. 76. 91. VII, 163.
 Oxford. Christ Church College, III, 33. VII, 74.
 Paaske, I, 251. 273. 274. II, 229.
 Pafnutius, Abbed, III, 156.
 Palladius, Peder, VII, 125.
 Pallas Athene, II, 271.
 Paris, VII, 120. Universitet, VII, 54. Trykkested, VI, 203. 208.
 Paternoster, se Fadervor.
 Paula, St., Enke, II, 43. VII, 41.

- Paven, II, 26 f. 110. 112. 176 ff. 189. III, 156. V, 29. 42. 181. 281. VI, 40. 69. 83. 84. 113. 131. Jesu Kristi Statholder, II, 6. 21. 31. 35. Antikrist, IV, 249 ff. 253 ff. V, 10. Kritik af Kurien, VI, 177. Forhold til Danmark, VI, 117. VII, 169. Jf. Romerkirken.
- Pedersen, Asser, Kantor i Lund, I, 177. VII, 21.
- Pedersen, Christiern, Luthers Dom om Jacobsbrevet, VII, 33. Oversættelse af Luthers Bedebog, VII, 26. 31. Jertegnspostille, VII, 30. 44. Saxo-Udgave, VII, 148-53. 156. 187. Messe-Udlægning, VII, 101.
- Pedersen, Knud, se Gyldenstjerne.
- Pedersen, Markus, Karmeliter, senere luthersk Præst, VI, 81. VII, 160.
- Pedersen, Morten, Karmeliterprior, VI, 74. 203. VII, 188.
- Peitho, Gudinde, III, 292. VII, 96.
- Pelagius, Pelagianere, III, 252. IV, 195. 197 f. V, 84. 269. VI, 173. VII, 95.
- Pelagius II, Pave, III, 156. 157. VII, 87.
- Pentheus, Sagnkonge, I, 42. V, 134. VII, 8.
- Perilaos (Perillus), Kunstner, der lavede Tyrannen Falaris' Malmtyr, I, 92. V, 186.
- Perpetuas, Martyr, IV, 73.
- Persien, VI, 295.
- Petrarca, IV, 204. VII, 125.
- Petri, Olavus, II, 127. 131. 295. 332. *Svar oppå jtt ochristelighit sendebreff.* 1527, I, 259-81. II, 301. 331. VII, 32-34. 51 f. 68. *Svar paa tolf spørsmål.* 1527, II, 184. 331 f. VII, 51 f. 55. 60. 68. *Itt fögo sendebreff.* 1528, II, 300. VII, 33. 52 f. 68.
- Ph, jf. F.
- Philippus Beroaldus, se Beroaldus.
- Pilatus, I, 267. 268. VI, 261.
- Pilgrimsrejser, I, 252. II, 36. 38 ff. 40. 43. III, 12.
- Pind, Ole, Karmelitermunk, VI, 80. VII, 160.
- Pinning, Didrik, Lensmand paa Island, VI, 70.
- Pinse, I, 273.
- Pipin d. Lille, frankisk Konge, II, 153. 199. VII, 57.
- Pius II, Pave, III, 172. VII, 89.
- Pixis (Alterkar), VI, 131.
- Platon, I, 23. 38. 48. 69. 79. 85. 91. 106. 109. 114. 115. 116. 118. 123 f. 131. 132. 150. IV, 201. 248. V, 116. 125. 130. 141. 162. 173. 179. 201. 204. 209. 210. 211. 214 f. 218 f. 226 ff. 247. 262. 275. 293. *Staten*, II, 176. VII, 59.
- Plautus, IV, 210. VII, 126.
- Plinius d. Yngre, *Brevvekslingen med Kejser Trajan*, III, 224. VII, 93.
- Plog, Erik Emunes Drabsmand, VI, 30.
- Plutark, I, 31. 74. 85. 90. V, 126. 167. 179. 185.
- Podebusk, Claus, dansk Rigsraad, VI, 143. VII, 177.

- Polen, II, 71. 80. VI, 94. VII, 161. 162. 167.
- Politianus, Angelus, italiensk Filolog, se Athanasius.
- Pollux, Julius, græsk Filosof, I, 51. 52. V, 101. 145 f. VII, 8.
- Polycarp, Biskop af Smyrna, II, 108. 185. VII, 60. Aposteldiscipel, II, 51. 227. IV, 312. VII, 63. Faste, II, 55.
- Polycrates, græsk Tyran, I, 79. V, 172.
- Pommern, III, 145. VI, 42. 43. 44. 46. 56. 64. 106.
- Pompejus, romersk Feltherre, VI, 295.
- Poppo, Diakon, VI, 24.
- Porfyr, Nyplatoniker, II, 25. VI, 173. VII, 39.
- Porse, Peder, dansk Stormand, VI, 37.
- Porsfeld, Otto, Lensmand, VI, 77.
- Portugal, VI, 34.
- Possidius, *Vita Augustini*, III, 277. VII, 50. 96.
- Pottemager, Jacob, Borgmester, Kbhvn., VI, 121.
- Prag, V, 13.
- Processioner med Hostien, V, 285. VII, 145.
- Prothasius, Martyr, II, 287. VII, 67.
- Prudentius, IV, 207. VI, 197 f. VII, 126. 187.
- Prædestination (Viljens Frihed), I, 269 ff. II, 191. 256 f. III, 89 f. 139. IV, 180 ff. 189 ff. V, 54. 269. 296. VI, 153. 240. 247. VII, 192. 194.
- Prædikanterne (de lutherske Reformatorer i Danmark), IV, 113 ff. 321. V, 4. 20. 29 f. 31. 34. 47. 74. 80 ff. 300. VI, 119. 133. VII, 114. 116. 121. 127. 130. 134. 135. 173. P.'s Forbindelse med Udlandet, II, 20. 91. VII, 38. Mere radikale end Luther, V, 36 ff. Karakteristik af P.'s Lære og Tilhængere, II, 65. III, 68. 141. IV, 30. V, 54 ff. VI, 113. 135. 145. P.'s »Forfædre«, IV, 141. 151 f. Falsk Skriftbenyttelse, IV, 134. 154. 234. 236. Kaldes Sværmere, III, 90. Indbyrdes uenige, III, 194. V, 45 f. VII, 90. Hustruer, IV, 289 f. VII, 132. Lære: Kirken, IV, 127 f. Cereemonier etc. IV, 142 f. Trosretfærdighed, IV, 153 f. 166 f. Prædestination, IV, 180. 189 f. Helgendyrkelse, IV, 204 f. V, 40 f. Skærsild, IV, 206. Sakramentlære, IV, 209 f. Nadverlære. Lægmandskalk, IV, 12. 42. 211. 217 f. VII, 100. 104. Det alm. og det særlige Præstedømme, IV, 223. 229. 243 f. Pavedømmet, IV, 249. Ordination, IV, 253. 305. Præstægteskab, IV, 258 ff. Messen, IV, 262 ff. 270. 273. V, 36 ff. Tiende, IV, 279. Løfter, IV, 290 f. 297. Bandlysning, IV, 309 f.
- Prædiken. Homiletik, II, 73. III, 133-47. 227. 262. VI, 74. VII, 44. Korstogsprædiken, VI, 69.
- Præster, se Gejstligheden.

Præsteægteskab, se Cølibat.

Præstø, V, 307.

Puthors, Kaper, VI, 70.

Pyrrhus, Konge i Epirus, VI, 295.

Quintus Fulvius Flaccus, romersk Konsul, VI, 295.

Quintus Servilius, romersk Konsul, IV, 288. VII, 132.

Ragvaldi, Nic., svensk Ærkebiskop, VI, 60. VII, 157.

Randers, IV, 29. VI, 38. Borgmester. Raad. Borgere, IV, 15 ff. 22 ff. 27. VII, 101. Prædikanter, IV, 30. Graabrødrekloster, IV, 30. VII, 103. Jf. P. Helie, Om det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon.

Rantzau, Johan, Feltherre, VI, 149. 166. VII, 178.

Ravensberg, Jacob Jensen, dansk Adelsmand, VI, 70.

Ravensberg, Johan Jepsen, Biskop, Roskilde, VI, 67. 68. 70 f.

Reformationskampen, III, 61 f. 63 ff. 124 f. IV, 19. 23 f. V, 257. 260. 262 ff. 266. 293.

Regitse, Datter af Valdemar d. Store, svensk Dronning, VI, 54.

Regnald, dansk Tronprætendent (Sagnhist.), VI, 13.

Reinhard, Martin, tysk Lutheraner, VII, 16. 17.

Relikvier, Relikviedyrkelse, II,

132. 135. 139-45. IV, 204 ff. VI, 294. VII, 197.

Remigius, fransk Biskop, Helgen, III, 127. VII, 84.

Retsforhold: Arverige-Valgrige, I, 12. II, 75 ff. V, 103 f. VI, 139. VII, 175.

Retten til Bandsbøder (Herredagen 1527), VI, 111. VII, 167.

Bispeembederne forbeholdes næsten udelukkende adelige, VI, 79. VII, 160.

Forbud mod store Bryllupsfester, VII, 74.

Commulation af Embeder, I, 179. VII, 21.

Straf for Drab, III, 10. 164. 240 f. VI, 73. VII, 72. 88. 159.

Edsaflæggelse, II, 78. VII, 44.

Forlening af Klostre og Hospitaller, III, 16 ff. V, 85 ff. VII, 72. 73.

Bestemmelser om Hor, VI, 73. VII, 159.

Konfirmation af Bispevalg, VI, 117. VII, 169.

Forbud mod, at Bønderne sælger deres Varer i Købstæderne, I, 164. VII, 20.

Kritik af dansk Lovgivning og Rettergang, III, 240.

Landgilde, III, 239.

Sagefald, III, 239.

»Slotsloven« (Slotsbefalingsmændenes Forpligtelse), VI, 60. 93 f. VII, 158. 164.

Forbud mod arbejdsføres Tiggeri, I, 173. VII, 24.

Forbud mod Peblings Tiggeri, I, 173. VII, 24.

- Straf for Tyveri, III, 240. V, 177. VII, 88. 142.
- Forbud i Sverige mod at Bønder bærer Vaaben, I, 171. VII, 24.
- Vornedskab, VII, 20.
- Vraggods, Vragret, I, 126. III, 18. V, 221 f.
- Værnebreve, VI, 112. VII, 167 f.
- Øl som Bøde, III, 24. VII, 74. Jf. Kejserret. Kirkeret. Consvetudines feudorum. Christiarn II's Love. Jyske Lov. Skat. Tiende. Told.
- Rhegius, Urbanus, tysk Reformator, IV, 118. VII, 118.
- Rhenanus, Beatus, *Tertullian-Udgaven*. III, 220. VII, 92.
- Rhinen, VI, 19.
- Rhodiginus, L. C., italiensk Filolog, *Antiquarum lectionum libri*. 1516, III, 170. VII, 88.
- Ribe, VI, 21. 70. VII, 47. Biskop. Stift. VI, 24. 60. 71. VII, 171. 173. Ribe-Annalerne, VII, 149.
- Rigdom. R.'s Fare, II, 217. VI, 225. VII, 192. At besidde Rigdom ikke Synd, naar den bruges ret, II, 147 f. 161. 329.
- Ringo (Hakon Ring), dansk Konge (Sagnhist.), VI, 15. 20.
- Ringsted, VI, 55.
- Robert af Arbrissel, Korstogsprædikant, II, 22. VII, 38.
- Rochus, St., Pilgrim, II, 43. VII, 41.
- Roe, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 5. 6.
- Roermunde (i Geldern), VI, 59.
- Rokyczana, Johs., Ærkebiskop, Prag, VI, 173. VII, 183.
- Rolf (Krage), dansk Konge (Sagnhist.), VI, 6.
- Rom, I, 130. II, 6 f. 36. 38 f. 41. 43. VI, 15. 46. 47. 58. 60. 62. 69. 75. 90. Romerkirken, I, 180. II, 12 f. 55. 102. 131. 200. 292. 297 f. 331. V, 13 f. 281. VI, 75. 82. 86. 109. Jf. Paven.
- Ronge, Vilhelm, Borger i Kbhvn. VI, 121.
- Roricus Slingenbond, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 7.
- Rorik, Præfekt i Nørrejylland (Sagnhist.), VI, 14.
- Rosenkrantz, Erik Nielsen, Dekan, Universitetets Vicekansler, VI, 63. VII, 158.
- Rosenkrantz, Jørgen Ottosen, Rigsraad, VII, 177.
- Rosenkrantz, Niels Eriksen, Righofmester, III, 221. VII, 26. 93.
- Rosenkrantz, Niels Styggesen, Biskop, Børglum, VI, 140 f. VII, 175.
- Rosenkrantz, Oluf Nielsen, Rigsraad, I, 187 ff. VII, 26. 93.
- Roskilde, VI, 5. 24. 26. 31. 32. 37. 42. 47. 144. 146. VII, 97. Kirke, VI, 60. 62. 137. 138. 147. 148. 291 f. Biskop, I, 179. II, 106. III, 62. V, 97. VI, 30. 47. 61. 66. 67. 68. 70. 71. 116. 117. 122. 123. 136. 137. 139. 147. 148. VII, 169. 173. 178. Gejstlighed, I, 163. VI, 61. 63. 65. 71. 79. 128. 129. 137. 138.

143. VII, 5. 18. 19. 20. 171 f. St. Agneteklostret, VII, 157. Præsteuddannelse, VII, 189 ff. Roskilde Kapitels Brev til Grev Christoffer, VI, 291-97. VII, 196 f. Trykkested, V, 93. 256. 257. 322. VI, 213. VII, 5. Dateringssted, V, 100. VI, 296. Jf. St. Lucius.
- Rostock, I, 185. II, 116. III, 39. VI, 36.
- Rotulphius, Regner Lodbrogs Søn, VI, 21.
- Rud, Otto, Lensmand paa Øland, VI, 69.
- Rudolf, Biskop i Skara, VI, 41.
- Ruffus, ukendt dansk Lutheraner, VI, 173. VII, 184.
- Rufin, VII, 58. 92.
- Rupert af Deutz, Benediktiner-
abbed, *De divinis officiis*, IV, 247. VII, 129.
- Rusland, II, 114. 158. 182. 200 f. III, 221. IV, 211. V, 11. 12. 14. 16. VI, 10. 11. 64. 92. VII, 59. 61. 127.
- Rutbeck, Kaper, VI, 70.
- Ry (ved Himmelbjerget), VII, 178.
- Rygen, VI, 32.
- Ræff, Poul, Bogtrykker, se Bogtrykkere.
- Ræmmerkatt, Kaper, VI, 70.
- Røling, Herman, Borger i Kbhvn., VI, 121.
- Rønnow, Ejler, Rigsraad, VI, 138.
- Rønnow, Joachim, Biskop, Roskilde, V, 97. VI, 117. 122 f. 129. 136. 137-39. 147. 148. VII, 140. 169. 174. 175. 177. 178. 196.
- Sabellios, Sabellianere, III, 252. VI, 173. VII, 95.
- Sachsen, III, 204. IV, 119. 131. 203. V, 13. VI, 6. 11. 31. 34. VII, 171. Jf. Meissen.
- Sadolin, Jørgen Jensen, VI, 108. VII, 166. 171.
- Sakramentalier, IV, 246. VII, 129.
- Sakramenterne, III, 147-52. 263 f. IV, 209 ff. I Ny Testamente, III, 148. Luthers Sakramentlære, III, 148 ff. Malmøbogens Sakramentlære, forskellig fra Luthers, III, 148. 150. De 7 Sakramenter, III, 149. Jf. de enkelte Sakramenter.
- Sallustius, romersk Historieskriver, I, 91. V, 186.
- Salmesang. Salmer, III, 116. 133. 224. 263. V, 25. 31. 311 f. VI, 223. 276. VII, 192. 195. Salmer: Nu er os Gud miskundelig, VI, 157. VII, 181. Nu fryde sig hver kristen Mand, VI, 158. VII, 181 f. O, stærke Gud i Himlen bor, VI, 159. 197. VII, 182. 187. Mariavise, VI, 159 ff. VII, 182. Corde natus ex parentis, Salme af Prudentius, VI, 197 f. VII, 187.
- Salt, III, 4.
- Samsing, Mourids, Karmeliterprior, senere luthersk Præst, VI, 80. 108. VII, 160. 167.
- Samsø, VI, 108.

- Sangkor, I, 132. V, 228.
 Satan, se Djævelen.
 Saxo, VI, 9. 16. 19. 20. 23. Chr. Pedersens Saxo-Udgave, VI, 203. VII, 148-153. 156. 160. 187 f. *Compendium Saxonis*, VII, 148.
 Scalcus, vendisk Konge (Sagnhist.), VI, 6.
 Scato, tysk Høvding, VI, 4.
 Schepper, C. D., Flamlænder i Christiern II's Tjeneste, *Christiani II ad duas epistolas Frederici I responsio*. 1524, II, 6. 82. 85. 86. VII, 45. *Christierni II ad Lubicensium articulos responsio*. 1524. II, 85. VII, 46.
 Schwarzwald-Bønderne, se Bondekriegen.
 Scipio, I, 86. 142. V, 180. 238.
 Sebaldu, Prædikant, II, 43. VII, 40.
 Seneca, I, 17. 39. 45. 50. 69. 78. 91. 92. 116. V, 106. 109. 131. 138. 143. 162. 172. 185. 186. 211.
 Sergius, Patriark i Konstantinopel, VI, 173. VII, 183.
 Severianus, Biskop, *Liber de septem artibus* (?), VI, 190. VII, 186.
 Severin, St., II, 152. III, 127. VII, 84.
 Sigar, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 14. VII, 152.
 Sigbrit, I, 169 ff. 174. II, 79. 95 f. VI, 84. 93. 108. VII, 6. 47. 163. 164.
 Sigfred, Regner Lodbrogs Søn, VI, 21.
 Sigfred, Søn af Gorm (Sagnhist.), VI, 301. VII, 149.
 Sigfred, engelsk Missionsbiskop i Sverige, II, 119. 126. VII, 53.
 Signe, Kong Sigars Datter (Sagnhist.), VI, 14.
 Sigvald I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 13. 14.
 Sigvald II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 14.
 Sigvald III, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 18.
 Sigvard I, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 17.
 Sigvard II, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 20. 21.
 Sigvard (jf. Sigfred), Regner Lodbrogs Søn, dansk Sagnkong, VI, 301 f. VII, 149.
 Silkeborg, VI, 62. VII, 96.
 Simon, Kannik i Roskilde, VI, 143.
 Simoni, I, 1. II, 180. III, 98. VI, 177. VII, 3.
 Sirekøbing (ved Landskrona), VII, 177.
 Sirup, V, 290.
 Sixtus II, Biskop, Rom, II, 110. 163. 188. 189. IV, 48. VII, 50. 60. 105.
 Sixtus IV, Pave, VI, 59. 81.
 Sjølemesse, se Messe.
 Sjælland, II, 141. VI, 5. 14. 16. 21. 30. 31. 73. 108. 115. 123. 144. 145. 146. 147. VII, 20.
 Skaane, VI, 14. 15. 16. 18. 20. 26. 31. 37. 38. 39. 58. 71. 79. 103. 104. 105. 106. 140. 148. 149. VII, 33. 38. 166.

- Skaldre, Holger, Kannik, Lund, VI, 144.
- Skara, II, 295. VII, 68. Biskop, I, 169. VI, 41. 42. 83. 84. 87. 90. VII, 6. 54.
- Skat, I, 107 ff. 170. 172. II, 84. IV, 18. V, 156 ff. 202 ff. VI, 94 f. VII, 164. Kongeskatten, VII, 166. 1-Gylden-Skatten, II, 83. VII, 46. 2-Gylden-Skatten, I, 173. II, 83 f. VI, 92. VII, 24. 46. 163.
- Skave, Niels, Biskop, Roskilde, VI, 66.
- Skelskør, Karmeliterkloster, VII, 160. Dateringssted, I, 183.
- Skibby (Nordsjælland), VII, 154.
- Skjalm Hvide, sjællandsk Stormand, VI, 29. 30. 31.
- Skjold, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 3. 4.
- Skodborg, Jørgen, Ærkebiskop, Lund, VI, 76. 77. VII, 169. 172.
- Skolastik, skolastiske Skoleretninger, III, 89. IV, 156. 167. 168. 192. V, 21. VI, 82. VII, 160.
- Skoler, se Universiteter.
- Skotland, Skotter, I, 5. 140. II, 71. 86. III, 144. V, 236. VI, 45. 56. 59. 63. 70. 71. 81. 139. VII, 5. 14. Skotske Lensmænd i Danmark, VII, 24. Skotske Knægte i Christiern II's Tjeneste, VII, 45. *Scotica cantio*, VI, 199.
- Skotte, Peder, Professor, Kbhvn., VI, 81. VII, 59. 63.
- Skovshoved (Nordsjælland), VII, 177.
- Skriftemaal, I, 84. V, 77 f. 178. 277 ff. VI, 91. VII, 31. 132. 163. Afskaffet af Lutheranerne, II, 99. Travesti af katolske Skriftemaalsspørgsmaal, VI, 171-73.
- Skriver, Jørgen, Byskriver i Kbhvn., II, 82. VII, 46.
- Skriver, Jørgen Hansen, Lensmand, se Hansen.
- Skrock, Chr., *Een føyte forclaring att Egteskaff tilstedis Prester*. 1529, III, 154. 155. 166 f. 168. 170. 300 f. VII, 87. 88.
- Skørsild, I, 237. 248. II, 55. 302-26. III, 139. 189. 273. IV, 24. 71 ff. 83. 206 ff. VII, 25. 65.
- Skøger, II, 111 f. III, 119 f.
- Slagheck, Didrik, I, 9. II, 79. 81. VI, 78. 83. 84 f. VII, 6. 46. 159. 162.
- Slagtere, I, 40. 106. V, 132. 201.
- Slect, Tilemann, Professor, Kbhvn., VI, 59.
- Slesvig. By, VI, 20. 23. 29. Hertugdømme, VI, 126. 131. 132. Bispedømme, VI, 24.
- Smek, Magnus, svensk Konge, VI, 38. 39.
- Smiger, I, 81 ff. V, 174 ff.
- Snio, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 18.
- Sofia, Erik Plovpenning's Datter, svensk Dronning, VI, 36. 54.
- Sofia, Frederik I's Dronning, VI, 64. 106.
- Sofie, Datter af Mogens Gjõe, VI, 136. VII, 174.
- Sofister, I, 75. V, 169.
- Sokrates, IV, 300.

- Sort, Hans, Borger, Kbhvn., VI, 121.
- Sorø, VI, 40. 65. 177.
- Spaadom (Trolddom. Astrologi. Magi), I, 84 f. 97 f. 151. 191 f. 197. 227. II, 289. 291. V, 178 f. 191 f. 248. VI, 189 ff. VII, 10. 27. 67. 186. Brug af Kristi Navn, II, 276. Himmeltegnene bestemmer Vejret, II, 153. VII, 57. Cyrils Profeti, III, 229. VII, 93. Trolden ved Store Bælt, II, 141. VII, 56.
- Spandemager, Hans Olufsen, Reformator, Malmø, VI, 113 f. VII, 168.
- Spanien, I, 6. II, 71. 86. 110. 163. III, 144. IV, 131. VI, 70. 73. 203. VII, 6. 40. 50.
- Sparre, Aage Jepsen, Ærkebispe, Lund, VII, 169. 172. 175.
- Sparta, I, 146. V, 243.
- Spil (Kortspil. Tærningespil), I, 174. VI, 101 f. 130. 132. 140. VII, 24.
- Stagefyv (Stagebrand), tysk katolsk Teolog, VII, 113 f.
- Stamtavler, IV, 118. VI, 173 f. VII, 181. 182 f.
- Stapulensis, Jac. Faber, VII, 67. *Comm. in epist. Pauli.* 1512, VI, 179-86. 208-10. 247 f. 277 f. VII, 184 f. 194. 195.
- Starcather, nord. Kæmpe (Sagnhist.), VI, 11. 13. 16. 17.
- Stavanger, VI, 90.
- Stefanus, II, 140.
- Stemp, Niels, Borgmst., Kbhvn., III, 3. 13. VII, 71 f.
- Sten, Mogens, dansk Lutheraner, VI, 80. VII, 160.
- Stettin, VII, 38.
- Stig Andersen, Marsk, VI, 36. 37. VII, 165.
- Stigsen, Otto, Lensmand, V, 166. VI, 102-05. VII, 16. 165.
- Stoicer, IV, 200. 201. VI, 262.
- Stokholm, II, 81. 184. 330. VI, 41. 48. 63. 66. 67. 83. 84. 87. 91. 94. Det stokholmske Blodbad, I, 168 f. II, 78 f. VI, 87 f. VII, 6. 44 f. 54. 60. 162.
- Storck, Nic., tysk Reformator, Gendøber, III, 94. VII, 81.
- Store Bælt, II, 141. VII, 56.
- Stralsund, II, 91. VII, 38.
- Strangesen, Ebbe, Rigsraad, VI, 68.
- Strassburg, VII, 81.
- Strängnäs. Biskop, I, 169. VI, 83. 87. 90. Olavus Petri, II, 184. 295. Laurentius Andreae, VII, 54. 68.
- Studiernes Betydning, III, 34 ff.
- Sture, Sten (d. Ældre), svensk Rigsforstander, VI, 48. 57. 59. 62. 63. 66.
- Sture, Sten Svantesen, svensk Rigsforstander, I, 169. VI, 83.
- Sture, Svante Nielsen, svensk Rigsforstander, VI, 48. 66.
- Stygge, Niels, se Rosenkrantz.
- Sulla, romersk Statsmand, I, 174. VI, 50. VII, 24.
- Sunesen, Ebbe, dansk Stormand, VI, 33.
- Sunesen, Laurids, dansk Stormand, VI, 33.

- Svave, Peder, VI, 73. VII, 159. 164.
- Svavilda, gift m. Kong Jarmerik (Sagnhist.), VI, 17. VII, 148. 152.
- Svend I Langfod, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 22. VII, 148.
- Svend Tveskæg, VI, 24. 25.
- Svend Estridsen, II, 106. 153. III, 62. VI, 26. 27. 28. 29. 53. VII, 49.
- Svendborg, VII, 87.
- Sverige, I, 167 f. II, 44. 72. 78 ff. 86. 95. 117 ff. 126. 131 f. 135. 153. 175. 190. 294 f. 298 f. 326. VI, 5 f. 7 f. 11. 13. 16. 18. 22. 26. 29. 33. 35. 38 f. 41. 43. 45. 48 f. 55 ff. 62. 66 f. 77 f. 82 ff. 85. 87. 89. 91 ff. 100. 141. VII, 24. 51 f.
- Sverker Hack, svensk Konge, VI, 33. 35.
- Sverting, sachsisk Hertug (Sagnhist.), VI, 11. 12.
- Svipdag, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 4. VII, 151.
- Sværmere (Sakramentsværmere), III, 94. 150. 208. 243. IV, 118. V, 321. VI, 142. 273. VII, 81. 91. 195. Jf. Gendøbere. Luther. Prædikanterne.
- Sygdom, III, 21 f. 207. IV, 219. V, 87. 282. Forskellige Sygdomme, I, 240. III, 11. 13. Spedalskhed, III, 11. 12. Strubehovedbetændelse, VI, 116. VII, 169. Religiøs Vurdering af S., III, 11. Jf. Læger.
- Sylvester, Biskop, Rom, II, 106. 152. 189. 199. III, 131. VII, 49. 60.
- Symboler. Symbolum Apostolicum, II, 252. 263. IV, 50. 157. VII, 66. 121. Med Luthers Ud-lægning, I, 185. 215-24. Symbolum Nicænum, IV, 157. VII, 121. Symbolum Athanasianum, IV, 157. VII, 121.
- Synd, V, 265 ff. Kateketisk Inddeling: Stumme Synder, I, 202. 206. VII, 28. Dødsnyder, I, 205. VI, 282. VII, 28. (Karrikatur af Luthers Lære, VI, 171). Fremmede Synder, I, 205. VII, 28. Raabende Synder, I, 206. VII, 28 (Karrikatur af Luthers Lære, VI, 171).
- Syndsforldelse, se Kristus. Mes-seoffer. Tro og Gerninger.
- Synoder, se Koncilier.
- Syritha, Kong Sigvald I's Datter (Sagnhist.), VI, 13.
- Syv, Peder, VII, 31.
- Syvald, se Sigvald.
- Syvard, se Sigvard.
- Sølvitsborg (Blekinge), VI, 102.
- Søndag, I, 273 f. II, 228 f. V, 287. 292.
- Sønderborg, VI, 126. VII, 177.
- Tantalus, I, 77. V, 170. VII, 10.
- Tatian, Apologet, III, 166 f. VII, 88.
- Tausen, Hans, VI, 107. 108. 118. 121. 122. VII, 17. 133. 166. Fænnikedrager for det ganske Lutheri i Danmark, IV, 14.

- Crucifer priapista, VI, 173. VII, 183. 184. Messen, IV, 3 ff. 32. Nadverlære, IV, 12. 25. V, 305. VI, 135. VII, 147. 173 f. Ordination, IV, 305 ff. VII, 133. Processen 1533, VI, 134 ff. VII, 173 f. *Svar til Lektor Poul*. 1531, IV, 1-13. 32. VII, 97-100. 103. *Viborg-Beretningen om Herredagen 1530*, VII, 116. »De, som skriver i Viborg«, III, 194. VII, 90.
- Telesforus, Biskop, Rom, II, 22. VII, 38.
- Terentius, IV, 210. VII, 108. 126.
- Tertullian. Bærer af apostolsk Tradition, I, 273. II, 51. 168. 308. III, 134. IV, 89. VII, 41. 69. 111. Messe, Vigilier, Forbøn for døde, III, 122. 190. 199. 272. V, 273. *Liber de corona militis*, II, 55. III, 134. VII, 42. 85. *Liber de præscriptionibus*, Forbud mod Kætteres Brug af Bibelen, III, 134. VII, 85. *De pallio*, Klædedragt, III, 220. VII, 92. *De habitu mulierum*, Klædedragt, III, 220. VII, 92. *Tertulliani Opera*, ed. Beatus Rhenanus. Basel 1521 og 1528, III, 220. VII, 92. 187 f.
- Theocrit, *Ekloger*, IV, 99. VII, 112.
- Theodor (urigtigt: Theodoret), Presbyter, II, 272.
- Theodoret, VI, 190. VII, 49.
- Theodosius d. Store, romersk Kejser, II, 106. 153. 199. V, 84. VII, 49, 140. Ambrosius, III, 62. 236 f. VII, 83. 94.
- Theodosius, østromersk Kejser, V, 84. VII, 140.
- Theofylact, III, 170. VII, 88.
- Thomas af Aquino, VI, 81. VII, 82.
- Thomas Beckett, se Beckett.
- Thomsen, Mogens, se Kaas.
- Thorilda, Haldan II's Dronning (Sagnhist.), VI, 13.
- Thott, Birgitte Olufsdatter, I, 189. VII, 26.
- Thott, Ivar Axelsen, Rigsraad, VI, 61.
- Thue, Ærkebiskop, Lund, VI, 58.
- Thyra Danebod, VI, 23. 24. 32.
- Tidebøn, V, 30, 50. 51. 281.
- Tiende, III, 201-08. 273. IV, 279 ff. VI, 131. VII, 91.
- Tiggeri, Tiggere, I, 120. III, 14. V, 215.
- Tiggermunke, Tiggerklostre, I, 281. III, 222-34.
- Tisvilde. St. Helene, VII, 54.
- Titus Vespasian, I, 93. V, 187. VII, 11.
- Tjæreby (ved Skelskør), VII, 160.
- Told, I, 125 f. 170. II, 84. IV, 18. V, 205 f. 221. Øresundstolden, VI, 73. VII, 159.
- Toledo, se Koncilier.
- Tonsur, IV 246.
- Torkild, Opdagelsesrejsende (Sagnhist.), VI, 19.
- Torv, III, 139.
- Trajan, romersk Kejser, II, 185. 191. III, 114. V, 187. VI, 60.

- Brevveksling med Plinius d. Yngre, III, 224. VII, 93.
- Treenighedslæren, I, 274. II, 228. V, 26.
- Tro og Gerninger (Retfærdiggørelse af Tro alene. Gode Gerningers Betydning), I, 252, 263. II, 38 ff. 219. 222-36. III, 70 ff. 84. 86. 136. 212 ff. 226. 243 ff. 247 ff. 256 f. IV, 46 f. 133. 153 ff. 166 ff. V, 27. 59-70. 270 ff. 296. VI, 114. 153. 192 ff. 205. 207. 208 f. 215. 227. 239. 241 f. 252. 258. 261. 280 ff. VII, 85. 191. 192. 193 f. 194. 195. 196.
- Troja, Trojanere, I, 139. IV, 273. V, 235.
- Trolle, Gustav, svensk Ærkebispe, VI, 83. 89. 148. VII, 60. 161. 163. 164. 178. 196.
- Trolle, Herluf, VII, 174.
- Trondhjem, se Nidaros.
- Trosbekendelse, se Symboler.
- Trykkesteder, se Aarhus. Basel. København. Paris. Roskilde.
- Turilupiner, Sekt, IV, 152. VII, 120.
- Tyrkiet. Tyrker, I, 155. 216. 255. II, 23. 41. 80. 158. 182. 186. 200. 229. 294. 297. 324. III, 166. V, 11. 12. 13 ff. 53. 62. 121. 234. 252. 254. VI, 69. VII, 59. 63.
- Tyskland, II, 7. 71. 86. 114. VI, 21. 36. 61. 75. 78. 97. 106. 125. 257.
- Tyveri, I, 126 f. V, 220 f.
- Tøger, Skipper, Borger, Kbhvn., VI, 121.
- Tøndebinder, Claus Mortensen. Reformator, Malmø, VI, 112 ff. 173. VII, 168. 184.
- Ubbe, Regner Lodbrogs Søn, VI, 21.
- Uddevalla (Bohus Len), VI, 124. VII, 170.
- Uffe, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 8. 9.
- Ulf, Regner Lodbrogs Søn, VI, 21.
- Ulf, dansk Jarl, gift m. Estrid, VI, 53.
- Ulfeld, Knud Ebbesen, dansk Adelsmand, VI, 144. VII, 177.
- Ulfeld, Korfits, Kannik i Roskilde, Rigsraad, IV, 144. VII, 177.
- Ulfstand, Jens Holgersen, Admiral, Lensmand paa Gulland, VI, 69. 77. 105. VII, 166.
- Ulfstand, Truid Gregersen, Rigsraad, VI, 143. VII, 177.
- Ulriksen, Oluf, Bogtrykker, se Bogtrykkere.
- Ulysses, I, 19. 138. V, 112. 234. VII, 135.
- Umbra, Christiern, Epitafium Pauli Heliæ, III, 291 f. VII, 96.
- Ungarn, II, 71. III, 145. V, 292. VII, 59. 146.
- Universiteter (»Skoler«), II, 124. III, 33 f. 88. 130. 276. IV, 297. 300 ff. V, 74. 269.
- Uppsala. Ærkebiskop, II, 190. VI, 42. 46. 57. 60. 83. 89. 148. VII, 54. Kapitel, VII, 51. 68.

- Urban I, Pave, II, 189. VII, 60.
 Urne, Johan, dansk Rigsraad, VI, 139. 147. 148. VII, 160. 178.
 Urne, Lage, Biskop, Roskilde, I, 163. 179. VI, 70. 71. 116. 129. VII, 17. 18. 19. 20. 159. 169.
 Utugt, I, 121. 123. II, 30 ff. 212. III, 141. 244. V, 216. 219. 264.
- Vaabenhus, V, 276.
 Vadstena, VII, 54.
 Valdemar d. Store, VI, 24. 31. 32. 54.
 Valdemar Sejr, II, 153. VI, 33. 54. 56. VII, 144.
 Valdemar Atterdag, VI, 37. 38. 39. 43. 44. 49. 56. 67. 100.
 Valdemar, svensk Konge. VI, 36. 54 f.
 Valdemar, svensk Hertug, VI, 55.
 Valdemar, Hertug af Slesvig, VI, 40.
 Valdemar, Søn af Valdemar Sejr, VI, 34.
 Valdes, Valdensere, VII, 118. Luthers Forfædre, IV, 118. 141. 152. 289. Sakramenternes Kraft og Præsternes Hellighed. IV, 211. 254. Klosterliv, IV, 300. 304. Helgendyrkelse, IV, 206. Gejstlighedens Ret til Ejendomsbesiddelse, IV, 289.
 Valens, romersk Kejser, VI, 15.
 Valerian, romersk Kejser, VII, 60. 105.
 Valerius, Biskop i Hippo (Nordafrika), II, 110. 163. VII, 50.
 Valerius, Biskop af Saragossa, II, 110. 163. VII, 50.
 Valentinian II, romersk Kejser, VII, 67.
 Valfartssted. S. Jago di Compostella, II, 36. 38 f. VII, 40.
 Valkendorf, Erik, norsk Ærkebiskop, II, 95. VI, 90. 101. VII, 47. 163.
 Vallø, I, 187.
 Varberg (Halland), VI, 80. 149. VII, 3. 177. 178.
 Vejle, VI, 101. VII, 165.
 Venske Stæder, se Hansestæder.
 Vendsyssel, VII, 48.
 Vermund, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 8.
 Vesetus, sjæll. Kæmpe (Sagnhist.), VI, 15.
 Vesteraas. Rigsdagen 1527, VII, 51 f. Biskop, VI, 90.
 Vestergötland, VI, 33. 83.
 Vesterlændinge (Nederlændinge) se Holland.
 Vestervig (Thy), Kloster, VI, 100. VII, 165.
 Vestfalen, VI, 83. 84. 114. 143.
 Viborg, IV, 390. VI, 7. 34. 58. 96. 118. VII, 17. 90. 148. 151. 165. 172. Biskop, VI, 36. 63. 108. Gejstlighed, IV, 316. VI, 107. 108. Prædikanter. Den lutherske Menighed, III, 194. IV, 309 ff. 313 f. 319. VII, 134. 135.
 Vievand, II, 268 f.
 Vigen (Bohus Len, Norge), VI, 123. VII, 170.
 Viggo, Rolf Krages Hævner (Sagnhist.), VI, 6.

- Vigilantius, spansk Presbyter, II, 136. 140. IV, 118. 205. 261. 304. VI, 173. VII, 55.
- Vigilier, III, 187 ff.
- Vigletus, dansk Konge (Sagnhist.), VI, 8. VII, 151.
- Vilhelm, Biskop, Roskilde, II, 106. III, 62. VI, 26. VII, 49.
- Viljens Frihed, se Prædestination.
- Vin, II, 330. III, 4.
- Vincentius, Diakon i Saragossa, Helgen, II, 50. 110. 163. VII, 50.
- Vincenius, Biskop i Skara, VI, 83.
- Virgil, VII, 108. *Ekloger*, I, 182. IV, 99. V, 251. VII, 22. 112. 143. *Æneide*, I, 70. 142. V, 163. 238. VII, 8. 15.
- Vitaspatrum, se Hieronymus.
- Vordingborg. Slot, VI, 77.
- Vrag, se Retsforhold.
- Vulgata, se Hieronymus.
- Værnebrevne, se Retsforhold.
- Waldensis, Thomas, se Netter.
- Weberstein, Steffen, Lensmand paa Øland, II, 82. VI, 91. VII, 45. 163.
- Wendland, Johs., Borgmester, Danzig, II, 49. VII, 41. 46.
- Wessel Gansfort, nederlandsk Bibelhumanist, VI, 173. VII, 183.
- Wiclif, John, engelsk Forreformerator, II, 101. IV, 247. VII, 48. 118. 129. Blandt Luthers Forfædre, IV, 118. 141. 152. VI, 173. Sakramenter, IV, 211. Gejstlighedens Hellighed og Sakramenternes Kraft, IV, 254. Prædestination, IV, 203. Lægmandskalk, IV, 223. Præsteægteskab, IV, 261. Klosterliv, IV, 300. 304. Helgendyrkelse, IV, 206. Gejstlighedens Ret til Ejendomsbesiddelse, IV, 289.
- Wien, VII, 103. 118.
- Winter, Christiern, Christiern II's Sekretær, VII, 45. 159.
- Wittenberg, VII, 25. 35. 118. 171. Reformationsbevægelsen, II, 13. III, 204. V, 13. 26. VII, 80 f. Messe. Gudstjeneste, II, 46. IV, 269. Hans Mikkelsen, II, 6. 9. 38. 46. 72. 91. 92.
- Wormordsen, Frands, VI, 80. 115 f. VII, 74 f. 169.
- Worms. Rigsdagen 1521, VII, 54.
- Wullenweber, Jørgen, Borgmester, Lybæk, VII, 177.
- Xenofon, I, 57. 91. 105. 117. V, 99. 150. 185. 200. 212. VII, 141.
- Xerxes, I, 90. 91. 93. V, 184. 186. 188.
- Zeeland, se Holland.
- Zwickau. Zwickauer-Profeterne, III, 94. VII, 81.
- Zwingli, II, 16. III, 94. IV, 118. 129. V, 23. 286. VI, 173. VII, 118. 145.

Ægypten, II, 106.

Ærter, I, 174.

Æsob, I, 19. V, 111.

Øcolampadius, Johs., Basels Re-
formator, Øcolampadianere,
II, 16. III, 94. 113. IV, 118.

129. V, 23. VI, 173. VII, 81.

Melanchton, Epist. ad J. Oecolampadium de Coena Domini.

1529, III, 113. VII, 83.

Øksnebjerg (Fyn), VII, 178.

Øl, II, 330. III, 4. 108.

Øland, VI, 39. VII, 45.

Ørebro. Karmeliterkloster, VII,
160.

Østersøen, II, 80. VI, 58. 109.

VII, 45. 165.

Østrig, VI, 99. VII, 6.

Øvrigheden. Dens Opgaver. Ly-
dighedspligten mod Ø., II, 90.
92. 105 ff. 175. 177-80. 198 f.
326-31. III, 137. 239. 241. V,
4 ff. 78. Jf. Luther. Erasmus,
Institutio principis christiani.